

**«Каспий өңірі: жаңа талаптар, жаңа мүмкіндіктер»
халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференциясының
материалдары
26 сәуір, 2019
Том I**

**Материалы международной научно-практической конференции
«Каспийский регион: новые вызовы, новые возможности»
26 апрель, 2019
Том I**

**«Caspian region: new challenges, new opportunities»
Materials of international scientific-practical conference
April 26, 2019
Tom I**

ӘОЖ 378
КБЖ 74.58
К 44

Yessenov University ректоры Б.Б.Ахметов жалпы редакциялығымен

Редакциялық алқа:

Е.Т. Нұрмағанбет, А.Т. Тургалеева, А.И.Мамбетова, А.М. Джанисенова

К 44 «Каспий өңірі: жаңа талаптар, жаңа мүмкіндіктер»: халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференциясының материалдары, Ақтау: Ш.Есенов атындағы Каспий мемлекеттік технологиялар және инжиниринг университеті, 2019. – 197 б.

ISBN 978-601-308-099-4

Мақалалар жинағы 2019 жылдың 26 сәуірінде Ақтау қаласында (Қазақстан) Yessenov University-де өткен «Каспий аймағы: жаңа талаптар, жаңа мүмкіндіктер» Халықаралық ғылыми-практикалық конференциясының баяндамалары негізінде дайындалды. Конференция бағдарламасында «Каспий аймағындағы әлеуметтік, экономикалық, экологиялық қауіптер», «Каспий кеңістігіндегі мәдени диалог: тарих, қазіргі заманғы даму және даму үрдістері», «Каспийдің құқықтық мәртебесі: әскери және саяси қауіпсіздік» бөлімдерінің жұмысы қамтылды.

Баяндамашылар Каспий маңы мемлекеттері дамуының әр түрлі аспектілері бойынша зерттеу нәтижелерін ұсынды. Бұл басылым ғылыми қызметкерлерге, оқытушыларға, студенттерге, магистранттар мен докторанттарға және Каспий аймағының әлеуметтік-экономикалық, саяси және құқықтық дамуының мәселелері мен перспективаларына қызығушылық танытқан барлық оқырмандарға пайдалы болуы мүмкін.

Сборник статей подготовлен на основе докладов Международной научно-практической конференции «Каспийский регион: новые вызовы, новые возможности», состоявшейся 26 апреля 2019 года в Yessenov University, г. Актау (Казахстан). Программа конференции включала работу секций «Социальные, экономические, экологические вызовы в Каспийском регионе», «Культурный диалог в пространстве Прикаспия: история, современность и тенденции развития», «Правовой статус Каспийского моря: военная и политическая безопасность». Докладчики представили результаты исследований по различным аспектам развития государств Прикаспийского региона. Издание может быть полезно научным сотрудникам, преподавателям, студентам, магистрантам и докторантам и всем, кто интересуется проблемами и перспективами социально-экономического, политического и правового развития Прикаспийского региона.

ӘОЖ 378
КБЖ 74.58

©Ш.Есенов атындағы Каспий
мемлекеттік технологиялар және
инжиниринг университеті, 2019

ISBN 978-601-308-099-4

УВАЖАЕМЫЕ УЧАСТНИКИ КОНФЕРЕНЦИИ!

От лица руководства университета хотела бы поприветствовать организаторов, гостей и участников конференции «Каспийский регион: новые вызовы, новые возможности».

Отмечу, что конференции, организуемые университетами прикаспийских государств, становятся хорошей традицией, способствуют расширению регионального и международного взаимодействия, а также выработке рекомендаций по различным вопросам дальнейшего развития Каспийского региона.

Сегодня трудно переоценить значение каспийского региона на геополитической карте мира. Здесь пересекаются интересы всех крупных мировых игроков, что, безусловно, привлекает к региону все более пристальное внимание всего мирового сообщества. В этих условиях достижение лидерами «каспийской пятерки» конкретных договоренностей по урегулированию всех аспектов деятельности на Каспии стало мощным позитивным сигналом о том, что каспийский регион является стабильным, прибрежные государства могут совместно и без вмешательства извне дипломатическим средствами решать имеющиеся вопросы, связанные с этим морем.

В данном контексте состоявшийся в Актау 12 августа 2018 года Пятый каспийский саммит можно по праву назвать историческим событием не только для каспийского региона, но и в международном масштабе, в целом.

Ключевым итоговым документом Саммита стала Конвенция о правовом статусе Каспийского моря, переговоры по которой велись почти четверть века.

Подписанная на Актауском саммите Конвенция является, как отметил Первый Президент Республики Казахстан Нурсултан Назарбаев, своего рода «конституцией Каспийского моря», в которой определяются и регулируются все права и обязательства сторон в отношении данного водоема, включая его воды, дно, недра, природные ресурсы и воздушное пространство.

Конвенция также регулирует вопросы безопасности с точки зрения противодействия современным вызовам и угрозам, предупреждения и ликвидации чрезвычайных ситуаций, а также военной деятельности прикаспийских государств.

Можно с удовлетворением констатировать, что за прошедшие годы сложились добрососедские уважительные отношения между прикаспийскими государствами, что способствует развитию толерантных отношений между народами в дальнейшем. Отметить, что интеграционные процессы в рамках региона, достигли высокого развития, что дает уверенность в дальнейшем укреплении политического, экономического и культурного взаимодействия.

В условиях современного мира, с возрастанием роли образования и науки усиливается роль университетов как научных центров. Сотрудничество университетов становится значимым показателем устойчивого развития образовательных центров.

Хотелось бы отметить, что общими целями прикаспийских государств должны стать поддержание безопасности и стабильности в регионе, а также решение всех возникающих вопросов в присущих нашим народам традициях мира, добрососедства и дружественных отношений.

В завершение своего выступления хотела бы пожелать всем участникам конференции плодотворной работы и выразить надежду на то, что ее итоги и рекомендации внесут реальный вклад в дело дальнейшего развития взаимовыгодного сотрудничества между прикаспийскими странами. Спасибо за внимание!

**Декан факультета «Бизнес и право»
Аманиязова Г.Д.**

TRANS-CASPIAN EAST-WEST MIDDLE CORRIDOR

Dear academics and colleagues, Ladies and gentlemen,

1. I would like to begin by saluting the conference participants. Staff and students of Yessenov Caspian State University in Aktau have become dear friends of mine in particular for the last one to two years. Their efforts to raise the profile of the university and transform this institution into an increasingly attractive place for higher education is admirable. I am more than happy to bring my modest contribution and input in any way that I can.

I am the resident Consul General of Turkey in Aktau, the only non-Caspian country that has this level of representation in this city. Under this role I feel particularly motivated by the organizers' decision to choose the theme of this international scientific and practical conference as "Caspian Region: New Challenges, New Opportunities". After all, nothing remains the same. Everything in this world is destined to change. This includes the challenges and opportunities of the Caspian region. But in the end the end, plus ça change, plus c'est la meme chose. The more your region changes, the more it is the same thing. It is your Caspian. And it is up to you to figure out how to overcome the challenges and effectively utilize the opportunities.

2. Providing global and regional security requires the wisdom of our respected leaders. Maintaining security in the long run also depends on the establishment of strong, viable and sustainable economic, commercial, social and cultural links among the actors. And to build links, you need connectivity. In this regard, the region of Mangistau with its sea ports in Aktau and Kurik has an important role to play within the framework of the Trans-Caspian East-West Middle Corridor.

Today, our region has a central place at the crossroads of important transport corridors with 600 billion USD trade flow per year between China and Europe, which are key for the revival of the modern Silk Road.

3. Turkey supports rebuilding a Modern Silk Road, by upgrading the existing infrastructure and removing the impediments to continental transport and trade.

To this end, Turkey supports mega integration projects in the fields of transportation, infrastructure, logistics, investment, trade and energy that enhance connectivity between Asia and Europe and contribute to the economic development of the broader region.

We also support the Belt and Road Initiative and see it as a "win-win" project. Turkey attaches particular importance to the development of the Trans-Caspian East-West Middle Corridor as an important component of the Modern Silk Road.

Turkey has signed the "Memorandum of Understanding on Aligning Silk Road and 21st Century Maritime Silk Road and the Middle Corridor Initiative" with the Government of People's Republic of China on 14 November 2015 on the margins of G-20 Antalya Summit.

Baku-Tbilisi-Kars (BTK) Railway entered into service in 2017. BTK is a crucial component of the Trans-Caspian East-West Middle Corridor. It will play an indispensable role in reviving the Modern Silk Road and facilitate establishing uninterrupted connection between Asia and Europe.

In addition to the completed mega projects, ranging from "Marmaray" undersea railway, the Third Bosphorus Bridge (Yavuz Sultan Selim), the Eurasian Tunnel to the Istanbul New Airport, ongoing major projects such as the Three-level Tube Tunnel project, Edirne-Kars High Speed Railway Project, 1915 Çanakkale Bridge and construction of Filyos, Çandarlı and Mersin Ports will further enhance connectivity between the East and the West.

4. Nowadays, it takes approximately 45-62 days for the transport of goods from China to EU countries via South and North corridors even when the sea route is included.

However, the cargo from China to EU countries will be carried within 12-15 days via the Trans-Caspian East-West Middle Corridor once all the components of the Middle

Corridor are completed and high-speed rail lines are in service, which means one fourth of the time necessary right now making the Middle Corridor a more preferable route.

Kazakhstan has a crucial role in terms of its strategic location on the Trans-Caspian transport routes.

We believe that we should expeditiously take all necessary measures to utilize the Middle Corridor at its full capacity. We can make the existing infrastructure more effective through measures such as improving customs procedures and maintenance services, determining price lists and railway management rules.

We are ready to increase our cooperation with Kazakhstan in the fields of transport, infrastructure, customs and logistics, on the basis of mutual benefit, which will also contribute to the development of the wider region.

Thank you for your attention.

**Consul General Of The Republic Of
Turkey In Aktau
Korhan Küngerü**

СЕКЦИЯ №1

**КАСПИЙ АЙМАҒЫНДАҒЫ ӘЛЕУМЕТТІК, ЭКОНОМИКАЛЫҚ,
ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ҚАТЕРЛЕР**

**СОЦИАЛЬНЫЕ, ЭКОНОМИЧЕСКИЕ, ЭКОЛОГИЧЕСКИЕ ВЫЗОВЫ В
КАСПИЙСКОМ РЕГИОНЕ**

**SOCIAL, ECONOMIC, ENVIRONMENTAL CHALLENGES IN THE CASPIAN
REGION**

РАНЖИРОВАНИЕ УГРОЗ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ АСТРАХАНСКОЙ ОБЛАСТИ, КАК ВАЖНОЙ ЧАСТИ КАСПИЙСКОГО РЕГИОНА

Тургаева О.А.

Астраханский государственный технический университет, г.Астрахань, Россия

Аннотация. Астраханская область расположена на юго-востоке европейской части России и узкой полосой протянулась по обе стороны от Волго-Ахтубинской поймы, что дает выход к 5 морям, являясь связующим звеном между Северным Кавказом и югом России, между Казахстаном и Средней Азией, через Каспийское море она связывает Россию с Иранским направлением. В этой связи, надо отметить, что экономическое развитие Астраханского региона определяется в большей степени его природно-ресурсным потенциалом (Астраханское газоконденсатное месторождение является одним из крупнейших в России) и геополитическим положением. (Выступает стратегически важным транспортным узлом в России и приграничным районом). На сегодняшний день Россия и другие страны СНГ переживают трансформацию своих экономик в связи со сложившейся неблагоприятной экономической и политической обстановкой в мире. При всей такой картине благополучия в торговых отношениях на современном этапе исторического развития России объективно существуют реальные внутренние и внешние угрозы экономической безопасности государства, недопущение или преодоление которых должно стать важнейшим элементом стратегии обеспечения экономической безопасности Российской Федерации. Поэтому выявление возможных угроз экономической безопасности и выработка мер по их предотвращению или минимизации негативных последствий имеют первостепенное значение в системе обеспечения экономической безопасности Российской Федерации. В связи с этим обеспечение экономической безопасности столицы Каспия Астраханской области, выявление угроз и их ранжирование определяет актуальность данной темы.

Ключевые слова: экономическая безопасность, СВOT-анализ, Pest-анализ, ранжирование угроз, матрица возможностей.

Предполагается, что основным источником возникновения внутренних угроз являются процессы и проблемы, в первую очередь обусловленные внутренними причинами, лежащими внутри региона. Внутренние угрозы в большей степени связаны — это неспособность к самосохранению и саморазвитию, слабость инновационного начала в развитии, занижение оценки в системе ценностей человеческого капитала, неэффективность системы государственного регулирования экономики, неумение находить разумный баланс интересов и использовать противоречия и социальные конфликты для нахождения наиболее безболезненных путей развития общества. Внешние угрозы связаны с внешнеэкономическими причинами или факторами, или дискриминационными действиями зарубежных государств по отношению к России. Их можно приравнять к национальной силе других государств — это национальная сила других государств, включающая в себя как научно-технический, так и финансово-экономический и оборонный потенциал, а также текущее состояние мировой экономики.

Анализ внешнеторгового оборота Астраханской области

Астраханский регион является столицей Каспия и его геополитическое положение позволяет расширять границы внешнеэкономической деятельности. Так,

внешнеторговый оборот области в 2017 году составил 883,4 млн. долларов США, что на 29,7% больше, по сравнению с соответствующим периодом предыдущего года. Экспорт в 2017 году увеличился на 1,2% по сравнению с 2016 годом, импорт уменьшился на 55,6%. Торговые связи поддерживались в 2017 году с 81 страной ближнего и дальнего зарубежья. В пятерку основных торговых партнеров вошли: Иран, Китай, Египет, Марокко, Украина. На эти страны приходилось 73,7% всего внешнеторгового оборота области. Достаточно высоким был объем транспортных услуг в 2017 году и составил 12916,7 тыс. долларов США, из них: экспорт составил 7832,4 тыс. долларов США, импорт – 199,3 тыс. долларов США (см. табл.2).

Экспорт и импорт транспортных услуг

Показатели	Тыс. долл. США	в том числе	
Транспортные услуги всего	12916,7	11604,6	... ¹⁾
в том числе:			
экспорт транспортных услуг – всего	7832,4	6681,7	... ¹⁾
импорт транспортных услуг – всего	199,3	199,3	-
транзитные перевозки по России	2352,4	2257,9	94,5
международные грузовые перевозки	2490,2	2465,7	... ¹⁾

1) данные не публикуются в целях обеспечения конфиденциальности первичных статистических данных, полученных от организаций, в соответствии с Федеральным законом от 29.11.07 №282-ФЗ «Об официальном статистическом учете и системе государственной статистики в Российской Федерации» (п. 5, ст. 4; п. 1, 2, ст. 9)

Таким образом, регион развивает свои торговые связи с целью обеспечения экономической безопасности на достаточно хорошем уровне.

Выявление и ранжирование внутренних угроз экономической безопасности Астраханской области

Внутренние угрозы экономической безопасности делятся на 4 крупных блока:

1. Угрозы производственного и технологического характера
2. Финансовые угрозы
3. Организационно-правовые угрозы
4. Социальные демографические угрозы

Каждая из этих угроз важна для развития региона.

Состав основных угроз производственного и технологического характера и уровень их проявления представлены в таблице 1.

Таблица 1 - Уровень проявления угроз производственного и технологического характера в Астраханской области

Угрозы производственного и технологического характера	Уровень проявления			
	2015г.	2016г.	2017г.	2018г.
Спад производства	+++	+++	++	++
Деформированность структуры Астраханской экономики	++	++	++	++
Разрушение научно-технического потенциала	++	++	++	++
Изношенность основных фондов и высокая аварийная опасность	++	++	++	++
Низкая конкурентоспособность отечественной продукции, особенно в обрабатывающей промышленности	+++	+++	+++	+++
Сырьевая ориентация экономики	+++	+++	+++	+++
Отставание прироста разведанных запасов полезных ископаемых по сравнению с масштабами их добычи	+++	+++	+	++
Угроза надвигающегося энергодефицита	++	++	++	++

Данные по годам по основным показателям, характеризующим данную угрозу позволили нам установить степень проявления ее составляющих.

Перечень основных угроз, характеризующих финансовые угрозы представлены в таблице 3.

Таблица 2 - Основные финансовые угрозы экономической безопасности региона

Основные финансовые угрозы экономической безопасности региона	Уровень проявления			
	2015г.	2016г.	2017г.	2018г.
Невысокий уровень инвестирования российской экономики	+++	+++	++	++
Кризис денежной и финансовой системы	+++	+++	++	++
Сохраняющихся высокий уровень инфляции	++	++	++	++
Высокий уровень распространенности теневой экономики	+++	+++	++	++
Низкая эффективность работы предприятий и организаций	+++	+++	++	++

Таблица 3 - Организационно-правовые угрозы экономической безопасности региона и уровень их проявления представлен в таблице 4.

Организационно-правовые угрозы экономической безопасности региона

Организационно-правовые угрозы экономической безопасности региона	Уровень проявления			
	2015г.	2016г.	2017г.	2018г.
Высокий уровень монополизации экономики	+++	+++	+++	+++
Массовое распространение коррупции	+++	++	++	++
Несовершенство механизмов формирования экономической политики	++	++	++	++
Несовершенство законодательной базы	++	++	++	++

Недостаточная развитость объектов инфраструктуры и сферы услуг	+++	+++	+++	+++
Отсутствие механизмов побудительной мотивации для эффективного производства	+++	+++	+++	+++

Социальные и демографические угрозы экономической безопасности региона представлены в таблице 5.

Социальные и демографические угрозы экономической безопасности региона

Социальные и демографические угрозы экономической безопасности региона	Уровень проявления			
	2015г.	2016г.	2017г.	2018г.
Низкий уровень жизни населения	+++	+++	+++	+++
Усиление имущественной дифференциации населения	+++	+++	+++	+++
Рост безработицы и снижение трудовой мотивации	++	+++	+++	+++
Кризис демографической сферы с угрозой демографической катастрофы	++	++	+++	+++
Ухудшение здоровья населения	+++	+++	+++	+++
Высокий уровень преступности	+++	+++	++	++

Уделим внимание самой главной из перечисленных угроз. Спад производства – это угроза была в 90-е годы самой актуальной угрозой не только в АО но и в целом в России. Наблюдалось падение объемов промышленного производства, являющимся основой реального сектора экономики. ВВП за период 90-98годы снизился в 2 раза (табл.5).

Объем и динамика валового регионального продукта в Астраханской области

	Валовой региональный продукт, млрд. рублей	Валовой региональный продукт на душу населения, тыс. рублей	Индексы физического объема валового регионального продукта (в постоянных ценах; в процентах к предыдущему году)
1998	103,6	10,17	101,0
1999	16,03	15,80	111,7
2000	28,12	27,81	114,3
2001	32,27	32,04	108,6
2002	40,99	40,78	104,7
2003	50,65	50,39	101,9
2004	56,71	56,35	102,8
2005	70,13	69,81	105,4
2006	85,11	84,95	107,8
2007	100,4	99,99	108,5
2008	147,5	146,3	108,0
2009	134,4	133,0	89,4

2010	144,8	143,3	102,1
2011	172,6	170,5	107,8
2012	209,6	206,6	111,3
2013	273,9	269,8	116,2
2014	296,3	290,8	100,5
2015	322,3	315,9	99,1
2016	346,7	340,3	102,8
2017	420,9	413,4	112,

После 1998 года начался экономический рост, который продолжался до середины 2008 года. В 1998-1999 годы наблюдаем небольшой подъем производства. Однако после 2008 года угрозы, связанные со спадом производства обострились вновь. Улучшение ситуации можно наблюдать в 2013 году, перед началом новой волны кризисных ситуаций в экономике и политике. Вторая волна подъема пришлась на 2017 год, не достигает уже результатов 2013 года.

Рассматривая данную угрозу, можно оценить уровень проявления ее в 2015-2016 годы на три плюса, то есть угроза достаточна высока, а уже в 2017 году Астраханская область лидирует по индексу промышленного производства. Высокий показатель Астраханской области связан в первую очередь с увеличением производства в сфере добычи полезных ископаемых, в 2017 году было запущено в эксплуатацию месторождение имени Филановского, которое разрабатывается "Лукойлом".

Угроза деформированной структуры Астраханской экономики проявляется в ярко выраженной сырьевой направленности. Доля производств связанных с добычей топливно-энергетических ресурсов в общем объеме промышленного производства достигла половины. В таблице 6 видно, как меняется структура отрасли по добычи полезных ископаемых и обрабатывающая. Перекос происходит за 10 лет в сторону добычи полезных ископаемых.

Состояние отраслей по добычи полезных ископаемых и обрабатывающей В Астраханской области

Годы	Добыча полезных ископаемых, млн. руб.	Обрабатывающие производства, млн. руб.
2008	979.90	20269.80
2009	-1020.40	-2490.90
2010	-4085.20	1386.40
2011	-4276.80	1481.80
2012	-447.60	1969.50
2013	11053.30	3264.10
2014	18458.00	-74.70
2015	21762,0	43.60
2016	36016,0	38,54
2017	44119,6	38,5

В следующей таблице представлена динамика объемов производств ведущих отраслей Астраханской области. Наблюдаем повышение объемов промышленного производства в 2017 г. на 34%, не плохое положение в сельском хозяйстве в данном году.

Динамика объемов производств ведущих отраслей Астраханской области

Годы	Электроэнергия, млн. кВтч	Индекс промышленного производства по полному кругу организаций	Добыча полезных ископаемых	Обрабатывающие производства	Производство продукции сельского хозяйства в хозяйствах всех категорий,
		в % к соответствующему периоду предыдущего года			
2008	2982.30	104.70	96.2	107.6	116.1
2009	2605.80	84.30	88.2	82.3	120.5
2010	2611.90	117.70	127.3	104.6	103.1
2011	2676.90	114.90	137.5	95.4	110.7
2012	3086.30	126.10	140.5	114.00	105.7
2013	3519.00	124.00	135.9	109.80	101.3
2014	4304.68	101.50	110.4	89.90	101.2
2015	4392.07	101.60	112.5	98.90	102.8
2016	4331.44	109.80	117.9	98.60	102.3
2017	4259.12	134.1	165.5	88.4	109.9
2018	4212.45	116.2	122.5	99.9	105.8

По данным показателям, характеризующим угрозы производственного и технологического характера мы построили матрицу для анализа угроз, с помощью метода СВОТ (англ.SWOT) — сила (strength), слабость (weakness), возможности (opportunities) и угрозы (threats) выступающим широко признанным подходом, позволяющим провести совместное изучение внешней и внутренней среды.

SWOT – анализ

Сильные стороны (S)	Слабые стороны (W)
Внутренние факторы	
Важное транспортно-географическое положение Крупные газоконденсатные месторождения Промышленные традиции в некоторых отраслях Хорошая портовая инфраструктура Минеральные ресурсы Активное участие в государственных программах, закупках	Высокий износ оборудования и основных фондов Отставание темпов развития от спроса на подключение газа в населенных пунктах Развитие мировой экономики не затрагивает Каспийский регион, из-за отсталости Прикаспийских государств и низкого уровня иностранных инвестиций Основные решения принимаются на федеральном уровне Низкий уровень инвестиций Чувствительность к нестабильности внешних условий бизнеса Нестабильность финансовой безопасности в современных условиях Ориентация производства в основном на

	внутреннее потребление
Внешние факторы	
Возможности (О)	Угрозы (Т)
Государственная поддержка Фокус на инновационное развитие и использование передовых технологий Выход на внутренние рынки России и на Казахстан Возрождение некоторых отраслей пищевой промышленности (например, переработка томатов, пектина) Международные связи в развивающихся отраслях промышленности (судостроение, буровые платформы) Развитие информационных технологий, позволяющих быстро и оперативно получать информацию о конкурентах, изучать опыт и технологии зарубежных производителей, повышать узнаваемость торговой марки Астраханской продукции	Низкая конкурентоспособность отечественной продукции, особенно в обрабатывающей промышленности Сырьевая ориентация экономики Чрезмерная бюрократия отпугивает инвесторов Экологическая ситуация в дельте ухудшается, создается негативный образ региона Политическая нестабильность в Каспийском регионе Изменение налоговых законодательств Рост темпов инфляции, снижение уровня жизни населения Рост цен на топливно-энергетические ресурсы и сырье Ухудшение социально-политической и экономической ситуации в стране Нестабильность и несовершенство законодательной базы Изменения в политике конкурентов в соседних регионах Изменение в законодательстве и экономической ситуации стран-импортеров

Как видно сильных сторон экономики АО намного меньше, всего выделили 6 весомых составляющих. Как не странно при такой сильной стороне как Крупные газоконденсатные месторождения имеется слабая сторона - не все населенные пункты АО подключены к газоснабжению. При этом возможности для этого имеются. необходимо сфокусироваться на инновационное развитие и использование передовых технологий. Есть возможность возродить некоторые отрасли пищевой промышленности (например, переработка томатов, пектина), и это надо внедрять, так как одна из весомых угроз выступает Сырьевая ориентация экономики и Низкая конкурентоспособность отечественной продукции, особенно в обрабатывающей промышленности. Пектин можно использовать в медицине, пищевой промышленности и раньше его производили из топинамбура, яблок и многих продуктов которые выращиваются в АО. Для того чтобы определить ранг каждой составляющей проранжируем данные СВОТ анализа. Вероятность наступления и сила воздействия определяется методом экспертных оценок по шкале от 1 до 5 баллов. Итоговая оценка определяется путем сложения баллов по вероятности наступления и силы воздействия. Ранг определяется путем деления итоговой оценки на 2. (табл.).

Ранжирование данных SWOT-анализа

Фактор	Вероятность наступления	Сила воздействия	Итоговая оценка	Ранг
<u>Сильные стороны:</u>				
Важное транспортно-географическое положение	5	5	10	5
Крупные газоконденсатные месторождения	5	5	10	5
Промышленные традиции в некоторых отраслях	4	5	9	4,5
Хорошая портовая инфраструктура	5	5	10	5
Минеральные ресурсы	4	3	8	4
Активное участие в государственных программах, закупках	5	4	9	4,5
<u>Слабые стороны:</u>				
Высокий износ оборудования и основных фондов	5	4	9	4,5
Отставание темпов развития от спроса на подключение газа в населенных пунктах	4	5	9	4,5
Развитие мировой экономики не затрагивает Каспийский регион, из-за отсталости Прикаспийских государств и низкого уровня иностранных инвестиций	4	3	7	3,5
Основные решения принимаются на федеральном уровне	3	4	7	3,5
Низкий уровень инвестиций	3	3	6	3
Чувствительность к нестабильности внешних условий бизнеса	4	3	7	3,5
Нестабильность финансовой безопасности в современных условиях	5	5	10	5
Ориентация производства в основном на внутреннее потребление	4	4	8	4
<u>Возможности:</u>				
Государственная поддержка	4	3	7	3,5
Фокус на инновационное развитие и использование передовых технологий	3	3	6	3
Выход на внутренние рынки России и на Казахстан	4	4	8	4
Возрождение некоторых отраслей пищевой промышленности (например, переработка томатов, пектина)	5	4	9	4,5
Международные связи в развивающихся отраслях промышленности (судостроение, буровые платформы)	3	5	8	4
Развитие информационных технологий, позволяющих быстро и оперативно	5	5	10	5

получать информацию о конкурентах, изучать опыт и технологии зарубежных производителей, повышать узнаваемость торговой марки Астраханской продукции				
<u>Угрозы:</u>				
Низкая конкурентоспособность отечественной продукции, особенно в обрабатывающей промышленности	5	5	10	5
Сырьевая ориентация экономики	3	4	7	3,5
Чрезмерная бюрократия отпугивает инвесторов	3	3	6	3
Экологическая ситуация в дельте ухудшается, создается негативный образ региона	4	4	8	4
Политическая нестабильность в Каспийском регионе	3	4	7	3,5
Изменение налоговых законодательств	3	3	6	3
Рост темпов инфляции, снижение уровня жизни населения	5	5	10	5
Рост цен на топливно-энергетические ресурсы и сырье	5	4	9	4,5
Ухудшение социально-политической и экономической ситуации в стране	4	4	8	4
Нестабильность и несовершенство законодательной базы	3	3	6	3
Изменения в политике конкурентов в соседних регионах	3	4	7	3,5
Изменение в законодательстве и экономической ситуации стран-импортеров	4	4	8	4

Хорошая портовая инфраструктура имеет высокий ранг и уже не раз отмеченные сильные стороны экономики АО. Нестабильность финансовой безопасности в современных условиях одна из слабых сторон развития экономики региона. Финансовая безопасность — это «состояние экономики, при котором обеспечивается формирование достаточных финансовых ресурсов государства в объемах, необходимых для выполнения его задач и функций при соответствующем контроле за законным их формированием и расходованием.» Финансовая безопасность – способность региона в мирное время и при чрезвычайных ситуациях адекватно реагировать на внутренние и внешние отрицательные финансовые воздействия. Одной из влияющих возможностей является Развитие информационных технологий, позволяющих быстро и оперативно получать информацию о конкурентах, изучать опыт и технологии зарубежных производителей, повышать узнаваемость торговой марки Астраханской продукции. Наибольшее воздействия на снижение темпов экономического развития региона выступила угроза, связанная с Низкой конкурентоспособностью отечественной продукции, особенно в обрабатывающей промышленности и Рост темпов инфляции, снижение уровня жизни населения.

Следующим шагом в выявлении угроз, сильных и слабых сторон АО, разработке стратегий развития является выстраивание матриц по каждой составляющей СВОТ-анализа. Эти матрицы выступают уточняющими явно выявленных достоинств и

недостатков, указывает на самые значимые стороны, на которые больше всего надо уделить внимание.

Матрица сильных сторон (S)			
Сила воздействия	Вероятность наступления		
	Слабая (1-2)	Средняя (3-3,5)	Сильная (4-5)
Слабая (1-2)			
Средняя (3-3,5)			5
Сильная (4-5)			<u>1,2,3,4,6</u>
Матрица слабых сторон (W)			
Сила воздействия	Вероятность наступления		
	Слабая (1-2)	Средняя (3-3,5)	Сильная (4-5)
Слабая (1-2)			
Средняя (3-3,5)		5	4
Сильная (4-5)		3,6	<u>1,2, 7,8</u>
Матрица возможностей (O)			
Сила воздействия	Вероятность наступления		
	Слабая (1-2)	Средняя (3-3,5)	Сильная (4-5)
Слабая (1-2)			
Средняя (3-3,5)		2	5
Сильная (4-5)		1	<u>3,4,6</u>
Матрица угроз (T)			
Сила воздействия	Вероятность наступления		
	Слабая (1-2)	Средняя (3-3,5)	Сильная (4-5)
Слабая (1-2)			
Средняя (3-3,5)		3,6,10	5,11
Сильная (4-5)		2	<u>1,4, 7,8, 9, 12</u>

Таким образом определены самые сильные стороны, которые усиливаются вероятностью наступления 1.Важное транспортно-географическое положение, 2. Крупные газоконденсатные месторождения, 4. Хорошая портовая инфраструктура. Сила слабых сторон может еще более усилить своё влияние если продолжать использовать: изношенное оборудование и основные фонды, 2. Отставание темпов развития от спроса на подключение газа в населенных пунктах, 7. Нестабильность финансовой безопасности в современных условиях, 8. Ориентация производства в основном на внутреннее потребление.

Выходим на финишную прямую и строим матрицу возможностей и разработки стратегии развития. Она имеет следующий вид представленный в таблице.

Также выстраиваются сильные, слабые стороны, возможности и угрозы, но к этому добавляются разработка стратегий:

SO-стратегия - используем сильные стороны для реализации возможностей развития АО

WO-стратегия - используем предоставленные возможности для преодоления слабых сторон региона

ST-стратегия - используем сильные стороны для предотвращения угроз

WT-стратегия - минимизация слабых с помощью сильных сторон и возможностей.

ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЙ ТУРИЗМ В КОНТЕКСТЕ ДИАЛОГА ПРИКАСПИЙСКИХ ГОСУДАРСТВ

Омельченко А.Д.

Астраханский государственный технический университет
г. Астрахань, Россия

Аннотация. Образовательный туризм популярен во всем мире и является одним из перспективных направлений. В настоящее время не существует практически никаких преград для получения образования в любом уголке мира. Для Прикаспийских государств образовательный туризм может служить платформой укрепления отношений и связей между регионами.

Ключевые слова: туризм, образовательный туризм, студенты, АГТУ, Прикаспийские государства.

Астраханский институт рыбного хозяйства был основан приказом Народного Комиссариата внешней и внутренней торговли в 1930 г., в 1994 г. – получил статус университета и был преобразован в Астраханский государственный технический университет (АГТУ).

АГТУ является крупнейшим образовательным комплексом Прикаспийского региона, центром инноваций, науки и технического творчества. В структуре университета работают 8 институтов и факультетов. Также в состав вуза входят 4 филиала в Астрахани, Московской области и Краснодарском крае:

- Волго-каспийский морской рыбопромышленный колледж (г. Астрахань)
- Ейский морской рыбопромышленный техникум (г. Ейск)
- Темрюкский техникум (г. Темрюк)
- Дмитровский рыбохозяйственный технологический институт (г. Дмитров)

В университете обучается более 12 тысяч человек, в том числе около 1800 иностранных студентов из 43 стран мира и регионов РФ. За годы деятельности АГТУ подготовил более 63000 выпускников, из них свыше 3000 иностранных студентов из почти 90 стран мира.

АГТУ – инициатор создания в 1996 году Ассоциации университетов Прикаспийских государств, объединяющей 55 вузов и НИИ из России, Казахстана, Туркменистана, Азербайджана, Ирана. Ассоциацией регулярно проводятся научные конференции студентов, экологические лагеря, фестивали искусств, спортивные универсиады и предметные олимпиады.

Сегодня университет осуществляет руководство деятельностью Ассоциации университетов Прикаспийских государств, являясь штаб-квартирой организации.

Одним из крупнейших институтов университета является Институт рыбного хозяйства, биологии и природопользования. Институт динамично развивается, укрепляется материально-техническая база, наращивается кадровый потенциал. К приоритетам нашего института относится также активное развитие международных контактов, участие студентов и преподавателей в программах академического международного обмена.

Одно из наиболее интересных направлений «Туризм», которое реализуется на кафедре «Экологический туризм», входящей в состав Института рыбного хозяйства, биологии и природопользования, привлекающих не только абитуриентов из нашего региона, но и из других субъектов РФ, а также стран зарубежья. За период обучения

студенты совершают образовательные поездки не только в пределах Астраханской области и других регионов РФ, но и выезжают за пределы страны.

Особую роль в культурном обмене и обогащении знаниями стран, можно отвести и взаимодействию российских студентов со студентами из других стран, в том числе из стран Прикаспия. Языковой барьер легко преодолевается, когда студенты говорят на языке «туризма». В период путешествий легче осваивается русский язык, а носители традиций, культуры и языка из других стран, делятся этими знаниями со студентами из Астрахани. Образовательный туризм может выступать платформой для укрепления связей между нашими регионами.

Выпускники, получившие образование по туризму в стенах Астраханского государственного технического университета, свободно трудоустраиваются. Кафедра гордится своими выпускниками, которые осуществляют свою деятельность в Казахстане, Азербайджане, Иране, Туркмении и других странах мира.

УДК 338.434

СЕЛЬСКОЕ ХОЗЯЙСТВО АСТРАХАНСКОЙ ОБЛАСТИ И ЕГО ФИНАНСИРОВАНИЕ

Козыренко Е.Н.¹, Саубетова Б.С.².

¹Астраханский государственный технический университет, г.Астрахань

²Каспийский государственный университет технологии и инжиниринга
им. Ш. Есенова, г. Актау

Аннотация. Сельское хозяйство выступает приоритетной отраслью экономики страны, выполняя стратегическую функцию по продовольственному обеспечению населения. Уровень развития сельского хозяйства является ключевым фактором благосостояния населения страны, а в качестве крупного потребителя материальных ресурсов сельское хозяйство выступает как драйвер развития других отраслей экономики. Данная сфера экономики испытывает серьезные трудности, которые связаны, во-первых, с климатическими условиями – в России около 30% территорий имеют благоприятный климат, тогда как на остальной территории ведение хозяйства сопряжено со значительными рисками; во-вторых, средства, которые выделяются на поддержку сельхозпроизводителей не всегда расходуются эффективно; в-третьих, современная ситуация характеризуется высокой степенью изношенности и дефицитом парка сельхозмашин. Поэтому в статье основное внимание уделено финансовой поддержке сельского хозяйства.

Ключевые слова: устойчивое развитие, сельское хозяйство, финансирование, эффективность.

Основная цель финансового механизма поддержки сельского хозяйства – создавать благоприятные условия для эффективного функционирования и дальнейшего развития сельхозпроизводителей, в том числе, за счет существенной поддержки государства в виде выделяемых бюджетных, кредитных и других финансовых средств. Исследование устойчивого развития в части прикладной экономической науки – управления организациями и, в частности предприятиями, отраслями, комплексами, имеет большую практическую востребованность, и требует самостоятельного развития. [1] В настоящее время осуществляется обширный комплекс мер, направленных на поддержание и дальнейшее развитие производителей сельхозпродукции, которые включают в себя различного рода дотации и субсидии (государственная поддержка

племенного животноводства, овцеводства, элитного семеноводства, компенсации части затрат на приобретение средств химизации); льготные условия приобретения сельскохозяйственной техники в лизинг; сниженные для сельхозпроизводителей процентные ставки по банковскому кредитованию и т.д.

Представленные на рисунке 1 показатели говорят о хорошем состоянии сельского хозяйства, ведь повышение объема сбыта и производства приводит к тому, что у сельскохозяйственных предприятий все больше финансовых ресурсов для обеспечения собственного роста. Это значит, что они могут выполнять не только простое воспроизводство, а также и расширенное.

Текущее положение сектора является противоречивым, что связано с одновременным увеличением количества посевных площадей, поголовья скота и птицы и снижением роли различных технических новшеств. Наблюдается некоторое снижение уровня обеспечения предприятий трудовыми ресурсами, но, с другой стороны, абсолютный показатель количества жителей в сельской местности Астраханской области в 2015-2017 гг. оставался высоким. В качестве финансовой поддержки сельскохозяйственной отрасли в 2015-2017 гг. выделены такие программы как региональная программа государственной поддержки отрасли животноводства, региональная программа развития отрасли растениеводства, региональная программа развития сельскохозяйственной кооперации и малых форм хозяйствования, региональная программа «Техническая и технологическая модернизация, инновационное развитие в Астраханской области».

Рисунок 1 Объем валовой продукции сельского хозяйства в Астраханской области в 2015-2017 гг.[2]

Расходы бюджетов на развитие сельского хозяйства Астраханской области за 2015-2017 гг. существенно увеличилось, хотя соответствующий показатель не является стабильным. Структура выделенных средств по направлениям поддержки наглядно представлена на рисунке 2.

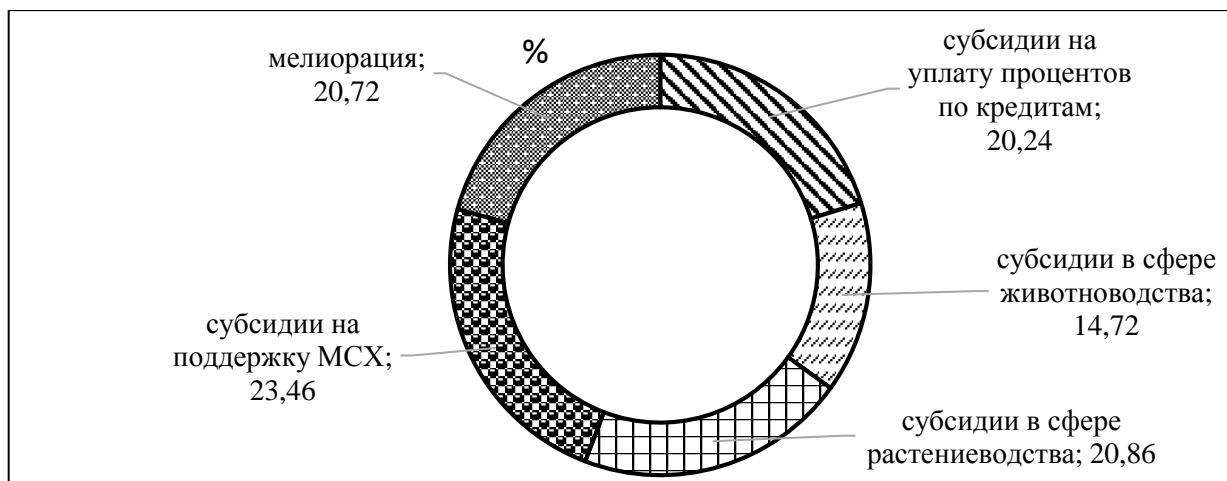

Рисунок 2. Структура бюджетных расходов на развитие сельского хозяйства Астраханской области в 2017 гг., % [3].

Таким образом, из представленной структуры можно сделать вывод о том, что наибольший объем бюджетных средств в 2017 году был направлен на поддержку малых сельскохозяйственных форм, что составило 23,46% от общей суммы выделенных средств.

Достижение финансовой устойчивости сельского хозяйства осуществляется посредством реализации мероприятий по повышению доступности кредитов для сельскохозяйственных организаций и крестьянских (фермерских) хозяйств, включая индивидуальных предпринимателей, и организаций, осуществляющих первичную и последующую переработку сельскохозяйственной продукции. В кредитовании сельхозпроизводителей Астраханской области принимают участие: ПАО «ВКАБАНК», ПАО «Россельхозбанк»; ПАО «Сбербанк России», ПАО «Московский индустриальный банк», потребительские кооперативы, Фонд поддержки малого и среднего предпринимательства Астраханской области и другие кредитные учреждения.

Но в процессе осуществления и использования финансовой поддержки сельского хозяйства существует большое количество проблем, поэтому следует обратить внимание на те, решение которых может иметь существенное положительное влияние на показатели экономической эффективности сельскохозяйственной отрасли региона. Во-первых, существенным является объем управленческих расходов в рамках финансовых ресурсов, которые выделены на поддержание сельскохозяйственных предприятий. Во-вторых, при направлении средств на поддержание предприятий растениеводства не учитывается урожайность в различных районах. В-третьих, отсутствуют такие эффективные механизмы поддержания низкорентабельных и убыточных предприятий, которые бы не требовали финансирования с государственного и регионального бюджета.

Для повышения эффективности и использования финансовой поддержки сельского хозяйства во-первых, предложен принцип учета урожайности при распределении дотаций на отрасли растениеводства и показан практический пример применения такого принципа в сфере картофелеводства; во-вторых, следует внедрить систему автоматической выплаты дотации или субвенции тем предприятиям сельского хозяйства Астраханской области, которые демонстрируют рентабельность выше 3%, а также высокую налоговую нагрузку, что позволит снизить расходы на управленческий персонал; в-третьих, для стимулирования следует предложить налоговые преференции

для убыточных и низкорентабельных предприятий, что приведет к увеличению объема чистой прибыли таких предприятий за счет повышения производственного потенциала.

ЛИТЕРАТУРА

1. Козыренко Е.И., Матвеева К.Г., Старокожева А.А. Устойчивое развитие предприятия, его составляющие и факторы, обеспечивающие устойчивое развитие // I Национальная научно-техническая конференция «Экономика отраслей агропромышленного комплекса» Рыбное, 1 июня 2018 г. – 2018 [Электронный ресурс]: материалы. – Астрахань: Изд-во АГТУ, 2018

2. Расширенное заседание Совета по реализации мероприятий, направленных на развитие агропромышленного комплекса Астраханской области, по итогам 2017 года и перспективам развития в 2018 году. Официальный сайт Министерства сельского хозяйства и рыбной промышленности Астраханской области: [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://msh.astrobl.ru>.

3. Об использовании бюджетных средств. Официальный сайт Министерства сельского хозяйства и рыбной промышленности Астраханской области: [Электронный ресурс].– Режим доступа: <https://msh.astrobl.ru>.

УДК 620.9

О ПРОБЛЕМАХ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ЭНЕРГОРЕСУРСОВ КАСПИЙСКОГО МОРЯ

Есеева Г.Н.

ЗКГУ им. М. Утемисова, г.Уральск

Аннотация. В данной статье анализируются основные проблемы, связанные с использованием энергетических ресурсов Каспийского моря: тенденции развития региона в современных условиях, проблемы международного сотрудничества, транспортировки нефти и газа, социально-экономические и экологические последствия освоения региона и возможные пути их решения

Ключевые слова: Каспийский регион, углеводороды, нефть, газ, энергетические ресурсы, нефтяные компании, экономика, политика.

Глобальные процессы современного развития прямо или косвенно связаны с энергоресурсами, надежный доступ к которым входит в число основных приоритетов любого государства. Поэтому любые крупные проекты по освоению запасов нефти и газа и их транспортировке могут быть как примером широкого международного сотрудничества, так и примером раздора и конфронтации. Практически все нефте- и газодобывающие страны мира имеют в своем арсенале энергетическую дипломатию, в рамках которой государство защищает и лоббирует интересы топливно-энергетического комплекса на мировых рынках.

Геополитические и геоэкономические сдвиги, происходящие после распада огромного единого географического пространства СССР, приводят к формированию новых региональных, как сегодня принято говорить, конфигураций. Основу таких региональных объединений составляют, прежде всего, географические факторы: расположение стран в одной географической зоне с примерно одинаковыми климатическими условиями и биоресурсами, а также выход к общим "открытым зонам". Открытие больших запасов нефти на шельфах Каспийского моря и

прилегающих к нему зонах, возникновение разных проектов по освоению топливно-энергетических ресурсов и созданию маршрутов для их доставки на мировой рынок, а также транспортных коридоров, ставит Каспийский регион в ряд с ведущими центрами мировой экономики и политики.

По данным исследователей, доказанные мировые ресурсы нефти составляют 1 трлн. 238 баррелей, из которых 11,6 % приходится на долю Европы и Центральной Азии, в частности 5, 3 млрд. тонн нефти залегают в недрах Казахстана. Мировые запасы газа составляют 187 трлн. метров кубических, при этом, значительная доля запасов приходится на такие прикаспийские государства, как Россия, Иран, Туркменистан. Рост объема добычи нефти к 2030 году, по сравнению с показателями 2000 года составит (млн. баррелей нефтяного эквивалента) в России - 5.0; в Казахстане – 2.3; Мексике -1.3; Китае - 1.1; Азербайджане - 0.8; Анголе – 0.2. Прогнозируется также значительный рост добычи газа, в том числе и государств Каспийского региона. [1]

Каспийский регион обладает богатейшим ресурсным потенциалом углеводородов. По своему фазовому состоянию здесь представлены чисто газовые и чисто нефтяные залежи, нефтегазовые и нефтегазоконденсатные запасы. Залежи нефти встречаются на глубинах от 200 до 5000 метров и более [2]. Есть данные зарубежных экспертов, согласно которым размер геологических нефтегазовых ресурсов Каспия - от 26 до 40 миллиардов тонн условного топлива. По мнению исследователей, эти ресурсы в будущем могут стать основой для экономического бума в регионе. В настоящее время только в российском секторе акватории Каспия, открыты месторождения, которые могут обеспечить ежегодную добычу около 40 миллионов тонн нефти [3].

Каспийское море и его шельф являются сейчас одним из главных центров мировой активности крупнейших нефтяных компаний многих государств нашей планеты. Так, в разработке каспийских нефтяных и газовых месторождений принимают участие корпорации большого количества стран мира: компании США: Chevron Oil, Exxon, Willbroc, Орикс, Unocal, Amoco, DG Seis Overseas, Santa Fe International Services Inc., Western Atlas International, McDermott, Pennozoil, Americo International Trading, Юнион Тексас петролеум, CCL Oil, Тексако, Энрон, Conoco, Moncrief Oil; компании Франции: Total, Технин, Elf Aquitaine, Bouygues offchore; южнокорейская Ramco; английские British Petroleum, Monument Oil and Gas, British Gas, LASMO plc, JKN Oil and Gas, Broun and Root, Бритиш инвизибиз; итальянская Agip Kio; немецкая корпорация Маннесман; японские компании Митцубиси, Chioda, Мицуи Корпорейшн, Nichimen, Itochu Corporation; турецкие Turkish Petroleum, Gama, Turkish State Oil Company; аргентинская Bidas; малазийская Petronas; сингапурская FELS; норвежские Statoil и Кварнер; компания из Саудовской Аравии Delta Nimiz; финская компания Scan-Trans Rail; австралийская Mac Connel Dowel; голландская Shell Exploration; китайская Чайна нэшнл петролеум и др. [4].

Участие огромного количества внерегиональных акторов, в определенной степени снижает роль прикаспийских государств. Постоянно растущее значение углеводородов в странах с развитой экономикой заставляет их заботиться о своей энергетической безопасности, что подразумевает вступление этих стран в борьбу за право контролировать мировые энергетические ресурсы, вне зависимости от места их расположения. Развал некогда могучего Советского Союза предоставил американским и европейским нефтяным монополиям прекрасный шанс установить контроль над одним из самых богатых нефтеносных регионов мира. Еще одной немаловажной причиной такой бурной активности иностранных монополий является то, что в настоящее время страны прикаспийского региона разобщены. Коллективного договора

о совместной защите своих интересов (по примеру ОПЕК) между ними не существует. Все это дает возможность богатым нефтяным корпорациям воспользоваться сложившейся ситуацией и начать оказывать на правительства этих стран экономическое и, в какой-то мере, политическое давление, без риска натолкнуться на сколь-нибудь серьезное коллективное сопротивление. [4].

Несомненно, что сотрудничество разных стран по освоению ресурсов Каспия является необходимым условием включения прикаспийских государств в мировые хозяйственные связи, создает предпосылки для стабильного и устойчивого развития их экономик, благотворно влияет на решение межгосударственных и внутренних проблем. С другой же стороны, межгосударственное сотрудничество и транснациональная кооперация в регионе набирает обороты, создавая определенные трудности и проблемы, от решения которых будут зависеть успешность и стабильность сотрудничества. Важнейшими проблемами, требующими решения, как в региональном, так и глобальном значении, являются такие вопросы, как установление статуса Каспийского моря, иранская ядерная программа, экологическая ситуация в регионе, добыча и транспортировка углеводородов и т.д. [5]

Особую трудность представляет проблема транспортировки нефти и газа из Прикаспийского региона. Причем экономическая целесообразность и эффективность при обсуждении новых экспортных линий отходит на второй план, так как эти планы приобретают ярко выраженный политический характер. И здесь возникают серьезные разногласия между государствами и компаниями и проявляются различия их позиций, разногласия, прежде всего на межгосударственном уровне относительно предлагаемых мер. К примеру, строительство нефтепровода по территории нескольких государств, сопряжено с трудными и долгими межправительственными переговорами, в ходе которых каждая сторона стремится выбить для себя наилучшие транзитные условия при минимальных капитальных вложениях. Доставка сырья по железной дороге приводит к значительному его удорожанию, и рентабельность такой реализации весьма невысока. Что касается прогнозов решения данной проблемы, то в настоящее время ведутся активные межправительственные переговоры о строительстве транзитных нефтепроводов. Это должно обеспечить дешевый транспорт каспийской нефти до европейских потребителей, и если такие договоренности будут достигнуты и реализованы на практике, то конкурентоспособность каспийских углеводородов значительно возрастет, что приведет к увеличению спроса на них а, следовательно, появится мощный стимул развивать этот нефтеносный регион [4].

Обширный спектр проблем связан с последствиями освоения энергетических ресурсов региона. Годы интенсивной добычи и переработки нефти привели к загрязнению грунтовых вод и широкому распространению почвы, смешанной с нефтью, а также выброса токсичного бурового раствора в Каспийское море. Кроме того, загрязненные промышленными отходами, тяжелыми металлами и сточными водами крупные реки, впадающие в Каспийское море, имеют свой вклад в деградацию среды обитания многих биологических видов. В последние годы, в Каспийском регионе можно наблюдать серьезное снижение запасов рыбы.

К числу наиболее серьезных экологических и социально-экономических последствий, связанных с разработкой месторождений исследователи относят: 1) повреждение наземных нефтегазоперерабатывающих и других промышленных объектов; 2) разрушение наземных конструкций и загрязнение окружающей среды из-за разлива нефтепродуктов или выброса газа; 3) загрязнение геологической среды и водоисточников из-за разрушения скважин. 4) загрязнение атмосферы. [6].

Углеводородные ресурсы Каспийского моря являются важным фактором экономического развития государств региона, а также эффективным

внешнеполитическим механизмом, оказывающим влияние на характер международных отношений. Осуществляемые масштабные совместные проекты в регионе связаны в основном с разработкой сырьевых ресурсов и прокладкой новых маршрутов их доставки на мировые рынки. Оценочные и подтвержденные объемы запасов нефти и газа в регионе, их разработка, возможные маршруты их экспорта будут влиять на развитие социально-экономических и политических процессов, как в регионе, так и вне его пределов.

Решением комплекса проблем, связанных с освоением энергетических ресурсов Каспийского моря должны стать согласованная политика прикаспийских государств в решении экономических и политических вопросов, соблюдение правового режима охраны и использования водоема, осуществление постоянного мониторинга за состоянием качества вод Каспийского моря, использование инновационных методов и технологий, снижающих возможные риски, выработка и осуществление комплекса мер по охране биоресурсов Каспия, осуществление мер доверия и борьбы с угрозами региональной безопасности, координация усилий всех заинтересованных стран, международных организаций и финансовых институтов по обсуждению и решению всех существующих проблем.

ЛИТЕРАТУРА

1. Чердабаев Р.Т. Каспий - море мира и надежд в мировой энергетике // Нефть и газ. - 2011. - №5. – С. 21-33
2. Турков О.С. Каспийский регион – идеальный полигон для решения проблем генезиса нефти и газа // Нефть и газ. - 2013. - №6. – С. 107-115
3. Бровкина М. Золотое дно. Сколько на Каспии имеется запасов нефти и газа // Российская газета - Экономика Юга России № 207(7670). <https://rg.ru/2018/09/18/reg-ufo/skolko-na-kaspii-imeetsia-zapasov-nefti-i-gaza.html>
4. Хомутко В. Современное положения добычи нефти Каспия <https://neftok.ru/strany/kaspij-neft.html>
5. Корнеев М.Н. Внутригосударственные политические процессы в странах Каспийского региона // Социально-гуманитарные знания. -2015.- №5. - С. 336-341.
6. Жантаев Ж.Ш., Мухамбетгалиев А.Ф. Бреусов Н.Г. Система комплексного мониторинга в акватории Каспийского моря // Нефть и газ. - 2011. - №2. – С. 119-127

УДК 317

ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ КАСПИЙСКОГО РЕГИОНА

Ишанов С., студент

Научный руководитель: Абдешов Д.Д.

Каспийский государственный университет технологии и инжиниринга
им. Ш. Есенова, г. Актау

Аннотация. В данной статье рассматриваются интересы региональных и вне региональных государств, которые тесным образом переплетаются как в энергетической области, так и в сфере международной безопасности. Это в полной мере относится к России, США, Китаю и Европейскому Союзу, которые оказались в числе ведущих игроков. Внутренне потребление энергоресурсов в Казахстане относительно невелико, в связи с чем, появляется возможность увеличить экспорт

сырья на внешние рынки. Такая ситуация укладывается в стратегию Республики Казахстан по диверсификации путей поставок сырья на мировой рынок

Ключевые слова: Каспийский регион, энергоресурсы, Евроазиатский транспортный коридор, показатели эффективности экономики, сырьё, нефть, прикаспийские государства.

На сегодняшний день Каспийский регион становится вполне самостоятельным региональным узлом современной политики, где имеет место развитие событий, от которых зависят международные процессы, как на региональном, так и на международном уровнях. Сложившаяся ситуация в Каспийском регионе характеризуется тем, что интересы региональных и внерегиональных государств тесным образом переплетаются как в энергетической области, так и в сфере международной безопасности. Это в полной мере относится к России, США, Китаю и Европейскому Союзу, которые оказались в числе ведущих игроков [1, с. 10].

Освоение богатств недр казахстанского и других секторов Каспийского моря имеет стратегическое значение для Республики Казахстан в начале XXI века с точки зрения обеспечения собственной энергетической безопасности.

Казахстан непосредственно вовлечен во все происходящие процессы в этом регионе. Хотя объемы добываемой сегодня на Каспии нефти в мировом масштабе сравнительно невелики, но наблюдаемое в настоящий момент повышение внимания США, Китая, Турции, Европейского Союза к региону в принципе создает благоприятные условия для дальнейшего развития нефтедобывающей промышленности. Внутреннее потребление энергоресурсов в Казахстане относительно невелико, в связи с чем, появляется возможность увеличить экспорт сырья на внешние рынки. Такая ситуация укладывается в стратегию Республики Казахстан по диверсификации путей поставок сырья на мировой рынок [1, с. 22].

Дно и ресурсы дна были делимитированы между всеми каспийскими государствами по срединной линии, как это принято в мировой практике, и в соответствии с существующей международной методикой. Разведку и освоение минеральных ресурсов в своей зоне каждое каспийское государство должно осуществлять самостоятельно.

Республика Казахстан выступает за сотрудничество с другими прикаспийскими государствами в области разработки ресурсов казахстанской части Каспия. Формы участия могут быть самыми разнообразными [2, с. 56].

По мнению казахстанской стороны, нефтяные компании каспийских государств должны участвовать в разработке недр в зоне другого государства на общих условиях. Это положение не должно затрагивать уже существующие консорциумы. Освоение месторождений, расположенных в пределах зон двух и более каспийских государств, должно быть предметом соглашений о разделе продукции между соответствующими государствами [2, с. 132].

Что касается живых ресурсов моря, пользования водами Каспия в целях судоходства, рыболовства, сотрудничества в области охраны окружающей среды и т.д., то Казахстан готов на самые широкие компромиссы вплоть до кондоминиума.

Наиболее приоритетным во внешней политике США на постсоветском пространстве становится кавказское направление, открывающее дорогу к перспективным энергетическим ресурсам Каспия, которые Вашингтон стремится взять под свой контроль [3, с. 105].

Каспийский регион в XXI веке обещает стать главным поставщиком энергоресурсов на мировой рынок. Запасы имеющихся здесь углеводородных ресурсов оцениваются поразному, но все эксперты сходятся во мнении, что этот регион может

выйти на 3-е место в мире по добыче энергоресурсов (после Ближнего Востока и Сибири). Крупнейшие прогнозные региональные запасы нефти и газа сосредоточены на территории Туркмении (6,5 млрд. тонн нефти и 5,5 трлн. куб.м.газа 4-е место в мире по разведанным газовым запасам), Казахстана (6 млрд. тонн нефти и 2 трлн. куб.м. газа) и Азербайджана (3,5-5 млрд. тонн нефти и 600 млрд.куб.м. газа). Российские запасы нефти на Каспии (до открытия в январе 1998 года потенциально нефтеносных структур в северном секторе моря около 600 млн. на площади 800 кв. км) оценивались в 1 млрд. тонн. Иранские запасы еще меньше. По самому шельфу Каспия разведанные запасы составляют 12 млрд. тонн условного топлива, и в случае разделения моря на национальные сектора Казахстан получит 4,5 млрд. тонн, Азербайджан 4 млрд. тонн, Россия 2 млрд. тонн, Туркмения 1,5 млрд. тонн и Иран 0,9 млрд. тонн.

В своих официальных заявлениях американцы подчеркивают, что их политика на Кавказе направлена на укрепление существующих здесь политических и экономических механизмов, продвижение вперед рыночной демократии, урегулирование конфликтных ситуаций, развитие энергетики и создание энергетического транспортного коридора между Востоком и Западом, сотрудничество в вопросах обеспечения безопасности.

Стратегическое положение Азербайджана в центре Каспийского региона предопределяет его растущее значение в шкале американских внешнеполитических приоритетов. Ключевая роль Баку в реализации проектов освоения и транспортировки каспийских энергоресурсов, четкая линия на установление союзнических отношений с Турцией и Западом делают Азербайджан привлекательным для США кандидатом на роль регионального лидера, перспективным опорным пунктом для закрепления американского присутствия в регионе [3, с. 194].

Создание Евроазиатского транспортного коридора, включающего в себя магистральные трубопроводы и торговые маршруты от Каспия через Закавказье и далее к Средиземному морю через турецкую территорию, является одним из ключевых приоритетов в политике Соединенных Штатов на Кавказе. Все активнее втягиваясь в каспийские дела, США вместе с Турцией настойчиво выступают за прохождение основного экспортного нефтепровода по маршруту Баку средиземноморский порт Джей-хан, поскольку это позволяет исключить территорию Ирана при транспортировке энергоносителей, а также снизить зависимость государств Центральной Азии и Закавказья от России.

ЛИТЕРАТУРА

1. Мауленов К.С. Особенности правового регулирования нефтебизнеса в казахстанском секторе Каспийского моря: сборник материалов 2006 год - 380 стр.
2. К.Токаев. Внешняя политика Казахстана в условиях глобализации. 2009 год - 420 стр.
3. Бакаев А.К. Каспийское море: правовой статус и режим, безопасность региона и охрана окружающей среды: сборник материалов 2006 год - 251 стр.

КАСПИЙСКОЕ МОРЕ – ЖЕМЧУЖИНА ЕВРАЗИИ

Ермек Н., студент

Научный руководитель: Сатанбаева А.У.

Каспийский государственный университет технологии и инжиниринга
им. Ш. Есенова, г. Актау

Аннотация. Порт Актау–важнейший узел транспортных коридоров Европа –Азия. Это уникальный объект для экономики всей страны, это единственный морской порт Казахстана, предназначенный для международных перевозок нефти и нефтепродуктов, различных сухих грузов на экспорт.

Ключевые слова: море, страна, порт, экономика, товарооборот, транспорт, сотрудничество, экспорт, импорт, нефть, газ, судно, торговля.

Каспийское море – крупнейший на земле замкнутый водоём, который может классифицироваться как самое большое озеро в мире. Каспийское море омывает 5 государств: Казахстан, Россия, Иран, Азербайджан и Туркменистан. Это делает море очень перспективным евразийском пространстве для товарооборота между странами.

Понимая экономические перспективы своего географического расположения, страны Каспийского региона активно развивают свою портовую инфраструктуру. На восточном побережье Каспийского моря расположился значимый для всей республики объект – актауский морской порт. Это важный транспортный шлюз в сфере грузоперевозок страны. Морской порт с каждым годом наращивает эффективность работы, сохраняя лидирующие позиции на Каспии.

Великий Шелковый Путь стал историей, но его первопричина – выгодное географическое расположение Казахстана – по-прежнему позволяет республике обеспечивать транспортные коридоры с Севера на Юг и с Запада на Восток, связывая регионы для развития международной торговли. В этой связи, обратим внимание на то, что Каспийский регион и страны Персидского залива образуют так называемый «энергетический эллипс», в котором сосредоточено до 70% мировых запасов нефти и до 40% природного газа, то есть, по сути, являются энергетической кладовой мирового масштаба. Таким образом, стратегическая значимость Каспия обуславливается наличием значительных запасов полезных ископаемых, а также транспортных коридоров, в буквальном смысле соединяющих Европу и Азию. Каспийский регион представляет собой переплетение политических, военно-стратегических и экономических интересов целого ряда государств, причем не только прибрежных, что обуславливает его особое место в глобальных геополитических отношениях [1].

Основным направлением развития регионального сотрудничества в современных условиях становится не просто освоение потенциала природных ресурсов региона, но и активизация интеграционных процессов и расширение экономических связей в целях сохранения Каспия как уникальной социально-экономической системы. Глобальное значение региона обусловлено следующими факторами: во-первых, геополитической ролью региона, уникального по потенциалу и географическому расположению между двумя наиболее подверженными политической перестройке, хотя и в разной степени и направленности, регионами мира - Центральная Европа и постсоветское пространство с севера и так называемый регион Большого Ближнего Востока с юга, а также между основными потребителями нефтегазовых

ресурсов региона в Европе и Азии; во-вторых, геоэкономической ролью - запасами природных ресурсов, транспортно-коммуникационными возможностями и уникальностью экосистемы региона; в-третьих, в регионе отражается практически весь спектр характерных для мировой системы вызовов и угроз глобализации, таких как: нарастание цивилизационных противоречий; истощение природных ресурсов; вероятность экологических и техногенных угроз планетарного масштаба и др. Особенностью современного этапа развития Каспия, на наш взгляд, является необходимость ускорения процессов, направленных на сближение интересов стран региона для решения существующих и возможных экономических проблем. Приоритет экономических интересов определяется: глобальной потребностью в энергоресурсах; глобальными преимуществами контроля над использованием и распределением экономического потенциала региона. Каспий находится в зоне стратегических интересов, прежде всего: каспийских государств-экспортеров энергоресурсов - Азербайджана, Казахстана, России, Туркменистана и Ирана; международных союзов - СНГ, ШОС, ЕС, ОЭС, НАТО; основных внерегиональных участников крупных нефти и газопроводных проектов - Китай, США, страны ЕС, Турция, Индия и др. [2].

Порт Актау – важнейший узел транспортных коридоров Европа – Азия. Актауский порт – уникальный объект для экономики всей страны (ключевой для Мангистауской области), это единственный морской порт Казахстана, предназначенный для международных перевозок нефти и нефтепродуктов, различных сухих грузов на экспорт. В перечень услуг, предоставляемых портом, на сегодня входят буксировка судов, оформление прихода-отхода судна, транспортно-экспедиторские и складские операции с грузами, услуги по фрахтованию судов и др. [3].

Не стоит забывать, что у каждой из 5 стран есть свои экономические интересы от расположения Каспия на их территории. Для Казахстана значимость Каспия в настоящее время закрепились не только в качестве источника энергетических ресурсов, но и возможности развития альтернативного пути по перевозке экспортных товаров и транзитных грузов. Именно поэтому на сегодняшний день в Мангистауской области идет активная работа по формированию крупнейшего транспортно-логистического комплекса страны [4].

Товарооборот между Казахстаном и Прикаспийскими странами за 2017 год

Стран а	Россия	Иран	Азербайд жан	Туркмени стан
Товарооборот	16,0 млрд долл. США (доля- 95%)	552,6 млн долл. США (доля- 3,3%)	139,7 млн долл. США (доля-0,8%)	99,3 млн долл. США (доля-0,6%)

По данным гос. таможни Азербайджана, за 2018 год товарооборот составил 192 миллиона долларов, что больше показателя 2017-го почти на 60%. В числовом выражении экспорт казахстанской продукции в Азербайджан вырос на 56%. В числе лидирующих сфер – сельское хозяйство. Уровень поставок зерна в этом году вырос по сравнению с прошлым годом в три раза и составил 220 тысяч тонн зерна. Больше стали покупать в Азербайджане и казахстанские рис и чечевицу. Сегодня РГП «Актауский международный морской торговый порт» является современным многоцелевым терминалом, обладающим всеми необходимыми для текущей деятельности и дальнейшего развития технологическими возможностями.

Вкупе с этим расширение и модернизация морпорта Актау обеспечит республике увеличение экспорта зерна, нефти, металлов по более низким ценам, что повысит конкурентоспособность казахстанских товаров и однозначно положительно повлияет на экономику страны. Кроме экспорта, деятельность порта продолжит развиваться в областях расширения перспективных маршрутов, снижения стоимости и продолжительности перевозок, транзита груза из Китая, уральских регионов России и стран Персидского залива. В любом случае, кроме запланированного развития продолжается естественное: оживление деловой активности и товарооборота между разными странами гарантирует рост нагрузки на актауский порт, с чем работники РГП справляются с честью [5].

Хорошим подспорьем для порта Курык может стать Иран. Это крупная экономика Персидского залива и исламского мира. Причём торговля с Ираном примечательна тем, что экспорт в эту страну в разы превышает объёмы импорта. Скажем честно, Тегеран для Казахстана – очень привлекательный партнёр. Причём такое положение дел отмечается не только в торговле с РК, но и с Россией, где иранский бизнес также приобретает разную продукцию. В последние годы бизнесмены из Ирана проявляют интерес к казахстанской сельхозпродукции. В частности, закупали мясо в больших объёмах. Очевидно, что часть вывозимой ими продукции пойдёт через Курык. Импорт из Ирана в Казахстан за январь-май 2018 г. составил 251,4 млн долларов, что на 41,7% выше, чем за аналогичный период предыдущего года (177,4 млн долларов). Экспорт из Казахстана в Иран за январь-май 2018 года вырос на 36,1% и составил 207,2 млн долларов.

Положительным аспектом деятельности рассматриваемых региональных союзов является стремление большинства участников не допустить политизации и идеологизации целей и задач регионального сотрудничества. На мой взгляд, существуют возможности для продвижения идеи экономической интеграции «каспийской пятерки» в составе Организации Каспийского экономического сотрудничества - ОКЭС путем ее рассмотрения в ходе обсуждения мероприятий СНГ и ОЭС [6].

Несмотря на мощное проникновение китайской продукции на мировые рынки, Россия остаётся главным торговым партнёром Казахстана и опережает Китай с отрывом в 20-40%. Товарооборот между Казахстаном и Россией за 2018 г. достиг 18,3 млрд. долл. и вырос на 8,3% по сравнению с аналогичным периодом прошлого года. В целом, судя по динамике регионального и мирового товарооборота, страны Каспийского региона вносят значительный вклад в развитие мировой торговли. Так как Каспийский регион в настоящее время рассматривается в экспертной среде в качестве мирового поставщика энергоресурсов, интересным представляется анализ вклада стран региона в общий экспорт, значительную часть которого составляют минеральные продукты, экспортируемые за его пределы.

Товарооборот за 2018 год между Казахстаном и Туркменистаном составил 99,5 млн долларов. Казахстан экспортирует в Туркменистан металлоизделия, природный фосфат кальция, древесину и изделия из нее, металлопрокат, а также муку, мучные и кондитерские изделия. В Казахстан импортируют минеральную, химическую и текстильную продукцию, моторные транспортные средства, двигатели и силовые установки.

В этой связи азиатский рынок имеет преимущества перед европейским при определении ключевого направления сотрудничества для стран Каспийского региона. Перспективы экономического сотрудничества в регионе связаны: во-первых, с оптимизацией региональных связей на энергетическом рынке, формирующихся в

интересах общей региональной безопасности и устойчивости экономической системы региона; во-вторых, с необходимостью модернизации топливно-энергетического комплекса стран региона; в-третьих, с реализацией предпосылок создания международного союза каспийских государств; в-четвертых, с диверсификацией структуры торгово-экономических отношений между странами региона путем перехода от двустороннего, трехстороннего к многостороннему формату регионального сотрудничества во всех секторах экономики.

Казахстан делает все возможное для дальнейшего развития каспийского региона. На сегодняшний день видны позитивные результаты долгой работы [7].

ЛИТЕРАТУРА

1. www.webeconomy.ru.
2. Каспийское море. Гидрология и гидрохимия.
3. Варущенко С. И. Изменение режима Каспийского моря и бессточных водоемов в палеовремени.
4. Барсегов Ю. «Каспий в международном праве и международной политике»
5. Касенов У.Т Каспийское море: правовой статус, нефть и международная безопасность.
6. Свиточ А.А., Янина Т.Д. Будущее Каспия в его прошлом
7. Конопляник А.А. Каспийская нефть: новый взгляд на проблему баланса интересов.

УДК 330.322

РАЗВИТИЕ ЭКОНОМИК СТРАН КАСПИЙСКОГО РЕГИОНА

Мендибаева Г., студент

Научный руководитель: Аншаева Д.И.

Каспийский государственный университет технологии и инжиниринга
им. Ш. Есенова, г. Актау

Аннотация. В данной статье дается краткий обзор развития и последних тенденций в экономике Каспийского региона. Помимо указания на важные общие черты экономики стран региона, в статье подчеркиваются различия между ними с точки зрения размера, экономической структуры и политических рамок. В статье описываются последствия резкого сокращения торговли прикаспийских стран с Россией после августа 1998 года и обсуждаются ключевые проблемы, стоящие перед государствами.

Ключевые слова: валовой внутренний продукт, кризис, потребительская корзина.

Несмотря на некоторое общее наследие в плане истории, географии и советского правления, экономика Каспийского бассейна представляет столько же контрастов, сколько и общность. Что касается общих черт, то регион, как правило, находится на низком уровне экономического развития (по сравнению со странами ОЭСР), о чем свидетельствуют годовые уровни дохода на душу населения. При измерении по рыночным обменным курсам в 1998 году Казахстан имел самый высокий доход на душу населения (1400 долл.США), хотя в 1999 году он должен был снизиться примерно до 1000 долл. За Грузией следовали \$900, за Азербайджаном - \$540, за

Арменией и Туркменистаном - по \$ 500. Все данные поступают от статистических управлений и национальных банков соответствующих стран, а также от МВФ, Всемирного банка, ТАСИС и других многосторонних учреждений. В 1998 году по паритету покупательной способности доход на душу населения был наибольшим в Армении (2700 долл.США), за которой следовали Туркменистан (2600 долл. США), Казахстан (2500 долл. США) и Грузия и Азербайджан (1900 долл. США).

Если оставить в стороне общие статистические вопросы, то все эти страны пережили переходный шок в начале 90-х годов, когда было зафиксировано резкое сокращение производства и высокие темпы инфляции. Шок производства отражал ряд факторов, в том числе: 1) перебои в экономической деятельности, сопровождавшие распад СССР; 2) инфляционные последствия либерализации цен в условиях рублевой зоны; 3) слабость зарождающихся институтов экономической политики. Введение национальных валют в 1993-1994 годах и заключение соглашений с МВФ и Всемирным банком позволили этим странам резко снизить темпы инфляции. Затем в 1995-1996 годах в большинстве стран региона возобновился экономический рост, однако даже в таких странах, как Грузия, темпы роста которых в этот период были высокими, они, вероятно, остаются значительно ниже уровней доходов и производства, существовавших до 1992 года [1].

Несмотря на эти сходства, масштабы сокращения производства, масштабы инфляции и темпы последующего восстановления в регионе различаются. Эти различия можно объяснить тремя основными факторами. Во-первых, войны начала 1990-х годов привели к более резкому падению производства в Грузии, Армении и Азербайджане, чем в Казахстане или Туркменистане. Официальный грузинский ВВП ежегодно падал на 20-40% в период 1991-1993 годов, прежде чем стабилизироваться в 1995 году. Армения пережила 40-процентный спад производства в 1992 году, в то время как Азербайджан пережил ежегодное снижение ВВП на 11-23 процента в 1992-1995 годах. В отличие от этого, ВВП Казахстана упал только на 13 процентов в худшем году, а ежегодное снижение ВВП ограничивалось менее чем 10 процентами в начале 1990-х годов. ВВП Туркменистана фактически вырос на 10% в 1993 году, до падения на 18% в 1994 году из-за проблем с экспортом природного газа.

Второе ключевое различие заключается в том, что некоторые страны обладают значительными углеводородными ресурсами, а другие - нет. Хотя большая часть их потенциала остается неиспользованной, экономика Азербайджана, Казахстана и Туркменистана уже демонстрирует значительный вклад со стороны углеводородного сектора. В Казахстане нефть составляет около четверти промышленного производства и восьмую часть ВВП. В Азербайджане нефть составляет более 50 процентов промышленного производства и 10 процентов ВВП. В Туркменистане на природный газ приходится 50% промышленного производства и 15-18% ВВП. Кроме того, инвестиции, торговля и сфера услуг, связанные с нефтью, вносят значительный вклад в ВВП, особенно в Азербайджане и Казахстане. Казахстан и Азербайджан смогли привлечь значительный приток иностранных инвестиций, более \$1 млрд в год. Это означает солидные 5% ВВП Казахстана за 1998 год и колоссальные 33% ВВП Азербайджана за 1998 год. С другой стороны, эти страны все в большей степени связаны с международными рынками энергии и металлов и поэтому уязвимы перед резкими колебаниями цен на энергию и металлы [2].

В отличие от этого, неуглеводородная экономика в большей степени зависит от сельского хозяйства и сектора услуг. В Армении сельское хозяйство производит около 40% ВВП. В Грузии сельское хозяйство составляет 26% ВВП, а промышленность и торговля - по 12%. Армения и Грузия также являются типичными малыми открытыми

экономиками с большим дефицитом по текущим счетам, которые финансируются за счет трансфертов и льготного кредитования из-за рубежа.

Роль России в экономике региона, хотя и неуклонно снижается, остается значительной, о чем свидетельствуют последствия финансового кризиса августа 1998 года. Одним из показателей уязвимости экономики каждой страны к событиям в России является доля страны в общем объеме торговли, представленном торговлей с СНГ. (Помимо учета прямых последствий торговли с Россией, эта мера отражает косвенную способность изменений российского импортного спроса замедлять рост и торговлю между другими торговыми партнерами СНГ. В 1998 году доля экспорта стран СНГ в общем объеме экспорта составляла 54% в Грузии, 39% в Казахстане, 38% в Азербайджане, 37% в Армении и 63% в Туркменистане. Туркменистан имел самую высокую долю импорта (51%), за ним следовали Казахстан (47%), Азербайджан (38%), Грузия (35%) и Армения (25%). По сравнению с данными 1992 года эти доли отражают резкое падение с 80-100% как экспорта, так и импорта. Только Азербайджан в 1992 году был менее зависим от торговли с Россией, поскольку только 49% экспорта Азербайджана и 65% его импорта приходилось на другие страны СНГ.

В торговых потоках этих стран СНГ, как правило, доминирует двусторонняя торговля с Россией. Это отражает институциональное наследие советской власти, которая связывала каждую из этих экономик с Россией, развивая при этом относительно небольшое количество внутрирегиональных связей.

Таким образом, прогресс, достигнутый в области макроэкономической стабилизации в середине 90-х годов, не был утрачен в результате российского кризиса. В результате основные проблемы, стоящие перед экономикой региона, в настоящее время носят структурный и институциональный характер. Все эти страны страдают от серьезных недостатков рыночной и институциональной инфраструктуры. Финансовые рынки развиты слабо. На сегодняшний день Казахстан является единственной страной, которой удалось привлечь значительный объем финансирования на международные рынки капитала. К числу других проблем относятся Распространенность коррупции, слабость судебной системы, слабая защита прав и контрактов инвесторов и отстающие программы приватизации (за частичными и спорными исключениями Казахстана и Армении). Осуществление структурных реформ в этих областях имеет решающее значение для обеспечения долгосрочного устойчивого экономического роста [3].

Казахстан имеет самую разнообразную экономику в регионе и сталкивается с самыми сложными политическими проблемами. С одной стороны, Казахстан, как и Азербайджан, готов участвовать в нефтяном бонанзе, и как таковой столкнется с проблемами управления этим богатством. Приток прямых иностранных инвестиций будет большим, но далеко не таким высоким, как в Азербайджане. Для обеспечения более высоких темпов роста в будущем политика должна быть сосредоточена на развитии значительных ненефтяных секторов Казахстана, таких как сельское хозяйство, пищевая промышленность и металлургия. Это потребует продолжения сложных структурных реформ, о которых говорилось выше. Наконец, благодаря своей географии Казахстан останется более привязанным к России, чем любая другая экономика региона.

ЛИТЕРАТУРА

1. INNOVATION AND ECONOMIC GROWTH by Nathan Rosenberg
Professor of Economics (Emeritus), Stanford University
2. ECONOMIC OVERVIEW OF THE CASPIAN REGION by Chris Kushlis and Ben Slay
3. <https://www.belfercenter.org/publication/economic-overview-caspian-region>

СОВРЕМЕННАЯ КОНЦЕПЦИЯ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ РЕГИОНОВ

Еркінқызы Г., Қалдыбайұлы С., магистранты

Научный руководитель: Аманиязова Г.Д.

Каспийский государственный университет технологии и инжиниринга

им. Ш. Есенова, г. Актау

Аннотация. В статье рассмотрены сущность и составляющие концепции устойчивого развития. Показаны основные направления регионального развития в Республике Казахстан, соответствующие парадигме устойчивого роста.

Ключевые слова: регион, устойчивое развитие, экономический рост, качество жизни, население, концепция.

XXI веке научный интерес к изучению устойчивого развития стал неуклонно нарастать. Это обусловлено не только соответствующим развитием теории, но, что ещё более важно, оформившимся социальным запросом, включая стремление органов государственной власти вооружиться институтом устойчивого развития как инструментом обеспечения конкурентоспособности национальной экономики в условиях возрастающей глобализации, международной конкуренции и повышения зависимости отдельного государства от мировых рынков, политических решений и деятельности межгосударственных объединений.

Конвенция устойчивого развития, принятая Конференцией ООН по окружающей среде и развитию в 1992 году, на десятилетия вперед предопределила цели, мотивы и принципы жизнедеятельности общества.

Произошло смещение акцентов с масштабной индустриализации и неконтролируемого потребления ресурсов к сбалансированному развитию социума и биосферы, к сохранению и воспроизводству природного потенциала экосистем.

Для Казахстана первым шагом на этом пути стало принятие «Концепции перехода Республики Казахстан к устойчивому развитию», подписанной Президентом РК в 2006 году [1]. В данной Концепции были учтены особенности казахстанских территориально-общественных систем, а также факторы географической протяженности и богатого ресурсного потенциала. Раздел 3.6 Концепции определил значимость регионального аспекта устойчивого развития, в основе чего лежит понимание того, что регион является наиболее стабильной территориально-общественной системой.

Принятые концепции созвучны с позицией научного сообщества, сформировавшего теорию устойчивого развития территорий на основе трех фундаментальных составляющих: социальной, экономической и экологической [2].

Регион как субъект устойчивого развития является воспроизводственной системой, для которой характерно взаимодействие ресурсных подсистем (экологической, социальной, экономической), которое в современных условиях меняется под воздействием институционального, инфраструктурного, инвестиционного и инновационного факторов [3].

Конкретные цели регионов в разрезе этих трех составляющих зависят от исходного уровня развития, производственной структуры и специализации, географического положения, менталитета населения и большого количества других

факторов, из которых следует отбирать для анализа наиболее значимые для обеспечения высокого качества жизни населения данного региона.

Если использовать подход ООН, устойчивым называется развитие, при котором потребности нынешнего поколения удовлетворяются, не ставя при этом под угрозу возможность удовлетворения потребностей будущих поколений [4].

Но развитие и устойчивость находятся в постоянном противоречии, и на смену этапа изменений приходит этап стабилизации и далее снова изменения. Кроме того, существует необходимость сбалансированности развития. То есть бюджетная сбалансированность, которая характеризуется равенством доходов и расходов региональных бюджетов. Также выделяется стабильный экономический рост, стабильное социально - экономическое развитие, стабильное улучшение качества жизни (рисунок 1).

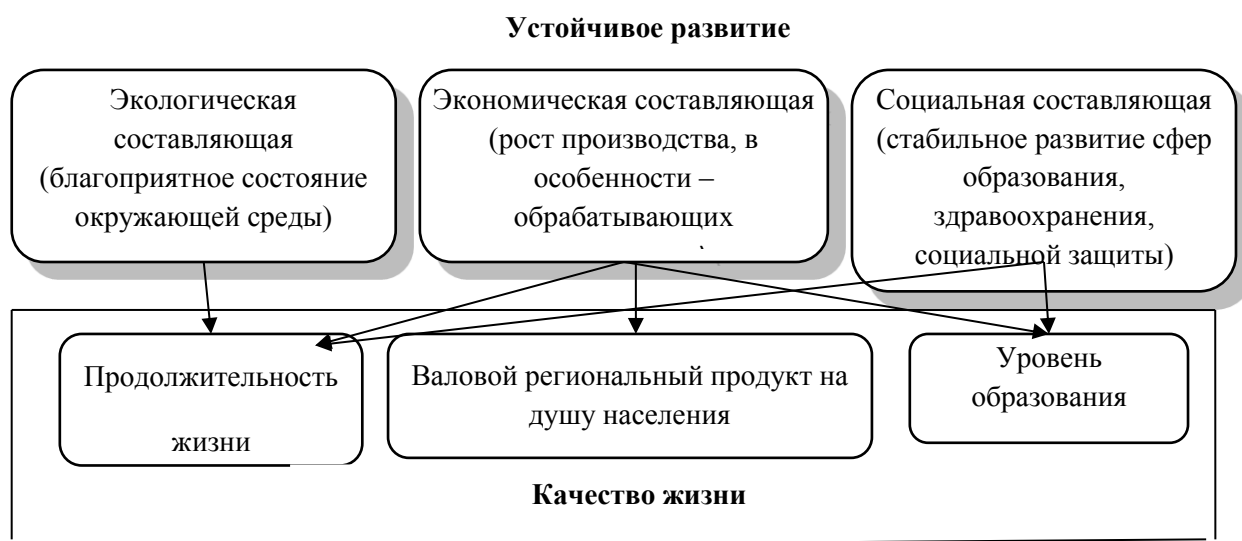

Рисунок 1. Составляющие устойчивого развития региона
Примечание – источник [5]

Как показывает рис.1, основными индикаторами устойчивого развития регионов, обозначенных в бюджетной и региональной политиках, выступают следующие показатели: ВРП на душу населения, продолжительность жизни, уровень образования, а также – уровень безработицы, специализация, развитие промышленности и сельского хозяйства, экология и здоровье населения. Прослеживается тесная связь между устойчивым развитием и качеством жизни населения, под которым понимается степень удовлетворенности отдельного индивидуума уровнем своего благосостояния, в наибольшей степени отражающего его потребности и условия для их удовлетворения.

Применение определенных показателей способствует государству предпринять необходимые шаги по достижению устойчивости развития регионов.

Выбор направления развития устойчивого развития региона основан на трех составляющих:

- парадигмы развития,
- видения будущего,
- ограничений на развитие.

Парадигма регионального экономического развития, по мнению автора, основана на следующем континууме:

- ограниченность ресурсов;

- экономический рост;
- инновационное развитие;
- максимизация потребления экономических и социальных благ [6].

Учет всех составляющих элементов парадигмы экономического развития позволяет обеспечить экономическую и социальную привлекательность региона, а также его конкурентоспособность.

В частности, обеспечение устойчивого развития регионов Казахстана смещает акцент на их интенсивный экономический рост, что определяет следующие ориентиры, а значит и задачи, государственного регулирования регионального промышленного производства:

- обеспечение технологически обоснованного потребления ресурсов и преобразования экосистем в условиях территориальных особенностей региона;
- модернизация производственных мощностей и процессов путём внедрения инновационных безотходных и экологически безопасных технологий;
- формирование региональных инновационно-промышленных центров, целью которых является разработка, экспертиза и внедрение производственных, транспортно-логистических и организационных инноваций;
- поддержание финансовой устойчивости и конкурентоспособности промышленного сектора региона. Выявление потребностей на региональных, национальных и международных рынках в производственном продукте как результате деятельности промышленных производств региона;
- создание инфраструктуры взаимодействия корпоративного менеджмента с региональными институтами социально-экономического развития [7];
- формирование концепции социальной ответственности и культуры потребления на предприятиях промышленного сектора экономики региона.

Таким образом, устойчивое развитие регионов – одна из самых прогрессивных и социально значимых современных экономических концепций.

ЛИТЕРАТУРА

1. Научно-методологическое обеспечение управления устойчивым развитием региона : монография / под ред. Ю.П. Майданевич, Н.И. Твердохлебова; ФГАОУ ВО КФУ им.В.И. Вернадского. - Симферополь: ДИАЙПИ, 2017.-371 с.
2. Чудинова Л. Н. Инвестиционной обеспечение устойчивого сбалансированного развития региона: концепция, стратегия, механизм // ФЭС: Финансы. Экономика. Стратегия. - 2016. - № 1. - С. 17-22.
3. Туранова М.В. Национальные стратегии устойчивого развития: опыт стран Северной Европы // Труды СЗИУ РАНХиГС. - 2014. - № 3 (15). - Т. 5. - С. 189-193.
4. Тишин Е.В. Региональные экономические системы и их устойчивость. // Вестник Удмуртского университета. Экономика и право. - 2017. № 4, с. 3-7.
5. Меньщикова В.И. Система индикаторов оценки устойчивого развития экономики региона / В.И. Меньщикова, Н.В. Синополец // Социально-экономические явления и процессы. -2018. -№ 5-6 (27-28). - С. 155-160.
6. Филимоненко И.В. Влияние типа экономического роста на выбор модели экономического развития региона // Сборник материалов IX Международной научно-практической конференции: Современные тенденции в экономике и управлении: новый взгляд. - 2015. -№23. - С.86-95.
7. Омаров Т.Д. Национальная модель социального устройства общества, А., 2015.

СУЩНОСТЬ И ЗНАЧЕНИЕ ИННОВАЦИОННО-ИНВЕСТИЦИОННОГО МЕХАНИЗМА РАЗВИТИЯ ЭКОНОМИКИ РЕГИОНА

Ізтұрған С., Мырзаянұлы Ө., магистранты

Научный руководитель: Аманиязова Г.Д.

Каспийский государственный университет технологии и инжиниринга

им. Ш. Есенова, г. Актау

Аннотация. В статье рассматриваются теоретические аспекты создания и функционирования механизма инновационно-инвестиционного развития регионов; представлены инвестиционной поддержки инновационности региона. Определено, что значение инновационно-инвестиционного механизма развития экономики региона состоит в упорядочении, координации мер, необходимых для налаживания устойчивого притока инвестиций в региональную инновационную систему, обеспечение ее роста и создание условий для успешного конкурирования, придания ей эффективности.

Ключевые слова: регион, инвестиции, инновации, регулирование, механизм, потенциал, инновационность.

Основной движущей силой современного государства являются регионы и только комплексность и инновационность их развития позволяет обеспечить прогресс для любого производства и жизнедеятельности людей.

Согласно недавним оценкам, первая пятилетка индустриализации в Казахстане завершилась реализацией 770 из 1042 проектов на 3 трлн. тенге частных инвестиций. В рамках новых проектов создано 75 тыс. постоянных рабочих мест [1].

Главная цель второй пятилетки индустриализации в Республике Казахстан состоит в обеспечении структурной основы для развития экономики в долгосрочной перспективе, что связано с освоением новых перспективных сфер и производств, опережающим развитием обрабатывающего сектора высокотехнологичных отраслей, выпускающих продукцию высокой степени готовности и потребительские товары.

При этом возникает острая потребность в большом количестве инвестиционных ресурсов.

В последнее время термин «механизм» часто употребляется в различных областях знания. Данный термин используется как в управлении, и практической деятельности, так и в научных исследованиях. Общепринятыми стали выражения: механизм управления, организационный механизм, механизм регулирования, механизм воздействия и т. п.

С. И. Ожегов определяет механизм как систему, устройство, определяющие порядок деятельности [2]. В науке под механизмом принято понимать совокупность состояний и процессов, определяющих собой какое-нибудь действие, явление, а также систему, устройство, определяющее порядок какого-нибудь вида деятельности [3].

По нашему мнению, региональный инновационно-инвестиционный механизм (далее - РИИМ) - складывается как сумма объективных предпосылок и мероприятий для налаживания процесса привлечения инвестиций в инновации, зависящих от наличия и разнообразия сфер и объектов инвестирования и от экономического благополучия региона.

Исходя из этимологии слова (in novation), термин инновация буквально можно перевести как «инвестиция в новшество». Неслучайно авторы многих зарубежных источников, говоря о новшествах, появившихся как в области техники, так и в области

технологий, при анализе экономических процессов употребляют только понятие «инвестиции», не упоминая об инновациях [4].

Понятие «инвестирование» довольно тесно связано с понятием «финансирование»: если последнее - это формирование и предоставление денежных средств (финансовое обеспечение), то инвестирование - это использование денежных средств. Оба понятия взаимосвязаны, однако первое предшествует второму. В принципе, «инновационный проект всегда можно считать инвестиционным, потому, что в него инвестируются различные виды ресурсов» [5].

РИИМ следует рассматривать в трех аспектах:

- качество инвестиционного климата для инноваторов;
- показатели затрат на технологические инновации, которые занимают важное место в статистике инноваций, что объясняется их экономической значимостью для оценки состояния и перспектив технологического развития региона;
- финансовые источники осуществления инновационных инвестиций в организации региона, как внутренние, так и внешние.

Инновационность региона (ИР) может рассматриваться как функция от ключевых факторов:

$$ИР = f(ИПП, ФИП, МФ, РЭФ, КНИП, ИП), (1)$$

где: ИПП – инновационно-промышленный потенциал; ФИП - фактор инновационной политики; МФ - макроэкономические факторы; РЭФ - региональные экономические факторы; КНИП – кадрово-научно-интеллектуальный потенциал; ИФИП – инновационный финансово-инвестиционный потенциал; ИП - инфраструктурный потенциал [6].

Значение РИИМ состоит в упорядочении мер, необходимых для налаживания стабильного притока инвестиций в региональную инновационную систему и придания ей эффективности. Современные механизмы регулирования сферы инвестиционно-инновационной деятельности в регионе систематизированы в таблице 1.

Таблица 1. Инструменты регионального инновационно-инвестиционного развития

Инструменты	Задачи региональных органов власти
Организационно-правовые	Разработка и принятие нормативно-правовых актов, регулирующих инновационную и инвестиционную деятельность Разработка системы региональной поддержки инвестиций в инновационные проекты; формирование местного заказа на инновационную продукцию; создание государственно-частных партнерств (ГЧП) в сфере реализации инновационных проектов
Административные	Контроль над соблюдением условий контрактов; внесение изменений введение в контракт статьи, предусматривающей отчисления на развитие курируемого региона.
Финансовые	Субсидирование затрат на проведение исследований и разработок Софинансирование реализации инфраструктурных программ и проектов Прямое бюджетное финансирование научных организаций
Примечание: составлено автором по источникам [6,7]	

В целях реализации кратко-, средне- и долгосрочных стратегических целей РИИМ разрабатываются и реализуются региональные программы, определяющие цели развития инновационной системы, ее приоритеты, условия и возможности реализации актуальных задач привлечения инвестиций в инновации.

Сегодня казахстанским регионам необходима ориентация на долгосрочные проекты и программы при выборе инвестиционных и инновационных приоритетов, создание и использование механизмов принятия законодательных ограничений на региональном уровне в случае нерационального использования ресурсов региона для преследования конъюнктурных целей.

Выводы. Региональный инновационно-инвестиционный механизм представляет собой систему взаимосвязанных правовых, организационных, финансово-кредитных, инфраструктурных и экономико-инновационных инструментов. Данный механизм способствует:

- эффективности использования инвестиционных ресурсов региона;
- модернизации и инновационному развитию секторов экономики региона;
- региональная, межрегиональная и трансграничная интеграция;
- стратегическому партнерству, социальной и экономической ответственности;
- инвестиционной привлекательности региона.

Таким образом, слаженный инновационно-инвестиционный механизм – ключ к увеличению уровня конкурентоспособности любого региона.

ЛИТЕРАТУРА

1. Информационный ресурс АО «Атамекен» <http://businessmap.kz/>
2. Ожегов С.И. Толковый словарь русского языка / С.И. Ожегов, Н.Ю. Шведова. — М.: ИТИ Технологии, 2003. — 944 с.
3. Устойчивый экономический рост: политические и социальные предпосылки. // Гайдаровские чтения (11-12 мая 2017 года) в 2-х томах. Том 1 / Под редакцией С.В. Приходько. - Орёл: Изд-во Среднерусского института управления - филиала РАНХиГС, 2017.-256 с.
4. Баймуратов У. Инвестиции и инновации: нелинейный синтез. Том 3. Избранные научные труды / У. Баймуратов. – Алматы: БИС, 2005. – 520 с.
5. Гамидов Г.С. Основы инноватики и инновационной деятельности / Г.С.Гамидов, В.Г.Колосов, Н.О.Османов. - СПб.. 2010.
6. Градов А.П. Национальная экономика [Текст]: учеб. пособие/ А.П. Градов. - 2-е изд. - М.: Питер, 2015. - 233 с.
7. Нагаева О.С. Формирование региональной инвестиционной политики в целях ресурсно-инновационного развития региона// Успехи современной науки. -2017, Том 3, №2. – С.43-48.

ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ВОЗМОЖНОСТИ КАСПИЙСКОГО РЕГИОНА

Кориков Ж.Р., студент

Научный руководитель: Абдешов Д.Д.

Каспийский государственный университет технологии и инжиниринга
им. Ш. Есенова, г. Актау

Аннотация. В данной статье рассматриваются государственные границы на море, а также границы некоторых суверенных прав, которые могут простираются за пределы суверенной государственной территории. В частности, права на донный сектор с целью освоения его минеральных ресурсов, для прокладки трубопроводов и т.д. Подписание двусторонних международных соглашений по недропользованию, безусловно, является успехом и указывает на согласованный и принципиальный подход трех государств в достижении общего консенсуса. Такое уникальное явление природы, как Каспийское море, должно быть достоянием всех прибрежных государств, реально стать фактором укрепления стабильности и сотрудничества в Каспийском регионе.

Ключевые слова: Каспийское море, прикаспийские государства, правовой статус Каспия, показатели эффективности экономики, международные соглашения, нефтегазовый сектор, шельф Каспия.

Казахстан выступил за раздел дна и недр Каспийского моря на национальные секторы по принципу срединной линии, а также за установление прибрежных и рыболовных зон согласованной ширины. Прибрежные зоны, по аналогии с территориальным морем, по морскому праву будут являться суверенной государственной территорией [1, с. 5].

Казахстан явился сторонником поэтапного подхода к определению правового статуса Каспия. Поэтому на первом этапе он считал целесообразным прежде всего урегулировать вопросы разграничения Каспийского шельфа и экологии моря.

Необходимо было определить пределы полного государственного суверенитета, установив соответствующие государственные границы на море, а также границы некоторых суверенных прав, которые могут простираются за пределы суверенной государственной территории. В частности, права на донный сектор с целью освоения его минеральных ресурсов, для прокладки трубопроводов и т.д.

Каждое из пяти прикаспийских государств имеет суверенное право на собственное видение правового статуса Каспия. Несмотря на разногласия, возникшие по данному вопросу, прогресс переговорного процесса состоит в том, что все его участники согласились с возможностью применения на Каспии принципа раздела. Все страны признали возможность его раздела на национальные секторы, поскольку очевидно, что концепция полного секторального раздела, которой придерживается Азербайджан и Иран, включает в себя и раздел дна [1, с. 12].

Подтверждением этого также служит Соглашение о разграничении дна северной части Каспийского моря в целях осуществления суверенных прав на недропользование, подписанное Республикой Казахстан и Российской Федерацией в 1998 году. 13 мая 2002 года в Москве был подписан Протокол, который является приложением к данному Соглашению и его неотъемлемой частью. В нем содержатся координаты модифицированной срединной линии, а также условия совместного освоения уполномоченными компаниями Казахстана и России минеральных ресурсов

структур “Курмангазы”, “Центральная” и месторождения “Хвалынское”, находящихся в непосредственной близости от согласованной модифицированной срединной линии.

29 ноября 2001 года подписано аналогичное соглашение между Республикой Казахстан и Азербайджанской Республикой [1, с. 16].

И тот факт, что Казахстан и Россия первыми достигли взаимопонимания и договоренности по вопросам освоения ресурсов дна, еще раз подтверждает стремление наших государств развивать стратегическое партнерство по всем направлениям. Более того, подписанный протокол к Соглашению 1998 года свидетельствует об оправданности и жизнеспособности наших подходов к решению проблем Каспия – четкое разграничение прав на недропользование и совместная работа по эффективному использованию его водных и биологических ресурсов, сохранению уникальной экосистемы.

Подписание двусторонних международных соглашений по недропользованию, безусловно, является успехом и указывает на согласованный и принципиальный подход трех государств в достижении общего консенсуса. Такое уникальное явление природы, как Каспийское море, должно быть достоянием всех прибрежных государств, реально стать фактором укрепления стабильности и сотрудничества в Каспийском регионе.

По оценкам зарубежных экспертов, в XXI веке энергетические ресурсы будут по-прежнему играть важную роль в развитии мировой экономики, а обеспечение растущего спроса на энергетическое сырье будет оставаться в центре всеобщего внимания. Аналитики считают, что в течение предстоящих 20 лет мировой спрос на энергоносители вырастет примерно на 50%. Учитывая, что сегодня нефть и газ являются доминантой экономического роста большинства стран, в целях снижения негативного влияния этого фактора на устойчивое развитие мировой экономики крайне важно найти новые источники энергоресурсов [1, с. 22].

Каспийский регион, и в первую очередь наша страна, представляет в этом отношении большие возможности. Основные запасы углеводородного сырья сосредоточены на 14 крупных месторождениях Западного Казахстана. Вместе с тем наибольший интерес среди выявленных нефтеносных территорий Казахстана представляет шельф Каспийского моря. В настоящее время Северо-Каспийский консорциум Аджип КСО закончил буровые работы на Западном Кашагане. По результатам испытаний руководство консорциума официально подтвердило наличие обширных запасов нефти в казахстанской части шельфа Каспия.

Это позволяет отнести Каспийское море (с учетом ресурсов других стран) к числу богатейших нефтяных бассейнов мира и прогнозировать, что в XXI веке доля Каспия в общемировой добыче нефти и газа будет достаточно высокой. В этой связи понятен тот повышенный интерес, который проявляют к региону не только прикаспийские государства, но и все мировое сообщество. В случае, если оптимистические оценки запасов подтвердятся, то для освоения, по предварительным оценкам, потребуется ежегодно не менее US\$10-12 млрд. инвестиций [1, с.23].

С момента обретения независимости Казахстан активно привлекал иностранных инвесторов для развития своего нефтегазового сектора. За сравнительно короткий срок, практически с нуля, была создана законодательная база, обеспечившая благоприятный инвестиционный климат в нефтяной отрасли Казахстана. Открытие же в 2001 году месторождения Кашаган изменило не только отношение к Казахстану, но и ко всему Каспийскому региону [2, с. 122].

В настоящий момент экспортные возможности Казахстана составляют около 35 млн. тонн в год, рост добычи на разведанных и разрабатываемых месторождениях, а также развитие проектов на шельфе Каспия требует увеличения мощности нефтепроводной системы. В Казахстане проделана огромная работа по изучению

потенциальных маршрутов транспортировки нефти на мировые рынки. Исторически сложившееся положение Казахстана как традиционного перекрестка торговых путей должно способствовать становлению новых транспортных коридоров для энергоресурсов [2, с. 134].

ЛИТЕРАТУРА

1. Булат Сарсенбаев. Позиция Казахстана в отношении правового статуса Каспия и перспектив экономического развития каспийского региона/ Журнал. KAZAKHSTAN №2, 2002 год - 151с.
2. Б.К. Султанов, Л.М. Музапарова, Б.Р. Сырлыбаева, А.А. Морозов. Монография. Каспийский Регион: Актуальные Проблемы Развития (Экспертный Взгляд), 2012 год - 212с.

УДК 341.225.5

ЭКОНОМИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ КАСПИЙСКОГО РЕГИОНА

Абдылкарим Т.Е., студент

Научный руководитель: Абдешов Д.Д.

Каспийский государственный университет технологии и инжиниринга
им. Ш. Есенова, г. Актау

Аннотация. В данной статье рассматривается процесс мировой глобализации, который выдвинул на первый план проблему энергетической безопасности. Приведены их характеристики; раскрывается методологическая значимость экономической составляющей; показатели эффективности экономики; результативность применения политики экономической безопасности; перечислены приоритеты в области экономической безопасности, используемые в качестве основы для достижения устойчивого развития.

Ключевые слова: мировая глобализация, страны-нефтеэкспортеры, каспийский регион, энергоснабжение, углеводороды, система безопасности.

Процесс мировой глобализации выдвинул на первый план проблему энергетической безопасности. Энергетическая безопасность представляет собой уровень защищенности государственных экономик от внешних угроз. Страны-нефтеимпортеры после «нефтяных шоков» 70-х годов прошлого века под термином «энергетическая безопасность» понимают надежность «безопасности поставок» по разумной цене. В то же время страны-нефтеэкспортеры, чья экономика полностью зависит от нефтяных доходов, заботятся непосредственно о стабильности своих рынков сбыта. Экономическое и социальное развитие человечества непосредственно зависит от надежного, стабильного и адекватного энергоснабжения. Кроме этого, высокие, но подверженные резким колебаниям цены на нефть, газ и нефтепродукты также поставили под угрозу процесс стабильного развития мировой экономики. В дополнение к этому, постепенное истощение ресурсов Северного моря, которые сегодня удовлетворяют потребностям европейских стран, и стремительно растущий спрос в других странах приведут к тому, что в последующие годы произойдут существенные изменения источников поставок энергоресурсов в географическом масштабе [1, с. 18].

В данном контексте, поскольку мировое потребление энергией в значительной степени зависит от ископаемых ресурсов, особенно нефти и газа (а эти ресурсы

главным образом сосредоточенны на Ближнем Востоке и в Каспийском бассейне) экспортные выходы с различными маршрутами и безопасность энергоснабжения, через бесперебойное снабжение энергоносителями, становится важной проблемой в глобальном масштабе. Различные источники энергоресурсов и маршруты их транспортировки имеют непосредственное отношение к геополитическим и геоэкономическим интересам государств Европы, так как Европейский Союз является крупнейшим потребителем углеводородного сырья. Сегодня 60% используемой Евросоюзом нефти экспортируется извне, из них 29% импортируется из постсоветских государств, в основном России, Azerbaijan и Казахстана [1, с. 45].

Все эти проблемы, стимулировали обсуждение данной проблемы на саммите «Большой Восьмёрки», состоявшегося 16 июля 2006 года в Санкт-Петербурге, по итогам которого были приняты такие документы как «Глобальная энергетическая безопасность» и «Зелёная книга», определяющие энергетическую стратегию стран Европейского Союза до 2030 года. Именно данный документ определяет приоритетные проекты инфраструктуры энергетической безопасности, налаживание отношений с поставщиками и странами транзита: ОПЕК, Норвегией, Украиной, Закавказьем и Средиземноморьем. Сегодня 30% поставок природного газа в страны Евросоюза обеспечиваются Россией, далее следуют Алжир (LNG), Норвегия и Каспийский регион.

Нефтяные перспективы каспийского региона заманчивы. В отчёте госдепартамента США говорится: «имея 27,5 млрд. т. запасов нефти, каспийский регион может сыграть важную роль на мировом нефтяном рынке. Если прогнозы подтвердятся, то в ближайшем будущем нефть Каспийского региона может составлять 1/5 части мировых запасов нефти и равняться запасам Ирака и Кувейта». Доказанные углеводородные ресурсы оцениваются сегодня в 7,8 млрд баррелей. В 2010 году здесь добылось 3,8 млн баррелей нефти, что составляет примерно 60% от сегодняшней добычи в Северном море, которая в последнее время неуклонно снижается. К этому моменту в Каспийском регионе будет производиться больше нефти, чем в Норвегии или Бразилии, а доказанных нефтяных запасов, по прогнозам, будет в полтора-два раза выше аналогичных запасов Мексиканского залива. В этой связи Парламентская Ассамблея Совета Европы признала регион Каспийского моря одним из основных центров европейской энергетической безопасности, и Евросоюз (ЕС) будет продолжать сотрудничество и развивать отношения со всеми прикаспийскими странами, особенно с Azerbaijanом. Речь идет о транспортировке углеводородов из Каспийского региона в страны ЕС и о сотрудничестве между странами ЕС и Каспия в целом [2, с. 74].

В 2007 г. Евросоюз окончательно сформулировал свою политику в области энергетической безопасности. Одной из основ этой политики в отношении Каспийского региона являлось присоединение энергетических рынков этого региона к европейскому внутреннему энергетическому рынку. Методом достижения этой цели избрано постепенное распространение европейского внутреннего энергетического рынка за пределы Евросоюза посредством создания из окружающих стран энергетических «колец». Также приоритетами политики Евросоюза в энергетической безопасности будут:

- поддержание с его основными партнерами двустороннего и регионального энергетического партнерства, включая постепенное распространение принципов внутреннего энергетического рынка посредством европейской политики соседства и эффективного использования финансовых инструментов для обеспечения энергобезопасности Евросоюза ;

- заключение в долгосрочной перспективе энергетического договора между Евросоюзом и, по возможности, всеми странами, на которые распространяется европейская политика соседства;

Таким образом, приоритетом ЕС в долгосрочной перспективе является создание разветвленной структуры маршрутов поставок энергоресурсов в регион. С точки зрения укрепления региональной безопасности на Каспии, ОКЭС, возможно, – единственный выход в сложившейся обстановке между прикаспийскими странами. Во-первых, эта организация могла бы способствовать более эффективному решению вопросов экономического взаимодействия, оперативному реагированию на новые вызовы и угрозы в регионе. Во-вторых, о необходимости такой организации говорит и то, что в регионе активно пытаются действовать внерегиональные акторы, такие как США, ЕС и Китай, которые продвигают в регионе свои экономические и геополитические интересы [2, с. 124].

Таким образом, можно сказать, что создание ОКЭС станет большим шагом вперед в укреплении системы безопасности в регионе и послужит началом для реализации других региональных проектов каспийской пятерки.

ЛИТЕРАТУРА

1. Каспий в статусе // Российская газета. - Федеральный выпуск №5471 (95 с). 2011. 5 мая.
2. Роман В.С. Геополитические факторы в тенденциях экономического развития Каспийского региона // Единый Каспий: межгосударственное сотрудничество и проблемы социально-экономического развития региона. Материалы международной научной конференции. 10-11 июня 2002 года. - Астрахань: Изд-во Астраханского государственного педагогического университета, 2002. - С. 129.

УДК 339.5

КАСПИЙ МАҢЫ МЕМЛЕКЕЛЕКЕТТЕРІНІҢ САУДА-САТТЫҚ ҚАТЫНАСТАРЫ МЕН ЛОГИСТИКАНЫҢ ДАМУЫНЫҢ СТРАТЕГИЯЛЫҚ МАҢЫЗЫ

Балтабаев Д., студент

Ғылыми жетекші: Сатанбаева А.Ө.

Есенов атындағы Каспий мемлекеттік технологиялар және инжиниринг
университеті, Ақтау қ.

Андатпа. Ірі халықаралық жүк тасушылардың назарын жаңа маршрутқа аудару үшін жолға кететін уақыт пен ара қашықтықтың қысқаруы жеткілісіз екені түсінікті. Сондықтан, Қазақстан елдің транзиттік бәсекеге қабілеттілігін арттырып, әртүрлі көлік түрлерімен жүк тасымалдау барысында жолда жайлы демалысты ұйымдастыруға заманауи және өркениетті жағдайларды жасау үшін бірнеше инфрақұрылымдық жобаларды біртіндеп жүзеге асырылуда.

Түйінді сөздер: көлік, логистика, Каспий теңізі, сауда, халықаралық көлік, Еуропа, Азия, халықаралық сауда, теңіз, коммуникация.

Ертедегі Понтикалық теңіздің тартылуынан пайда болған Каспий теңізі қазіргі кезді 5 мемлекет (Қазақстан, Азербайжан, Ресей, Түркіменстан, Иран,) қоршап жатыр. Бұл мемлекеттер өзара сауда-саттық, әлеуметтік және экономикалық қатынастарға түсіді. Мен осы мақаламда Қазақстан Республикасының және басда 4 мемлекеттердің арасындағы сауда-саттық қатынасынан туатын мүкіндіктерді қарастырамыз.

Қазақстан Республикасымен ең алғаш рет сауда-саттық қатынасқа Ресей Федерациясымен түскен болатын. 1992 жылы қазан айында Қазақстан Республикасы мен Ресей Федерациясының арасында еркін сауда туралы келсімге қол қойылды. Бұл келсім өзі аты айтып тұрғандай Қазақстан мен Ресейдің арасында еркін сауда жүргізу мүмкіндік берді.

Қазақстан Республикасының президенті Н. Ә. Назарбаев 2006 жылғы жолдауында «Ресей Федерациясымен экономикалық ынтымақтастық Қазақстан Республикасының сыртқы саясатының негізгі басымдықтарының бірі болып табылады» Бұл жолдауында елбасымыз Ресей мемлекетімен қарым қатынас ұстау Қазақстан үшін ең маңызды сыртқы қатынастарының бірі екенің көрсетіп кетеді. Неге Ресеймен саудалық қарым қатынас ұстау керек? деген сұрақты қарастырайық.

Ресей бұл әлемдегі державалардың бірі. 2000 жылғы статистикалық мәлеметтерге сүйенсек. Ол тек әскери жағынан емес жәнеде басқа табиғи қазбаларға бай мемлекетт. Бұл Қазақстан тек ресурстармен қамтамасыздану емес Ресей ол Қазақстан Республикасы үшін еуропа шығу жолы деп те атап кетсек болады.

Қазақстан Республикасы тек Ресеймен емес басқа да каспий маны мемлекеттерімен экономикалық-саудалық қатынастарға түседі. Мысалға соңғы кезде Ақтау қаласында өткен Каспий маңы мемлекеттер басшыларының Бесінші саммиті айтып кетсек болады. Бұнда тек қана Каспий теңізінің құқықтық мәртебесін ғана емес сонымен қатар 5 мемлекеттің арасындағы теңіздегі экономика, көлік-транзит және т.б. салалар бойынша ынтымақтастық орнату мәселелерін талдады. Осы қарастырылған салдар бойынша көптеген келісімшарттар жасам келісімге келді.

Каспий бұл Қазақстан Түркіменстан Азербайжан мемлекеттері үшін Дүние жүзілік мұхиттық нарыққа шығуға мүмкіндік жасайтын стратегиялық аймақ болым келеді. Тек қана бұл мемлекеттер үшін емес бұл Ресейгеде Үнді мұхиты арқылы дүние жүзілік нарыққа шығуға мүмкіндік береді. Соңғы жылдары Каспий арқылы Парсы шығанағына канал жасау арқылы дүние жүзілік мұхитқа жол ашу қарастырылуда. Қазіргі кезде Каспий мемлекеттері Еділ өзені арқылы Қара теңізге содана арықарай Жерорта теңізі сондан Атлант мұхитына жығуға мүмкіндік бар, бірақ бұл жол қарастырылып жатқан жолдан қараған екі есе ұзақ мерзімде тауарды тасымалдайды. Бұл уақыт жағынан және басқада шығардар жағынан тиімді болып келеді.

Қарігі таңда Каспий теңізі арқылы Үнді мұхитаны салытан құрылыс жолының екі идеясы бар. Бұлар:

1. Каналдың Батыс нұсқасы Парсы шығанағына шығуды болжайды, ал оның ұзындығы 650 километрді құрайды. Бұл ретте бірқатар су қоймаларын құруға, құнарлы жерлердің көп бөлігін су басуға және адамдардың едәуір санын көшіріге тура келеді.

2. Шығыс нұсқасы бойынша су басу жағынан қиындығы жоқ, бірақ оның қашықтығы 1000 километр құрайды. Және Оман шығанағына шығатын Шығыс каналы салу жолы өте құрғақтық жер болғандықтан құрылыс жасауға қыйындығын туғызуы мүмкін.

1-сурет. Каспий теңізі арқылы Үнді мұхитына салынатын канал жолы.

Мұхитқа шығу каналының сметалық құны 10 миллиард АҚШ долларына бағаланады. Мұндай әсерлі сомаға қарамастан, сарапшылар 5-7 жыл ішінде арнаның өзін толық төлейтініне сенеді, өйткені оның пайдасы әлдеқайда көп болады. Осы Қазақстан Республикасының басқа 4 мемлекетпен тауарлық айналымының статистикалық мәлеметі бойынша қарастырып кетуге болады. 2015-2017 ж. аралығында Каспий теңізі арқылы Қазақстанның Каспий маны мемлекеттерімен тауар айналымы 33% өскен болатын. 2015 жылы тауар айналымы 165,8 миллион АҚШ долларын құраса, 2017 жылы бұл көрсеткіш 220,5 миллион АҚШ доллары құрады. Соның ішінде ең көп тауар айналымы Ресеймен. Егер жоғарды айтылып кетілген Үнді мұхитына шығатын канал салынатын болса бұл Қазақстан Республикасы үшін тек осы Каспий маны мемлекеттерімен емес және басқады мемлекеттермен саудалық қатынастарға түсе алады. Мысалға сол Үнді мұхитқа шығатын канал арқылы ол шығыста Жапониямен, Кореямен т.б. ресурсы шектеулі мемлекеттермен саудалық қатынастарға түсе алады. Бұл Қазақстан Республикасының тауар айналымын геометриялық прогрессия көбейтеді. Тек Қазақстан емес басқада Каспий маңы мемлекеттерінеде қатысты болып келеді.

Дегенмен, жобаның барлық уақытша және қаржылық пайдасын ескере отырып, арнаның құрылысы әлі басталған жоқ. Мұның себебі - Таяу Шығыстағы тұрақсыз жағдай, сондай-ақ Иранның айналасындағы жағдай. Құрылысты бастау үшін үлкен көлемдегі инвестиция қажет, ал олардың болуы әлемдегі саяси және қаржылық тұрақтылыққа тікелей байланысты.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Назарбаев Н. А. Эра независимости. – Астана, 2017
2. www.kazpravda.kz
3. travelask.ru
4. kazakh-tv.kz
5. www.ritm Eurasia.org.

СОСТОЯНИЕ И ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ МАЛОГО БИЗНЕСА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Утепов А.Д., студент

Научный руководитель: Аншаева Д.И.

Каспийский государственный университет технологии и инжиниринга
им. Ш. Есенова, г. Актау

Аннотация. В этой статье раскрывается значение малого бизнеса для экономики нашей страны и её регионов. Уделяется внимание социально-экономической роли малого бизнеса. Рассматривается влияние государства на процесс развития малого бизнеса. Изучается вопрос важности малых предприятий на современном этапе развития экономики. Перечисляются способы государственной поддержки малого бизнеса. Также учитывается состояние малого бизнеса.

Ключевые слова: малый бизнес, государственная поддержка, развитие, состояние, проблемы

Становление и развитие малого предпринимательства в Республике Казахстан с первых дней экономических реформ является одним из приоритетов экономической политики государства. Оно представляется одной из основных движущих сил социально-экономического развития современного общества. В Казахстане малый бизнес начал организовываться при переходе к рыночной экономике.

Формирование отечественного частного предпринимательства в Казахстане началось с первых лет независимости – в период жесточайшего товарного дефицита, гиперинфляции, низкого жизненного уровня населения. Это было время трудных решений. В экономике преобладала государственная собственность. Полностью отсутствовала законодательная база для развития рыночных отношений. Действующие законы носили репрессивный характер по отношению к частной собственности и предпринимательской деятельности. И самое страшное в общественном сознании предпринимателя воспринимали только негативно как спекулянты, эксплуататора, расхитителя общенародного достояния.

В социально-экономической политике Республики Казахстан на рубеже XXI века развитию малого предпринимательства уделяется особое внимание. Его роль в улучшении социального климата занимает ведущее место. В первую очередь в этой сфере быстрее растет занятость населения, и создаются условия для стабильности в обществе.

Также стоит отметить, что малые предприятия также обеспечивают трудоустройство социально-незащищенным слоям населения, в том числе инвалидам, женщинам, молодежи, иммигрантам, лицам, вернувшимся из мест заключения и др. Несложная управленческая структура дает возможность непосредственного общения руководителя с сотрудниками и клиентами, во многом ускоряет темпы работы и улучшает её качество. Благодаря занятости на предприятиях небольшого количества человек образуется достаточно сплоченный трудовой коллектив и мотивированный персонал.

Так, если говорить про государственную поддержку, то в современных условиях механизм обеспечения эффективного функционирования малого и среднего бизнеса должен сводиться, прежде всего, к усилению государственной помощи малого и среднего бизнеса. Для этого в первую очередь необходимо:

- разработка государственной политики поддержки и развития малого и среднего бизнеса в экономике;
- совершенствование нормативно-правовой поддержки и развития малого и среднего предпринимательства;
- совершенствование законодательства в сфере инвестиций и формирование благоприятного инвестиционного климата в стране;
- развитие кредитно-финансовых механизмов и внедрение новых финансовых технологий, направленных на развитие малого и среднего предпринимательства

В целом государственная поддержка малого и среднего бизнеса осуществляется через местные исполнительные органы, финансовые агентства, государственные институты поддержки предпринимательства: АО «Фонд развития предпринимательства «Даму», АО «Национальная компания «KAZAKH INVEST», АО «Национальное агентство по технологическому развитию»

Развитие малого и среднего бизнеса является стратегическим приоритетом Казахстана. В нашей стране работают более 1 млн 200 тысяч предприятий (рисунок 1). В секторе малого и среднего бизнеса заняты почти 3 млн человек, от которых во многом зависит социальное благополучие республики. Развитие предпринимательства, которое представляет собой основу рыночной экономики, является стратегическим приоритетом Казахстана.

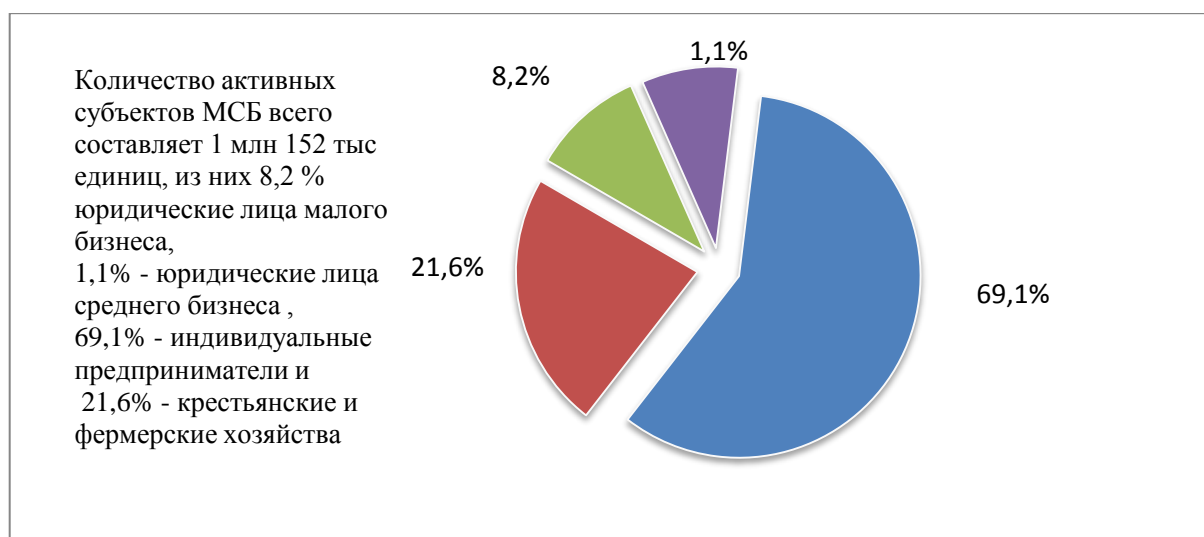

Рисунок 1. Количество активных субъектов МСБ за 2017 год

Роль малого и среднего бизнеса велика не только количественно, но и функционально, иными словами, по тем задачам, которые он решает в экономике, а именно формирование среднего класса — главного гаранта политической стабильности в демократическом обществе, создание новых рабочих мест с относительно низкими капитальными затратами, ликвидация монополии производителей, создание конкурентной среды.

Несмотря на принимаемые меры, малый бизнес и управление им в Казахстане по-прежнему сталкивается с проблемами, тормозящими его развитие и не позволяющими стать основой стабильности казахстанского общества и экономического роста страны: нехватка финансирования и ограниченный доступ к инвестициям;

отсутствие четких приоритетов координации и управления, эффективного механизма обмена информацией,, низкий уровень развития инфраструктуры.

Решение этих проблем практически невозможно без участия государства, поэтому, итоги проведенного анализа, подтверждают, что перспективы развития малого и среднего бизнеса в Казахстане активно поддерживаются государством. В рамках государственной поддержки разработан ряд программ и создан ряд институтов инфраструктуры, способствующих развитию малого бизнеса. Направления этих программ позволяют устранить такую проблему малого бизнеса, как недостаток финансового капитала, а также нефинансовые мероприятия позволяют обеспечить нормальное информационное обеспечение бизнеса, а также повысить образовательный уровень предпринимателей, проводить консультации по ведению бизнеса.

Таким образом, можно определить следующие направления развития малого бизнеса в Казахстане:

- Финансирование бизнеса по льготным кредитным ставкам
- Инвестирование приоритетных отраслей
- Развитие инфраструктуры бизнеса
- Поддержка новых бизнес - инициатив

Со стороны предпринимателей, для развития бизнеса в Казахстане требуется их активное участие в проектах, инициатива и стремление к развитию малого бизнеса в стране.

ЛИТЕРАТУРА

1. https://kase.kz/files/ra_rfca_reports/rfca_finance_world_bank_31_08_17.pdf
2. <http://be5.biz/ekonomika1/r2011/1540.htm>
3. <https://www.zakon.kz/4684679-razvitie-predprinimatelstva-javljaetsja.html>

УДК 33.2964

КАСПИЙ АЙМАҒЫНЫҢ ЭКОНОМИКАЛЫҚ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Сакипова Л.Б.

Ш.Есенов атындағы КМТИУ көпсалалы колледжі, Ақтау қ.

Андатпа. Мақалада Каспий аймағындағы Қазақстанның басымдылықтары мен рөлі зерттелген және аймақтың республика үшін стратегиялық маңызы көрсетілген. Басымдылықтарына аймақтағы отын-энергетика кешенін, транспорттық байланыс жүйесін дамыту жатады. Отын-энергетика кешені, оның ішінде көмірсутегін меңгеру мен оны экспорттау мемлекеттің экономикасын жақсартумен қатар, каспийлік мемлекеттер арасында, халықаралық аренада мемлекеттің рөлінің артуы мен өз қызығушылығын қорғауда пайдасы зор.

Түйінді сөздер: Каспий теңізі, каспийлік мемлекеттер, саммит, қазақстандық сектор, құқықтық статус.

Каспий – парсы, түркі, орыс, араб, Қап тауы аймақтарының тоғысқан әрі мол мұнай-газ қоры табылған, әлем елдері көз тіккен стратегиялық маңызды аймақ.

Каспий теңізінің жалпы ауданы 376 мың шаршы км. Оның беті теңіз деңгейінен 28 метр төмен жатыр. Теңіз солтүстіктен оңтүстікке қарай 1200 шақырымға созыла орналасқан. Каспий теңізі бассейні аймағында Қазақстан Республикасы орналасуы,

біздің ел үшін геоэкономикалық сипаттағы стратегиялық маңызға ие. Қазақстанның географиялық орналасуы, әлемдік теңіз байланысына шығу мүмкіндігі жоқтығынан, каспий факторы ең алдымен, Қазақстанға теңіз державасы санатына жату үшін маңызы зор. Осы статуска сай болу үшін қажетті ерекшеліктерді құруда республика белсенді іс-шаралар жасауда. Әсіресе, Қазақстанның теңіз-әскери флотын дамыту мәселелері тың бақылауға алынды. Каспий аймағында Қазақстанның басқа басымдылығы, отынэнергетика кешенін дамыту, сонымен қатар, көмірсутегі шикізатын өндіру мен экспорттау болып саналады. Кейбір болжамдарда, республика көмірсутегі шикізат қоры бойынша әлемде 13-ші орында тұр. Республикада шикізаттың үлесі: мұнайдың – 3,2% (шамамен 5 млрд. тонн), газдың – 1,5% (шамамен 2 трлн. кубметр) құрайды [1]. Қазақстанда көмірсутегі шикізаты ресурсының жалпы мөлшері 17 млрд. тоннаны құрайды. Соның ішінде 8 млрд. тоннасы Каспий теңізінің қазақстандық секторынан алынады. 172 мұнай мен 42 конденсат кен орнының, 80-нен астамы жұмыс істеп тұр, ол Қазақстан территориясының 62%-ын алып жатыр [2]. Каспий теңізінің қазақстандық секторы(КТҚС) шеңберінде 120-дан астам кен орны, соның ішінде Теңіз, Қашаған, Королевское, Сатпаев, Хазар, Қаламқас-теңізі және т.б. меңгерілуде. ҚР Президентімен көмірсутегі шикізатын өндіруде бірнеше Жарлықтар қабылданып келеді. Соның ең соңғы Жарлығы 2010 қазан айында қабылданған, 2010-2014жылдарға арналған Қазақстан Республикасының Мұнайгаз секторын дамыту бағдарламасы. Оның мақсаты - елдегі мұнайгаз саласын тұрақты да, тиімді дамыту.

Қазақстан басқа мемлекеттер мен ұйымдар алдында өз қызығушылығын қорғау мен сыртқы саяси белсенділігін қамтамасыз ете алады. Каспийлік мұнай кен орнын іздеу, меңгеру мен өндіру мәселесіне және де оны әлемдік нарыққа экспорттауы экономикалық мүддеден, саяси-стратегиялық мүддеге айналып кетті. Қазақстан үшін қазіргі таңда, шикізат қорын экспорттаудың тұрақты және нәтижелі жолы – оңтүстік бағыт болып тұр, яғни Қазақстан-Түркіменстан Иран-Туркия бағыты. Сонымен қатар, Қазақстан сыртқы саясаты мен экономикасында көпвекторлы саясат ұстануымен, және де Иран, Ресей, Түркіменстан елдеріне қарағанда Каспий теңізінің қазақстандық секторының ашықтық деңгейі бойынша басымдылығымен өзекті роль атқарып келеді. Қазақстан басшылығы үшін қоршаған ортаны қорғау мен Каспийдің бай балық қорын сақтап қалу мәселесі де назардан шыққан жоқ. Сарапшылардың пайымдауынша, әлем бойынша бекіре балықтың 90%-дан астамы Каспий теңізінде өмір сүреді. Сонымен қатар, каспийлік мемлекеттер алдында, балықты заңсыз аулаумен күресу және мұнай өндіруде экологияға кері әсер тигізбеу шараларын қарастыру мәселесі тұр. Қазақстан Президенті 2014 жылы 29 қыркүйекте өткен Саммитте каспийлік мемлекеттер Президенттері экологиялық мәселелерге назар аудару қажеттілігін және де браконьерлермен күресуге қарсы ортақ іс-шаралар жасауды айтып кеткен болатын [3]. Каспийдің құқықтық статусы, теңіз түбі мен суын қолдану, минералды және биологиялық ресурстарын меңгеру, теңіздің экологиялық жүйесін сақтау, кеме қатынасын дамыту, каспийлік мемлекеттер арасындағы теңіз шекаралық сызығын белгілеу және Каспий бассейні аймағының қауіпсіздігін қамтамасыз ету сияқты анықтамалар жиынтығы соңғы уақыттың өзекті мәселелеріне айналды. Каспий теңізінің қазақстандық секторын меңгеру мен оны қолдану қажеттілігін еске ала отырып, Каспийлік мемлекеттер арасындағы Каспийдің құқықтық статусын анықтау мәселесін қарастырудың ұзаққа созылуынан, Қазақстанға каспий мәселесін шешу үшін тек қана бес жақтық келісім жасамай, қысқа форматта келісім жасауға тура келді. Осының нәтижесінде 1998-2003 жылдар аралығында мынадай келісімдерге қол қойылды:

- 1998 жылы 6 шілде айында жер қойнауын қолдану құқығын еркін іске асыру мақсатында Каспий теңізінің солтүстік бөлігінің түбін бөлу үшін Қазақстан

Республикасы мен Ресей Федерациясы арасында келісімге қол қойылды. 2002 жылы 13 мамыр оған Протокол бекітілді.

- 2001 жылы 29 қарашада Қазақстан мен Әзербайжан арасында, екі мемлекеттің Каспий теңізіндегі түбін бөлу келісіміне қол қойылды. 2007 жылы 27 ақпанда оған Протокол бекітілді.

- 2003 жылы 14 мамырда Қазақстан Республикасы, Ресей Федерациясы, Әзербайжан Республикасы Каспий теңізінің шекаралық сызығын бөлу келісіміне қол қойды. Осылай Әзербайжан, Қазақстан, Ресей ортақ сызық ұстанымымен өзара теңіз шекарасын бекітті. Сонымен қатар, Ресей мен Қазақстан өзара Құрманғазы, Хвалыньское және Центральное даулы мұнай кен орнын бөлу мен бірігіп меңгеруге келісті. Құрманғазы Қазақстанға, Хвалыньское мен Центральное Ресейге қарады.

Қазіргі уақытқа дейін каспийлік мемлекеттер басшылығымен бес үлкен Саммит өткізілді. Бірінші Саммит 2002 жылы Ашхабадта өтті. Отырыс барысында ешқандай шешімге келе алмады. Дегенмен, алдағы мәселелер аталып, әр елдің ұстанымдары белгілі болды. Екінші Саммит 2007 жылы 16 қазанда Тегеранда өтті. Саммитте Қазақстанның ресми ұстанымын Н. Назарбаев айқындап кетті. Бұл ұстанымның негізгі тармақтары мынадай:

- Каспий акваториясын ішкі суға бөлу, теңіздің территориялды мөлшері 12 миль, балық аулау аймағы көлемі 25-30 миль және ортақ су кеңістігі;

- Каспийлік мемлекеттер арасында мемлекеттік шекара сызығын белгілеу. Осы шекара шеңберінде әр мемлекет өзіне тиісті аймақта заңды билікті толық иемдену қажет;

- Барлық каспийлік мемлекеттер жалпыға ортақ су кеңістігінде кеме жүзу еркіндігі;

- Каспийдің биоресурс саласын қолдану, күзету мен әндіруде бесжақты келісімге келу;

- Аймақта барлық көлік құралдарымен еркін тауар тасу және де Әлемдік мұхит пен теңізге еркін шығуды, Каспийдің құқықтық статусын анықтау Конвенциясына еңгізу;

- Мемлекеттердің келісімімен құбыр жол салу;

- Каспийді қарусыздандыру жолымен аймақта тұрақтылық пен қауіпсіздікті қамтамасыз ету, қаруды бақылауда бесжақты механизм құру [4].

Екінші Саммиттің нәтижесінен кейін екі түрлі ой қалыптасты. Біріншісі: төрт каспийлік мемлекет (Ресейдің ұсынысымен) Каспий теңізінің құқықтық статусын анықтауда ортақ ұстаным жасап, Иранның ырыққа көнбес ұстанымына алдағы саммитте қарсы қою болды. Және екіншісі: Ресейдің Иран бастаған кез-келген бастамасын шектеу, яғни Ресей территориясынан өтетін транскаспийлік жобаларға Иранның қатыстырмау [5].

Үшінші Саммит 2010 жылы 18 қарашада Бакуде өтті. Саммитте ойлағанымыздай Каспий мәселесін реттеуде бір нәтижеге келген жоқ. Оның себебі, әдеттегідей, Иранның өз ұстанымынан қайтпауы, Әзербайжан, Қазақстан, Ресей мемлекеттерінің біріккен ұстанымдары, Түркіменстанның бейтараптылығы болды. Иранның ұстанымы Каспийдің статусын анықтауда бұрынғы КСРО кезінде 1921 және 1940 жылдары қол қойылған келісімді, негізі ретінде есепке алу. Осыған сүйене келе Иранның сыртқы істер министрінің орынбасары Саммит қарсаңында, Каспий теңізінде Иранның үлесі 20%-ды құрайды және Иран өз құқығын қорғауда, оны іске асыруда бар күшін салатынын мәлімдеді [6]. Дегенмен, бастапқы екі саммитке қарағанда, үшінші саммиттің нәтижесінде бес мемлекет Каспий мәселесін шешуде едеуір алға жылжыды деп айта аламыз. Мемлекет басшылары каспийлік мемлекеттердің бұл мәселені шешуде тәуелсіз екенін мойындады. Және де жыл сайын ірі саммиттер өткізіп тұруды,

Каспийдің құқықтық статусын анықтау Конвенциясын құруда Арнайы топ құру туралы шешім қабылданды. Отырыс барысында бес мемлекеттің президенттері, терроризм, ұжымдық қылмыс, қаруды заңсыз тасу, наркотик, ядерлы қару, заңсыз миграция, заңсыз биоресурстарды өндіруге қарсы күресуге бағытталған Каспий теңізінің қауіпсіздігі туралы келісімге қол қойды. Және де Каспий мәселесін шешуде тек бес мемлекет ғана жауапты, басқа шет мемлекеттер мен халықаралық ұйымдардың араласуына жол бермейтіні туралы айтылды. Осыған байланысты РФ Президенті Д.Медведев өз сөзінде, каспийлік мемлекеттердің Каспий мәселені шешуде ара қатынасының әлсіреуіне жол бермеу керектігін, кері болған жағдайда, бұл мәселелермен сыртқы күштердің айналысуы мүмкіндігін айтып кетті [7].

Төртінші Саммит 2014 жылдың 29 қыркүйек айында өтті. Астраханда өткен Саммитте жоғарыда айтылған мәселелер қайта көтерілді. Бұл отырыстың өткен үш саммиттерден ерекшелігі, онда Украина мәселелері, Сириядағы соғыс сияқты ғаламда болып жатқан жағдайлардың, Каспийге өз әсерін тигізуінен, мемлекет басшылар ұстанымдары азда болса жұмсарған сияқты. Дегенмен, Каспийді қалай бөлу керектігі туралы ұсыныс айтылмады. Аймақта бір-бірімен шатасқан қызығушылықтар көп және оны «әділ бөлу» мүмкін емес екені мәлім. Жиырма жылдан астам ұзаққа созылып келе жатқан мәселені бөлшектеп шауып тастап, бәсекелестік, сенімсіздікті құру мен шеттен ойыншылар алып келуге ешкім дайын емес. Сондықтан, каспийлік мемлекеттерге қазіргідей экономикалық серіктестік құрмай, аймақта қауіпсіздік жүйесін жандандырып одақтастық құру қажет [8].

2018 жылғы 12 тамызда Ақтау қаласында Каспий маңы елдерінің бесінші саммиті өтті. Каспий теңізін бейбітшілік, тату көршілік және достық аймағына айналдыру, оны бейбіт мақсатта пайдалану, егемендігі мен аумақтық тұтастығын құрметтеу, Каспий теңізінде тараптарға қатысы жоқ қарулы күштерді болдырмау мәселелері қамтылған. Біз аумақтық су көлемін 15 теңіз мил етіп бекіттік. Осыған орай оның сыртқы шекарасы мемлекеттік мәртебеге ие болады. Аумақтық суға он мильдік балық аулау аймағы жалғасады. Әрбір мемлекет балық аулау кәсібінде ерекше құқыққа ие болады. Теңіздің балық аулау аймағынан тыс бөлігі ортақ су кеңістігі болып қала береді. Мемлекеттік теңіз шекарасынан тыс аумақта Каспий жағасындағы елдердің туы бар кемелері еркін жүзе беретін болады. Басқа теңізге және әлемдік мұхитқа шығу еркіндігі жөніндегі уағдаластықтың маңызы зор. Әрбір мемлекет өз бөлігінің шегіндегі теңіз түбінің байлықтарына қатысты егемендік құқығын жүзеге асырады. Сондықтан, теңіз түбі арқылы магистральды құбырлар мен кабельдерді жүргізу экологиялық талаптарды сақтағанда ғана мүмкін болатыны қарастырылған, – деді Мемлекет басшысы.

Бесінші Каспий саммитінің қорытындысы бойынша мынадай құжаттарға қол қойылды:

1. Каспий теңізінің құқықтық мәртебесі туралы конвенция;
2. Каспий теңізінде терроризмге қарсы күрес жүргізу саласындағы ынтымақтастық туралы хаттама;
3. Каспий теңізінде ұйымдасқан қылмысқа қарсы күрес жүргізу саласындағы ынтымақтастық туралы хаттама;
4. Каспий маңы мемлекеттерінің үкіметтері арасындағы сауда-экономикалық ынтымақтастық туралы келісім;
5. Каспий маңы мемлекеттерінің үкіметтері арасында көлік саласындағы ынтымақтастық туралы келісім;
6. Каспий теңізінде жанжалдың алдын алу туралы келісім;
7. Шекара ведомстволарының ынтымақтастығы мен өзара іс-қимылы туралы хаттама.

Қорыта келгенде, Қазақстан Республикасы Каспий аймағында мәселелерді шешуде каспийлік мемлекеттер арасында мүмкіндігінше делдалдық роль атқару арқылы өзіне қажетті анық саяси үлесақы шығаруды көздеп отыр.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Нефть и газ Казахстана. Запасы, добыча, инвестиции//OilKz, 2012.13февраля.
2. Программа по развитию нефтегазового сектора в республике Казахстан на 2010-2014 годы (Утверждена постановлением Правительства Республики Казахстан от 18 октября 2010 года № 1072) //Веб-сайт Министерства нефти и газа Республики Казахстан (www.mgm.gov.kz).
3. В Астрахани стартовал Саммит прикаспийских государств.//Казправда 2014.29 сентября (www.m.kazpravda.kz/index.php)
4. Выступление Президента Н.А.Назарбаева на открытии Второго Саммита глав прикаспийских государств (г.Тегеран, 16 октября 2007 года)//Zakon.kz, 2007.16 октября.
5. «Развитие Чахабар – один из основных приоритетов министерства дорог и транспорта Ирана», IranNews. 15.09.09. (http://www.iran.ru/rus/news_iran.php?act=news_by_id&n=1&news_id=59109)
6. Доля Ирана на Каспий составляет 20 процентов. – Официальный представитель МИД// Trend, 2010.2 ноября.
7. Медведев призвал не ослаблять взаимодействие по решению проблем Каспия// Regnum, 2010. 18 ноября.
8. Астраханский саммит пусть не развязал, но ослабил узел каспийских проблем// Oilnews. 2014. 29 сентября (<http://oilnews.kz/2/yandexnovosti>). ПОЛИТИКА.

УДК 338.2

УПРАВЛЕНИЕ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИМ РАЗВИТИЕМ РЕГИОНА

Беркимбаев О.Т., Тезекбаев М.М., Аулбеков Н.М., магистранты
Каспийский государственный университет технологии и инжиниринга
им. Ш. Есенова

Научный руководитель: Шегенбаева Н.А.
АО НК «АММТП», г. Актау

Аннотация. Современное социально-экономическое развитие Казахстана требует создания эффективной системы управления. Управление региональной экономикой осуществляется в целях эффективного развития и органичного встраивания экономики региона в экономическое пространство страны. Путь решения этой задачи – совершенствование специализации регионов в сочетании с экономически обоснованным повышением комплексности хозяйства на пути вовлечения в хозяйственный оборот новых экономических природных ресурсов, лучшего использования трудового потенциала и имеющегося производственного аппарата.

Ключевые слова: социально-экономическое развитие, регион, управление, экономика, промышленность.

Современное социально-экономическое развитие Казахстана заставляет заново осмыслить законы регионального воспроизводства, отражающие связи и зависимости между различными элементами региональной системы. Создание эффективной системы управления региональной экономикой требует рассмотрения проблемы управления без отрыва от теории общественного воспроизводства с четким определением самого предмета исследования. В течение продолжительного времени региональная экономика формировалась как результат принятия отраслевых управленческих решений, а как наука - она отождествлялась с экономической географией, теорией размещения производства. Соответственно и система управления региональной экономикой строилась без учета того, что регион представляет собой воспроизводственную систему со свойственными ей закономерностями.

Социально-экономический потенциал – это одно из основных понятий экономики, отражающих реальное положение, а также перспективы развития различных отраслей экономики региона. основополагающей характеристикой является увеличение экономического потенциала. При расчете этого показателя необходимо учитывать развитие самой хозяйственной системы, которая обеспечивает стабильное, эффективное функционирование, а также перспективы будущего, прежде всего конкурентоспособности выпускаемой продукции. Экономический потенциал, его величина, отражает уровень развития производительных сил, тем самым определяя конкурентоспособность страны и предприятий в системе национального хозяйства, экономический потенциал [1].

Многообразие и сложность развития регионов, формирование новой модели государственного устройства, изменение экономических условий и параметров ведения народного хозяйства, вызывают острую потребность в совершенствовании нормативной и правовой базы, организации и механизма управления.

Построение демократического правового государства неразрывно связано с развитием и укреплением системы местного управления и самоуправления, которая выступает как форма организации и деятельности граждан, а также представителей центральных органов на местах и предназначена для самостоятельного решения социально-экономических проблем с учетом интересов населения и особенностей региона.

Формирование в Казахстане рыночной экономической системы поставило перед регионами проблему самоопределения в общей системе воспроизводственных отношений. Эффективный механизм регионального управления возможен лишь при условии, что регион будет рассматриваться как единая система со своей совокупностью воспроизводственных отношений. Все это требует необходимости обосновать место региона в системе общественно-экономических отношений и определить его особенности как объекта управления с позиций воспроизводственного подхода.

Для определения вектора и приоритетов развития региона необходимо оценить текущее экономическое состояние данного региона и перспективность присутствующих в регионе предприятий ведущих отраслей промышленности, изучить направления и перспективы развития крупнейших хозяйствующих субъектов, а также оценить вклад данных субъектов в развитие региона [2].

Возникает необходимость формирования конкурентоспособного экономического потенциала экономических систем, при этом он должен обеспечить значительные конкурентные преимущества экономических систем на мировой арене и эффективность хозяйствования в целом.

Экономический потенциал региона является основным показателем его эффективного развития, из чего следует, что управление эффективностью развития региона должно быть направлено на рациональное использование экономического

потенциала, т.е. на получение максимальной эффективности при ограниченных ресурсах. Экономический потенциал региона не является постоянной величиной и меняется в ходе открытия и разработки новых месторождений или новых видов минеральных ресурсов - это совокупность имеющихся и возможных для мобилизации ресурсов региона, необходимых для его развития, при условии максимального использования имеющихся возможностей для производства конкурентоспособной продукции и наиболее полного удовлетворения потребностей нынешнего и будущего поколений, с учетом интересов государства и бизнеса. Во многом он определяется уровнем развития межтерриториальных и межотраслевых связей. Эффективность использования экономического потенциала четко прослеживается в развитии социальной сферы, уровне экономического развития и качества жизни населения.

Уровень жизни населения и развитие социальной сферы характеризуются системой показателей, отражающих качество жизни населения, включая и так называемый человеческий потенциал. Наиболее важным показателем социального развития является коэффициент уровня жизни населения, определяемого соотношением среднедушевого дохода и величины прожиточного минимума. Очень важным является необходимость проведения анализа состояния, в котором находится территория по уровню собственных доходов, и определение доли производимой продукции в регионе.

Одним из важнейших направлений стратегии социально-экономического развития региона, как показывает практика, является стимулирование предприятий данного региона, реализующих приоритетные стратегические задачи. Следовательно, необходимо разрабатывать критерии деления предприятий в зависимости от их участия в региональном процессе воспроизводства.

Регион – это целостная социально-экономическая система, которая имеет единую структуру, включающую физико-географическую, экономическую, политико-административную, этническую, социокультурную, правовую и политическую составляющие, соответствующие им социальные институты, при определяющей роли институтов управления в организации жизни региона.

Опыт реализации экономических реформ в Казахстане показал, что уровень регионального управления недостаточно подготовлен к переходу к новым отношениям. Данная проблема вызвана неопределенностью места региона в сложившейся системе управления, с отсутствием информационно-прогнозной базы, объективно отражающей интересы и функции регионального звена системы управления, с неурегулированностью форм и методов взаимодействия различных структур территориальной системы [2].

Общественно-экономические отношения, сложившиеся на современном этапе, требуют формирования методов регионального управления, соответствующей новой социальной и инновационно-экономической среде и отношениям между ее элементами. Чем шире применяются экономические методы, тем большее число вопросов решается непосредственно в основных звеньях управления, ближе к источнику информации. Административные и экономические методы управления имеют наряду с характерными отличиями и много общего. В практике управления они дополняют друг друга. Важно, что административные решения - это не просто директивы, а решения, обоснованные с точки зрения их экономической целесообразности.

Управление региональной экономикой осуществляется в целях ее эффективного развития, а также органичного встраивания экономики региона в экономическое пространство страны. Путь решения этой задачи — совершенствование специализации регионов в сочетании с экономически обоснованным повышением комплексности хозяйства на пути вовлечения в хозяйственный оборот новых экономических природных

ресурсов, лучшего использования трудового потенциала и имеющегося производственного аппарата, рационализации размещения производительных сил и транспортно-экономических связей.

Например, в первом квартале текущего года в Мангистауской области с учетом реализации программы «Продуктивной занятости и массового предпринимательства» создано 17426 рабочих места, 12527 человек охвачены активными мерами занятости, в том числе трудоустроены на свободные вакансии - 7436 человек, направлены на обучение и переобучение – 312 человек, на общественные работы – 2755 человек, на социальные рабочие места – 836 человек, на молодежную практику – 817 выпускников, охвачены проектом «Бизнес Бастау» и микрокредитованием 371 человека. Данная статистика свидетельствует об определенных успехах в совершенствовании управления социально-экономическим развитием региона [3].

Подводя итог, следует отметить, что оценка эффективности регионального управления требует комплексного подхода, основанного на постоянном мониторинге социально-экономического развития региона. Действующие критерии эффективности регионального управления объединяют значительную базу показателей, которые не всегда всесторонне отражают уровень достижения стратегических целей развития региона. Для усиления роли регионального уровня управления необходимо совершенствовать систему оценки его эффективности.

ЛИТЕРАТУРА

1. Растворцева С.Н. Сущность социально-экономической эффективности развития региона. Регионоведение. — 2008.
2. Печаткин В.В. К вопросу оценки экономического потенциала регионов. Воспроизводственный потенциал региона: материалы III Междунар. науч.-практ. конф. (24-26 мая). — Уфа, — С. 261.
3. Регионы Казахстана 2015: стат. сб. — Астана: Комитет по статистике Министерства национальной экономики Республики Казахстан, 2015. — 216.

УДК 334.012.6(574)

ГОСУДАРСТВЕННЫЕ ПРОГРАММЫ ПОДДЕРЖКИ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Дуисова М.Д., магистрант

Научный руководитель: Еркулова Г.С.

Каспийский государственный университет технологии и инжиниринга
им. Ш. Есенова, г. Актау

Аннотация. В статье раскрываются вопросы государственной поддержки предпринимательства в историческом аспекте Республики Казахстан. Раскрыты проблемы развития предпринимательства и их причины, а также основные направления защиты предпринимательства.

Ключевые слова: предпринимательство, Программа Государственной поддержки, предпринимательская активность, предпринимательский класс.

Развитие рыночных отношений в Республике Казахстан предопределил и курс на формирование социально ориентированного рыночного общества, который требует радикальных преобразований, направленных на преодоление монополизма и развития

конкуренции. Предпринимательство, являясь одним из основных звеньев переходного периода к рыночной экономике, ускорило формирование навыков рыночного поведения отдельных людей в масштабе всего государства.

Несмотря на высокие темпы развития предпринимательства в последние годы, существует ряд проблем, препятствующих качественному росту данного сектора экономики. Данные проблемы включают:

- несовершенство законодательной базы – законодательство о частном предпринимательстве содержит устаревшие нормы. Хотя и был принят новый Предпринимательский кодекс, который предусматривает решение многих проблем в данной деятельности.

- проблема критериального определения субъектов предпринимательства – критерии отнесения субъектов предпринимательства к категории малого и среднего бизнеса не соответствуют мировой практике;

- недостаточно конструктивная налоговая система – налоговая система Казахстана не предусматривает экономических стимулов для роста масштабов малого бизнеса и постепенной его трансформации в средний;

- низкая конкурентоспособность продукции малого и среднего бизнеса – недостаточный уровень фондовооруженности, высокий уровень износа и низкая обновляемость основных средств, а также низкая технологичность сектора МСБ в целом, снижают производительность труда, экономическую эффективность и конкурентоспособность продукции малого и среднего бизнеса;

- отсутствие доступа к финансовым ресурсам – мировой финансовый кризис усугубил проблему недостатка финансирования субъектов МСБ. Своевременная реализация государственной Стабилизационной программы позволило частично нивелировать негативное влияние кризисных явлений на сектор МСБ.

Важнейшей задачей государства на данном этапе является создание целостной системы экономических методов регулирования. С этой целью все страны, осуществляющие переход к рыночной экономике, проводят радикальные реформы кредитной и налоговой системы [1].

С начала становления независимого Казахстана историю государственных мер по поддержке предпринимательства можно разделить на основные периоды.

Одной из первых мер в этой сфере является принятие Государственной программы поддержки и развития предпринимательства в РК на 1992-1994 годы, которая заложила основы становления и развития частного предпринимательства в целом, не разделяя его по масштабности. Основными препятствиями развития предпринимательства на тот момент являлись отсутствие цельного и стабильного законодательства, адекватной налоговой политики, трудности в получении инвестиций и кредитов, производственных помещений, сырьевых ресурсов, информации, то есть отсутствие реального механизма государственной поддержки предпринимательства, создание которого предполагала Программа.

С целью создания необходимых условий для активного формирования слоя предпринимателей, обеспечивая тем самым надежную социальную базу экономических реформ в республике была разработана и принята Программа Государственной поддержки и развития предпринимательства в РК на 1994-1996 годы. Данный период ознаменовался осуществлением налоговой реформы, главной целью которой было снижение налогового бремени через сокращение действовавших налогов и платежей, а также обеспечение единого применения налоговых правил на всей территории страны.

В период с 1997 по 2000 годы в целях устранения проблем предыдущего периода, препятствующих развитию малого предпринимательства, и закрепления

достигнутых положительных тенденций государством были осуществлены следующие меры:

Был принят Указ Президента РК от 6 марта 1997 года № 3398 «О мерах по усилению государственной поддержки и активизации развития малого предпринимательства», который официально утвердил статус мер поддержки и развития малого предпринимательства приоритетной сферой государственной экономической политики и направил осуществляемые меры, в первую очередь, на обеспечение занятости населения, решение его социальных проблем и развитие трудовой активности;

Была принята Государственная программа развития и поддержки предпринимательства в РК на 1999-2000 годы, которая определяла основные направления государственной поддержки именно малого бизнеса вследствие его особой роли в рыночной экономике.

В целях дальнейшего развития малого предпринимательства в период с 2004 по 2007 год государством были определены основные направления поддержки малого бизнеса на ближайшую перспективу, в том числе формирование предпринимательского климата, конкурентной среды, системы общественных институтов, которые будут стимулировать частный сектор к созданию производств с высокой добавленной стоимостью. Была принята новая Государственная программа развития и поддержки малого предпринимательства в РК на 2004-2006 годы. В рамках выполнения мероприятий Программы ставились задачи по обеспечению институциональных условий для перехода малого предпринимательства к диверсификации, расширению профильности, перевода инвестиционных потоков в новые отрасли.

Правительством была принята еще одна – Программа ускоренных мер по развитию малого и среднего предпринимательства на 2005-2007 годы, разработанная в соответствии с Посланием Президента РК народу Казахстана от 18 февраля 2005 года «Казахстан на пути ускоренной экономической, социальной и политической модернизации». Программа предусматривала весьма действенные меры по поддержке и развитию МСБ, логично вписывающиеся в рамки проводимой государством макроэкономической политики, основанной на Стратегии индустриально-инновационного развития Казахстана на 2003-2015 годы и Стратегии развития РК на период до 2030 года.

Начиная с конца 2007 года государство с целью сокращения дефицита кредитных средств для МСБ, вызванного мировым финансовым кризисом, приступило к реализации Программы обусловленного размещения средств в банках второго уровня для последующего кредитования МСБ на льготных условиях, оператором которой выступает Фонд «Даму».

Президент Республики Казахстан Н.А. Назарбаев в своем послании народу Казахстана о предпринимательстве (от 29 января 2010 года): «Предпринимательство - движущая сила новой экономики. Ядром диверсификации будет предпринимательство. Мы хотим видеть мощный предпринимательский класс, готовый брать на себя риски, осваивать новые рынки, внедрять инновации». Использование средств этой программы должно осуществляться по следующим направлениям:

- субсидирование процентной ставки по кредитам;
- частичное гарантирование кредитов малому и среднему бизнесу;
- сервисная поддержка ведения бизнеса;
- переподготовка кадров и повышение квалификации, молодежная практика и социальные рабочие места.

«Дорожная карта бизнеса - 2020» открывает новые возможности, как для предпринимательства, так и для банков и инвесторов по финансированию несырьевых проектов»

В Казахстане фондом «Даму» разработаны две новые программы для поддержки малого и среднего бизнеса: кредитование предпринимателей с использованием факторинга и финансирование франчайзинговых проектов

Программа с использованием факторинга предполагает создание альтернативного финансирования для предпринимателей малого и среднего бизнеса. Задачи программы - увеличение охвата компаний государственной поддержкой, обеспечение непрерывного оборота капитала предпринимателей независимо от регулярности платежей, привлечение к программе большего количества предпринимателей, имеющих дебиторскую задолженность и нуждающихся в финансировании, стимулирование рынка факторинга в Казахстане и обеспечение его прозрачности.

Программа финансирования франчайзинговых проектов направлена на поддержку предпринимателей по созданию стартового бизнеса и развитию новых направлений действующего бизнеса, с использованием франчайзинга, через кредитование банков второго уровня [3].

В заключении необходимо определить основные направления защиты предпринимательства:

- развитие инфраструктуры защиты предпринимательства;
- создание системы информационного обеспечения защиты предпринимательства;
- совершенствование нормативно-правовой базы защиты предпринимательства;
- подготовка, переподготовка и повышение квалификации кадров, специализирующихся в сфере предпринимательства и в области защиты предпринимательства;
- пропагандистская поддержка политики защиты предпринимательства (в целях популяризации и облегчения общественного признания и освоения);
- Создание системы финансирования мероприятий по защите предпринимательства;

При разработке проекта целевой программы поддержки предпринимательства исходят из долгосрочных задач и приоритетов. В некоторых среднесрочных программах государственная поддержка предпринимательства обнаруживает явную тенденцию перемещения с государственного уровня на региональный и областной, а там правовая база юридической защиты находится в зачаточном состоянии и нуждается в помощи центра для своего развития.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Смагулова Н.Т. Конкурентоспособность малого бизнеса: фактор стратегического планирования «Банки Казахстана» 2012 год № 2, с.15.
- 2 Послание Президента Республики Казахстан Н.А. Назарбаева народу Казахстана от 29 января 2010 года "Новое десятилетие - Новый экономический подъем". - Алматы, Юрист. - 2010.
- 3 <https://kapital.kz/>.

КАСПИЙ МАҢЫ ЭКОНОМИКАЛЫҚ МӘСЕЛЕЛЕРІН ШЕШУ ЖОЛДАРЫ

Керекова А.А., студент

Ғылыми жетекші: Тасболатова А.А.

Ш. Есенов атындағы Каспий мемлекеттік технологиялар және инжиниринг
университеті, Ақтау қ.

Аңдатпа. Каспий маңы экономикалық мәселелері. Каспий теңізінің экономикаға тигізер әсері. Каспий теңізінің саяси тұрғыдан тұрақсыз аймаққа жақындығы қауіпсіздікті қамтамасыз ету мақсатында Каспий маңы мемлекеттерінің өзара тиімді әрі нақты іс-қимылдарды талап етуі.

Түйінді сөздер: ел экономикасы, каспий экологиясы, экономика тұрақтылығы.

«Бүгінде Каспий маңы елдерінің әлеуеті зор және қарқынды дамып келе жатыр. Біздің елдеріміздегі тұрғындардың жалпы саны – 240 миллион. Осының бәрі Каспийге қатысты мәселелер кешенін бірлесіп шешу қажеттігін туғызды», - деді тұңғыш Президент Н.Ә. Назарбаев.

Еуразиялық экономикалық одақ аясында экономикалық мәселелерді қарқынды дамыту мақсатында Н. Ә. Назарбаев Каспий маңы елдерінің саммитіне белсенді атсалысты. Ақтау қаласында 2018 жылы 12 тамызда Каспий маңы елдерінің бесінші саммиті өткен болатын. Тұңғыш Президентіміздің шақыруымен бес елдің басшылары қатысты. Өткен Саммитте каспий теңізінің құқықтық мәртебесі бекітілді. Осыған орай, әскери қызмет саласындағы сенім шаралары үшін бес жақты келісім жасауға тура келді. Яғни, Каспий өңірінің саяси тұрақтылығы мен дамуын, сондай-ақ оның табиғи байлығының қорғалып, көбейтілуін қамтамасыз ету мүддесі көзделді. Бесінші Каспий саммитінің аясында Каспий теңізінің құқықтық режимін анықтау үшін көп жылғы келіссөздерді аяқтау жоспарлануда. Каспий жағасындағы елдердің теңізді пайдалану жөніндегі құқықтары мен міндеттеріне байланысты бүкіл мәселелерді реттеуге мүмкіндік беретін Каспий теңізінің құқықтық мәртебесі туралы конвенция саммиттің негізгі құжаты болып саналды.

Сонымен қатар жағалау маңындағы мемлекеттердің өнеркәсіптік, сауда, энергетикалық, көліктік-логистикалық, инновациялық, туристік, ақпараттық және мүдделілік танытатын басқа да салалардағы өзара іс-қимылын одан әрі нығайтуға және дамытуға ықпал ететін Каспий маңы мемлекеттерінің үкіметтері арасындағы сауда-экономикалық ынтымақтастық туралы келісімге және Каспий маңы мемлекеттерінің үкіметтері арасындағы көлік саласындағы ынтымақтастық туралы келісімге қол қою терең қанағаттанушылық сезіммен қабылданды. Осы келісімдерді іске асыру үшін Каспий маңы мемлекеттерінің құзыретті ведомстволарының кездесулері тұрақты негізде өткізілетін болады. Бес елдің кәсіпкерлері мен бизнес-құрылымдары арасындағы байланыстарды дамыту мақсатында 2019 жылы Түрікменстанда бірінші Каспий экономикалық форумын өткізу ұсынылды.

Жалпы облысымыздың экономикалық белсенділігі негізінен өңірдегі пайдалы қазбаларымыздың көп болуына, соның ішінде мұнай мен газ кен орындарының игерілуіне байланысты. Бірақ кез-келген нәрсе сарқылады, сондықтан, экономикамызды тұрақты ұстап, мұнайға деген тәуелділігімізді титтейде болса азайту мақсатында экономиканың басқа салаларын дамыту керектігі бәрімізге аян. Сол мақсатта қаламызда туристік бағыттағы жағажайлар, демалыс орындары, қызмет

көрсетулерді дамытуға әрекет жасап жатыр. Сонымен қатар, каспий теңізінің бойында орналасқандықтан және басқа елдермен теңіз арқылы шекаралас болғандықтан жүк тасымалдау қарқыны да жыл сайын өсіп келе жатыр. Бірақ, қазіргі кезде Иран мемлекетінің азық-түлік бағдарламасын қабылдау көлемі айтарлықтай емес. Сол себепті Ақтау-Баку маршрутын іске қосу, Азербайжан нарығына астық жеткізуді және Иран мен Грузия нарықтарына белгілі бір мөлшерде астық жеткізуді қамтамасыз етуді қолға алған жөн.

Маңғыстау облысының әкімі Ералы Тоғжанов өңірдің әлеуметтік-экономикалық даму барысы жөніндегі есебінде биылғы 6 айдың қорытындысы бойынша облыс экономикасының өсу қарқыны тұрақты екенін айтты.

Жалпы өңірлік өнім көлемі 2017 жылдың осы кезеңімен салыстырғанда 99,2 пайыздан 104,4 пайызға өсті. Өнеркәсіптің негізгі индексі 101,2 пайызды құрап отыр. Негізгі капиталға салынған инвестиция үлесі 6 пайызға артып, 256 миллиард теңгеге жетті, – деді облыс әкімі.

Облыс әкімі Индустрияландыру картасы жүзеге асырыла бастағалы облыста 42 жоба іске қосылып, 392 миллиард теңге көлемінде тікелей инвестиция тартылғанын, сондай-ақ бүгінде жалпы құны 418 миллиард теңге болатын 89 жоба орындалып жатқанын мәлімдеді.

Облыс әкімінің есебінен кейін, өңірдегі әлеуметтік-экономикалық көрсеткіштердің тұрақты екенін атап өтіп, одан әрі пысықтауды қажет ететін бірқатар мәселеге тоқталды. Экономиканың тұрақты дамуына қол жеткізу керек. Ол үшін экономиканы диверсификациялап, қызмет көрсету мен өңдеу секторын дамытуды қамтамасыз ету қажет. Мысалы, мұнда жалпы көлемі 2 мың гектар болатын «Ақтау теңіз порты» арнайы экономикалық аймағы жұмыс істейді. Мемлекет оның инфрақұрылымын дамытуға қажетті қаражат бөлді.

Каспий теңізі – ежелден балық ауланатын маңызды су айдыны. Бекіре тәрізділердің дүниежүзілік өнімнің 90%-і осында ауланады. Соңғы кезде балықтардың уылдырық шашатын жерлеріне жетуге кедергі келтіретін өзендерге салынған бөгеттер, судың радиациялық және хим. жолмен ластануы және қаскөйліктің етек алуы бекіренің қорын азайтуда. Сондай-ақ, мұндағы қортпа, пілмайдың жылдан-жылға саны кеміп бара жатыр. Каспий миногасы, Еділ майшабағы, Каспий албырты, ақбалық, күтім – Қазақстанның “Қызыл кітабына” енгізілген. Қазіргі заманның балық шаруашылығы – балық аулауды реттеу, аса бағалы балық түрлерін табиғи және жасанды жолмен көбейту жұмыстарына негізделген. Ал Каспий итбалығы – тек қана Каспий теңізінде тіршілік ететін сүтқоректі. 1920 жылы 1 млн-нан астам итбалықтың 120 мыңы ауланған болса, 1980 жылдың аяғында 360 – 450 мыңға дейін азайған итбалықтың – 27 мыңы, 1990 жылы – 13,8 мыңы, 1996 жылы – 8 мыңы ауланған. 2000 жылы сәуір – тамыз айларында індеттен олардың 15 мыңы қырылды. Каспий итбалығының жаппай қырылуы – Каспийдің солтүстік бөлігіндегі гидрометеорология және экология жағдайлардың нашарлауынан теңіз жануарлары иммунитетінің төмендеуін көрсетеді. Ақтау өңірінде арнайы қойманың жоқ болғандықтан радиоактивті жабдықтар мен қалдықтары химия-гидрометаллургия заводының маңында жинақталып тұр, ал Уран империясына қарасты өндіріс ошақтары мен олардан шыққан жуынды шайындысын Қошқар-Ата жасанды көл жағалауына ай сайын бір тоннаға жуық сәуле қуаты сағатына бес мың метрге жететін радиоактивті металл қалдықтары қордаланған. Яғни, экологиямыздың ластануы экономикамызға тікелей әсерін тигізіп отыр. Каспий итбалығының беделін сақтау үшін қазан айынан бастап мамыр айын қоса алғанда мұнай операцияларын жүргізу олардың шоғырланған жерлерінен алыс қашықтықта жүзеге асырылуға тиіс.

Сонымен, біз Каспий теңізінің биологиялық ресурстарын тиімді, орнымен пайдалануды келешек ұрпақ үшін, өзіміз үшін дәл бүгіннен бастауымыз қажет.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. «Қазақстан»: Ұлттық энциклопедия / Бас редактор Ә. Нысанбаев – Алматы «Қазақ энциклопедиясы» Бас редакциясы, 1998 ISBN 5-89800-123-9, IV том
2. Каспий экологиялық программасы, Информационный бюллетень, 2001, №2.
3. Ә. Бейсенова, А. Самақова, Т.Есполов, Ж. Шілдебаев Экология және табиғатты тиімді пайдалану, Алматы.-2004.

УДК 338.242

РОЛЬ ИННОВАЦИЙ НА ПРОМЫШЛЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЯХ

Әбдірахманова Р.Ә., магистрант

Научный руководитель: Кизимбаева А.Б.

Каспийский государственный университет технологии и инжиниринга
им. Ш. Есенова, г. Актау

Аннотация. Современное развитие экономики характеризуется непрерывным увеличением роли инноваций как ключевого фактора успеха в конкурентной борьбе. Перед отечественным производственным комплексом остро стоит проблема низкой инновационной активности предприятий. Добиться стратегического доминирования на глобальном рынке можно посредством реализации инноваций, поэтому важной особенностью экономического роста является переход к непрерывному инновационному процессу.

Ключевые слова: Инновации, инновационный процесс, инновационная деятельность.

В условиях системного кризиса производства развитие инноваций на предприятиях особенно актуально, оно должно охватывать различные сферы деятельности, связанные с инновационными циклами, объединяя методы исследования, технологии и систему управления предприятием. Зарубежный опыт по внедрению инноваций на производственных предприятиях должен активно применяться в российских условиях в отношении самостоятельных субъектов экономики, факторов и движущих сил инновационного процесса со стороны компаний. В то же время инновационные процессы и их влияние на состояние экономики и общества характеризуются существенными различиями. Данную мысль весьма успешно обосновывает автор статьи [1].

Исследования, относительно организации инноваций на промышленных предприятиях, возможностей активизации инновационной деятельности являются новым направлением научной мысли. Для внедрения инноваций на промышленных предприятиях необходимо разработать методику определения социально-экономической эффективности новой техники, управления научно-техническим прогрессом и эффективностью. Инновационный путь развития требует активизации промышленной деятельности на уровне хозяйствующих субъектов – это создание соответствующих научно-технических разработок, инвестиций. Для начала внедрения инноваций в условиях промышленной деятельности необходимо учитывать следующие факторы:

- рассмотрение инновации как непрерывного процесса;
- акцентировать внимание на управляемости процесса, т.е. возможности оказывать на него воздействия;
- наличие общих зависимостей между определенными факторами и условиями инновации на уровне промышленного предприятия.

Основной задачей современного социально-экономического развития производственного предприятия является выход на инновационную траекторию, максимальное использование принципиально новых факторов роста. Такой подход позволит реорганизовать предприятия на основе наукоёмкого производства. Для выбора наиболее эффективного инструментария управления инновационной деятельностью предприятия и оценки инновационного потенциала, необходимо разработать пути повышения инновационной активности на предприятиях промышленного сектора. Это позволит повысить конкурентоспособность предприятия, оперативно определять внутренние возможности к инновационной деятельности, обнаруживать скрытые резервы развития организации в целях повышения эффективности ее коммерческой деятельности [2]. Для реализации инновационной стратегии на промышленных предприятиях необходимо совершенствование существующих и поиск новых методических подходов к организации инновационной деятельности на предприятии с учетом состояния внешней и внутренней среды, текущей конъюнктуры и задач стратегического развития экономики в условиях рынка. Для адаптации инновационных программ необходимо проанализировать систему управления инновациями промышленных предприятий, определить тенденции развития инновационной деятельности в российских условиях. Кроме того, необходимо разработать алгоритм организации инновационной деятельности на промышленном предприятии, создать модель инновационного процесса, разработать программу по управлению инновациями. Для создания эффективной модели внедрения инноваций на производственном предприятии необходимо оценить такие показатели как: конкурентоспособность, результативность, источник появления, источник финансирования, степень риска, источник создания, затраты [3]. Также необходима методика рационального распределения средств предприятий, для планирования реализации инновационных проектов.

Модель комплексного инновационного процесса позволит сократить время разработки и вывода новшества на рынок, а также повысить эффективность данного процесса. Методика эффективного управления инновационной деятельностью на промышленном предприятии должна содержать оценочную систему показателей эффективности организации инновационной деятельности.

В современных рыночных условиях обеспечение инновационной ориентации промышленных предприятий повысит потребление выпускаемой продукцией и поможет сбалансированности и эффективности функционирования рынков в целом. При таком подходе инновации можно считать залогом устойчивого экономического развития.

Внедрение инноваций может оказаться высоко рискованным только для тех производственных предприятий, которые не обладают хорошо продуманной и разработанной моделью и методикой внедрения инновационных программ развития. Залогом успешного внедрения и модели организации инновационной деятельности предприятия и инновационного процесса может стать реструктуризация промышленного предприятия.

Реструктуризация на предприятиях промышленного сектора может представлять собой процесс комплексного изменения методов и условий функционирования компании в соответствии с внешними условиями рынка и стратегией ее развития [1]. В

качестве инструмента совершенствования инновационной деятельности реструктуризация может затрагивать инновационный процесс производства новых продуктов и операций, их реализацию, продвижение и распространение. Однако реструктуризация сложный экономический процесс и проводить ее следует с учетом всех внешнеэкономических факторов развития предприятия промышленного сектора.

Принятие решения о совершенствовании инновационной деятельности предприятия, в том числе о совершенствовании модели её организации и разработке модели комплексного инновационного процесса, требует оценки экономической эффективности проводимых мероприятий. Для определения эффективности необходимо разработать методику определения качества инновационной деятельности промышленного предприятия как сбалансированной системы показателей.

Система показателей инновационной деятельности поможет предприятию проанализировать его способность к инновационной работе, качество осуществления этой работы, инновационную активность предприятия, конкурентоспособность продукции.

Таким образом, система показателей инноваций создает базу для принятия управленческих решений, выражая стратегические интересы предприятия и мотивируя персонал к инициативной работе. Также необходимо учитывать, что даже самая совершенная система показателей является уязвимой перед влиянием внутренних факторов восприимчивости персонала к инновациям. Анализ промышленных предприятий, которые удачно осуществляют инновационную деятельность, показывает, что основой успеха является хорошо организованный механизм внедрения инновационных процессов.

Условием для внедрения инноваций является наличие эффективной системы маркетинга и сбыта, которая осуществляет связь предприятия с конечными потребителями по качеству производимых товаров [4]. Новшества возникают на базе новых знаний, а покупателям нужны новые выгоды. Таким образом, правильно проведенная промышленным предприятием инновационная политика повышает его конкурентоспособность на рынке. Интенсивность инновационной деятельности предприятия определяет для него больше конкурентных преимуществ.

Инновационная активность предприятия характеризуется эффективностью и регулярностью инноваций, динамикой действий по созданию и практической реализации новшеств. Чем выше инновационная активность предприятия, тем целесообразнее его функционирование и существование. Таким образом, инновационная активность как мера интенсивности осуществления инноваций на предприятии – это современная стратегическая характеристика его эффективности. Использование инноваций поможет промышленным предприятиям ускорить свой рост, освоить новые рынки, создать новые рабочие места.

Основным источником финансирования инновационной деятельности на промышленных предприятиях являются финансовые ресурсы. В таком случае, основой финансово-экономической проблемы, является недостаток собственных денежных средств. Дефицит собственных средств, которые являются основным источником финансирования инноваций, приводит к проблеме развития производственно-технологической базы. Однако одной из главных проблем внедрения инноваций является не финансово-экономическая проблема, а управление инновационными процессами, отсутствие способности организовать их разработку и реализацию [4]. Квалификация руководителя становится важнейшим фактором обеспечения эффективности инновационного процесса. Правильно выбранная структура позволяет обеспечить предприятию полную занятость персонала, гибкость в использовании ресурсов и соответствие требованиям рынка.

Таким образом, необходима реорганизация системы управления инновационной деятельностью предприятия. Управлять такой деятельностью значительно сложнее, чем текущим, повторяющимся производством. Необходимо совершенствовать модель организации инновационной деятельности. Для этого промышленному предприятию необходимо пройти несколько этапов:

- выбор и реализация инновационной стратегии предприятия, основу которого составляют материально-технические, финансовые, кадровые, информационные и другие виды ресурсов;
- комплексный подход для промышленного предприятия;
- для распределения риска необходимо формирование инновационного портфеля, создание инновационной программы предприятия и постоянное перераспределение средств из завершённых инновационных проектов в разрабатываемые.

Подходы к моделированию инновационного процесса требуют тщательной разработки модели инновационной политики и стратегии ее внедрения как объекта управления и средства перспективного развития производства в различные периоды времени. Комплексный инновационный процесс на производственном предприятии позволит оценить рыночные, научно-технические, производственные и финансовые перспективы новшества. Кроме того, объединить ответственность между исполнителями инновационного проекта. Также необходимо управленческое понимание, что нововведения являются стратегическими, так как от них зависит вся дальнейшая деятельность предприятия. Для успешного внедрения и последующего функционирования усовершенствованной модели организации инновационной деятельности предприятия и разработанной модели комплексного инновационного процесса требуется совершенствование инновационной деятельности предприятия. Также принятие решения о внедрении инноваций на промышленном предприятии, в том числе принятие решения о совершенствовании модели её организации, требует оценки экономической эффективности проводимых мероприятий. Для этого необходима разработка методики определения эффективности инновационной деятельности промышленного предприятия как оценочной системы показателей [1].

Предприятия используют различные подходы для измерения своей инновационной активности, некоторые из них имеют целостную систему показателей инновационной деятельности, которая сочетается со стратегическими интересами предприятия. Чаще всего оценка эффективности инноваций на промышленных предприятиях осуществляется с использованием «классических» финансовых показателей. Однако система показателей инновационной деятельности также должна включать не только финансовые, но и качественные показатели, динамика изменений которых поможет вовремя выявить проблемы в системе управления инновациями и принять меры до наступления кризиса. Система должна стать частью внутрикорпоративной системы показателей и периодически пересматриваться с учётом изменений окружающей среды предприятия. Для эффективной оценки показателей можно использовать сбалансированную систему показателей для оценки инновационной деятельности предприятия. Сбалансированная система показателей включает в себя несколько экономических показателей и может применяться на любом промышленном предприятии, осуществляющем инновационную деятельность.

Данная система показателей поможет предприятию проанализировать его способность к инновационной работе, качество осуществления этой работы, а также позволит оценить инновационную активность предприятия, конкурентоспособность продукции. Таким образом, применение комплексного подхода внедрения инноваций на предприятиях промышленного сектора приведет к динамичному развитию

предприятия, укреплению конкурентоспособности, укреплению маркетинговой политики.

ЛИТЕРАТУРА

1. Щипцов А.А. Особенности и необходимость внедрения инноваций на промышленных предприятиях // Вектор науки Тольяттинского государственного университета. Серия: экономика и управление. – 2013. – №1. – С. 141-143.
2. Архипова В.Ф., Голумидова А.В., Экономическая эффективность инвестиций в строительную сферу: Учебное пособие Владимир: ВлГУ, 2011. – 73 с.
3. Теплова Т.В. Финансовый менеджмент: управление капиталом и инвестициями: Учеб. пособие – М.: ГУ ВШЭ, 2008. – 504 с.
4. Балабанов И.Т. Инновационный менеджмент. СПб.: Изд-во «Питер», 2014. – 208 с. Международный научный журнал «Символ науки» №4/2016 ISSN 2410-700X 55 .

УДК 338.2

СИСТЕМА УПРАВЛЕНИЯ БИЗНЕС-ПРОЦЕССАМИ ОРГАНИЗАЦИИ

Калиева Н.Н., Базаржан А.Б., магистранты

Научный руководитель: Еркулова Г.С.

Каспийский государственный университет технологии и инжиниринга
им. Ш. Есенова, г. Актау

Аннотация. При описании бизнес-процессов всегда возникает сложность в описании первичных вводных. В статье описан подход к построению системы управления бизнес-процессами на предприятии, который предлагает новые возможности для описания первичных вводных. Задачей исследования в данной статье является определение бизнес-процессов организации с акцентом на то, как сделать их прозрачными и управляемыми.

Ключевые слова: процесс, процессный подход, сеть процессов, система управления, бизнес-процессы.

Современное предприятие подчас является сложной системой, для эффективного управления которой требуется разнообразие применяемых инструментов и способов, направленных в первую очередь на достижение конкретных целей и задач с наименьшими затратами. В качестве базовых элементов, влияющих на успешность предприятия, можно представить множество бизнес-процессов.

Бизнес-процесс – это совокупность взаимосвязанных мероприятий или задач, направленных на создание определенного продукта или услуги для потребителей.

В построении системы управления бизнес-процессами есть свои правила. Большое количество неудачных проектов в области управления бизнес-процессами объясняется именно тем, что работа велась без соблюдения правил. В этой связи выделяются следующие ключевые факторы, из-за которых проекты по внедрению не доходят до своего логического завершения:

1. Недостаток внимания к проекту со стороны руководителя компании. Когда руководитель полагает, что достаточно назначить ответственных и больше не думать об этом, то проект с большой вероятностью не будет выполнен.

2. Никакие изменения в организации не могут произойти без решительной поддержки руководства. Руководитель компании должен демонстрировать непреклонную волю к изменениям, постоянно отслеживать ход проекта и устранять все препятствия с его пути [1].

Управление эффективностью деятельности включает в себя планирование, организацию выполнения, контроль и анализ, которые позволяют компании определить стратегические цели и затем оценивать и управлять деятельностью по их достижению при оптимальном использовании имеющихся ресурсов. Это система управления, построенная на принципах управления стоимостью бизнеса. Управление эффективностью деятельности охватывает весь спектр задач в области стратегического, финансового, маркетингового и операционного управления организацией и включает в себя применение таких управленческих технологий, как моделирование стратегии, карты сбалансированных показателей, процессно-ориентированное планирование и функционально-стоимостной анализ, бюджетирование и бизнес-моделирование, консолидированная управленческая отчетность и анализ, мониторинг ключевых показателей деятельности, связанных со стратегией. Управление эффективностью деятельности включает три основных вида деятельности: постановка целей, анализ значений показателей, характеризующих достижение организацией поставленных целей, управляющие воздействия менеджеров по результатам анализа, направленные на улучшение будущей деятельности организации по достижению поставленных целей.

Начиная с 1992 г. на управление эффективностью деятельности очень сильно повлияло развитие концепции сбалансированной системы показателей (balanced scorecard). Обычно менеджеры используют сбалансированную систему показателей для того, чтобы цели организации сделать понятными для сотрудников, чтобы определить, как отслеживать достижение целей, и чтобы внедрить механизм, сигнализирующий о необходимости внесения в деятельность организации корректирующих действий. Эти шаги те же, что мы можем видеть в концепции CPM, и, как результат, сбалансированная система показателей наиболее часто используется как фундамент системы управления эффективностью в организации [2].

Используя методы управления эффективностью, руководители стремятся донести стратегию до всех уровней организации, трансформировать стратегию в действия и метрики, измеряющие эти действия, и использовать анализ для поиска причинно-следственных связей, которые, будучи осмысленными, помогают в принятии обоснованных решений. В литературе можно встретить несколько англоязычных терминов, означающих одно и то же:

- CPM (Corporate Performance Management),
- BPM (Business Performance Management),
- EPM (Enterprise Performance Management).

Впервые понятие BPM было предложено международной аналитической компанией IDC. Ее поддержала исследовательская фирма META Group. В свою очередь GartnerGroup предложила альтернативную аббревиатуру — CPM (Corporate Performance Management, управление эффективностью корпорации). Распространение получил также акроним EPM (Enterprise Performance Management, управление эффективностью предприятия). Бизнес-процессы должны быть построены таким образом, чтобы создавать стоимость и ценность для потребителей и исключать любые необязательные или вовсе лишние активности. На выходе правильно построенных бизнес-процессов увеличиваются ценность для потребителя и рентабельность (меньшая себестоимость производства товара или услуги). BPM — концепция процессного управления организацией, рассматривающая бизнес-процессы как особые

ресурсы компании, непрерывно адаптируемые к постоянным изменениям, и полагающаяся на такие принципы, как:

- понятность и видимость бизнес-процессов в организации за счет их моделирования с использованием формальных нотаций, использования программного обеспечения моделирования, симуляции, мониторинга и анализа бизнес-процессов;
- возможность динамического перестроения моделей бизнес-процессов силами участников и средствами программных систем [3].

Основной задачей управления бизнес-процессами является адекватное и быстрое перестроение взаимосвязанных процессов в зависимости от изменяющихся параметров внешней и внутренней среды, будь то поставки, расчеты с контрагентами или расширение рынка. Необходимость применения процессного управления организацией обуславливается тем, что в мире, где все постоянно меняется, конкурентоспособность организации в значительной мере определяется ее возможностью быстро и эффективно реагировать на происходящие перемены. Поэтому управление бизнес-процессами на основе данного подхода — один из ключевых принципов любой организации, стремящейся не просто выжить, а успешно осуществлять свою деятельность в долгосрочной перспективе [4].

Деятельность современной организации базируется на сложной системе взаимосвязей проектов и процессов. Тот или иной проект, реализуемый в организации, встраивается в структуру имеющихся бизнес-процессов и использует их для достижения конечных целей. В связи с этим важное значение приобретают упорядочивание и оптимизация существующих бизнес-процессов с учетом требований реализуемых проектов и влияний внешней и внутренней среды. Также важным фактором, влияющим на данный аспект, является этап развития организации. Выделим возможные цели и задачи, стоящие перед менеджментом на каждой стадии развития.

Исходя из этого, можно говорить о систематизации деятельности компании, что проявляется в возникновении двух основных эффектов:

- 1) в связи с тем что структура управления опирается на структуру существующих в организации бизнес-процессов, уменьшается количество уровней управления и подчинения;
- 2) возрастает эффективность управления за счет увеличения норм управляемости (в среднем в 2–3 раза), так как управляющее воздействие в данном случае направлено на координацию персонала и включается в процесс только при каких-либо нарушениях и отклонениях от обычной деятельности. Для организации системы управления, которая базируется на процессном подходе, следует пройти ряд этапов [3].

Исходя из вышесказанного, представляется целесообразной следующая схема процессного управления. Развитие сетевой структуры, открытие новых представительств, филиалов. При принятии решений об открытии новых филиалов следует учитывать готовность главной компании к такому преобразованию. Анализ готовности производится по четырем уровням: управленческому, финансовому, маркетинговому и процессному.

Основными задачами при организации управления являются:

- разработка формализованной технологии открытия новых подразделений;
- организация контроля всех аспектов деятельности филиалов.

Основной акцент в решении этих задач состоит в том, что для построения сетевой структуры необходим переход к процессному управлению (если это не было сделано до этого), поскольку функционально-иерархический принцип не сможет организовать деятельность наиболее эффективным и наименее затратным способом.

Наиболее рациональное решение состоит в переносе уже формализованных бизнес-процессов, регламентация которых была произведена на втором этапе.

Это позволит решить большую часть организационных вопросов, а также эффективно организовать управление подразделениями благодаря высокой степени самостоятельности при принятии типовых решений по адаптации к существующей внешней среде. При этом зачастую в комплексе используются три инструмента:

- модель управления подразделениями, основанная на процессном подходе и определяющая меру самостоятельности филиалов;
- адаптивная и отвечающая требованиям внешней среды оптимальная структура;
- разработанные в центре нормативные документы и инструкции, регулирующие работу подразделений сети [5].

Необходимо решить, как обеспечить высокий уровень стандартизации отдельных процессов и при этом оставить возможность филиалам гибко реагировать на различные изменения.

Исходя из вышеизложенного, можно сделать вывод о том, что использование процессного подхода целесообразно и актуально на всех стадиях развития компании начиная от малых организаций и заканчивая сетевыми структурами. При этом как построение новых бизнес-процессов, так и оптимизация существующих требует ряда специальных подходов, а также качественного анализа текущей ситуации в совокупности с учетом стратегических и тактических целей и задач организации.

ЛИТЕРАТУРА

1. Аксенов Е., Альтшулер И. Аутсорсинг: 10 заповедей и 21 инструмент. СПб: Питер, 2009. 64 с. (Теория менеджмента).
2. Джестон Дж., Нелис Й. Управление бизнес-процессами: Практич. руководство по успешной реализации проектов. СПб.; М.: Символ-Плюс, 2008.
3. Клейнер Г.Б. От теории предприятия к теории стратегического управления // Российский журнал менеджмента. 2003. № 1. С. 31–56.
4. Лопатин В.А. Система управления бизнес-процессами//Управление в кредитной органи- зации. 2008. № 6.
5. Ойнер О. К. Оценка результативности маркетинга с позиций системы управления бизнесом // Российский журнал менеджмента. 2008. Т. 6, № 2. С. 27–46.

УДК 657.6:658.562

МЕЖДУНАРОДНЫЙ ОПЫТ РАЗВИТИЯ ГОСУДАРСТВЕННОГО АУДИТА И ЕГО ОСНОВНЫЕ ПРИНЦИПЫ

Петросянц Т.В.

Каспийский государственный университет технологии и инжиниринга
им. Ш. Есенова, г. Актау

Аннотация. Одной из важнейших функций каждой страны является контрольная, которая выражается в контроле государства за исполнительной властью, а также за тем, насколько предприятия в своей повседневной деятельности соблюдают экономические и правовые правила и норма. В частности для Республики Казахстан вопросы организации системы финансового контроля достаточно актуальны и значимы. Государственный финансовый контроль нацелен на эффективную и успешную реализацию на практике финансовой политики и безопасности государства,

а также направлен на обеспечение эффективности использования ресурсов во всех сферах экономики. Такую функцию на практике выполняет государственный аудит. Научная статья посвящена рассмотрению этапов становления и развития государственного аудита в мире и в Республике Казахстан. Значительное внимание уделено сущности государственного аудита как формы независимого контроля, а также рассмотрены принципы и роль государственного аудита в развитии экономики Республики Казахстан.

Ключевые слова: государственный аудит, финансовый контроль, аудит эффективности, аудит правильности, внутренний аудит, внешний аудит.

Новые обязательства, возникающие перед государством и развитие казахстанского общества, вызывают потребность в сильной и всеобъемлющей системе государственного управления. В этих условиях повышается значение государственного финансового контроля, который выступает неотъемлемой частью государственного управления. Процесс реформирования государственного управления, происходящий во многих странах, преобразил государственный финансовый контроль в государственный аудит. Однако, как показывает практика, прослеживается «однобокость» системы государственного финансового контроля, проявляющаяся лишь только в выявлении финансовых нарушений и случаев неэффективного использования бюджетных средств.

В связи с этим, нужен такой институт, который бы помог оценить существующую систему управления и определить направления по ее дальнейшему эффективному развитию.

В международной практике такую роль выполняет государственный аудит.

Основное отличие государственного аудита от государственного финансового контроля состоит в смещении с простого аудита на соответствие на аудит эффективности использования государственных средств и собственности.

Концепция внедрения государственного аудита в Республике Казахстан подготовлена исходя из Послания Президента Республики Казахстан народу Казахстана от 14 декабря 2012 года «Стратегия «Казахстан-2050»: новый политический курс состоявшегося государства». В Послании было отмечено, что необходимо создание комплексной системы государственного аудита на основе самого передового мирового опыта [1].

Рассматривая понятие государственного аудита, необходимо отметить, что это комплексная независимая оценка эффективности деятельности объектов аудита, затрагивающая как вопросы, связанные с финансовыми ресурсами, так и все аспекты их деятельности с выработкой действенных рекомендаций предложений.

Первое упоминание об аудите эффективности как о форме нового вида контроля дается в «Лимской декларации руководящих принципов контроля». Данная декларация принята Конгрессом ИНТОСАИ (Международная организация высших органов финансового контроля) в 1977 году.

Государственный аудит согласно стандартам аудита ИНТОСАИ можно представить в виде двух составляющих: «аудит правильности» и «аудит эффективности». Первый предполагает проведение финансового аудита и проверку внутреннего контроля на предприятии.

Второй рассматривается как система внешнего, независимого контроля за деятельностью государственной власти по использованию материальных и финансовых ресурсов[2].

Ярким примером, насколько системы внешнего и внутреннего аудита тщательно регулируются со стороны государственной власти, выступает Франция. В 1807 году создан Суд счетов Франции, наделенный неограниченными контрольными

полномочиями в отношении внешнего аудита и независимость которого гарантирована Конституцией страны. Количество служащих и в целом его структура определяются Судом самостоятельно.

В полномочия Суда счетов Франции входит ежегодное представление заключения к отчету Правительства относительно исполнения бюджета, с представлением его в Парламент с учетом осуществленного контроля на соответствие и аудита эффективности. При этом, прослеживается обязательное взаимодействие и связь с региональными судами счетов и органами внутреннего аудита. Данное требование введено с 2011 года.

В системе внутреннего контроля (аудита) Франции можно выделить следующие органы:

- 1) 3 генеральные инспекции по вопросам финансов, здравоохранения и социальным вопросам;
- 2) национальную миссию по аудиту, которая создается при департаменте по бюджету (Министерство финансов, экономики и промышленности); 3) службы внутреннего аудита в каждом министерстве;
- 4) МАСИ (Миссия по аудиту и контролю).

В 1797 году при Министерстве финансов, экономики и промышленности Франции была образована Генеральная инспекция для проведения проверок финансовых операций.

Проведение финансового аудита всех министерств (80 %) и аудита эффективности (20 %) возложено на плечи Национальной миссии по аудиту. Она формирует единый план аудита для всех министерств, используя систему управления рисками, а также проводит проверку на соответствие внутренних аудиторов стандартам Национальной миссии по аудиту.

Служба внутреннего аудита нацелена на проведение аудита в профессиональной деятельности структуры, где он образован, аудита на соответствие и эффективности внутри такой структуры. Такие службы образованы во всех государственных органах.

МАСИ Министерства финансов, экономики и промышленности выступает постоянно действующим консультативно-совещательным органом, чья деятельность связана с формированием и управлением рисками, формированием плана мероприятий по их снижению, определением методологии и контроль за ее исполнением департаментами; раздачей поручений департаментам об осуществлении в пределах компетенции контроля на соответствие с представлением результатов.

Рассматривая опыт Канады, необходимо отметить, что основной контроль того, насколько эффективно происходит расходование федерального бюджета, осуществляют члены Парламента. Ежегодно Правительство готовит проект бюджета и представляет отчет о его выполнении за прошлый период в Комитет финансового контроля.

Государственный аудит в Канаде функционирует как внешний и внутренний аудит. Офис Генерального аудитора Канады осуществляет внешний аудит, а Секретариат Министерства финансов призван проводить предварительный и текущий аудит. Службы внутреннего аудита при каждом ведомстве проводят внутренний аудит.

Канада является первым государством, где зародился аудит эффективности и одним из государств, где произошел отказ от практики проверки только деятельности правительства, в частности ее законности.

Такие органы, как Офис Генерального аудитора и Комитет публичных счетов нижней палаты канадского парламента контролируют эффективность выполнения программ Правительства, а также эффективность расходования государственных средств.

Секретариат Министерства финансов осуществляет контроль за расходованием средств бюджета при реализации правительственных программ и оценивает насколько эффективно работают государственные органы. Параллельно и дается оценка работы служб внутреннего аудита. Таким образом, в Канаде проводится комплексная оценка работы государственных органов на степень эффективности.

Службы внутреннего аудита оценивают внутреннее управление государственного органа и на этой основе предлагают рекомендации по совершенствованию его работы.

Счетная палата является высшим органом государственного аудита Российской Федерации (далее – Счетная палата). Исполнительная ветвь власти обеспечивает ее полную независимость.

Функции Счетной палаты определяются следующим:

- 1) оперативный контроль за исполнением государственного бюджета;
- 2) контроль за использованием средств государственного бюджета по целевому назначению;
- 3) аудит реализуемости и результативности достижения стратегических целей социально-экономического развития Российской Федерации;
- 4) оценка порядка формирования, эффективности использования государственных средств и соответствия нормативным правовым актам РФ;
- 5) экспертиза проектов государственного бюджета, законодательно-нормативных актов, международных договоров РФ и других документов по вопросам бюджета и финансов.

Раз в квартал Счетная палата отчитывается Федеральному Собранию РФ об исполнении государственного бюджета.

При Министерстве финансов РФ создана Федеральная служба финансово-бюджетного надзора, осуществляющая внутренний контроль и аудит.

Созданные подразделения внутреннего финансового аудита занимаются разработкой и контролем за соблюдением внутренних стандартов и процедур составления и исполнения бюджета, составлением бюджетной отчетности и ведением бюджетного учета, а также разрабатывают мероприятия по повышению эффективности и экономичности использования бюджетных средств. В настоящее время в РФ стандартизирован только внешний аудит.

Говоря о государственном аудите в Республике Казахстан, необходимо отметить, что в 2015 году принят Закон Республики Казахстан от 12 ноября 2015 года № 392-V ЗРК «О государственном аудите и финансовом контроле».

Согласно данного Закона, государственный аудит – это анализ, оценка и проверка эффективности управления и использования бюджетных средств, активов государства и субъектов квазигосударственного сектора, связанных грантов, государственных и гарантированных государством займов, а также займов, привлекаемых под поручительство государства, в том числе другой, связанной с исполнением бюджета деятельности, основанные на системе управления рисками [3].

К основополагающим принципам государственного аудита и финансового контроля можно отнести: 1) независимость - предполагает невмешательство и независимость органов государственного аудита;

2) объективность – применение непредвзятого и беспристрастного подхода при проведении государственного аудита, проведение его строго в соответствии с законодательством Республики Казахстан, стандартами аудита;

3) профессиональная компетентность выражается в обладании работниками органов государственного аудита знаниями и навыками для проведения

квалифицированного и качественного аудита и контроля, а также соблюдение этических норм;

4) конфиденциальность – нераскрытие и неразглашение информации третьим лицам, получаемой в процессе аудита и контроля, за исключением случаев, предусмотренных законодательством Республики Казахстан;

5) достоверность – степень подтверждения итогов аудита и контроля бухгалтерскими и иными документами;

6) прозрачность – ясность изложения итогов аудита и контроля, подотчетность органов государственного аудита и финансового контроля Президенту и Правительству Республики Казахстан, маслихатам, руководителям государственных органов, обществу;

7) гласность – публикация итогов государственного аудита (контроля);

8) взаимное признание результатов аудита и контроля – признание органами государственного аудита и контроля результатов аудита и контроля друг друга при условии соблюдения утвержденных стандартов.

Отличительной чертой аудита от контроля является характер проведения, то есть аудиту присущ предупредительный, а не карательный, характер. Поэтому, настоящая система государственного финансового контроля должна гармонично влиться в систему государственного аудита.

Если система государственного финансового контроля нацелена на поиск нарушений и принятие мер реагирования, то государственный аудит внедряется в качестве оценки управления, с целью совершенствования и повышения эффективности деятельности объекта аудита, выявления резервов, а также управления государственными финансовыми ресурсами с большей отдачей, эффективностью.

Обобщая вышеизложенное, необходимо отметить, что с помощью государственного аудита можно будет дать оценку работы государственных органов и организаций, связанных с управлением финансовыми ресурсами. Это позволит своевременно разработать мероприятия по повышению эффективности управления и использования государственных средств и активов.

Кроме этого, государственный аудит затронет такие аспекты, как реализация стратегических целей и задач, их выполнение; качество оказываемых государственных услуг; оптимизации управленческих процессов и другие.

Осуществление государственного аудита предполагает собой использование и применение стандартов, правил, процедур, квалификационных требований и руководящих принципов государственного аудита, которые соответствуют международным стандартам. Уполномоченным органом в этой области выступает Счетный комитет, который занимается разработкой и утверждением стандартов и правил проведения внешнего государственного аудита, а также координирует деятельность ревизионных комиссий. Что касается внутреннего государственного аудита, то методологическая координация его деятельности будут осуществляться Уполномоченным органом по внутреннему аудиту.

Таким образом, для дальнейшего развития страны и улучшения благосостояния народа необходим действенный финансовый контроль и его трансформация, выступающая конкретным шагом к повышению эффективности государственного сектора [4].

Такие трансформационные процессы в сфере государственного финансового контроля вызваны веяниями времени. Принципы и механизмы, вызываемые этими процессами, сделают систему государственного аудита динамичной и отвечающей национальным интересам в области экономики.

ЛИТЕРАТУРА

1. Концепция внедрения государственного аудита в Республике Казахстан. Утверждена Указом Президента Республики Казахстан от 3 сентября 2013 года, №634
2. Боровков С.Г. Сергей Степашин: аудит эффективности - основной инструмент госконтроля /С.Боровков; фот.И.Флис //Финансовый контроль.-2010.-N7(104).-С.66-68.
3. Закон Республики Казахстан от 12 ноября 2015 года № 392-V ЗРК «О государственном аудите и финансовом контроле».
4. Козы-Корпеш Джанбурчин. Государственный аудит на страже бюджета //URL:<http://www.kazpravda.kz/>

УДК 657.1:61(574)

МЕТОДОЛОГИЯ МЕХАНИЗМА УПРАВЛЕНЧЕСКОГО УЧЕТА И ВНУТРЕННЕГО КОНТРОЛЯ

Айбасов Н.Т., студент

Научный руководитель: Петросянц Т.В.

Каспийский государственный университет технологии и инжиниринга
им. Ш. Есенова, г. Актау

Аннотация. В статье рассматриваются вопросы методологии управленческого учета и внутреннего контроля. Целью исследования является раскрытие целей и задач управленческого учета в системе учета и контроля, в том числе в системе здравоохранения. Основные результаты исследования управленческого учета в государственных медицинских учреждениях показывают проблемы информационного обеспечения при принятии управленческих решений. В статье представлена необходимость оперативного и стратегического планирования при разработке бюджетов. В статье также рассматриваются теория и практика и цели внедрения управленческого учета. Методологическая группировка управленческого учета рассматривается с позиции идеологии, технологии и нормирования. Компоненты управленческого учета рассматриваются как информационное обобщение, которые являются качеством экономической информации - это классификация, измерение, оценка.

Ключевые слова: здравоохранение, управленческий учет, медицинское государственное учреждение, система внутреннего контроля, бюджетирование, планирование.

Теория и практика управленческого учета доказывают, что на любом предприятии присутствуют элементы системы управленческого учета, поэтому необходимо их обобщение и классификация в соответствии с системным подходом. Организация управленческого учета требует больших расходов ресурсов предприятия, в числе которых находятся персонал, информация, материалы, технологии, капитал. Поэтому необходимо иметь конкретные цели внедрения управленческого учета, которые бы оправдывали потраченные средства. Участие управленческого персонала является обязательным условием успешного проектирования и организации системы управленческого учета [1].

Систему управленческого учета можно рассматривать и анализировать с использованием: математических, экономических и прочих подходов. Методология исследования управленческого учета предполагает создание моделей, которые

описывают поведение системы в различных организационных структурах. Каждая организационная структура имеет ряд уровней, которые имеют характерные особенности и подчиняются определенным законам и принципам. Моделей, причем для различных уровней системы необходима как можно большая независимость [2].

Построение модели системы управленческого учета осуществляется, как правило, в соответствии с принципами стратификации. Наиболее существенными обобщениями для исследования являются методологическая, информационная, функциональная, организационная, техническая, персональная и экономическая.

Идеология используется с применением элементов философии, логики и концепции управленческого учета. Технология управленческого учета предполагает исследование финансовой структуры и управленческой отчетности по центрам ответственности.

При разработке состава, содержания и форматов управленческой отчетности основное внимание уделяется первичным документам, предназначенным для внутреннего пользования. Формирование отчетов производится с соблюдением принципов релевантности, оперативности, достоверности, сопоставимости, надежности и других. Немаловажное значение при формировании отчетов уделяется информации о предприятии в стоимостном и натуральном выражении, в том числе с учетом нематериальных, интеллектуальных ресурсов предприятия [3].

Оценка информации производится в соответствии с Международными стандартами финансового учета, в соответствии с которыми можно оценивать ресурсы по их исторической (фактической) стоимости, амортизируемой стоимости и текущей стоимости. Однако, управленческий учет ведется не только в стоимостных показателях, то для требуемых показателей применяются также нефинансовые методы оценки [4].

Функциональное обобщение рассматривает функции, которые должна выполнять система управленческого учета, в том числе учет, контроль, анализ, планирование и другие.

В организационной группе рассматриваются структурные взаимодействия управленческого учета с другими элементами системы управления организацией, а также его внешние и внутренние связи. Ведение управленческого учета и внутреннего контроля осуществляется в соответствии с организационной структурой и соответствующими правилами.

В технической группе рассматриваются технические средства, программное обеспечение, базы данных и другие инструменты, которые используются при ведении системы учета и контроля. В современном учете используются не только учетные программные обеспечения и организационная техника, но также аналитические и экономико-математические модели и программы.

В персональной страте группируются работники предприятия, имеющие отношение к организации управленческого учета, техническому обеспечению и сопровождению учета и контроля, а также руководители, принимающие управленческие решения. Персонал должен отвечать определенным требованиям, в числе которых квалификационные, психофизиологические, профессиональные и в соответствии с законодательством страны. В соответствии с современными тенденциями ведения управленческого учета, персонал организации представляет собой нематериальный актив, имеющий ноу-хау, интеллектуальный и профессиональный потенциал, а также знания и навыки ведения определенного вида работ [5].

В экономическом плане необходимо рассматривать доходы и расходы в разрезе по источнику образования. Соответственно, доходы подразделяются на

(управленческие, учетные) и расходы (капитальные, организационные, технологические, персональные, коммерческие и другие).

Деятельность по сбору и обработке внешней и внутренней информации, организация внутреннего контроля и ведение учета в соответствии со стандартами, представляет собой систему управленческого учета.

Данный механизм основан на особенностях управленческого учета, так как стандарты и принципы управленческого учета разрабатываются компанией самостоятельно с учетом ее особенностей [6].

Система внутреннего контроля представляет собой один из элементов управления и должна использовать подразделение по центрам финансовой ответственности (ЦФО), которые по своим обязанностям подразделяются как центры затрат, продаж, дохода, контроля и так далее. Подразделение на ЦФО вызвано необходимостью распределения ответственности между управленческим персоналом компании.

Структурные уровни или элементы системы внутреннего контроля (СВК) представляют собой следующие процедуры:

1. Система управленческого учета.
2. Процедуры контроля в соответствии с протоколом осуществления.
3. Структура управленческого контроля.
4. Кадровый контроль.

Помимо учета и контроля, методика ведения управленческого учета включает в свой механизм планирование, прогнозирование и бюджетирование, так как управленческий учет ориентирован на будущее.

Исследования учреждений здравоохранения показывают особенности современной системы управления в поликлиниках, отсутствие нормативно-регулируемых методов учета расходов, доходов и их влияния на финансовый результат. Нерегулируемый уровень тарифов на услуги учреждений здравоохранения со стороны компетентных органов, привел к тому, что в системе учета расходов, доходов и калькулирования себестоимости услуг возникли существенные проблемы. Отсутствие анализа внешней среды, непродуманный уровень тарифов на услуги здравоохранения привели к увеличению конкуренции и банкротству ряда медицинских компаний.

Основой организации бюджетного процесса в учреждениях здравоохранения должна стать широко применяемая в мире концепция бюджетирования, ориентированного на результат.

Бюджетные ассигнования имеют четкую привязку к функциям (услугам, видам деятельности), при их планировании основное внимание уделяется обоснованию конечных результатов в рамках бюджетных программ.

Бюджетирование является одним из этапов системы управленческого учета, через исполнение которого реализуются стратегические и оперативные планы, ориентированные на финансовый результат учреждения. В отличие от долгосрочного планирования, которое реализуется в форме стратегических планов, бизнес-планов и инвестиционных проектов, операционное и стратегическое планирование осуществляется в форме бюджетирования [7].

Таким образом, бюджетирование определяет результаты деятельности и потребные ресурсы для достижения целей. Однако, процесс организации управленческого учета и контроля предполагает также координацию всей деятельности и внесение корректировок в случае необходимости.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Стратифицированное представление системы управленческого учета // Управленческий учет. – №5 год – 2006.
- 2 Месарович М., Мако Д., Такахара И. Теория иерархических многоуровневых систем / Пер. с англ. И. Ф. Шахнова. – М.: МИР, 1973. – 244 с.
- 3 Корнилович М.В., Яковлев М.Н. Управление ресурсами предприятия: модель квантования деятельности. Сб. Роль аналитика в управлении компанией. Москва: ИКФ Альт, 2002. // <http://www.aup.ru/books/m74>.
- 4 Божко П. Особенности управленческого учета на российских предприятиях. // Финансовый директор. – №2 (февраль). – 2003 // <http://www.fd.ru/article/1381.html>.
- 5 Управленческий учет: Учебник / А.Д. Шеремет, О.Е. Николаева, С.И. Полякова. Под ред. А.Д. Шеремета. - 4-е изд., перераб. и доп. - М.: ИНФРА-М, 2009. - 429 с.
- 6 Система управленческого учета // Деловой мир. – 2010 // https://delovoymir.biz/sistema_upravlencheskogo_ucheta.html.
- 7 Управленческий контроль на предприятии: методология и организация // Управленческий учет. – №4. – 2005.

УДК 004.031.6

ПРОГРАММА РЕАЛИЗАЦИИ «ЦИФРОВОГО КАЗАХСТАНА»

Амралиев Д. Г., студент

Научный руководитель: Петросянц Т.В.

Каспийского государственного университета технологии и инжиниринга
им. Ш. Есенова, г. Актау

Аннотация. В статье рассматриваются проблемы создания научно-образовательно-производственного кластера Программы реализации цифрового Казахстана. Произведена оценка этапов развития науки и образования в электронной промышленности, установлены причины и следствия отсталости системы. На основе сравнительного анализа решения аналогичных проблем с Российской Федерацией предложена Программа электронной цифровизации Казахстана. Доказывается, предложенный путь является единственно приемлемым для нынешних условий, в свете развития республики определенного руководством Государства.

Ключевые слова: цифровые системы, Embedded System, программы, кластер, встроенные системы, образование, финансирование.

Встраиваемые цифровые системы (Embedded System) сегодня находят применение в бытовой электронике, промышленной автоматике, робототехнике, и т.д. Сферы применения Embedded System постоянно расширяются и в том или ином виде присутствуют уже во всех сферах жизнедеятельности человека.

Создателями науки Embedded Systems являются США, Великобритания и еще некоторые развитые страны Европы и Азии. Казахстан в этом списке, увы, отсутствует. Причин тому несколько, и первая из них, в Казахстане вообще никогда не было сколь-нибудь достаточного фундамента для развития электронной науки. Так сложилось исторически, что вся электроника и электронная промышленность еще в годы СССР развивалась только на западе страны, Казахстан во все годы своего существования был исключительно аграрной республикой. Хотя Embedded Systems достаточно новая

наука, но все же это прежде всего электроника и именно поэтому она не получила какого-либо развития у нас. Нет базиса, нет и надстройки.

В целом же Embedded Systems, как известно, требует интеграцию производства в различных прикладных областях знаний, начиная от схемотехники, программирования, телекоммуникаций, механики тел и физики полупроводниковых процессов, при этом системотехническая составляющая проектирования имеет первостепенное значение, поскольку именно она определяет все базовые характеристики будущей системы, а цена принятых решений самая высокая. Разнообразие задач автоматизации и способов их решения порождает огромное число вариантов Embedded Systems. Например, даже просто модифицировать электронику такого устройства как утюг, потребует задаться его особенными характеристиками, прорисовать принципиальную электронную схему, произвести симуляцию и синтезировать код HDL, собрать и «выпечь» электронное плато, установить плато в устройство и протестировать готовый продукт. Каждый из перечисленных последовательных шагов может быть реализован множественными способами. Получается, что с учетом существующих некоторых технических ограничений и выделяемых финансово-временных бюджетов выбор варианта реализации может превращаться для разработчиков в сложную научно-техническую задачу. Отсюда, разработчикам очень важно иметь четкое представление о предмете проектирования, доступных методах и средствах его создания, уметь подобрать или создать близкие прототипы. Такова наука Embedded Systems сегодня.

Вторая причина, почему Казахстан пока не в состоянии разрабатывать Embedded Systems, это отсутствие профессиональных кадров и специализированной программы образования. Здесь уместна известная фраза - кадры решают все. Республике нужен системообразующий специалист знающий и умеющий проектировать и реализовывать вычислительную систему с последующим обеспечением функционирования разрабатываемого объекта. Например, в МГТУ им. Баумана системообразующим специалистам рекомендуется изучать такие основополагающие дисциплины как: вычислительная техника и информационные системы; архитектура и схемотехника компьютерных систем; физика полупроводниковых процессов; системное проектирование и программирование; системы автоматического управления; системы искусственного интеллекта; теоретическая механика, теория машин, механизмов и способы манипуляции объектами; способы планирования движений; модели восприятия и способы оценивания. Как видно, список дисциплин совсем не укладывается в любой из известных учебных программ Республики Казахстан по специальностям. Однако, отступать некуда и идти в двадцать первый век без специалистов цифровых технологий также не имеет смысла. Отсюда вывод – нужна собственная научно-образовательная программа включающая производственный комплекс.

Как указывает глава государства Н. Назарбаев, нужна целенаправленная поддержка от государства. Простой пример, в соседней России на сегодняшний день Embedded Systems в виде учебно-производственных кластеров внедрено уже в более чем двадцати ВУЗах страны. Последним такой комплекс получил Томский Государственный Университет (ТГУ). По сообщениям прессы, в 2017 году в СФТИ ТГУ появилась промышленная установка для выращивания полупроводников из молекул органических соединений. Для этого исследователи используют установку, позволяющую создавать супертонкие пленки, толщина которых в 5 тысяч раз меньше человеческого волоса. По приблизительной оценке, заведующего лабораторией Embedded Systems С-Петербургского университета ИТМО, затраты на постройку и запуск их лаборатории составили около 1 млн. \$ USA. Весь комплекс включает создание двух последовательных блоков научно-образовательных и производственных

лабораторий, это FPGA (Field-Programmable Gate Array) и ТПЭМ (Технология Производства Электронных Модулей). Выделение средств осуществило Государство целевым способом.

Из изложенного следует: процесс по производству Embedded Systems в Казахстане все же надо начинать и поэтому на первом этапе предлагается создать и реализовать Программу одного, пусть хоть очень маленького и даже очень узкого направления. Лишь бы результат был достигнут. Тогда, на втором этапе уже можно будет расширить эту науку на востребованные направления с безусловно ожидаемым положительным результатом хоть в каком направлении.

Для того что бы Программа заработала, как нам представляется, необходимо последовательно совершить следующие три шага. Первый шаг, необходимо разработать учебные планы и запустить сам учебный процесс со специализацией по Embedded Systems. Ввиду емкости и сложности Программы необходимо объединение в единое общество как можно большей группы профессионалов этого профиля. Второй шаг, это выбор одного из видов деятельности промышленно-производственного направления. Как только сможем определиться с возможностями будущих специалистов станет доступно выявить из множеств востребованных направлений практической деятельности, наиболее конкурентоспособные. Здесь следует отметить, так как электронная промышленность в Казахстане на сегодняшний день находится в слабо развитом состоянии, еще очень трудно определить, что потребуется промышленности и производству Казахстана в первую очередь. Несомненно, это будут электронно-бытовые приборы и техника, также системы и приборы управления транспортом и потоками, и конечно же приборы контроля за безопасностью жизнедеятельности нашего общества. По мере развития мировой науки и приоритетных ценностей человечества, понятно, что и в Казахстане эта сфера деятельности примет свои собственные очертания. Следует быть готовым к развитию любых тенденций. Третий шаг Программы, когда уже будут обучены кадры и определен производственный путь развития, необходимо будет подключить в работу и научный потенциал. В задачу научного потенциала будут входить решение проблем по модификации встроенных электронных устройств применительно к казахстанской специфике и востребованности. Как итог работы Программы будет получен функционирующий научно-образовательно-производственный кластер электронно-цифрового Казахстана.

ЛИТЕРАТУРА

1 Сейкетов А.Ж., Бакибаев Т.И. Система охлаждения компьютерного оборудования. Патент РК № 29682 от 2013 г.

2 Сейкетов А.Ж., Корвяков В.А. Convection of heat flows in notebooks. Журнал (РИНЦ). «Вестник современной науки». № 2 , 2015, с. 43-46

3 Сейкетов А.Ж. Designing of Computer Systems (Educational manual). ISBN 978-601-04-0952-1- Almaty. KazNU, 2015, с.105.

4 Сейкетов А.Ж., Корвяков В.А. Теплопроводное устройство ноутбуков. Патент РК № 031643, 2016.

5 Korvyakov, V.A., Sadykova, S.A., Yergazina, A.A., Yeshpanov, V.S., Aitzhanova, A.B. Possibilities of extracurricular activities in the student's spiritual and moral formation. International Journal of Environmental and Science Education.

6 Korvyakov V.A., Shiller, M.V., Nazarova, V.L., Bekenova L.M., Selezneva, I.V., Kogut O.Y., Jondelbayeva, A.S. Tax risks in the company's accounting system: Essence,

identification and control. International Journal of Economics and Financial Issues. 2016. T6, № 4. С. 1791-1797. (Scopus)

7 Seiketov A. Algorithms, Data Structures and Programming. Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan, Almaty, 2016, 288p. ISBN 978-601-7427-71-9.

УДК331.56

РЫНОК ТРУДА РК: ОСНОВНЫЕ ПОКАЗАТЕЛИ И ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ

Мендибаева Г., студент

Научный руководитель: Аншаева Д.И.

Каспийский государственный университет технологии и инжиниринга
им. Ш. Есенова, г. Актау

Аннотация. В данной статье рассматриваются основные тенденции развития рынка труда Казахстана, основные характеристики рабочей силы, темпы роста трудоспособного и нетрудоспособного населения, приведены индикаторы и уровень безработицы, проанализирована динамика численности занятых по видам экономической деятельности, сопоставлены основные показатели оплаты труда наемных работников и структура населения РК по степени занятости.

Ключевые слова: рынок труда, занятость, безработица, заработная плата, рабочая сила

Рынок труда как многогранная, неоднородная, динамичная система социально-экономических отношений призван обеспечивать постоянное воспроизводство и эффективное использование рабочей силы. С развитием научно-технического, технологического и информационного прогресса роль рынка труда возрастает. Поэтому создание сбалансированного рынка труда с целью восполнения растущих отраслей экономики высококвалифицированными кадрами становится необходимым в современных условиях.

Сегодня уровень экономической активности населения в Казахстане достаточно высок. В 2016 г. численность экономически активного населения составляла 9 млн человек, увеличившись за пятилетний период на 1,9%. При этом уровень экономической активности незначительно сократился на 1,7 процентных пункта и составил 70%.

В численности экономически активного населения 8,6 млн человек классифицируются как занятые экономической деятельностью и 0,5 млн человек – как безработные. По сравнению с 2012 г. численность безработных сократилась на 29,3 тыс. человек, или на 6,2%.

В экономике республики в июле 2018 года, по оценке, были заняты 8,7 млн. человек. Среди занятого населения численность наемных работников в указанном периоде составила 6,6 млн. человек (76,1% от общего числа занятых).

По предварительным данным II квартала 2018 года из общего числа самостоятельно занятого населения доля продуктивно занятых составила 90,3%, непродуктивно занятых - 9,7%.

Численность безработных в июле 2018 года, по оценке, составила 442,5 тыс. человек, уровень безработицы - 4,9%. Официально на конец июля 2018 года зарегистрированы в органах занятости - 154,6 тыс. человек. Доля зарегистрированных безработных составила 1,7% от численности рабочей силы.

В РК государство выступало и будет выступать крупнейшим работодателем. Хотя во многом отраслевая структура государственного сектора дублирует частный, она не заменяет, а дополняет деятельность частного капитала, выполняя те функции, которые общественно необходимы, но по тем или иным причинам не являются объектами приложения частного капитала. Занятость в государственном секторе не служит гарантией от безработицы. Рассмотрев социально – экономическую модель занятости населения и политики занятости можно сказать одно, что она должна быть ориентирована, в существующих условиях, главным образом на формирование мер по сдерживанию роста безработицы, смягчению ее тяжелых социально-экономических последствий во всех регионах республики, как на макро- так и на микроуровне, а также на разработку стратегии развития рынка труда, путей обеспечения свободного перемещения капиталов, товаров, работ, услуг и рабочей силы, что, в конечном счете, обеспечит эффективное функционирование общего экономического пространства Казахстана.

Вместе с тем необходимо отметить тренд снижения темпов роста трудоспособного населения с параллельно происходящим процессом увеличения темпов роста нетрудоспособного населения.

Соотношение между тремя основными группами населения: младше трудоспособного возраста, трудоспособного возраста и старше него – изменяется в сторону сокращения трудоспособного населения. Доля трудоспособных граждан уменьшилась в период с 2012-го по 2016 г. с 68,5% до 65,9%, детей – увеличилась с 24,9% до 27,1%, старшего поколения – с 6,6% до 7,0%.

Уровень занятости населения также имеет нисходящую динамику – показатель в 2016 г. сократился до 66,5% (в 2012 г. – 67,9%).

Очевидно, что численность населения в трудоспособном возрасте находится под серьезным давлением вследствие демографического провала 1990-х гг., что в последующем может усилить демографическую нагрузку со стороны поколения старше трудоспособного возраста.

Тем не менее преодоление безработицы является одной из важных социально-экономических проблем современного этапа развития. Безработица за последний трехлетний период сохраняется на уровне 5%, причем по сравнению с 2012 г. сократилась на 0,3 процентных пункта. Тем не менее преодоление безработицы является одной из важных социально-экономических проблем современного этапа развития. Безработица за последний трехлетний период сохраняется на уровне 5%, причем по сравнению с 2012 г. сократилась на 0,3 процентных пункта. Кроме того, благодаря реализации программ по стабилизации ситуации на рынке труда, за анализируемый период уровень молодежной безработицы сократился с 5,4% до 4,1%, уровень долгосрочной безработицы – с 2,5% до 2,2%. Средняя продолжительность безработицы снизилась с 8,4 до 6,9 месяцев.

Следует особо отметить, что важным показателем уровня экономического развития страны является отраслевая структура занятости населения. Структурные сдвиги на рынке труда по видам экономической деятельности связаны в первую очередь с изменениями в структуре выпуска продукции и являются одним из основных факторов реструктуризации.

В 2016 г. наибольшее количество населения было занято в сельском хозяйстве (16,2%), оптовой и розничной торговле (15,3%), промышленности (12,7%), образовании (12,1%). Наименьший уровень занятости наблюдался в сфере операций с недвижимым имуществом, а также информации и связи – менее 2%. Однако значительные кумулятивные потери за рассматриваемый период испытывало сельское хозяйство, где численность занятых сократилась на 10%.

Таким образом, в Казахстане результаты функционирования труда заключаются в поддержании высоких уровней занятости и низких – безработицы. Происходящие качественные и количественные изменения социально-трудовых отношений позволяют вовлекать более широкие слои населения. Рынок труда в современных условиях вырабатывает новые формы и виды занятости, что порождает реформирование в сфере образования, менеджмента и в миграционной политике.

Обеспечение достойной занятости – основа социальной защиты населения, важнейшее условие развития и реализации потенциала человеческих ресурсов, главное средство роста общественного богатства и повышения качества жизни. Осуществляемый в настоящее время переход к форсированному индустриально-инновационному развитию, с одной стороны, расширяет возможности дальнейшего роста занятости, а с другой – требует разработки и реализации новых подходов к вовлечению на рынок труда внутренних резервов рабочей силы, повышению качества и экономической активности трудовых ресурсов.

ЛИТЕРАТУРА

1. Современное состояние рынка труда в Казахстане: брошюра / Под ред. З.К. Шаукеновой. – Астана: Казахстанский институт стратегических исследований при Президенте Республики Казахстан, 2017. – 100 с.
2. http://stat.gov.kz/faces/wcnav_externalId/homeNumbersLabor?lang=ru&_afzLoop=5627117482425844#%40%3F_afzLoop%3D5627117482425844%26lang%3Dru%26_adf.ctrl-state%3Dhcuuzlsg_17 – комитет по статистике МНЭ РК
3. <https://www.enbek.gov.kz/ru/taxonomy/term/78> - министерство труда и социальной защиты населения РК

ӘОЖ 330.322

ҚАЗАҚСТАНҒА ИНВЕСТИЦИЯЛАРДЫ ТАРТУДЫҢ ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙЫ

Ұзақбергенова Г.А., студент

Ғылыми жетекшісі: Кубигулова Р.Т.

Ш. Есенов атындағы Каспий мемлекеттік технологиялар және инжиниринг университеті, Ақтау қ.

Аңдатпа. Мақалада Қазақстанда ел экономикасына қаржы ресурстарын тартуды жандандыру үшін институттық және нормативтік-құқықтық алғышарттар жасалды.

Түйінді сөздер: шетелдік инвестициялар, инвесторлар, инвестициялық климат, мұнай-газ саласы, мүлктік құқықтар.

Экономикалық жүйенің қалыптасу кезеңінде инвестициялық саясат басым сипатқа ие болды. Шетелдік инвестицияларды тартуға бағдарлану негізгі бағытқа айналды, мұның өзі қолайлы инвестициялық ахуал туғызуды талап етті. Қазақстанда ел экономикасына қаржы ресурстарын тартуды жандандыру үшін институттық және нормативтік-құқықтық алғышарттар жасалды. Мәселен, мамандандырылған өкілетті орган және Қазақстан Республикасы Президентінің жанындағы Шетелдік инвесторлар кеңесі пайда болды. Инвестициялар туралы заңдар қабылданды, инвестицияларды ынталандыру және өзара қорғау туралы, қосарланған салық салуды болдырмау туралы бірқатар үкіметаралық келісімдер жасалды. Қазақстанға бірінші

болып инвестициялық деңгейдегі кредит рейтингі берілген. Инвестициялық тартымдылықтың осындай жоғары көрсеткіші біз шетелдіктерге минералдық ресурстарды, соның ішінде мұнай-газ саласындағы ресурстарды игеруіне жол ашуымыз арқылы мүмкін болды. Қаржы қаражатының жетімсіздігі, негізгі қорлардың тозуы жағдайында Қазақстанның өзі орасан кен орындарын толық мәнінде игере алмады [1].

Қазақстан Республикасының экономикасының дамуы отандық және шет елдік инвестициялаудың тартылуымен тығыз байланысты болып келеді. Шетел инвестициялары Қазақстан Республикасының территориясындағы кәсіпкерлік қызметтің объектісіне шетел инвесторына тиісті азаматтық құқықтардың, соның ішінде ақша, бағалы қағаздар, интеллектуалды қызметті және тағы басқа мүліктерді, сонымен қатар қызмет пен ақпарат нәтижелеріндегі ақшалай бағасына не мүліктік құқықтар түрінде шетел капиталын салу болып табылады.

Инвестицияларды әр түрлі қаржы құралдарын шығара отырып тарту бүгінгі күні кең көлемде қолға алынады. Оған елдегі қолайлы инвестициялық климат өз әсерін тигізуде. Инвестициялық климат мемлекетте, аймақта және қалада инвестицияның қызмет жағын анықтайтын заңдық, нормативтік, ұйымдастырушылық, экономикалық, әлеуметтік, саяси және мәдени және тағы басқалары бір-бірімен байланысты факторлардың әсерінен қалыптасады.

Қазақстан ұзақ мерзімге бағытталған «Қазақстанның 2030 жылға дейінгі даму стратегиясына» сәйкес өзінің динамикалық дамуын жалғастыруда, сонымен қатар біздің алдымызда – Қазақстанды әлемнің бәсекеге қабілетті елу елінің қатарына енгізуіміз қажет деген стратегиялық мәселеміз тұр. Қазақстан еліміздің экономикасына шетел инвесторларын тарту саласы бойынша көптеген нәтижелерге жетті.

Сонымен қатар, Қазақстанда экспорттық бағытталған экономиканы және де бәсекеге қабілетті, жоғары технологияны дамыту үшін жағдайлар жасау мақсаттарында жұмыстар жүргізілуде.

Бұл алдыға қойылған мақсаттарға жету шетелдік және отандық инвестордың көмегімен жүзеге асырылады. Шетелдік және отандық инвесторлардың қызметтері Қазақстанда «Инвесторлар туралы» заңымен реттелінеді. Бұл заңмен шетелдік және отандық инвесторларға құқықтық режимі бірдей және заң бойынша біртұтас талаптар қойылады [2].

Елбасы кездесуде сөйлеген сөзінде дүние жүзінің ірі іскер топтарының өкілдеріне Қазақстанда жан-жақты таныстырды. Қаржы дағдарысына қарамастан елімізде іске асырылып жатқан үлкен индустриялық-инновациялық жобалар туралы айтты. Әлемдік қаржы дағдарысының қиындықтарына қарамастан біз жұмыс істеп жатырмыз және экономиканың әртүрлі салаларына инвестиция тартуға мүдделіміз, деп атап көрсете келіп, Президент шетел инвесторларын қызықтыратын ауыл-шаруашылығы, қайта өңдеу өндірісі, минералды шикізаттарды қайта өңдеу, мұнай-химия және мұнай-газ өндірісінің машиналарын жасау салаларына инвестиция салуға шақырды.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Алжанова Н.Ш. «Инвестициялық жоба»//Қазақ Университеті. – Алматы. – 2006 ж.
2. Фаминских О. «Сила притяжения»//Капитал. Инвестиция. Технология. - № 20 (75). – 2008 ж.

ФОРМИРОВАНИЕ СИСТЕМЫ УПРАВЛЕНИЯ СТРАТЕГИЧЕСКОЙ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТЬЮ МАНГИСТАУСКОГО РЕГИОНА НА ОСНОВЕ ОЦЕНКИ ЭКОНОМИЧЕСКОГО ПОТЕНЦИАЛА

Аубекерова Г.А., студент

Научный руководитель: Аншаева Д.И.

Каспийский государственный университет технологии и инжиниринга
им. Ш. Есенова, г. Актау

Аннотация. В научной статье рассмотрены механизмы формирования системы управления стратегической конкурентоспособностью Мангистауского региона на основе оценки экономического потенциала. С учетом растущей интегрированности нашей экономики в мирохозяйственные и финансово-экономические связи, мировой кризис оказал и продолжает оказывать на Казахстан негативное воздействие. В связи с этим выдвигается необходимость тщательной разработки механизма стратегического управления уровнем конкурентоспособности региона, с учетом его преимуществ.

Ключевые слова: конкурентоспособность, инновации, стратегия, стратегическая карта

Основным программным документом, определяющим вектор стратегической конкурентоспособности Республики Казахстан, является Стратегия развития Республики Казахстан до 2050 года. Исходя из концепции «Стратегия «Казахстан-2050», миссией регионального развития РК является содействие социально-экономическому развитию регионов и муниципальных образований с целью повышения благосостояния и качества жизни населения на территории Казахстана, обеспечения устойчивых качественных темпов экономического роста, усиление конкурентных позиций Казахстана и её регионов в мире.

Именно благодаря мобилизации деятельности регионов и повышению эффективности их ресурсов, он может проводить социально-экономические преобразования, с одной стороны, которые позволяют увеличить ВВП и улучшать качество жизни жителей, а с другой - проводить ряд мероприятий, направленных на укрепление конкурентных позиций Казахстана на мировом рынке.

Важность разработки и реализации механизма стратегического управления уровнем конкурентоспособности региона в настоящее время возрастает, главным образом из-за будущего экономического роста, который должен последовать за спадом финансово-экономического кризиса.

Таким образом, стратегическое управление региональной конкурентоспособностью связано с формированием и развитием будущего конкурентного потенциала региона, который включает в себя его способность возобновлять расходуемые и формировать новые материальные, инвестиционные, инновационные, финансовые, кадровые и информационные ресурсы, а также производить новые конкурентоспособные товары и услуги, которые созданы на базе новых технологий, обладают высоким качеством и уровнем конкурентоспособности, имеют новизну и будут пользоваться спросом у потребителей. Способность региона непрерывно формировать, постоянно обновлять и развивать свой стратегический конкурентный потенциал служит важным и основным показателем эффективности управления стратегической конкурентоспособностью.

Повышение уровня стратегической конкурентоспособности экономики региона обусловлено необходимостью повышения на этой основе общего уровня социально-экономического развития района в указанный период и определения конечной цели - повышения уровня жизни его жителей.

Все вышеперечисленное обуславливает необходимость формирования концепции стратегического управления уровнем конкурентоспособности региона, оптимизации его ресурсного экономического потенциала на основе нетехнических приемов и технологий. Однако отсутствие научных и методологических основ для формирования такой концепции приводит к проблемам, которые существенно снижают эффективность ее реализации, что определило направления наших дальнейших исследований.

Таким образом, решение проблемы эффективного управления стратегической конкурентоспособностью экономического потенциала требует разработки соответствующей концепции, алгоритм которой предусматривается в виде формирования логической цепочки таких её основных компонентов, как политика, цели и стратегия, которые находятся в единой взаимосвязи.

В то же время политика управления стратегической конкурентоспособностью экономики региона должна осуществляться, прежде всего, в форме целенаправленного отбора и формирования конкретных проектов и программ в соответствии с выбранными стратегическими приоритетами.

Вторым компонентом формируемой концепции управления региональной стратегической конкурентоспособности являются цели. Цели стратегического управления конкурентоспособностью региона вытекают из целей его социально-экономического развития, которые в свою очередь являются составной частью социально-экономического развития страны в целом.

Каждый регион формирует свое стратегическое видение, с учётом своих специфических особенностей. Например, стратегическое видение Мангистауской области её администрация сформулировала на период до 2020 г. как глобально интегрированный, конкурентоспособный регион. Следовательно, регион должен к 2020 г. быть конкурентоспособным как на отечественном, так и мировом рангах.

Для достижения поставленных стратегических целей региональной администрации необходимо решить следующие задачи:

- обеспечить условия для эффективного развития конкурентоспособности региона;
- достичь высокого уровня конкурентоспособности региональных товаропроизводителей;
- сформировать региональный бренд;
- создать условия оптимального сочетания методов государственного регулирования стратегической конкурентоспособности с учётом стратегических потенциальных возможностей экономики региона и её конкурентных преимуществ;
- сформировать условия не только для настоящего, но главное для будущего благоприятного инвестиционного климата и инновационного предпринимательства;
- создать систему стратегического инновационно-инвестиционного развития региона в целях обеспечения условий для активизации инновационно-инвестиционной деятельности, комплексного использования ресурсов, внедрения информационных, ресурсосберегающих, экологически чистых технологий, комплексного развития сельских территорий;
- выработать систему оптимальных межрегиональных коммуникаций;
- повысить эффективность функционирования экономики и жизнеобеспечивающих систем;

– организовать максимально возможную эффективность занятости экономически активного населения;

– обеспечить условия для развития человеческого потенциала, способного эффективно осуществлять деятельность в условиях современной экономики.

Следовательно, основная задача в реализации стратегической конкурентоспособности экономики региона основана на политике региона в области конкурентоспособности и проявляется в системном регулировании. Основная цель с точки зрения стратегической конкурентоспособности заключается в том, чтобы стать основой для создания основных стратегических приоритетов для ее достижения (рисунок 2).

Рисунок 2. Стратегическая программа реализации приоритетного направления стратегии социально-экономического развития Мангистауской области на период до 2020 г. – повышение конкурентоспособности экономического потенциала региона

Таким образом, разработанная стратегическая карта имеет стратегическое значение и используется для повышения эффективности регионального управления стратегическим уровнем конкурентоспособности экономического потенциала. Как видно на рисунке 2, стратегическая карта наглядно иллюстрирует связанный

логический переход от видения, политики, основной цели, приоритетов и их стратегических целей (стратегии) к возможности практической реализации стратегии с помощью ее инструмента, такого как формирование системы стратегического управления, конкурентоспособность экономического потенциала региона.

ЛИТЕРАТУРА

1. Аяпова К.С. статья: «Социально-экономический потенциал регионов» // Саясат. – 2017 – с. 45-48
2. Информационные материалы Фонда развития предпринимательства «Даму»
3. Программа развития Мангистауской области на 2016 – 2020 годы, от «23» февраля 2017 года, № 7/92.

УДК 332.021.8

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ РЕГИОНАЛЬНОЙ ИННОВАЦИОННОЙ СИСТЕМЫ КАК ОСНОВЫ ПОВЫШЕНИЯ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ ЭКОНОМИЧЕСКОГО ПОТЕНЦИАЛА МАНГИСТАУСКОГО РЕГИОНА

Аншаева Д.И., Омарова А.И.

Каспийский государственный университет технологий и инжиниринга
им. Ш.Есенова, г.Актау

Аннотация. В научной статье рассмотрены пути повышения конкурентоспособности экономического потенциала Мангистауской области и представлены направления совершенствования региональной инновационной системы как основы повышения конкурентоспособности экономического потенциала региона. В современных условиях одной из ключевых проблем является наличие серьезных диспропорций экономического развития регионов. Возникает задача разработки путей повышения конкурентоспособности экономического потенциала регионов, направленных на комплексное решение задач регионального развития, повышение уровня национальной конкурентоспособности.

Ключевые слова: конкурентоспособность, инновации, кластер, инновационная система

В своём выступлении Президент Республики Казахстан отметил, что «инновационная система – это такой приводной механизм научно-промышленного развития, который применяется в большинстве современных государств. Её главная задача – обеспечить эффективное прохождение всего инновационного цикла. Именно на это работает целая совокупность правовых, экономических, организационных и финансовых инструментов. И именно к этой модели мы сегодня и стремимся».

Устойчивое развитие Мангистауской области в настоящее время невозможно без масштабного системного использования результатов научно-технической деятельности, основанных на инновациях. Для того, чтобы эти результаты нашли применение, необходима адекватная организация инновационных процессов, которая, в свою очередь, требует формирования национальной инновационной системы (НИС). Создание НИС заключается в формировании относительно целостной системы, эффективно преобразующей новые знания в новые технологии, продукты и услуги, которые находят своих реальных потребителей на национальных или глобальных рынках. На рисунке 1 представлена схема национальной инновационной системы,

которую можно охарактеризовать как совокупность взаимодействующих элементов государственных и негосударственных секторов экономики, которые обеспечивают оперативное преобразование научных знаний в современные технологии, новые материалы и иную конкурентоспособную продукцию.

Зарубежный опыт показывает, что инфраструктура поддержки инновационного бизнеса является реальным инструментом позитивного влияния власти на региональное экономическое развитие. В связи с этим анализ состава инфраструктурных организаций необходим для реализации стратегии социально-экономического развития Мангистауской области при формировании эффективной региональной инновационной системы.

Рисунок 1. Схема национальной инновационной системы

Для инновационной инфраструктуры Мангистауской области характерна разобщённость научного и промышленного сектора инновационной системы, что порождает трудности с внедрением в производство инновационных товаров и услуг.

При создании элементов инновационной инфраструктуры целесообразно использовать уже отработанный на практике механизм осуществления поддержки малых инновационных предприятий через Фонд содействия развитию малых форм предприятий в научно-технической сфере в рамках реализации программы «СТАРТ» по финансированию инновационных проектов, находящихся на начальной стадии развития. Названные программы нацелены на те малые предприятия, которые участвуют в приобретении лицензий на новые технологии и технические решения у

университетов, академических и отраслевых институтов, отдельных учёных и специалистов.

С усилением глобализации и появлением экономики, основанной на знаниях, изменились и условия ведения бизнеса.

Сегодня компании должны сочетать способность производить необходимое количество качественных товаров вовремя и с разумными затратами и умение быстро и постоянно вводить новшества. Чтобы удержать первенство в производстве и применении знаний, компании необходимо фокусироваться на основных компетенциях. Это делает её более зависимой от дополнительных знаний, которые производятся другими организациями. Компании не могут осуществлять инновации, находясь в изоляции. Производство новых знаний и их применение должно происходить в инновационных сетях. Для успеха инновационной деятельности всё более важной становится связь с глобальными потоками знаний.

На смену политике прямых инноваций пришла политика способности к инновациям. В центре внимания – создание поддерживающих институциональных структур, а также кластерных и сетевых формаций. Институты рассматриваются как ключевой элемент системы инноваций.

Региональные власти должны создавать необходимые условия и поддерживающие институты, которые сделают регион привлекательным для иностранных инвестиций, помогут удержать глобальные корпорации на своей территории. Конкурентные преимущества регионов можно создавать целенаправленно. В связи с этим для совершенствования существующей инновационной инфраструктуры Мангистауской области можно предложить создание следующих инфраструктур, представленных на рисунке 2.

Рисунок 2. Потенциальные участники инновационной инфраструктуры Мангистауской области

На основании вышеизложенного следует, что для повышения эффективности функционирования инновационной системы особое значение должно придаваться малому наукоёмкому предпринимательству. В связи с этим большое значение приобретает устойчивое взаимодействие всех субъектов инновационного цикла как научно-технической, так и производственной сферы, развитие единой инновационной инфраструктуры, обеспечение эффективного использования научного и технологического потенциала страны в целом и регионов в частности. Решение этих задач особенно важно для повышения конкурентного преимущества регионов и развития региональной стратегической конкурентоспособности.

В целях обеспечения условий для большей эффективности научно-технической и инновационной деятельности в Мангистауской области необходимо создание различных организационных элементов её инфраструктуры.

На втором уровне региональной инновационной системы происходит формирование промышленной стратегии региона, кластеров, промышленных групп, отраслей, что предполагает всесторонний анализ научно-технического, образовательного, организационного потенциала региона для выделения научно-технологических направлений развития региона (протокластеры).

Реализация кластерных инициатив на региональном уровне направлена на достижение следующих целей:

- повышение конкурентоспособности участников кластера за счёт внедрения новых технологий;
- снижение затрат и повышение качества соответствующих наукоёмких услуг за счёт эффекта синергии и унификации подходов в качестве, логистике, инжиниринге, информационных технологиях и т.д.;
- обеспечение занятости в условиях реформирования крупных предприятий и аутсорсинга;
- консолидированное лоббирование интересов участников кластера в различных органах власти.

Касаясь перспектив региона, можно отметить, что согласно стратегии Мангистауская область выбрала инновационный путь развития на основе формирования кластеров. Для Мангистауской области с её научными и сырьевыми ресурсами кластерная форма наиболее предпочтительна. Кластеры стимулируют значительное повышение продуктивности и новаторства. Компании выигрывают, имея возможность делиться положительным опытом и снижать затраты, совместно используя одни и те же услуги и поставщиков.

Исходя из проведённого анализа деятельности региональной инновационной системы следует, что дальнейшая работа по повышению эффективности инновационной системы Мангистауской области должна включать следующие направления:

- отработка механизмов партнёрства государства и бизнеса, позволяющих обеспечить передачу в предпринимательскую среду результатов научно-технической деятельности, созданных с участием средств государственного бюджета, для введения их в хозяйственный оборот путём создания и развития высокотехнологичных инновационных предприятий;
- разработка системы стимулов и мотиваций для участников инновационного процесса, ориентированных на создание высокотехнологичной продукции;
- реализация системы мер по формированию инновационной культуры и инновационного сознания населения.

В связи с этим, мы можем предложить основные пути повышения эффективности инновационной системы Мангистауской области на следующем рисунке 3.

Рисунок 3. Направления повышения эффективности инновационной системы Мангистауской области

Таким образом, реализация данных направлений будет способствовать формированию потенциала инновационной активности региона как одного из основных составляющих компонентов его стратегической конкурентоспособности.

ЛИТЕРАТУРА

1. Аяпова К.С. статья: «Социально-экономический потенциал регионов» // Саясат. – 2017 – с. 45-48
2. Информационные материалы Фонда развития предпринимательства «Даму»

3. Программа развития Мангистауской области на 2016 – 2020 годы, от «23» февраля 2017 года, № 7/92.

УДК 330.322

ОСНОВНЫЕ ПУТИ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ МЕХАНИЗМА РЕГУЛИРОВАНИЯ РЫНКА ТРУДА В ОТРАСЛЯХ

Шекеров Н. Е., Бақтыбай Б. М., Нысан А. Е., магистранты
Научный руководитель: Омарова А.И.

Каспийский государственный университет технологии и инжиниринга
им. Ш. Есенова, г. Актау

Аннотация. В данной статье дается краткий обзор развития рынка труда Республики Казахстан и предлагаются пути совершенствования механизма регулирования рынка труда в отраслях.

Ключевые слова: рынок труда, продуктивная занятость, структура рынка труда.

Основополагающим фактором эффективной занятости населения является развитие системы цивилизованных социально-трудовых отношений, отсутствие которых, несомненно, сказывается на состоянии рынка труда в отраслях промышленности, где особое внимание уделяется коллективному договору, который должен выступать регулирующим фактором мотивации труда персонала. Подробно изучая ряд концепций мотивации трудовой деятельности работников предприятий различных отраслей, современные методы и средства, нами предлагается комплексная модель мотивации персонала предприятия, которая требует разработки государственной концепции регулирования социально-трудовых отношений в отраслях экономики. Комплексная модель мотивации персонала предприятий предполагает, что региональные программы развития рынка труда необходимо четко и жестко увязать с республиканской программой, учитывать параметры отраслевых, межотраслевых, региональных и межрегиональных программ, тем самым, обеспечивая сбалансированность рабочих мест и рабочей силы. В этой связи разработан механизм регулирования рынка труда в отраслях экономики, который изложен на рисунке 1.

В приведенной схеме начальным этапом является решение проблемы скрытой безработицы, как один из базовых факторов в рамках экономики. В следующем блоке осуществляется процесс формирования и оценка социально - ориентированного рынка труда за счет разделения функций государственного и негосударственного секторов системы регулирования, в том числе подготовка, использование и корректировка программ развития рынка труда, например, «Молодежная политика и право на труд», «Миграционный процесс и система занятости», и др. Третий блок представляет собой мероприятия по координации потоков движения рабочих мест и работников на всех уровнях (местном, региональном и государственном).

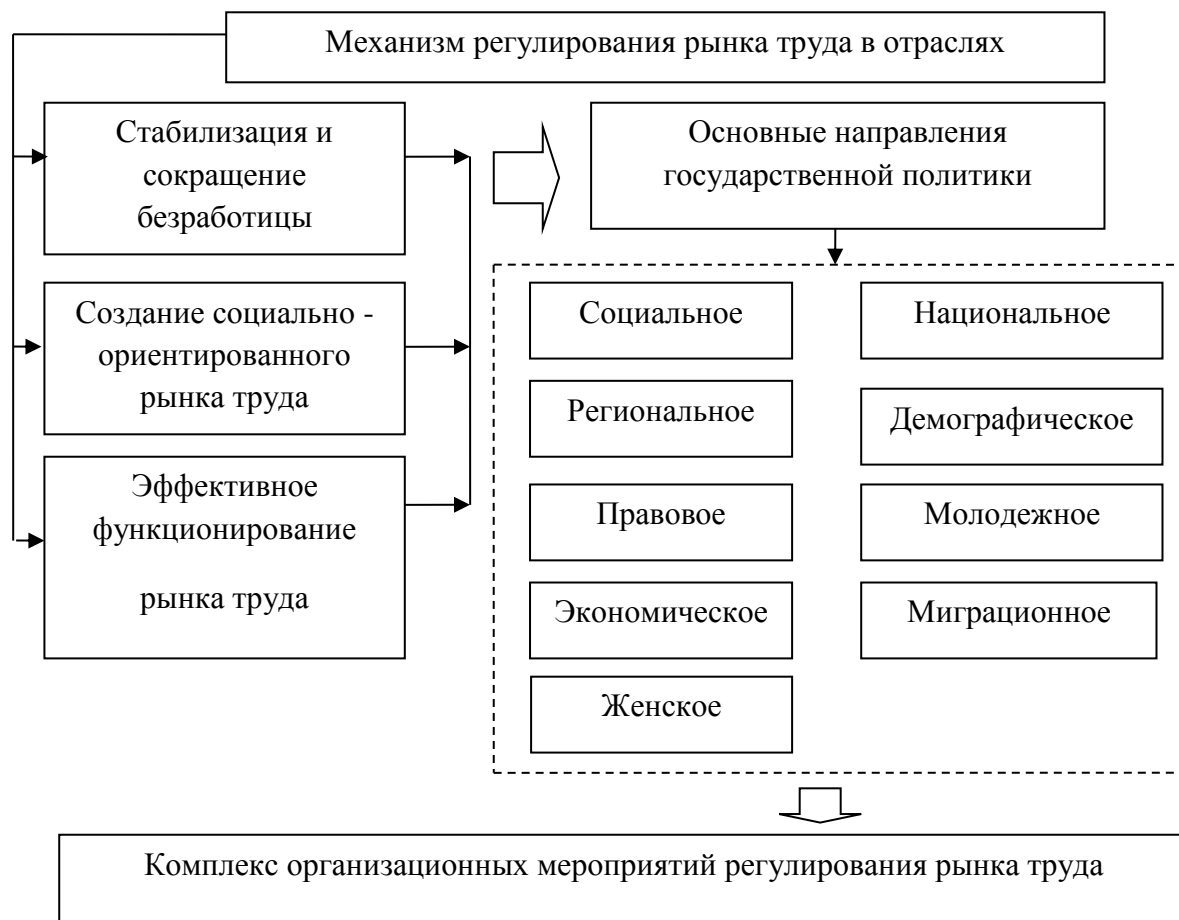

Рисунок 1. Предлагаемый механизм регулирования рынка труда

При достижении добровольной занятости необходимо четко контролировать учет распределения и перераспределения рабочей силы, так как в отраслях экономики существенно изменились социально – профессиональные приоритеты всего экономически активного населения, особенно у молодежи и женщин, появились противоречия между профессиональными интересами работников и фактической потребностью промышленного производства в специалистах определенной профессии и квалификации.

Наличие достаточного количества и качества рабочих мест в промышленности, связано с достижением продуктивной занятости, основные направления которых подробно изложены на рисунке 2.

Рисунок 2. Основные направления достижения продуктивной занятости в отраслях экономики

На наш взгляд, достижение полной занятости должно стать приоритетной задачей правительства, а ее решение напрямую зависит от гибкой и оперативно функционирующей системы органов занятости на разных уровнях, призванной обеспечить реализацию комплексного подхода в данной сфере. В их функции должны входить вопросы планирования, координации, организации занятости, профессиональной подготовки и переподготовки. Учитывая все это, предлагается модель проектирования стратегии развития кадрового потенциала промышленного предприятия, которая может быть использована с учетом предварительного анализа и экспертизы и требует поддержания установленных норм законодательства о занятости населения.

Установлено, что формирование нормативно - правовой базы регулирования рынка труда в отраслях в Казахстане не может непосредственно обеспечивать его эффективного действия без гибкой и действенной социально-экономической политики, создания определенного финансово - информационного обеспечения, развитой системы прогнозирования основных показателей развития рынка труда в аграрной сфере.

Дальнейшее развитие модели казахстанского рынка труда в отраслях экономики и занятости населения, во многом, определяется выбором модели экономического роста государства с использованием наиболее приемлемых элементов приведенных моделей и учетом особенностей территорий республики. Все это должно способствовать повышению качества жизни населения областей и республики,

снижению напряженности на рынке труда в промышленности и осуществлению активной политики занятости, а также достижению продуктивной занятости и снижению безработицы на среднесрочную и долгосрочную перспективу.

Таким образом, проведенное исследование дало возможность сделать следующие выводы:

- стабильный экономический рост в отраслях промышленности РК позволит создать стимулирующие факторы роста занятости и снижения уровня безработицы;
- увеличивая спрос на рабочую силу в сельской местности, можно достичь повышения уровня занятости сельского населения и создания требуемого числа рабочих мест.

Становление казахстанской модели рынка труда и формирование основных ее параметров на среднесрочную перспективу до 2020 года должны учитывать не только сложившуюся ситуацию на рынке труда секторов экономики, но и изменившуюся конъюнктуру на мировом рынке труда.

Дальнейшая реструктуризация экономики, развитие предпринимательской деятельности содействуют повышению доли занятых на частных предприятиях и сфере частного бизнеса. Для более эффективного функционирования вновь сформировавшихся типов хозяйств следует продолжить их реструктуризацию и обеспечить государственную поддержку как хозяйств корпоративного типа, так и личных подсобных хозяйств [41].

ЛИТЕРАТУРА

1. Назарбаев. Н.А. «Нұрлы Жол - путь в будущее». Послание Президента Республики Казахстан Н.А. Назарбаева народу Казахстана. 11 ноября 2014 года
2. Дорожная карта занятости 2020 Утверждена постановлением Правительства Республики Казахстан от « 31 » марта 2015 года № 162.
3. Экспресс-информация № 41-08/36 Заработная плата наемных работников в декабре 2017 года. //http:// www.stat.gov.kz.

УДК 330.322

ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ ИНВЕСТИЦИОННО-ИННОВАЦИОННОГО РАЗВИТИЯ АГРОПРОМЫШЛЕННОГО КОМПЛЕКСА

Козыренко Е.И.

Астраханский государственный технический университет, г.Астрахань, Россия

Саубетова Б.С.

Каспийский государственный университет технологии и инжиниринга

им. Ш. Есенова, г. Актау

Аннотация. В Казахстане повышается эффективность производства сельскохозяйственной продукции. Однако полностью проблема продовольственного обеспечения населения продуктами питания собственного производства до сих пор еще не решена. При этом удельный вес инвестиций в инновационное развитие сельскохозяйственного производства остается самым низким в странах СНГ.

В странах с развитым агропромышленным производством объем инвестиций значительно выше, чем в Казахстане: доля сельского хозяйства в ВВП в США составляет 1,8%, их доля в ВВП-20,7%, соответственно в России -6,5% и 18, %; Канаде - 2,4% и 20,8%, Китае - 15,9% и 36,1%, в Казахстане -5,6% и 1,7%.

Ключевые слова: сельскохозяйственные инвестиции, продовольственная безопасность, аграрный сектор, инновации в АПК.

Анализ показывает, что доля инвестиций в основной капитал сельского хозяйства в странах зарубежья значительно превышает его уровень в Казахстане. Так, в Казахстане удельный вес валовой продукции в общем объеме ВВП составляет 5,6%, а удельный вес инвестиций в основной капитал сельского хозяйства в общем объеме 1,6% (таблица 1).

В докладе ФАО «Как прокормить мир в 2050 году», подготовленном для Всемирного саммита по продовольственной безопасности, указано «чтобы прокормить население планеты, которое составит к 2050 году 9,1 млрд. человек, производство продовольствия необходимо увеличить на 70%. Это, в свою очередь, потребует огромных инвестиций в совершенствование сельского хозяйства развивающихся государств и стран с переходной экономикой». Из прогнозируемого годового объема в 40 млрд. долл. необходимых инвестиций до 2050 года, 20 млрд. долл. должны быть направлены на производство сельхозпродукции и 13 млрд. долл. - в животноводство.

Таблица 1. Удельный вес инвестиций в сельское хозяйство по отдельным странам, (2017 г.), %

Страна	Удельный вес валовой продукции сельского хозяйства в ЯВП	Удельный вес инвестиций в основной капитал сельского хозяйства в общем объеме инвестиций
Китай	16,1	37,3
Южная Америка	5,2	27,8
Польша	3,5	25,6
Норвегия	2,3	23,0
Канада	2,7	21,0
США	1,9	20,9
Турция	15,3	20,3
Финляндия	3,8	23
Швеция	1,8	19,0
Беларусь	8,5	17,6
Украина	8,7	6,3
Россия	4,8	4,2
Казахстан	5,9	2,1
Примечание: составлено автором по данным Агентства РК по статистике [1]		

В результате экономической интеграции между отдельными государствами или группами стран стали создаваться торгово-экономические связи, позитивно сказавшиеся и на инвестировании экономик. Наиболее интенсивно и динамично данный процесс в рамках мировой хозяйственной системы развивается на региональном уровне: Европейский Союз (ЕС) в Европе, НАФТА - Северной Америке и Мексике, Ассоциация государств Юго-Восточной Азии (АСЕАН) - Тихоокеанском регионе и ряд других, которые позволяют их членам легче адаптироваться к условиям глобализации мирового воспроизводственного процесса [2].

В мировой экономике суммарные инвестиции в сельскохозяйственное производство увеличиваются. Суммарный объем инвестиций в 2015 г. составил 32

млрд. долл. В 2007 г. в структуре преобладали предприятия, производящие пищевые продукты и напитки. В последующем удельный вес инвестиций в сельскохозяйственное производство стал возрастать (таблица 2). По данным ДЖКТАБ из 40 стран с наибольшей долей инвестиций в аграрный сектор, место России и Украины за 2014-2017 гг. значительно улучшилось: 10 и 21-е места, Беларусь и Казахстан в списке не присутствуют [3].

Нормы, связанные с регулированием инвестиционной деятельности в рамках ВТО, содержатся в Соглашении об инвестиционных мерах, связанных с торговлей (ТРИМС), Генеральном соглашении о торговле услугами (ГАТС) и Соглашении о торговых аспектах прав на интеллектуальную собственность (ТРИПС), в которых отражены обязательства государств-членов ВТО по регулированию инвестиций, осуществляемых в форме вложения капитала (вложений в основные фонды действующих или создаваемых предприятий), оказания услуг, передачи знаний, новейших технологий. Согласно ТРИМС государства-члены ВТО обязаны устранять препятствия на путях осуществления инвестиций, в частности, признается недопустимым требование закупки и использования конкретных товаров отечественного производства в определенных объемах, однако это соглашение не исключает использование государством мер ограничительного характера в отношении инвестиций (по соображениям национальной безопасности, здоровья населения и др.).

Таблица 2. Инвестиции в сельское хозяйство, млрд. долл.

Регион	Потоки инвестиции				Суммарный объем			
	Приток		Отток		Ввезенные инвестиции		Вывезенные инвестиции	
	1998-2000	2014-2017	1998-2000	2014-2017	1999	2017	1999	2017
Сельское хозяйство, лесное хозяйство и рыболовство								
Все страны мира	0,9	3,6	0,8	1,4	8,3	32,3	4,0	0,5
Развитые страны	0,29	0,34	0,8	0,9	3,8	12,1	3,7	0,8
Развив-ся страны	0,9	3,3	0,35	0,8	4,9	18,3	0,6	0,7
Юго-Восточная Европа и СНГ		0,6		0,35		2,5		0,6
Производство пищевых продуктов и напитков								
Все страны мира	7,5	40,8	12,8	48,6	80,6	450,3	73,7	62,2
Развитые страны	5,1	34,4	12,5	46,0	70,2	391,0	73,4	58,4
Развив-ся страны	2,7	5,4	0,6	2,9	10,7	47,2	0,6	8
Юго-Восточная Евр. и СНГ		1,7		0,29		12,7		0,6
Примечание: составлено автором по данным Агентства РК по статистике [1]								

Удельный вес вложений в аграрный сектор ТС неоднороден. При лучших природно-климатических условиях и развитой системе национального сельхозмашиностроения, производства материально-технических средств, Россия и Беларусь обеспечили лучшую производительность труда в отрасли (таблицы 3, 4).

Таблица 3. Структура инвестиций в основной капитал АПК стран Таможенного союза (2015 г.), %

Показатель	Казахстан, млрд. тг		Структура инвестиций, % (2017 г.)		
	2014	2017	Казахстан	Россия	Беларусь
Инвестиции - всего, в т.ч.	119,6	252,9	100	100	100
Собственные средства	95,8	190,7	75,4	48,1	44,5
Коммунальная собственность		-	-	-	19,2
Средства бюджета	0,5	-	-	2,7	33,5
Заемные средства	23,3	62,2	24,6	49,2	2,8
Примечание: Составлено по данным Статкомитета СНГ [4]					

Применительно к АПК инновации представляют собой реализацию в хозяйственной практике результатов исследований и разработок в виде новых сортов растений, пород и видов животных и кроссов птицы, новых или улучшенных продуктов питания, материалов, новой техники, новых технологий в растениеводстве, животноводстве и перерабатывающей промышленности, новых форм организации и управления различными сферами экономики, новых подходов к социальным услугам, позволяющих повысить эффективность производства [5].

Таблица 4 - Соотношение инвестиций в сельском хозяйстве в странах Таможенного союза

Показатель	Казахстан	Россия	Беларусь
Инвестиции - всего	7024,7 млрд. тенге	13,9 млрд. руб.	210,3 трлн.трлн. руб.
Инвестиции сельскому хозяйству	252,9 млрд. тенге	1,5 трлн руб. 20,7	21 259,6 млрд. руб.
Курс доллара	1,36 млрд. долл. (\$185,8)	млрд. долл. (\$24,8)	2,67 млрд. долл. (\$2149,4)
Удельный вес инвестиций сельскому хозяйству, %	3,6	10,7	10,1
Примечание. Составлено по данным Статкомитета СНГ [4]			

Таким образом, Казахстан в условиях развития интегрированной экономики и в целях обеспечения продовольственной безопасности страны должен максимально развивать аграрный сектор и инфраструктуру, создать условия для жизни сельских жителей.

ЛИТЕРАТУРА

1. www.stat.gov.kz
2. Трайнев В.А., Алексеев И.С., Трайнев И.В. Стратегия и тактика предпринимательской деятельности в отечественной и зарубежной практике: Обобщение и рек. - М.: Междунар. акад. информац. процессов и технологий, 1995.-С. 136.
3. Белобрагин В.Я. Современные проблемы территориального управления эффективностью производства и качеством продукции в условиях становления рынка.- М.: Изд-во стандартов, 1994. - С. 43-48
4. Данные Статистического комитета СНГ.
5. Трейси Д. Менеджмент с точки зрения здравого смысла. Настольная кн.: Как побороть в себе управленческий психоз и найти простой ключ к успеху / пер. с англ.— М.: Автор, 1993. - С.126-128.

ӘОЖ 327: 574(045)

КАСПИЙ ТЕҢІЗІНІҢ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ҚАУІПСІЗДІГІ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Толагаева Молдир, студент

Ғылыми жетекші: Исаева Л.Н.

Ш.Есенов атындағы Каспий мемлекеттік және инжиниринг
университеті, Ақтау қ.

Андатпа. Мақалада Каспий теңізінің экологиялық қауіпсіздігі сұрағы қарастырылады. Каспий теңізін ластаушы бірқатар факторлар келтіріледі.

Түйінді сөздер: экологиялық қауіпсіздік, мұнай өндіру, биоресурстар, Каспий экологиялық бағдарламасы, ынтымақтастық.

Каспий теңізі – Жер бетіндегі теңіздің барлық белгілері бар, ең ірі құрлықішілік ағынсыз тұйық көл, су айдыны. Ол Еуропа мен Азияның қиылысында орналасқан, көлеміне байланысты оны теңіз деп те атайды [1]. Каспий теңізінің суы бес мемлекеттің жағалауын шайып жатыр: олар Әзірбайжан, Иран, Қазақстан, Ресей және Түркменстан.

Экологиялық қауіпсіздік – табиғи орта мен адамға табиғи және антропогендік ортаның жағымсыз факторларының әсер етуінің рұқсат етілген деңгейі.

Біраз уақытқа Каспий теңізінің халықаралық-құқықтық статусының анықталмауы оның экологиясына жағымсыз тұрғыдан әсер етті. Бүгінгі күні Каспий теңізі экожүйесінің ахуалы табиғи факторлар мен адамның қызметінің әсерінен өзгерістерге ұшырауда. Каспийдің бір бөлігіндегі дағдарыс ортақ экологиялық апатқа әкеліп, осы аймақтағы әрбір мемлекеттің жоспары мен болашақтағы даму перспективаларына әсер етеді. Сондықтан Каспий теңізінің қауіпсіздігі мен дамуын талқылау, оның экологиялық қауіпсіздігін қамтамасыз ету – тараптардың барлығына ортақ мәселе.

Каспий теңізінің экологиясына әсер ететін төрт фактор: табиғи, техногендік, биологиялық, браконьерлік факторлар. Енді осыларға тоқталсақ.

Табиғи фактор. Каспий теңізі суының деңгейі өзгеруге бейім, яғни оның суы бірде тартылып, бірде көтеріліп отырады. 1982 жылы оның суы ең жоғары деңгейге көтерілсе (-25,2 м), ал 1977 жылы – ең төмен деңгейде болған (-29,0 м). Зерттеушілер

2001 жылдан бастап теңіз деңгейі 27,77 метрден де төмендеп, тартылып келе жатқанын байқаған [2].

Маңғыстау облыстық табиғи ресурстар және табиғатты пайдалануды реттеу басқармасы бастығының орынбасары Орынбасар Тоқжановтың пікірінше, теңіздің тартылуынан жағалаулар бір шақырымға шегініп кеткен. «Әсіресе бұл Каспийдің солтүстігінде қатты байқалады. Биоресурстар солтүстік және солтүстік-шығыс Каспийде көп шоғырланған. Теңіз тартылса, тіршілік иелерінің өмір сүру кеңістігі тарылып, биоресурстардың азаюына әкеледі.

Каспий теңізінің экологиясын бұзатын екінші фактор – техногендік фактор, яғни адам әрекетінің әсері. Каспий теңізі – көмірсутегі қорлары мен биологиялық байлықтары бойынша дүние жүзінде теңдесі жоқ су қоймасы, әлемдегі мұнай өндіретін ең көне бассейн екендігі белгілі. Экологтар теңіздің қатты ластанып жатқандығы туралы дабыл қағуда. Ресейлік, қазақстандық мамандар Каспий теңізінің шектен тыс ластануына теңіздегі мұнай операциялары кінәлі деп санайды. Ал теңізде ғарыштық мониторинг жүргізіп жатқан ресейлік «Сканэкс» компаниясының бас директоры Алексей Кучейко бұл пікірді қуаттайды.

Әзірбайжандықтар мұнай өндіру зиян болғанымен, оны тоқтатудың қажеті жоқ деп шамалайды. Олардың уәжі Каспийге зиян мұнайдан гөрі қалдық сулардан көбірек келеді дегенге саяды. Осы орайда, айта кететін нәрсе, Каспий теңізінің қазақстандық бөлігіне қатысты, теңізге құйылатын улы заттардың 80 пайызы Жайық пен Еділ өзені арқылы, яғни осы екі өзен бойындағы өнеркәсіп кешендерінен шыққан улы қалдықтар теңіздің экологиясын нашарлатуда.

Мұнай өндіруге байланысты теңізде кемелер көбейіп келеді. 2012 ж. есеп бойынша, Каспий теңізінің қазақстандық бөлігінде 2006 жүзу құралы тіркелсе, оның 286-сы – алып кемелер. «Бұл алып кемелер жүзіп өткенде теңіздің астындағы өсімдік дүниесін жойып жібереді», – дейді О. Тоқжанов. Және олар биоресурс көп шоғырланған теңіздің солтүстік аймағында жиі жүзеді. Сондықтан мамандар кемелердің жүзу бағытын реттеу керек екенін айтады. Қазақстандағы Тегеран конвенциясымен байланыс жөніндегі ұлттық қызметкері Серік Ахметов: «Жаман айтпай жақсы жоқ», теңіздегі мұнай ұңғымаларында төтенше жағдай болып, оны ауыздықтауға өз күшіміз жетпей жатса, теңіз жағалауы елдері жәрдемдесетін келісім-шарт жасалды», – дейді. Ал Орынбасар Тоқжанов мырза болса: «Құрлықтағы әрбір 160-ыншы мұнай ұңғымасында апат болады. Ал теңізде 1000-нан аса ұңғыма салынады, сол кезде оның қандай жағдай болатыны белгісіз. Каспий – құрлықтағы тұйық теңіз. Апат болса, оны ауыздықтау қиын. Бізге 2010 жылы Мексика шығанағындағы, америкалық Луизиана штатында бұрғылау орнында болған жарылыс нәтижесінде, платформа қисайып, мұнай мен отынның суға ағуы апаты сабақ болуы тиіс» дейді.

Мұнай-газ өндіретін және оны қайта өңдейтін кәсіпорындар Солтүстік Каспий жағалауының табиғатына, оның экологиялық жағдайына атмосфераның, топырақ жамылғысының, судың ластануы үлкен қауіп төндіруде. Мұнай кен орындарында мұнай өнімдерін өңдеу кезінде мұнай мен қалдық сулардың топыраққа төгілуі оны ластайды. Солтүстік Каспий жағалауы – мұнай өнімдері қалдықтарымен ластанған аумақ. Теңіз деңгейінің көтерілуіне және мұнайдың теңізге төгілуіне байланысты теңіз суының құрамында мұнай өнімдерінің қалдықтары, фенол, хлорлы органикалық пестицидтер, аммонийлы азот, ауыр металдардың мөлшері рұқсат етілген шектен бірнеше есе жоғары екені анықталған. Теңіз жағалауының мұнай және мұнай өнімдерімен, улы газдармен ластануы планктондар мен теңіз суында тіршілік ететін жануарлар мен өсімдіктердің жаппай жойылуына әкелуде. Мысалы, 1900 жылмен салыстырғанда Каспийде балық аулау 3 есеге, 500-600 мың тоннадан 180 мың т-ға дейін азайған [2].

Биологиялық факторға келсек, Каспийде итбалықтар қырылуда. «Каспий итбалығы – теңізде өмір сүретін бірден-бір сүтқоректі жануар. Зерттеу бойынша, 1905-1910 жж. Каспийде 1 миллион 100 мыңға жуық итбалық мекендесе, 1960-1970 жж. 520-560 мың, ал қазір теңізде бар болғаны 70-80 мыңдай ғана итбалық қалған. Шетелдік, отандық мамандардың зерттеулері бойынша, итбалықтардың жаппай қырылуына мұнай қалдықтарының қатысы жоқ, олардың қырылуының басты себебі – олар қоректенетін азық қорының, биоресурстардың азаюы дейді (олар қоректенетін майшабақтар 94 %-ға азайған). Сондай-ақ Каспий итбалығының жаппай қырылуы – Каспийдің солтүстік бөлігіндегі гидрометеорологиялық, экологиялық жағдайлардың нашарлауынан теңіз жануарлары иммунитетінің төмендеуін көрсетеді деген де пікір бар.

«XX ғасырдың екінші жартысында ғалымдар және ірі компаниялар Каспийде тіршілік етпейтін басқа мұхиттардағы жануарларды осы теңізге әкеліп, тәжірибе жүргізді. Сонымен қатар кеме қатынасы артып, алып кемелер басқа теңіз, мұхиттарға мұнай апарып, оның орнына мұхиттың суын құйып алатын. Ол су тазартылмастан Каспийге төгілді. Осыдан, Каспийде кездеспеген тіршілік иелері көріне бастады. 1980 жылдардың соңында Каспийдің ирандық бөлігінде, 2007-2010 жылдары жазда Каспийдің солтүстігінде, Құрманғазы мен Дархан мұнай кен орындарының аумағында гребневик мнемипсис дейтін медузаның бір түрі анықталды. Ол 1980 жылы Қара теңізде байқалған еді. 1985-1995 жылдары Қара теңіздегі балық қырыла бастады. Ғалымдар оны әлгі медузаның әсерінен деп есептеді. Ол бентос, зоопланктонды (теңіз-дегі кішкентай тіршілік иелері) қырып жіберді. «Көлемі шамамен 1 см болатын медуза теңіздегі тіршілікті қырып барады. Каспий теңізінің биоресурстарына осындай кішкентай жәндік қауіп төндіріп тұр. Мнемипсис өзінің денесінен қырық есе көлемде тамақ жейді. Оны жоятын бірде-бір препарат ойлап табылмады және Каспий теңізінде медузаны жейтін жәндік те, жануар да жоқ», – дейді Орынбасар Токжанов [2].

Келесі фактор, қаскерлердің қаскөйлігі бұрын да, бүгін де жиі айтылып, дабыл қағылуда. Соңғы 10 жылдың көлемінде Каспий теңізінегі бекіре тұқымдас балық түрлері 41,5 пайызға кеміп кеткен. Қаскерлер теңізге жіберілген қызыл балықтың шабағының өсіп-жетілуіне мүмкіндік бермей, қыруда. Дүниежүзі бойынша уылдырық саудасын Қазақстан, Ресей, Әзірбайжан, Қытай, Иран жүргізіп отыр деуге болады. Браконьерлерді бұғаулауға шама жетер емес. Олар бекіре тұқымдас балықтардың тұқымын құртуда.

Қорыта келгенде, Каспий жағалауы аймағының ластануы онда тіршілік ететін организмдерге ғана емес, жергілікті тұрғындардың денсаулығына да үлкен қауіп төндіруде. Сондықтан, Каспий теңізі жағалауындағы 5 мемлекет Дүниежүзілік банкпен, БҰҰ-ның Адамды қоршаған орта жөніндегі бағдарламасымен бірлесе отырып, Каспий экологиялық бағдарламасын жасап, оны іске асыруда. Бұл бағдарламаның негізгі мақсаты – экологиялық тұрақтылықты дамыту және Каспий аймағының табиғи ресурстарын тиімді басқаруды қамтамасыз ету. 2003 ж. Тегеранда Каспий теңізінің ортасын қорғау жөніндегі Негіздемелік Конвенцияға қол қойылды, ол 2006 жылы тамызда күшіне енді. Биоресурстарды сол күйінде сақтау, Каспий теңізінің экологиялық қауіпсіздігін қамтамасыз ету теңіз айналасындағы бес мемлекетте өмір сүріп жатқан адамның тағдырына әсер етеді, сондықтан Каспийдің экологиясы мәселелерін Каспий мемлекеттерінің бірігіп шешу барысындағы олардың ынтымақтастығы күшеюі тиіс.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Қазақстанның физикалық географиясы, А., 2008. ISBN 9965-34-809-X.
2. Каспий теңізінің биологиялық ресурстарын қалай қорғаймыз? /Baq.kz сайты.

КАСПИЙДІҢ БИОРЕСУРСТАРЫНА ТӨНГЕН ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ҚАУІП

Серикбаева А. К.

Ш. Есенов атындағы Каспий мемлекеттік технологиялар және
инжиниринг университеті, Ақтау қ.

Аңдатпа. Мақалада Каспий теңізінің қазіргі экологиялық жағдайы туралы мәселелер қарастырылған. Каспий экожүйесінің бүгінгі жағдайы, болашағы туралы өзекті ойлар ортаға салынған. Каспий теңізінің ластануына әсер ететін факторлар туралы мәліметтер келтірілген.

Түйінді сөздер: Каспий теңізі, мұнай, ластану, балықтар, су.

Бүгінде республиканың мұнай-кешені егеменді Қазақстанның экономикалық қуатының өсуін анықтаушы салалардың бірі және Каспий теңізі шельфінде мұнай өндіруді арттырудан едәуір көп валюталық қаржы түседі деп күтілуде. Сонымен бірге, бұл біздің мұнай-газ өндіретін бес облысымыздағы қоршаған ортаны ластандыратын негізгі саланың бірі. Бұл кәсіпшіліктің айналасында төгілген мұнайдан топырақтың, ауаның сапасы төмендеп, ал адамдардың денсаулығына кері әсерін тигізуінен қатты байқалады. Негізгі, зардаптар мұнай-газ өндіретін кәсіпорындардың бұрынғы қызметі салдарынан туындап отыр.

Бүгіндері меншік формасы ауысқан кезде мынадай проблемалар туындады: табиғи ортаны тазартып, оның сапасын қалпына келтірумен кім айналысады, бұған қаржыны кім бөледі?

Жаңа жекеменшік иесін өндіру көлемін өсіру ғана қызықтырады. Қазіргі кезде мұнай - газбен ластанудан тазартуға ынталандыру мен қызықтырудың жеткілікті құқықтық және экономикалық механизмі жоқ.

Мұнайды барлап, өндіруді дамытуға байланысты, басқа бір проблема- қоршаған ортаны қорғау, яғни Каспийдің биологиялық ресурстарын ең алдымен Қазақстанның экономикасында ерекше орыны бар бекіре тұқымдастарды анықтау болып табылады. Соңғы онжылдықта экологияның ластануы күрт өсті. Бұл ең алдымен әлемдік деңгейдің 90 пайызын дерлік құрайтын құнды бекіре балықтарының уылдырық шашып, өсіп-өнетін жеріндегі жемдік базасына әсерін тигізеді. Сондықтан іс-әрекеттің ұлттық жоспары, сондай-ақ Атырау мен Маңғыстау облыстарың жергілікті жоспарлары шеңберіндегі басым бағыттағы бағдарлар - мұнайдан ластануды қысқарту және алдағы мұнай операциялары кезінде де Солтүстік Каспийдің биологиялық ресурстарын сақтауды қамтамасыз ету болып табылады. 1997 жылдың қарашасында Алматыда республикалық семинар өтті. Оған «ЕмбіМұнайГаз», «ТенгизМұнайГаз», «Каспийшельфт», «Казакойл» сияқты жетекші мұнайгаз өндіруші кәсіпорындардың мамандары қатысып, солардың ұсынысы негізінде республикадағы жеті басым бағыттағы экологиялық проблеманың ішінен таяу жылдары шешілуі тиіс «Мұнаймен ластануды қысқарту» тақырыбын анықтады. Осыған орай төрт жоба әзірленді. Бұлардың бәрі халықаралық ұйымдардың және қаржыландыратын донор елдердің алдын-ала қолдауына ие болды.

Теңіздің Қазақстан бөлігі құнарлы, басқа бөлімдеріне қарағанда биологиялық өнімділігі де өте жоғары. Суының тайыздығы, су ортасына құнар беретін биогендік заттардың молдығы тағы да басқа табиғи ерекшеліктері биологиялық ресурстарының өсіп-жетілуіне қолайлы жағдай туғызады.

Теңіздің қазақстандық бөлігін комплексті зерттеу 2008-2010 жылдары Ұлттық биотехнологиялық орталығының ұйымдастыруымен жүргізілді. Бес рет теңізде экспедициялық зерттеу жұмыстары орындалды. Оған 5-6 ғылыми-зерттеу институттарының мамандары қатысты. Біздің Балық шаруашылығы институтының мамандары өте көлемді зерттеулер жүргізді: теңіз суының физикалық қасиеттері, еріген газдар, органикалық заттар, су тұздылығы, балыққа қоректік жәндіктер (планктон, бентос), балықтардың теңіз бойында таралуы, өніп-өсу жағдайлары, олардың қоры зерттелді.

Сонымен қатар балық ауруларын, балықтарда кездесетін патологиялық, физиологиялық өзгерістер, улы заттардың жинақталуын зерттеуге үлкен мән берілді.

Зерттеулер қорытындысында қысқаша мына мәселелерге тоқталуға болады. Каспий теңізінің су деңгейі соңғы онжылдықтарда бір қалыпты, су тұздылығы тұрақты, теңіз жануарларының өсіп-өнуіне қолайлы. Бірақта теңіздің экологиялық жағдайы, біріншіден суының сапасы жылдан жылға төмендеуде.

Бұл жағдайдың бүкіл теңіздің биологиялық ресурстарына зиянды әсер туғызып отырғанын барлық Каспий жағалауы елдерінің жүргізіп жатқан ғылыми- зерттеу жұмыстары анықтап отыр.

Теңіздің антропогендік ластануының бірнеше жолдары (көздері) бар.

Бірінші Еділ, Жайық өзендері арқылы келіп құйылатын улы заттардан тазартылмаған өндірісте, ауыл шаруашылығында пайдаланған қайырма сулар.

Екінші, теңіз деңгейі көтерілген жағдайда жайылған су астында және жағалауға жақын жерде қалған мұнай скважиналары (ұңғымалары).

Үшіншісі соңғы жылдары теңіз бойында аса қарқынмен өріс алып келе жатқан мұнай, газ ресурстарын барлау және өндіру шараларынан жинақталатын мұнай қалдықтары, бұрғылау ертінділері, тағы да басқа улы қоспалар.

Айтылған және басқа да ластану көздері әсерінен теңіз суында металлдар, әсіресе мыс, мырыш, қорғасын, мұнай қалдықтары мұнай қалдықтары және пестицидтер қоспалары балық шаруашылығы айдындары үшін белгіленген мөлшері шектелген жинақталуы (МШЖ) деңгейінен көптеген есе жоғары екендігі анықталды. Ауыр металлдардың және мұнай қалдықтарының ең жоғарғы мөлшері (6-14 МШЖ) Еділ-Жайық өзен аралығында, Жайық өзенінің құяр жерінде және Солтүстік Каспийдің оңтүстік -шығыс бөлігінде, демек Қаражанбас, Қаламқас т.б. мұнай кен орындары маңайында тіркелді.

Теңіз суында хлорорганикалық пестицидтер оның ішінде ГХЦГ изомерлері мен ДДТ метаболиттерінің бар екендігі анықталып отыр. Бұл улы заттардың жоғарғы мөлшері орташа есеппен ГХЦГ 0,12-0,59 мкг/дм³, ДДТ 5,59-7,51 мкг/дм³ теңіз суына Еділ және Жайық өзендері тікелей әсер ететін аймақтарында, Солтүстік және Орталық Каспийдің шығыс жағалауы суларында тіркелген. Пестицидтердің жоғарғы деңгей мөлшері теңізге Еділ өзені суымен құйылатыны 2003-2005 жылдары жүргізген зерттеулер нәтижесінде анықталған [1-3].

Ғалымдардың бағалауы бойынша, антропогендік ластану әсерінен теңіз жануарларының әр түрлілігі қысқарып олардың биологиялық өнімділігі төмендеп келеді, әсіресе бұл бекіре тұқымдас балықтар мен итбалық қорына қатысты. Егер өткен жылдар деректеріне жүгінсек теңіздің бекіре тұқымдас және басқа да бағалы балықтар қорына бірінші үлкен соққы берген өткен ғасырдың 50-ші жылдарында Еділ өзенін және оған құйылатын салаларын су қоймалары тізбегіне айналдыру болды. Ресей мамандарының бағасы бойынша, әсіресе бекіре балықтарының өзенге көтеріліп уылдырық шашу мүмкіндігінен айырылуы жыл сайын 230 мың т. зиян әкелген. [ ]

Бұның үстіне 1965-1988 жылдары Еділ өзеніне апат жағдайында 228 рет улы қоспалардан тазартылмаған өндірісте, ауыл шаруашылығында пайдаланған үлкен

көлемдегі ағын сулары құйылған. Осындай көп жылдар бойы улы заттармен ластану нәтижесінде Еділ–Каспий алабында бекіре балықтарының ет ұлпасы талшықтанып, уылдырық қабығының осалдау дертіне әкеліп соқты.

1989 жылы Одақтың көптеген алдыңғы қатардағы ғылыми-зерттеу институттарының мамандары бұл дертті терең зерттеп, оған кумулятивный политоксикоз деген диагноз қойды [4,5].

Демек бұл ауруға себеп болған суда және балықтар денесінде улы заттардың жиналуы.

Қазіргі кезде Каспий теңізінде биологиялық әртүрлілікті сақтау үлкен проблемаға айналып отыр. Орасан ауыр жағдай бекіре тұқымдас балықтардың қорын сақтау мәселесінде.

Шамамен соңғы 10 жылда бекіре балықтарының аулану мөлшері Жайық-Каспий алабында 10 есеге азайды.

Егерде 1995-1996 жылдары бұл балықтар 15-16 мың т. ауланса, соңғы жылдары 150-214 т. құрап отыр. Бекіре балықтары қолайсыз өзгерістерге ұшырауда: көлемдік-салмақтық, т.б.биологиялық көрсеткіштері төмендеуде, жаз кезінде Жайықтан теңізге енетін бекіре шабақтары ұсақтанып, көп жағдайда нормативтік көрсеткіштерге сай болмай отыр.

Каспий теңізінің бір баға жетпес байлығы, тек осы теңізде өмір сүретін жануар – итбалық та(тюлень) бұл кезде аянышты халде. Өткен ғасырдың 30 жылдарында оның қоры теңізде 1 млн. шамасына дейін бағаланған, 1990 жылы олардың саны 300-400 мың, 2005 жылы қазақстан бөлігінде – 111 мың, 2010 жылы – 100 мың бас шамасында тіркелген. Ресейлік ғалымдардың санағы бойынша, 2011 жылдың аяғында Каспийдің Солтүстік-батыс аймағында шамамен итбалық- тың саны 323 мың бас құрайды, оның 7,33 мың басын теңіздің ресей бөлігінде аулап алуға болады деп болжам жасап отыр.

Бұл санақтардың аталған қорытындылары шындыққа жанасады деп айтуға болады.

Өйткені соңғы оншақты жыл арасында теңіздің қазақстандық бөлігінде жиі тіркеліп отырған итбалықтың жаппай қырылу фактілері, өмір сүру ортасының жағымсыздануы оның қорының күрт азаюының бірден-бір себебі болуы тиіс.

Ал енді итбалықтың, онымен қатар бекіре балықтарының жаппай қырылу себептері бүгінгі күнге анықталмай отыр.

Теңіздің қазақстан бөлігінде итбалықтардың жаппай қырылуы 1978, 1997, 1998, 2000, 2001, 2006, 2007, 2009 жылдары тіркелген.

2000 жылы сәуір және мамыр айларында Зюйд-Вест аралдары маңында (Солтүстік Каспий) қырылған итбалықтың саны 231 жеткен, ал Маңғыстау облысында Тюленьи аралдарында 2993 бас өлген итбалық тіркелген. Халықаралық комиссия зерттеулері нәтижеінде итбалықтың ағзасындағы май қабатында пестицид ДДТ мен мұнай өнімдерінің мөлшері жоғары болғандықтан әлсіреген жануарлар созылмалы политоксикозға ұшырап ит обасы, пастереллез және сальмонеллез сияқты инфекциялық аурулардың өршуіне әкеліп соқты деген қортындыға келген.

2006 жылы сәуір айында Каспийдің Солтүстік-Шығыс жағалауындағы Қаламқас мұнай кен орны маңында бекіре балықтарының 2207 данасы және итбалықтың 337 данасы қырылғаны анықталған.

Итбалықтардың жаппай қырылуы 2007 жылы қайталанды.

Наурыз айының соңғы күндерінде Қаламқас және Қаражанбас мұнай кен орны маңында табиғатты қорғау органдарының мамандары 100 км жуық созылған жерде қырылған итбалықтардың 300 данасын тапқан, «Қаламқас-Мұнайгаз» АҚ мамандарының мәліметтері бойынша Қаламқас бөгетінің маңайында өлген итбалықтың саны 600-ге жуық болған.

Құрамында Маңғыстау облыстық табиғат қорғау органдарының ветеринарлық зертхананың, санэпидемиологиялық басқарманың және микробиология, вирусология институтының уәкілдері бар комиссияның қорытындысы бойынша итбалықтардың бұлшық етінен және ішкі органдарынан ауыр металдар мен пестицидтер табылмаған, теңіз суында мұнай өнімдерінің ізі де болмаған. Өлген итбалық денесінен ит обасының вирусын ғана тапқан.

Қазіргі заманның балық шаруашылығы — балық аулауды реттеу, аса бағалы балық түрлерін (бекіре, қортпа, шоқыр және пілмай) табиғи және жасанды жолмен көбейту жұмыстарына негізделген. Жыл сайын 11 балық зауыты (Ресейдің, Әзербайжанның, Қазақстанның) Каспий теңізіне 75 млн. балық шабақтарын жібереді. 1998 жылдан бері Атыраудағы 2 балық зауыты жылына 6 млн. бекіре балығының шабағын дайындайды. Балықтар уылдырығын тұщы суға шашады, қор жинау үшін тұзды суға шығады. Мысалы, шортан, оңғақ, қызылқанат балық, алабұға теңіздің атырауына (дельта) дейін өрістесе, қаракөз, табан, көк-серке тұзды суда (тұзд. 10 — 11‰), ал бекіре төрізділер судың өте тұзды жерінде тір-шілік етуге бейімделген. Каспий теңізінде 2 тропиктік жүйе қалыптасқан (2-сурет). Солтүстік-Шығыс Каспий аумағында құстардың 278 түрі мекендейді. Соның ішінде Қазақстанның және Ресейдің «Қызыл кітабына» енгізілген өте сирек кездесетін калбағай, карабай, сары құтан, бұйра бірқазан, т.б. бар.

Ал Каспий итбалығы — тек қана Каспий теңізінде тіршілік ететін сүтқоректі. 1920 ж. 1 млн-нан астам итбалықтың 120 мыңы ауланған болса, 1980 жылдың аяғында 360 — 450 мыңға дейін азайған итбалықтың — 27 мыңы, 1990 ж. — 13,8 мыңы, 1996 ж. — 8 мыңы ауланған. 2000 ж. сәуір — тамыз айларында індеттен олардың 15 мыңы қырылды. Каспий ит-балығының жаппай қырылуы — Каспийдің солтүстік бөлігіндегі гидрометеорологиялық және экологиялық жағдайлардың нашарлауынан теңіз жануарлары иммунитетінің төмендеуін көрсетеді.

Каспий ойпатында өсімдіктің 88 тұқымдас, 371 туыс бірігетін 945 түрі өседі. Соның ішінде 357 түрі жоғары сатыдағы өсімдіктерге (25 түрі эндемиктер) жатады, 6 түрі — Қазақстанның «Қызыл кітабына» енгізілген. Ал теңіздің өзінде су өсімдіктерінің 728 түрі (оның 5 түрі — жоғары сатыдағылар) өседі. Теңіз өсімдіктері жамылғысының құрлық өсімдіктерінен көп айырмашылығы бар. Құрлықта, негізінен, гүлді өсімдіктер, ал суда балдырлар (64 түрі) кездеседі. Солтүстік Каспийде негізінен қамыс, теңіз шөбі, шалаң, егеушөп, арамат, мүйізжапырақ өседі. Бұл өсімдіктер балықтардың уылдырығының су түбінде бекуі үшін қажет, сондай-ақ, су құстары мен кейбір балық түрлеріне қорек болады. Солтүстік Каспий жағалауының әсем табиғатына, оның экологиялық жағдайына атмосфераның, топырақ жамылғысының, судың ластануы үлкен қауіп төндіруде. Атмосфераның ластануына мұнай-газ өндіретін және оны қайта өңдейтін кәсіпорындар өсер етуде. Мысалы, 1998 ж. Атырау облысы бойынша атмосфераға 135,1 мың тонна зиянды заттар (оның ішінде 132,8 мың т газ тәрізді заттар, 2,3 мың т кдтты заттар) шығарылған. Бұл улы заттарды атмосфераға, негізінен, ескі технологиялық жабдықтармен жабдықталған 3,5 мың мұнай ұңғымасы шығарады. Мұнай кәсіпшілігінің ең басты экологиялық проблемасы — ілеспе газды іске жарату. Қазір жылына 800 млн.3 газ ауада жанады (2013). Мұнай кен орындарында мұнай өнімдерін өңдеу кезінде мұнай мен қалдық сулардың топырақ пен грунтқа төгілуі оларды ластайды.

Солтүстік Каспий жағалауының мұнай өнімдері қалдықтарымен ластанған аумақтарда 194 мың га жерді алып жатса, төгілген мұнайдың мөлшері 1 млн. т-дан асады (2001). Теңіз деңгейінің көтерілуіне және мұнайдың теңізге төгілуіне байланысты теңіз суының құрамында мұнай өнімдерінің қалдықтары, фенол, хлорлы органикалық пестицидтер, аммонийлы азот, ауыр металдардың мөлшері рұқсат етілген

шектен бірнеше есе жоғары екені анықталған. Теңіз жағалауының мұнай және мұнай өнімдерімен, улы газдармен ластануы планктондар мен теңіз суында тіршілік ететін жануарлар мен өсімдіктердің жаппай жойылуына әкелуде. Теңіз түбіндегі шөгінділердің мұнай өнімдерімен ластануы бентостық тіршілік ететін организмдер мен моллюскілерге, сондай-ақ, су құстары мен балықтарға да зиянын тигізуде. Мысалы, 1900 жылмен салыстырғанда Каспий теңізінде балық аулау 3 есеге, яғни 500 — 600 мың т-дан 180 мың т-ға дейін азайды. Теңіз суын ең қауіпті ластаушы заттың бірі — ыдырамайтын ауыр металдар (мыс., мырыш, барий). Судағы мыс пен мырыштың мөлшері 20 мкг/л (рұқсат етілген шектен 2 есе артық), ал барийдікі — 50 мкг/л (бұл — 5 есе артық).

Каспий жағалауы аймағының ластануы онда тіршілік ететін организмдерге ғана емес, жергілікті тұрғындардың денсаулығына да үлкен қауіп төндіруде. Сондықтан, Каспий теңізі жағалауындағы 5 мемлекет (Әзербайжан, Иран, Ресей, Түрікменстан және Қазақстан) Дүниежүзілік банкпен, БҰҰ-ның Адамды қоршаған орта жөніндегі бағдарламасымен бірлесе отырып, Каспий экологиясы бағдарламасын (КЭП) жасап, оны іске асыруда. Бұл бағдарламаның негізгі мақсаты —экологиялық тұрақтылықты дамыту және Каспий аймағының табиғи ресурстарын тиімді басқаруды қамтамасыз ету.

2009 жылы 11 мамырда экспедиция Баутин портының маңында 2 сағат (9:00-11:00) ішінде көзге көрінетін акватория аумағында Солтүстік Каспийден Орталық Каспийге қарай ығып бара жатқан 15 өлі итбалық кездестірген. Баутин портынан солтүстікке қарай ұсақ аралдардың жағалауларында да өлі итбалықтар жиі кездескен екен.

Қашанда осындай жағдайларда комиссия мүшелігіне Алматыдан шақырылатын микробиология және вирусология институтының мамандары (елімізде басқа да жоғары мамандандырылған және осы заманға сай жабдықталған ғылыми мекемелер бола тұра) жануарлардың өлу себебіне өз ғылыми бағыттарына тән емес нұсқа ұсынды. Олар жануарларды ауға оралып, батып кеткен деген тұжырымға келіпті.

Жануарлардың өлу себебіне бұрын әртүрлі болжам нұсқаулары ұсынылған: қысқы метео жағдай, жас итбалықтардың аралдарда тығыз орналасуы, жануарлардың қыс мезгілінде сандық мөлшерінің күрт жоғарылауы, қорегінің жетіспеушілігі, ит обасы және т.б. Бірақ та итбалықтар жаппай ауға оралып өлді деген болжамға келісу өте қиын.

Экологиялық мониторингті және экожүйенің ластануын болдырмау жұмыстарын ұйымдасырумен айналысады.

Каспий теңізіне әлемдегі бекіре балықтың барлық түрінің, қара уылдырық өндіретін әлемдік қордың, алуан түрлі құстар мен сирек кездесетін жануарлардың 90 пайыздан астамы жинақталған.

Соңғы онжылдықта экожүйенің жағдайы, тұтас алғанда әсіресе теңіздің солтүстік шғыс бөлігі мен Жайық өзенінде күрт төмендеп кетті. Бір жарым он жылдықта шоқыр балықты аулау 10 есе дерлік азайды.

Балық шаруашылығы институттарының зерттеулері өнеркәсіптік балықтардың организмдегі маңызды тіршілік ету жүйесінде аса қатты ластану әсерінен оның өнімділігін иммунологиялық дамып-жетілу қасиеттеріне байланысты ауытқушылықтың байқалатынын дәлелдеді. Сонымен, бекіре балықтардың бұлшық еттерінің шарпылуы, уылдырық қабығының әлсіреп, гемогонез патологиясының, бауырының майлылығының нашарлауы байқалады.

Аналық топқа қатты қауіп төніп тұр. Таяу болашақта бекіре балықтың түрі жойылып та кетуі ықтимал. Сонымен бірге қанша балықтың зақымданғаны белгісіз.

Каспийдің экожүйесі дағдарыс алдында деп бағалануда. Әрі мұнай өндіруді көздеп, солтүстік шығыстағы шағын суларды жоспарлы түрде игеру үшін табиғи ортаға ірі көлемде ену нәтижесі де төмендеп кетті.

Адамдардың денсаулығы әсіресе ауаның, топырақтың, су ресурстарының мұнай өнімдерімен өте көп ластанған аймақтарында тұрақты түрде ерекше алаңдаушылық туғызады.

Мұнаймен ластануға байланысты бірқатар аурулардың кездесетінін растайтын біршама зерттеулер де баршылық. Қан мен қан тамыры органдарының аурулары бойынша алғанда 2-4 есе жоғары. Бұл фактілердің бәрі экожүйенің жағдайын бақылаудың жоқтығын анықтайды.

Шетелдік және жергілікті мұнай фирмалары (Шеврон, Мобилойл, Аджип, Қазақойл) Қазақстанның фирмалары мен орталықтары, ғылыми-зерттеу институттары орындайтын экологиялық реформаларды қаржыландырады.

Экологиялық мониторингі ұйымдастыру және бассейнде ластануды болдырмау жүйесі - «мұнайдан ластануды қысқарту» жөніндегі қоршаған ортаны қорғаудағы іс-әрекеттердің ұлттық жоспарындағы приоритеттік проблемаларын шешу бағытындағы практикалық шаралар-бұл Қазақстан үшін биологиялық алуан түрлілік туралы халықаралық конвенцияны іске асырудағы нақты қадам болып табылады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Салимгерей А.А. Правовой статус Каспийского моря (проблемы теории и практики). – Алматы: КазГЮУ, – 208 с.
2. Сарсенбаев Б. Позиция Казахстана в отношении правового статуса Каспия и перспектив экономического развития Каспийского региона //Экология и устойчивое развитие. – №2. – С. 14.
3. Бражников М. Каспийский «Северный альянс»//Континент. – 2002. – 15 октября. – С. 9.

ӘОЖ 327(045)

КАСПИЙ МАҢЫ МЕМЛЕКЕТТЕРІНІҢ ҰНТЫМАҚТАСТЫҒЫ: ҚАЗАҚСТАН-ТҮРКМЕНСТАН ҚАРЫМ-ҚАТЫНАСТАРЫ

Исаева Л.Н.

Ш.Есенов атындағы Каспий мемлекеттік және инженеринг
университеті, Ақтау қаласы

Аңдатпа. Мақалада Каспий маңы мемлекеттері: Қазақстан мен Түркменстанның қазіргі кезеңдегі әлеуметтік-экономикалық, саяси, мәдени-гуманитарлық қарым-қатынастары қарастырылады.

Түйінді сөздер: ынтымақтастық, қазақстан-түркменстан қарым-қатынастары, қауіпсіздік.

Каспий маңы аймағы деп Каспий теңізің жағалауындағы бес мемлекетті: Әзірбайжан, Ресей, Қазақстан, Иран және Түркменстанды атайды. Оларды «Каспий теңізі бассейні» мемлекеттері деп атайды.

1991 жылы Кеңес мемлекеті ыдырағаннан кейін Қазақстан мен Түрікменстан екі тәуелсіз ретінде дами бастады. Қазақстан Республикасы мен Түрікменстан арасындағы дипломатиялық қатынастар 1992 жылдың (27 тамызда) 5 қазанында орнатылды.

Қазақстан мен Түрікменстанның достық және тату көршілік, өзара тиімді қатынастарының негізі екі ел халқының ортақ тарихи-мәдени тамырларында, көпғасырлық сауда және гуманитарлық қатынастарында, сондай-ақ бейбітшілікке, өзара сыйластыққа, келісім мен әлеуметтік дамуға ұмтылысында жатыр.

Ашхабад қаласында Қазақстанның елшілігі орналасқан. Екі ел де Экономикалық ынтымақтастық Ұйымының (ОЭС), ЕҚЫҰ, БҰҰ мүшелері болып табылады. Екі ел де Түрік Кеңесінде белсене өзара әрекеттеседі. Түрікменбашы қаласында Қазақстанның консулдығы ашылған. 2014 жылы ақпанда Ақтауда Түрікменстан Республикасының консулдығы ашылды.

Қазақ-түрікмен ынтымақтастығын дамытуға елеулі нормативтік-құқықтық база жәрдемдеседі, оның негізін екіжақты өзара іс-қимылдың әртүрлі саласын қамтитын 60-тан астам құжат құрайды. Солардың ішінде негізгілері – 1993 жылғы 19 мамырдағы Достық қатынастар және ынтымақтастық туралы шарт, 1997 жылғы 27 ақпандағы Ынтымақтастықты одан әрі дамыту туралы декларация.

Мемлекетаралық іс-қимылды дамытудың қуатты факторы екі мемлекет басшыларының ұдайы және жиі кездесулері болып келеді. Мұндай кездесулер 1993 жылдан бастап жүргізіліп келеді.

Мемлекетаралық қатынастар 2007 жылдан бастап жаңа кезеңге аяқ басты. 2007 жылғы екі республика президенттерінің мемлекеттік іс-сапарлармен алмасулары барысында бірқатар екіжақты құжаттарға қол қойылды, олардың ішінде бастылары – Қазақстан Республикасының Президенті Н.Назарбаев пен Түрікменстан Президенті Г.Бердімұхамедовтің Біріккен мәлімдемесі, Қазақстан мен Түрікменстанның арасындағы 2020 жылға дейінгі сауда-экономикалық, ғылыми-техникалық және мәдени ынтымақтастық туралы келісім және соған сай Бағдарлама еді.

Екі ел арасындағы саяси байланыстардан басқа, қатынастардың басты салалары ретінде мыналарды айтуға болады: сауда-экономикалық, отын-энергетикалық және транзит-көліктік, сондай-ақ мәдени-гуманитарлық серіктестік.

2007 жылғы 28-29 мамырда Түрікменстан Президенті Г. Бердімұхамедовтың Қазақстанға мемлекеттік сапары өтті. Оның барысында тараптар түрлі, әсіресе мұнай-газ саласы және көлік инфрақұрылымын дамыту бағыттарда өзара тиімді сауда-экономикалық ынтымақтастықты тереңдету мәселелерін талқылады.

2007 жылғы 11-12 қыркүйекте ҚР Президенті Н.Назарбаев Түрікменстанға жасаған мемлекеттік сапары барысында қазақстандық компаниялардың Түрікменстандағы мұнай-газ кен орындарын игеру жобаларына қатысуы, «Өзен – Қызылқия – Берекет» темір жолын салу, өнеркәсіптің түрлі салаларында бірлескен кәсіпкерліктер салу, мәдени-гуманитарлық салада ынтымақтастықтың болашағы мәселелері талқыланды.

Қазақстан-Түрікменстан қарым-қатынастарының негізі сауда-экономикалық ықпалдастық болып саналады. Әлем экономикасындағы жағымсыз үрдістерге қарамастан, Қазақстан мен Түрікменстан арасындағы тауар айналымының едәуір өсімі байқалады. Бұл екі ел экономикасының әлеуеті жоғары екенін білдірді. 2006 жылда екі мемлекет арасындағы өзара сауда айналымының көлемі 153 млн., ал 2009 ж. 170,3 млн. АҚШ долл. (экспорт – 108,9 млн.; импорт – 61,4 млн.) құраған. Ал 2014 жылдың 9 айында тауар айналым 407,9 млн. долларды құраған [1].

Түрікменстан жағы Қазақстаннан негізінен өсімдік өнімдерін, темекі, ұн және химия өнеркәсібі өнімдерін импорттайды, ал Қазақстан минералды және химиялық өнімдер, мақта өнімдерін т.б. алады.

Отын-энергетикалық сектор ынтымақтастықтың перспективалық саласы болып саналады. Қазақстан мен Түрікменстан энергоресурстарды сыртқы нарыққа шығару (қазақстандық мұнайды Парсы шығанағына дейін оңтүстік бағытқа және түрікмен

газын РФ, Украина, ЕО мемлекеттері және ҚХР-на қарай солтүстік бағытқа) бойынша транзиттік мемлекеттер ретінде өзара қызығушылық танытады.

Қазақстан мен Түрікменстанның отын-энергетика кешендері арасындағы ынтымақтастық мемлекетаралық іс-қимылдың стратегиялық бағыттарының бірі, өйткені екі елде көмірсутектерінің мол қоры мен орасан зор транзиттік-тасымал әлеуеті бар. Сондықтан да бұл бағытта екі елдің отын-энергетика саласындағы өзара іс-қимылының ұзақ мерзімді сипаты бар.

Екі ел әлемдік ауқымдағы энергетика қауіпсіздігін қамтамасыз етуде үлкен маңызы бар бірқатар ірі трансұлттық отын-энергетика жобаларын жүзеге асыруда ойдағыдай ынтымақтасып келеді. Оның айқын көрінісі Түрікменстан-Өзбекстан-Қазақстан-Қытай газ құбырын пайдалануға беру және Каспий маңы газ құбырының құрылысы болып табылады. 2009 жылғы 13-14 желтоқсанда ҚР Президенті Н.Назарбаевтың Түрікменстанға жұмыс сапары өтті. Оның барысында «Түрікменстан-Өзбекстан-Қазақстан-Қытай» газ құбырын салтанатты ашу рәсіміне қатысты.

Қазақстан-түрікменстан ынтымақтастығының тағы бір перспективалы бағыты - транзиттік-тасымал (көлік және коммуникация) саласы, бұған екі елдің де географиялық жағынан қолайлы орналасуы мүмкіндік береді. Темір жол, автомобиль және су көлігі саласында өзара тиімді жобалар бар. Қазіргі кезеңде «Астрахань-Атырау-Ақтау-Түрікменстан шекарасы» автомобиль жолын жөндеу жүргізіліп, Каспий теңізі арқылы жаңа теңіз көліктік маршруттарын ашу мәселелері қаралуда.

Екі ел үшін Қазақстанды, Түрікменстанды және Иранды жалғастыратын Солтүстік-Оңтүстік трансұлттық теміржол магистралы құрылысының да орасан зор маңызы бар. Бұл жобаны жүзеге асыру үш елдің одан әрі экономикалық дамуына қуатты серпін береді, Парсы шығанағы елдеріне шығуын қамтамасыз етеді, сондай-ақ бірнеше құрлықтың ондаған елдері үшін қажетті транзиттік бағыт болмақ.

2007 жылы 1 желтоқсанда ҚР, Түрікменстан және Иран үкіметтері арасында «Өзен (Қазақстан) – Қызылқия – Берекет – Этрек (Түрікменстан) – Горган (Иран)» темір жолын салу туралы келісімге қол қойылған болатын.

2013 жылы 10-11 мамырда Түрікменстан Президенті Г.Бердімұхамедовтің Қазақстанға ресми сапары барысында ол ҚР Президенті Н.Назарбаевпен кездесті және трансұлттық «Солтүстік-Оңтүстік» (Қазақстан-Түрікменстан-Иран) темір жолының Қазақстан-Түрікменстан өткелінің салтанатты ашылуы жүзеге асты. Осы ашылу салтанатында сөйлеген еліміздің президенті Нұрсұлтан Назарбаев бұл Қазақстан-Түрікменстан теміржолының біздің елдеріміздің әл-ауқатының өсуіне игі ықпал ететіндігін және келешекте Парсы шығанағы аймағына шығуды қамтамасыз ететін теміржол дәлізінің негізгі бөлігі екендігін атап өтті.

Мемлекет басшысы жобаның өзектілігі туралы былай деп атап өтті: «Әлемдік сауданың, сондай-ақ өндіріс игіліктерінің Азияға қарай ойысуы, Азия нарығына қолжетімділіктің мәнін күшейтті. Бұл ретте Қазақстан мен Түрікменстанның экономикасы соңғы жылдары тұрақты өсімін көрсетті. Алайда Қазақстан мен Түрікменстан мұхитқа тікелей шыға алмайды. Жиналған өндірістік әлеует жаңа нарықты, күш салатын жаңа мүмкіндіктерді іздестіру міндетін қойып отыр»[2].

Түрікменстанның Каспий теңіз сауда флотын құру жөніндегі жоспарларын, сондай-ақ Түрікменбашы қаласының айлағында теңіз айлағын жаңғырту басталғанын ескеретін болсақ, Ақтау мен Түрікменбашы арасында теңіз жүктері мен жолаушылар қатынасы жағынан да үлкен перспективалар ашылғалы отыр, бұл орайда паром арқылы қатысудың да пайдасы болмақ. Мұндай қатынастардың орнатылуы елдеріміз арасындағы сауда-экономикалық байланыстарды өзара тиімді дамытуға қызмет етері сөзсіз.

Туыстас екі халық арасындағы мемлекетаралық ынтымақтастықтарды ынталандыру және тереңдету мақсатында Қазақстан мен Түрікменстанның шекаралық аумақтарының арасындағы байланыстарды жандандырудың да перспективалы мәселе екенін атап өткен жөн.

Көпжоспарлы казакстан-түрікмен диалогының маңызды бөлігі мәдени-гуманитарлық байланыстар болып отыр. 2008 жылы Қазақстанда Түрікменстан мәдениеті күндерінің және 2009 жылы Түрікменстанда Қазақстан мәдениеті күндерінің өткізілуі екіжақты қатынастардағы маңызды оқиға болды.

Түрікменстандағы казак диаспорасы негізінен Дашогуз және Балқан уәләяттарында жинақы тұрады. Түрікменстандағы казак диаспорасымен байланыс орнатылған.

Түрікменстан казактары екі елдің шекаралас облыстары арасындағы мәдени-гуманитарлық байланыстарды жандандыруға ықылас білдіріп отыр. Бұл орайда Елшілік Түрікменстанның мемлекеттік органдарымен бірге мәдени-гуманитарлық байланыстарды кеңейтуге бағытталған бірлескен фестивальдер, концерттер, семинарлар, спартакиадалар және т.б. бірлескен жұмыстарды жүргізуде.

Тату көрші, сенімді дос, стратегиялық әріптес саналатын Қазақстан-Түрікменстан қатынасы одан әрі беки түспек.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Қазақстан жаңалықтары // [http:// newskaz.kz/politiks](http://newskaz.kz/politiks).
2. Бұл да сонда.

ӘОЖ 327(045)

КАСПИЙДЕГІ ҚАЗАҚСТАН-ИРАН ЫНТЫМАҚТАСТЫҒЫ

Есетова Ы.С., студент

Ғылыми жетекші: Исаева Л.Н.

Ш.Есенов атындағы Каспий мемлекеттік және инжиниринг
университетінің Ақтау қаласы

Андатпа. Мақалада Каспий маңы мемлекеттері: Қазақстан мен Иранның қазіргі кезеңдегі қарым-қатынастары қарастырылады.

Түйінді сөздер: Каспий теңізі, ынтымақтастық, қазақстан-иран қатынастары, транспорт-логистикалық торап, қауіпсіздік.

КСРО дәуірінде Каспий теңізі кеңес-иран саяси және экономикалық мүдделерінің зонасы болады, ал құқықтық режим 1921 және 1940 жылдардағы екі жақты келісім-шарттармен реттелді. Алайда КСРО-ның ыдырауы халықаралық құқықтың жаңа субъектілері – Әзірбайжан, Қазақстан және Түркменстанның пайда болуына әкелді. Бұл теңіздің жаңа құқықтық статусының орнатылуын талап етіп, біраз қиындықтарды тудырды. Каспий теңізінің мәртебесі мәселесі жиырма жылдан астам уақыт бойы реттелмей, 2018 жылдың тамызында Ақтауда өткен саммит барысында реттеліп, Ақтау конвенциясына қол қойылды. Бұрынғы КСРО мемлекеттері мен Тегеранның арасындағы Каспий теңізіне қатысты даулардың болуына қарамастан, бұл олардың арасындағы өзара тиімді қатынастардың жүргізілуіне кедергі келтірген жоқ.

Иран Ислам Республикасы төрт онжылдыққа жуық уақыт бойы халықаралық оқшаулықта болды. Бұл елдің экономикалық мүдделерінің толық жүзеге асырылуына кедергі келтірді. Батыс елдерінің оны шикізат аймағына айналдыру әрекеттері іске аспады. Бұл жылдары республика экономикасы дамып, нығайып, аймақтағы ірі экономикаға айналды. БҰҰ Қауіпсіздік кеңесінің санкциялары жойылып, Иранның басқа елдермен біріккен экономикалық жобалар жүргізуіне мүмкіндіктер пайда болды. Тегеран Каспий маңы мемлекеттерімен геосаяси және геоэкономикалық одақтар құруға бағыт ұстады.

Иранның халықаралық оқшаулықта болуына қарамастан, Қазақстан Республикасы тәуелсіздік алғаннан кейін, 1992 жылы 29 қаңтарда онымен дипломатиялық қатынастар орнатты [1]. 1993 жылдан Тегеранда Ирандағы Қазақстан Елшілігі құрылды. 2007 жылдан бастап біраз иран қазақтары тұратын Гүлістан провинциясының орталығы – Горганда Қазақстанның Бас консулдығы орналасты. Ал Қазақстанда ел астанасында Қазақстандағы Иран Елшілігі және Ақтау мен Алматыда Бас консулдықтар ашылды.

Екі жақтың арасындағы қатынастардың негізі ҚР Президенті Н.Назарбаевтың 1992 ж. қарашада Иранға сапары және Иран Ислам Республикасы Президенті А.Хашеми Рафсанджанидің Қазақстанға 1993 ж. қазандағы сапары барысында қаланды [2].

Қазіргі кезеңде Каспий өңірі мемлекеттерінің геосаяси орналасуы оларды өзара қатынастар жүргізуге мүдделі етеді. Қазақстан Иранды, ең алдымен маңызды транспорт-логистикалық торап ретінде қарастырады. Дүниежүзілік мұхиттарға шыға алмайтын Қазақстан, Иран арқылы қысқа жолмен Парсы шығанағына, ал одан әрі дүниежүзілік мұхиттарға шыға алады. Осылайша Қазақстан Республикасы өзінің географиялық тұйықтығын жояды. Каспийде транспорттық-байланыстық сипаттағы біріккен жобаларды жүзеге асыру Қазақстанға отандық тауарларды әлемнің түкпір-түкпіріне шығаруға мүмкіндік береді. Каспий теңізінің құқықтық мәртебесін анықтауға, оның түбі мен суларын бөлуге қатысты пікірталастар болуы мемлекеттер арасында Каспий өңірінде жүк тасымалы саласында өзара тиімді ынтымақтастықтың дамуына кедергі болмады. Иран Қазақстан астығының, металл, басқа да тауарларының негізгі тұтынушысы болып табылады.

Иран Ислам Республикасы – әлемдегі мұнай өндіруші мемлекеттердің бірі, алайда ол Каспий теңізінде мұнай өндірмейді. Энергоресурстарды өндіру – Иран экономикасының негізі болып табылады. Оның негізгі кен орындары Парсы шығанағында [3].

Қазіргі кезде Қазақстан Республикасының Каспий маңы мемлекеттері – Әзірбайжан, Ресей және Түркменстанмен, Иранмен Каспийде сауда кемесімен жүзу саласындағы ынтымақтастық туралы келісімдерге қол қойылған, бұл жүк тасымалының белсенді түрде дамуына ықпал етеді. Қазіргі Қазақстан мен Иран арасындағы жүк тасымалының көлемі 2 млн. тонна және бұл көрсеткіш одан да арта түседі деп күтілуде. Экономикалық ынтымақтастық негізінен өнеркәсіп пен транспорт саласында жүруде. Ел ел арасындағы ынтымақтастықтың ірі жобалардың бірі – Қазақстан – Түркменстан – Иран темір жолы болы. Бұл жол өңірдегі тиімді коммуникациялық жүйеге айналды. Ол Қазақстанды Парсы шығанағы елдеріне тікелей шығарса, ал Иран өз кезегінде Қазақстан арқылы Ресей мен Қытай нарықтарына шыға алады.

Сонымен бірге екі ел мұнай саласында да ынтымақтастықты белсенді етуді жоспарлады. Санкциялар алынып тасталғаннан кейін Иран өнеркәсіп пен мұнайды шетке шығаруды күшейтті. Нәтижеде ол оның көлемін санкцияларға дейінгі мөлшерге жеткізді.

Қазақстан-иран қатынастары барлық деңгейдегі белсенді қатынастарды құрайды. Екі ел арасында саяси салада қайшылықтар жоқ, Қазақстан мен Иран көрші мемлекеттер және конструктивті әріптестер ретінде аймақтық құрылымдар – Азиядағы өзара ықпалдастық және сенім шаралары жөніндегі кеңесі (АӨСШК) мен Шанхай ынтымақтастық ұйымы (ШЫҰ), Экономикалық ынтымақтастық ұйымында (ЭЫҰ) және Каспий теңізі бойынша жұмыс тобы шеңберінде әрекет етеді. Екі ел арасында 60-тан астам мемлекетаралық құжаттарға қол қойылды, олар жан-жақы ынтымақтастықты дамыту үшін қажетті шарттық-құқықтық база болып табылады.

Қазақстан мен Иран арасындағы қатынастар дамуда. Визалық режим жеңілдетілген. Нұр-Сұлтан мен Тегеран арасында әуе қатынасы жолға қойылған. 2016 жылы сәуірде ҚР Президенті Н.Назарбаевтың іс-сапары шеңберінде Тегеранда қазақстан-иран іскерлік кеңесі өтті. 2016 ж. Қазақстан президенті Н.Назарбаев пен Иран президенті Х.Раухани екі рет кездесті. 2016 ж. екі ел арасындағы сауда айналымы 450 млн. долларды құраған. Негізгі себеп – Иранға қатысты банк секторын жансыздандырған экономикалық эмбаргоның қойылуы еді. Алайда қазіргі кезде екі арадағы әлеуметтік-экономикалық, мәдени байланыс артуда. Іскерлік кеңестің жұмысына Қазақстаннан 200-ден аса компания қатысты. Қазақстан Иранға ет, мұздатылған жартылай фабрикаттар, трансформаторлық май, астық өнімдерін шығарады. Темір жол жүк тасымалын ұйымдастыру жөнінде келісім бар. Иран жағы 2017 жылы Астанадағы ЭКСПО көрмесіне қатысты. Осы іскерлік кездесу көптеген жобаларға жол ашты, туризмнің дамытуға басымдық берілді. Туристік фирмалардың басшылары мен журналистер 2017 ж. Иранда болып қайтты, оның мәдениетімен, тарихымен, медициналық туризмімен танысты.

Каспий маңы мемлекеттері болып табылатын Қазақстан мен Иранның қарым-қатынастары одан әрі дами түспек.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Сотрудничество Республики Казахстан с Ираном. Архивная копия от 14 декабря 2016 на Wayback Machine.
2. Ирано-казахстанские отношения. - <https://ru.wikipedia.org>.
3. Иран единственный не добывает нефть на Каспии. - <http://casp-geo.ru/iran-edinstvennyj-ne-dobyvaet-neft-na-kaspii/>.

УДК 379(85)

КУЛИНАРНО-ПЛЯЖНЫЙ ТУРИЗМ НА МАРШРУТЕ АКТАУ-БАКУ

Юсупова З., студент

Научный руководитель: Байискакова К.А.

Каспийский государственный университет технологии и инжиниринга
им. Ш. Есенова, г. Актау

Аннотация. В данной статье рассматриваются рекреационные ресурсы Мангистауской области.

Ключевые слова: Каспийское море, лечебный курорт «Нафталан, кулинарный туризм.

Каспий – весьма привлекающий фактор для туристов. Он манит прекрасными лазурными пляжами и чистой водой, соленость которой не такая высокая, как в тех же Черном и Средиземном морях.

Следует отметить лечебный курорт «Нафталан», который традиционно является своеобразной Меккой для посетителей из многих постсоветских стран. Туристы из Казахстана всегда ожидаемы и достаточно часто посещают этот курорт. Сорок процентов всех грязевых вулканов в мире находятся на территории Азербайджана. Это буквально в восьмидесяти километрах от Баку. Там вы сможете увидеть эти уникальные природные явления [1].

И действительно, уникальное распространение Азербайджана на пересечении востока и запада, а также его богатое историческое и культурное наследие, в сочетании с современной инфраструктурой и гостеприимством, делает страну привлекательной для туристов. Доступность воздушного транспорта, конференц-залы мирового класса и высококачественные отели для проведения разнообразных мероприятий, уникальные обеденные залы и фольклорные представления – все это способствует превращению Азербайджана в видный центр для проведения международных мероприятий. В последние годы наблюдается значительный рост развития индустрии туризма Азербайджана, способствующий увеличению количеств прибывающих в страну иностранцев, и вносящий существенный вклад в экономику республики.

Кроме того, в Азербайджане очень развит внутренний туризм. За короткое время было создано огромное количество рабочих мест, построена сеть отелей. Если десять лет назад, например, в стране было около 40 отелей, то на сегодня их более 530. Причем, половина из них – это государственные средства, а другая половина – иностранные. Результаты – ежегодно страну посещают около одного миллиона туристов только из России. Конечно, есть и недостатки, но главное, что создана модель бизнеса [2].

Он порадовался, узнав, что в нафталанской лечебнице отдыхает 130 казахстанцев.

Генеральный консул предложил теснее развивать туризм между двумя регионами посредством моря дружбы.

- В Баку в чести кулинарный туризм, в Мангистау – морской, пляжный. Вдоволь наелся и поехал купаться, - смеется генеральный консул, продолжая. – Гастрономический туризм – весьма перспективная отрасль, правда, не очень гуманная, поскольку с диетами придется распрощаться на все время пребывания здесь. Национальная кухня – это один из важных факторов привлечения иностранных туристов в страну. Это и понятно, ведь в кулинарном искусстве прочно сохраняются национальные особенности и традиции народа, которые всегда интересны представителю страны. Туристы, приехавшие в Азербайджан, безусловно, желают отведать национальные блюда. Во время кулинарной поездки в Азербайджан путешественники могут попробовать различные варианты плова и шашлыков, кебабов, разные виды долмы (с виноградными листьями, запеченными каштанами, сухофруктами, кишмишом), довга и другие, - рассказал Рашад Маммадов.

Известно, что кулинарные традиции страны могут многое сказать о культуре, образе жизни и темпераменте народа. Путешествуя по гастрономическим маршрутам, и пробуя шедевры национальной кухни, мы можем открыть для себя мир с другой, «вкусной» стороны [3].

Что касается пляжного туризма, то как известно, Мангистауская область согласно планам правительства Казахстана войдет в западно-казахстанский туристский кластер «Каспийская Ривьера», где «сердцем» определен будущий международный курорт «Кендерли».

Пляжный отдых... Казалось бы, что может быть лучше для людей, уважающих и почитающих настоящий отдых в полном смысле этого слова: отдых с кристально чистой водой, песочным пляжем, ярким теплым солнцем... Все это есть на каспийском побережье Мангистауской области.

ЛИТЕРАТУРА

1. <http://www.naftalan-booking.com/>
2. Биржаков М.Б., Никифоров В.И. Индустрия туризма: перевозки. Издание третье, переработанное и дополненное. — СПб.: Издательский дом Герда, 2007. - 528 с.
3. Материалы I Международной конференции «перспективы развития туризма в прикаспийском регионе», 2014 г.

ӘОЖ 9.908

ҚАЗАҚСТАННЫҢ КИЕЛІ ЖЕРЛЕР ГЕОГРАФИЯСЫ ЖОБАСЫНЫҢ ТИІМДІ ЖҮЗЕГЕ АСЫРЫЛУЫ, ОНЫҢ ТУРИЗМГЕ ӘСЕРІ

Байискакова К.А.

Ш. Есенов атындағы Каспий мемлекеттік технологиялар және инжиниринг университеті, Ақтау қ.

Аңдатпа. Мақалада Қазақстанның, оның ішінде Маңғыстаудың тарихи-мәдени ескерткіштері дүниежүзілік мәдени мұраларының бір бөлігі ретінде қарастырылған.

Түйінді сөздер: рухани жаңғыру, туған жер, киелі жерлер.

Мемлекет басшысының «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты мақаласында Қазақстанның үшінші жаңғыруы басталғанын жариялады. Саяси реформа мен экономикалық жаңғыру процестері арқылы елімізді қайта дамыта отырып, әлемдегі ең дамыған 30 елдің қатарына қосылу. Қазақстан Республикасы өз тәуелсіздігін алғаннан бері рухани жаңғыру бағытында ауқымды істер атқарылды. Қазақстан аумағындағы тарихи-мәдени ескерткіштер мен нысандарды «Мәдени мұра» бағдарламасы аясында 2004 жылы жаңғырттық. Халық – тарих толқынында» бағдарламасы арқылы әлемнің ең белді архивтерінен төл тарихымызға қатысты құжаттарды 2013 жылы жүйелі түрде жинап, зерттедік.

«Қазақ «Туған жерге туынды тік» деп бекер айтпаған. Патриотизм кіндік қаның тамған жеріңе, өскен ауылыңа, қалаң мен өңіріңе, яғни туған жеріңе деген сүйіспеншіліктен басталады. Сол себепті, мен «Туған жер» бағдарламасын қолға алуды ұсынамын. Оның ауқымы ізінше оп-оңай кеңейіп, «Туған елге» ұласады» деді Елбасы [1].

Қазақстанның тарихи-мәдени ескерткіштері дүниежүзілік мәдени мұраларының бір бөлігі. Қазақстанда ескерткіштер ғылым, оқу білімнің және мәдениеттің дамуына қызмет етеді. Сонымен қатар көптеген ескерткіштері діни туризмнің нысандары болып табылады.

Қазақстанда тіркелген 25 мың тарихи ескерткіштердің 12 мыңы (олар көп өзгеріске ұшырамаған) Маңғыстауда. Осы кезге дейін сақталған ежелгі ескерткіштер – бұл өлкенің адамзат өркениетінің көп ғасырлық даму жолынан ешқашан сыртқары тұрмағанын аңғартады. Аңыздарда 362 әулиенің мекені болған Маңғыстау жеріндегі тарихи – сәулет орындарына зияратшылардың қызығуы жылдан – жылға артып келеді. Әр заман өз талабын қояды. Тәуелсіз Қазақстан азаматына Маңғыстау туралы

құпия сырлар жеткілікті, оны ашу, зерттеу, жұртшылыққа ұсыну – саналы өлкетанушы мен туризм мамандарының абыройлы міндеті

Қазақстан Республикасының Маңғыстау облысы Маңғышлақ түбегінің аймағынан басқа Үстірт жотасының елеулі бөліктерін және Каспий маңының оңтүстік бөлігіндегі ойпат Бозашы түбегін, 16 млн. га дан астам жер көлемін қамтиды. Маңғыстау облысы тарихи -мәдени мұраларға барынша бай өлке [2].

Мемлекет басшысының бағдарламалық мақаласын іске асыру мақсатында Маңғыстау облысының әкімі Е.Тоғжановтың 12.05.2017 ж. 23 н/қ өкімімен «Рухани жаңғыру» өңірлік жобалық офисі құрылып, құрамына тәжірибелі мамандар тартылды.

Рухани жаңғыру дегеніміз – ұлтымыздың ғасырлар бойы қалыптасқан болмысын, тарихи жадын серпілту. Ұлттық болмысын санада ояту. «Рухани жаңғыру» бағдарламасы төрт кіші бағдарламадан тұрады: «Атамекен», «Рухани қазына», «Тәрбие және білім», «Ақпарат толқыны».

Енді әлемнің кез-келген түкпірінде отырып, Маңғыстаудың киелі орындары туралы толық ақпарат алуға болады. Өңірде тарихи ескеркіштердің интерактивті картасы жасалып жатыр. Кез-келген турист электронды нұсқадан ескерткіштің тарихы туралы дерекпен қатар, оның қай жерде орналасқандығын, қалай баруға болатынын біле алады. «Қазақстанның киелі жерлерінің географиясы» жобасына енген 100 нысанның 15-і Маңғыстау облысында орналасқан. Осы қасиет дарыған орындарды насихаттап, халыққа жан-жақты таныстыру үшін аймақта кешенді жұмыстар қолға алынды. Оғыландыдағы Бекет ата жерасты мешіті, Тарас Шевченко музейі Отпантау тарихи-мәдени кешені сынды 15 киелі жер туралы қазақ, орыс және ағылшын тілінде бейнеролик әзірленді [3].

Туризмді дамытуға арналған визит орталығы Маңғыстау түбегінің тарихи жерлері мен табиғатын тамашалауға келген саяхатшыларға арналады. Облысқа келген қонақтарға осы жерде қажетті ақпаратпен қамтылатын болады. Одан әрі мамандардың көмегімен саяхатқа шыға алады.

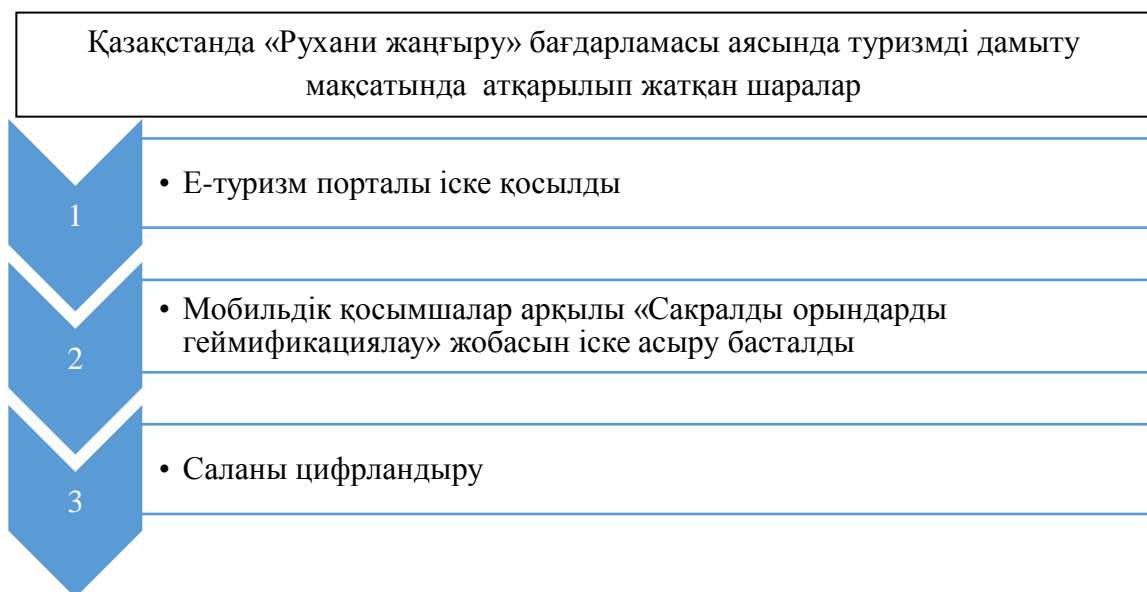
«Маңғыстаудың тарихының «ақтаңдақ» тұстарын толықтыру мақсатында арнайы «Маңғыстау облысының материалдық және материалдық емес мұралары» экспедициясы (76,2 млн тг) 15 мамырда басталады. Экспедиция тарих, этнография, этноархеология, этимология, топонимика, тарихи-сәулет бағыттарын толықтай зерттеу бойынша жұмыстар жүргізеді. Маңғыстаудағы экспедицияның «National Geographic» арнасы арқылы 24 елге көрсетіледі [4].

Бүгінгі таңда еліміз бойынша «Қасиетті Қазақстан» экспедициясы жүріп жатыр. Ондағы мақсат – тарихи-мәдени жерлерді өз көзімізбен көріп, сондағы зиялы қауым өкілдерімен ақылдаса отырып, тізімді жасақтау. Ал тізімді жасақтаудағы негізгі талап – рухани құндылық. Сондай-ақ ол тізімге кіретін жерлер сол өңір үшін елеулі орын алатын нысандар болуы қажет. Тек қана туристік бағытпен тоқталып қалмай, өскелең ұрпаққа тағылымды тәрбие бере алуы керек.

«Киелі Қазақстан» жобасының идеясының астарында тарих жатқаны анық. Аталған жоба өткенімізді ғана емес, болашағымызды да айқындайтынын тілге тиек еткен ол әлем елдерімен бәсекелестікті арттыратын жоба.

Киелі жерлер – ұлттық құндықтарымыз, оларды қайта жаңғырту қажет. Сондықтан біздің әлемдік үрдістен қалуға құқымыз жоқ. Себебі сол қалалардағы мәдениет әлеммен теңестіріп тұр. Яғни бұрыннан бізде мәдениеттің болғандығын айқындайды. Сондықтан «Киелі Қазақстан» жобасы арқылы сондай жерлерімізді насихаттай беруіміз қажет. Мәселен Түркістан қаласына өткен жылы 1 млн. астам турист келген екен. Тараз қаласы да сондай болуы керек. Аймақтың киелі жерлері осы мақсатта топтастырылуда.

Kazakh Tourism» ұлттық компаниясының басқарма төрағасы Рашид Кузембаев Қазақстанда «Рухани жаңғыру» бағдарламасы аясында атқарылған істер жайында мәлімдеді, 1 суретке сәйкес.

1 сурет. Қазақстанда «Рухани жаңғыру» бағдарламасы аясында туризмді дамыту мақсатында атқарылып жатқан шаралар

Бізде Қазақстанның ұлттық туристік брендин әзірлеу қажеттігі жөнінде дамыту стратегиясы туралы түсінік бар. Біз бұл брендті қолдайтын мықты суббрендтер қажет екенін түсінуіміз керек. Саланы цифрландыру қажет екенін түсінуіміз керек.

Қазір аймақтарға байланысты бұл 50%-дан 60%-ға дейінгі көрсеткішке ие. Ақпарат берудің дәстүрлі тәсілдері — БАҚ, теледидар, газеттер, журналдар – тек 15% құрайды.

Осыған байланысты «Kazakh Tourism» компаниясы бірқатар цифрландыру жобаларын жүзеге асырады. Олардың бірі — Е-туризм порталы.

Қорыта айтқанда, геймификация арқылы біз қазірдің өзінде жастарды осы сакралды орындарды аралай бастауға ынталандырамыз. Сакралды орындарға қызығушылық проблемаларын шешкеннен кейін бұл жобаны басқа да тарихи немесе мәдени нысандарға да бағыттауға болады. Мысалға, музейлер, кітапханалар және театрларға.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Мемлекет басшысының «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты мақаласы <http://www.akorda.kz/>

2. Маңғыстау энциклопедиясы-Алматы, 2010, 113б.

3. <https://24.kz/kz/zha-aly-tar/o-am/item/224098-ma-ystau-oblysynda-y-kieli-oryndardy-kartasy-zhasalyp-zhatyr>

4. <https://elana.kz/> Рухани жаңғыру – киелі жерлерге де сәулесін түсірді

ҮСТІРТ ҚОРЫҒЫН САҚТАП ҚАЛУ МІНДЕТІМІЗ

Анетова З., студент

Ғылыми жетекші: Байискакова Қ.А.

Ш. Есенов атындағы Каспий мемлекеттік технологиялар және
инжиниринг университеті, Ақтау қ.

Аңдатпа. Мақалада Үстірт қорығын қорғап, сақтап қалу мәселелері қарастырылған.

Түйінді сөздер: қорық, экологиялық ұйымдар, ЮНЕСКО-ның дүниежүзілік мұралары тізімі, кеніштен газ өндіру.

Қазақстанның шөл зонасының эталондарының бірі ретінде оның табиғатын сақтау үшін 1984 жылы шілденің 12 жұлдызында Үстірт қорығы ұйымдастырылған.

Үстірт мемлекеттік табиғи қорығы – Қазақстанның батыс аумағындағы осы кезеңге дейінгі – жалғыз қорық. Негізгі атқаратын жұмыстары: аумақты қорғаудың қорықтық режимін қамтамасыз ету, жануарлар дүниесі мен өсімдіктердің дамуын зерттеу мақсатында көп жылдарға арналған кешенді стационарлық зерттеулер жүргізу және олардың биологиясы мен экологиясын үйрену, табиғат жылнамасын жүргізу, Арал-Каспий аймағында сирек кездесетін түрлерді қорғау мен қалпына келтіру. Қорықтың ұйымдастырылуына себеп болған оңтүстік - батыс Үстірттің эндемигі - Үстірт муфлонының жойылып кету қаупі еді. Үстірт арқары қорықтың Көкесем, Кендірлі, Елшібек жеріндегі тау шыңдары мен шатқалдарында және Қарамая тауында мекендейді. Қазақстанда тек қана Арал - Каспий су айрығы шегінде кездесетін балжегішті аю, шағыл мысығы, қарақұлақ және үстірт арқары сияқты өте сирек кездесетін аңдарды қорғап, сақтап қалу – Үстірт қорығының негізгі мақсаты.

Қазіргі таңда Үстірт қорығында өсімдіктердің 332 түрі тіркелген, олар 50 тұқымдас 196 туысқа жатады. Олардың 5 түрі Қазақстан Қызыл кітабына енгізілген: бор рияңы, майда қатыран, берік сүттіген, кәдімгі жұмсақ жеміс, хиуа сораңы және 1 түрі эндемик – Үстірт астрагалы (таспа). Қорықта сирек кездесетін өсімдіктердің 15 түрі Маңғыстау облысының сирек және жойылып бара жатқан өсімдіктерінің каталогына енгізілген [1].

Маңғыстау облысы жақын арада әлемдік туризм үшін танымал орынға айнала алады. Халықаралық ұйым бірегей қорықтың ЮНЕСКО-ның Дүниежүзілік мұра нысандарының тізіміне енгізу мүмкіндігін қарастыруда. Алайда, бөкендердің маңызды тіршілік ортасы мен тамаша пейзаждарды мәңгілік жоғалту қаупі төніп тұр. «ҚазМұнайГаз» мемлекеттік мұнай компаниясы қорық шетіндегі Қансу газ кен орнын өңдеуге рұқсат алуды қолға алып отыр.

Қансу газ кен орнының даму әлеуетінің салдары экожүйе үшін апатты. Ірі апаттардың кесірінен, жоқ дегенде қорықтың оңтүстік бөлігіндегі Қызыл кітапқа енгізілген арқар, қарақұйрық, ителгі, бүркіт, құзғын, үкі, сұлу-дуадақтардың тіршілік ортасы бұзылады. Ерекше алаңдатушылық тудырып отырған жайт, Үстірт жонының маңындағы барлық жерді көмірсутек өңдеу үшін мемлекеттік және жеке меншік компаниялардың алдын-ала «брондап қоюы» қорық басшыларын алаңдатып отыр.

ҚазМұнайГаздың айтуы бойынша, Қансу газ кен орны халықты 300 жаңа жұмыс орнымен қамтамасыз етеді. Қоры таусылып бара жатқан мұнай өңдеуге қарап отырған Жаңаөзен қаласының 70 мың тұрғыны бар екендігін үкімет мойындап отыр. Алайда экологтардың бұл мәселеге көзқарастары басқаша.

Эко Маңғыстау, ЭкоМұражай мен Жаңа, қауіпсіз технологияларды енгізу орталығы (Қарағанды), Дронт (Ресей), Арника (Чех Республикасы) және NABU (Германия) экологиялық ұйымдарының сарапшылары пікірі, жаңа кен орны беретін ондаған жұмыс орны жағдайды жақсартпайтынын түсіну керек. Одан да жер байлығын құртпайтын, болашақ ұрпақ байлығы болатын, өзіміздің табиғи мұрамыз бен туризмге негізделген Маңғыстаудың ұзақ мерзімді экономикалық стратегиясын дамытуға күш салайық. Қазіргі таңда өндіріс әрекетінің кесірінен көптеген аудандар ластанып отырғанда, Үстірттің таза даласы жануарлар өсіруге қолайлы орта, екенін айтуда. Бұл мәселенің басқа бір шешімі бар. Экологтар Үстірт жонының шығысында және құнды экожүйені сақтауға мүмкіндік беретін, едәуір алшақта орналасқан Самтыр кен орнын өңдеуді ұсынады [2].

Қансу кен орны Үстірт қорығының күнгей жағын тұтас қоршап жатқанын картадан көруге болады. Қорық пен ұңғымалардың арасы - шамамен төрт немесе екі километр. Экологтардың пікірінше, мұндай «саңылау» тым аз – газ қорық аймағынан кемі 15 километр аулақ жерде өндірілуі тиіс. Бірақ Қансу кенішін барлау жұмыстары басталып кеткен, экологтар Азаттыққа ауыр техника мен жүк көліктері доңғалақтарының іздерінің суреттерін көрсетті.

Мұнай-газ саласы мамандары экологтардың пікірімен келіспейді. «ҚМГ-Қансу Оперейтинг» компаниясының бас инженері Жеңісбек Сағындықовтың Азаттыққа айтуынша, барлау жұмыстарының қоршаған ортаға әсері мардымсыз болады. Біріншіден ол [кеніш] қорық территориясында жатқан жоқ, ол қорықпен құр шектеседі әрі ол жақта заңда көрсетілген табиғатты қорғауға қатысты шаралардың бәрі қарастырылған. Әр жоба мемлекеттік органдармен келісу сатысынан өтеді, олар барлық жағынан қарайды - дейді инженер. Барлау жұмыстарына қатысты келісім-шарттың мерзімі 2019 жылға дейін бекітілген. Ол жақ кеңес заманында да бұрғыланған, газ барын анықтаған, бірақ барлау соңына жетпеген. Сосын оны тоқтатып қойған. Қателеспесем, 1972 жылы ғой деймін. Бұл мәселе [кеніштен газ өндіру]кейін қаралатын болады.

Ресейлік ғалым әрі биология ғылымдарының кандидаты Марк Пестов Қазақстанға жиі келіп жұмыс істейді әрі Үстірт қорығын ЮНЕСКО-ның дүниежүзілік мұралары тізіміне енгізуді қолдайды. Сарапшы түбі Қансу кенішін игеру туралы шешім қабылданса, қорықтың ерекше экожүйесі бүлінеді деп санайды. Бұл қорық үшін апат болады – оның бүкіл оңтүстік жағы өте ауыр антропогендік қысымға ұшырайды, сондықтан ол жақта табиғатты қорғауға қатысты нормативтердің бәрі әлдебір ғажаптың күшімен орындалса да, ірі құстар мен аңдар қаптаған адам, ауыр техника мен шудан үркіп, ол жақтан ауып кетеді. Бірінші кезекте бұл аша тұяқтылардың екі түрі - үстірт арқары мен жайранға қиын тиеді, қорық негізі соларды қорғау үшін құрылған, - дейді ғалым.

Ғалымдар Маңғыстау облысы әкімдігінің табиғи ресурстар және табиғатты пайдалануды реттеу басқармасының тапсырысы бойынша қорықты зерттеумен айналысып, Үстірт қорығы дүниежүзілік мұралар нысаны мәртебесіне лайық екенін ғылыми тұрғыдан негіздеген дәлелдер келтірген.

Экологтар Қансу кенішінен газ өндіруге ғана қарсы емес, олар Үстірт қорығы территориясын екі есеге жуық – 223 мың гектардан кемі 400 мың гектарға дейін кеңейту қажеттігін де дәлелдеп жүр. БҰҰ-ның даму бағдарламасының (ПРООН) Қазақстандағы қызметкерлері қорық территориясын кеңейтудің табиғи-ғылыми және техникалық-экономикалық негіздемесін әзірлеп те қойған. Ерекше қорғауға алынған табиғи территорияларды басқару жүйесін жетілдіру жөніндегі сарапшы Арай Белгібаева: Ол территория шөл және шөлейтті экожүйенің эталоны саналады. Ал палеонтология тұрғысынан алғанда, ол жақта миллиондаған жыл бұрын мекендеген

ежелгі жануарлардың қазып алынған қаңқалары мен сүйектері өте көп. [Қорық территориясын] кеңейтуге қазір мүмкіндік жоқ, қазір бұл мәселені Маңғыстау облысы әкімдігімен пысықтап жатырмыз, - дейді.

Маңғыстаулық экологтар мен халықаралық сарапшылар тобы өкілдері қорықты сақтап қалудың қаншалықты маңызды екенін талмай айтып келеді. Халықаралық ұйым бірегей қорықтың ЮНЕСКО-ның Дүниежүзілік мұра нысандарының тізіміне енгізу мүмкіндігін қарастыруда. Үстірт қорығының осы тізімге енуіне бар мүмкіндікті жасап, оны сақтап қалу міндетіміз.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Омаров, Қ.М. Қазақстанның туризм географиясы/ Қ.М. Омаров. – А., Ұлағат, 2011.-74 б.

2.<https://ecocitizens.kz/kz/zhanaldiktar/stirt-ory-y-d-niezh-zilik-m-ra-nysany-bolu-a-mitker-alajda-m-najshylardy-ony-tamasha-pejzazhdaryna-z-zh>

3.https://www.azattyq.org/a/kazakhstan_mangistau_nature_reserve_the_usyurt

УДК 32 (045)

ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ ПАРТИЙНОЙ СИСТЕМЫ В КАЗАХСТАНЕ И КЫРГЫЗСТАНЕ

Тургалеева А.Т.

Каспийский государственный университет технологии и инжиниринга
им. Ш. Есенова, г. Актау

Аннотация. В статье рассматриваются вопросы партийных систем Казахстана и Киргизстана.

Ключевые слова: гражданское общество, политические партии, политический субъект, партийно-политическая система.

Непременным атрибутом гражданского общества является развитая партийная система как основного политического института всех демократических процессов. Ключевой позицией во взаимодействии государства и общества оказывается гражданское участие людей в жизни страны в контексте активной деятельности политических партий. Это так называемое представительское участие. В западноевропейской политологии утвердился тезис о том, что без наличия политических партий, альтернативных политических движений, демократическая природа власти вообще невозможна [1]. Партии участвуют в политической жизни на всех стадиях политического процесса, они в большой мере определяют характер этого процесса, его стабильность и цивилизованность, стратегию и тактику борьбы за власть [2].

В аспекте зарубежных долголетних традиций парламентаризма и многопартийности, особенно заметны недостатки партийного лидерства и партийного строительства в Казахстане и Кыргызстане. Слабой власти выгодно иметь слабые партии. И поэтому, сегодня уже назрела необходимость в подготовке внесения правовых кардинальных изменений и дополнений в существующий закон о партиях, что, прежде всего, отразится благотворно на саму партийную деятельность. Очевидно, что без серьезного повышения роли политических партий в представительстве интересов людей и принятии государственных решений невозможно становление и

развитие по-настоящему демократической, цивилизованной и эффективной политической системы в нашей стране.

Политические партии должны стать основным субъектом гражданского общества. Для этого партии должны получить ряд исключительных прав при одновременном наделении их конкретной ответственностью. При этом главным правом политических партий должно стать выдвижение кандидатов в парламент и исполнительные органы государственной власти по пропорциональной системе выборов. И в Республике Казахстан, и в Кыргызской Республике пропорциональная система обязана стать преобладающей в сравнении с мажоритарной. В перспективе кандидаты в депутаты нового созыва парламента должны выдвигаться только от политических партий. С другой стороны, в настоящее время нецелесообразно пока распространять это право на выборы в местное самоуправление городского и районного масштаба. На этом уровне необходимо оставить возможности для выдвижения независимых кандидатов [3].

Процесс укрупнения политических партий, должно так или иначе стать естественным процессом. Однако оно не должно сопровождаться искусственным умерщвлением со стороны властных институтов так называемых новых небольших партий, являющихся реальным элементом развития гражданского общества. Закон не должен устанавливать преграды и жесткие условия для этих новых партий, а должен наоборот содержать в себе отдельные нормы, предполагающие поддержку новых пока еще небольших по количеству партий.

Главной ответственностью политической партии должна стать ответственность за выдвинутых и избранных ею во власть своих лучших представителей. В свою очередь, партийные политики должны нести прямую ответственность перед выдвинувшими и избравшими их партиями. В этом смысле, наверное, целесообразно предоставить партиям право отзывать своих партийных депутатов в случае, если эти политики стали проводить так называемую «антипартийную» линию, с правом замены из основной партии.

Формирование партийной системы, адекватной новой социальной структуре гражданского общества, а также укрупнение партий при одновременном уменьшении количества фиктивных партий достигается обычно через стимулирование правовой поддержки действующих и авторитетных партий, что автоматически будет вести к естественному отмиранию бездействующих партий, то есть не участвовавших в выборах два срока подряд.

Установление разного рода административных барьеров со стороны государства и искусственное конструированное чиновничьей пропозиционной партийной системы может привести к ликвидации достаточно активных небольших партий, и безусловно явиться серьезным препятствием для создания новых, и в особенности оппозиционных партий [4]. Необходимо понять, что слабость партий в постсоветских государствах, основывается на отсутствии правовых стимулов к развитию. Практика показывает, что стабильно сложившиеся партийные системы эффективны только в том случае, если политические партии действуют свободно и независимо от административных государственных органов, тем самым спокойно существуя без их вмешательства, в особенности в периоды выборного процесса.

Особенностью политической системы РК и КР является равная значимость таких институтов, как партии и общественные движения непартийного характера, с одной стороны, и выборы – с другой. Последние нередко выступают как «ремни безопасности», страхующие политическую систему на случай непредвиденных рисков, как-то: временная утрата политическими партиями функций обратной связи «общество – государство». В самом деле, уже процедура голосования (точнее: ее результат в

каждом конкретном случае) имплицитно указывает на отношение человека к окружающей его социальной среде, на его политическую идентичность и морально-ценностные ориентации, на субъективно понимаемую проблему соотношение возможного и невозможного в политике и т.д. Помимо фиксации определенных поведенческих мотиваций человека, выборы выявляют долгосрочные тенденции изменений (перегруппировка социально-политических сил) в обществе, непосредственно влияющие на общую динамику партийной системы.

Партийно-политическая система высвечивает два основных стадийных среза политической системы: на этапе политической социализации раннее отчужденных групп населения происходит их своеобразное введение в «храм» большой политики и приобщение к политическим и идеологическим символам, а на последующем этапе имеет место укрепление политической системы в ходе реального включения массовых слоев населения в публичный политический процесс, что отражает известную зрелость всего государственно-политического механизма.

Анализ функционирования гражданского общества поляризованного типа показывает: становление в Казахстане и Кыргызстане, как и в других развивающихся странах, гражданского общества невозможно без введения его в институционализированные экономические, политические и духовно-идеологические рамки. В качестве важного структурообразующего фактора гражданского общества здесь выступает государство. Роль последнего в процессе складывания основ гражданского общества неизмеримо выше, чем его влияние на развитие гражданских отношений в период становления индустриального способа производства в Западной Европе.

Последовательно развитая стратегия структур гражданского общества должна привести к всеобъемлющему моделированию действительности. Написание стратегии призвано, ко всему прочему, дать картину складывающегося положения, обнаружить в нем внутренние противоречия, столкновения интересов, конфликты и борьбу сторон. Такой подход является основой принятия и оценки последствий решений, разрешения конфликтов, моделирования поведения оппонированных групп, что позволит сектору НПО и политическим партиям стать более успешным в своем развитии и продвижении всего гражданского общества в современном Казахстане и Кыргызстане.

В завершении можно сделать следующие выводы:

- партийно-политическая система современного Казахстана и Кыргызстана находится в начальной стадии формирования;
- в обеих республиках пока что не наблюдается переход количества в качество, т.е. большое количество существующих партий вовсе не является свидетельством качественных перемен;
- очевидно, что генерирующим фактором в процессе институционализации партийно-политической системы выступает государство;
- в парламенте обеих республик впервые за годы суверенного развития появились по настоящему работающие партийные фракции
- оппозиционный блок политических партий в идеологическом и организационном смысле весьма размыт, зыбок и неустойчив.

ЛИТЕРАТУРА

1. Kats R., Mair P. Changing Model of Party Organisation and Party Democracy: The Emergence of the Cartel Party. // Party Politics. – 1995. - № 1.
2. Молдалиев О.А. Причины мартовской революции в Кыргызстане. // Материалы научно-практической конференции «Мартовская революция в

Кыргызстане». – Бишкек: Дипломатическая Академия МИД Кыргызской Республики, апрель 2005. – С. 26.

3. Ногойбаева Э.А. Проблемы взаимодействия политических лидеров и неправительственных организаций. // Политика и общество. – 2007, № 4. – С.17.

4. Кутнаева Э. Г. Роль молодежи в мартовских событиях 2005 года. // Материалы научно-практической конференции «Мартовская революция в Кыргызстане». – Бишкек: Дипломатическая Академия МИД Кыргызской Республики, апрель 2005.- С. 25-26.

ЭОЖ 327 (045)

ҚОРШАҒАН ОРТАНЫ ҚОРҒАУ ЖӨНІНДЕГІ ТМД ЕЛДЕРІНІҢ ПАРЛАМЕНТАРАЛЫҚ ЫНТЫМАҚТАСТЫҒЫ

Исаева Л.Н.

Ш.Есенов атындағы Каспий мемлекеттік және инжиниринг
университеті, Ақтау қ.

Андатпа. Мақалада Тәуелсіз мемлекеттер достастығының парламентаралық ассамблеясы және оның ТМД елдерінің ынтымақтастығындағы рөлі қарастырылады.

Түйінді сөздер: ынтымақтастық, Тәуелсіз мемлекеттер достастығының парламентаралық ассамблеясы, заңнама, комиссия, қоршаған ортаны қорғау, Нева конгресі.

Қазіргі кезеңде қоршаған ортаны қорғау мәселесі әлемде өткір қойылып отыр. Бұл әлем елдерінің бірігіп шешуін талап ететін күрделі мәселелердің бірі. Бұл мәселеден Тәуелсіз мемлекеттер достастығы елдері де тыс қала алмайды. Тәуелсіз мемлекеттер достастығы – бұрынғы КСРО құрамына кірген мемлекеттер арасындағы қатынастарды реттеу үшін құрылған халықаралық ұйым. Оның негізі 1991 жылы 8 желтоқсанда Белоруссияда қаланды. Украина, Белоруссия және РКФСР өкілдері арасында Тәуелсіз мемлекеттер достастығын құру жөніндегі Келісімге қол қою негізінде құрылды. 1991 жылы 21 желтоқсанда Алматыда декларацияға қол қойылып, онда жаңа одақтың құрылуы туралы айтылды. Осы құжатқа қол қою КСРО-ның ыдырауын және Тәуелсіз мемлекеттер достастығының құрылуын айғақтады [1].

ТМД-ға қатысушы елдерінің экологиялық ынтымақтастығын дамытуда Парламентаралық ассамблея үлкен роль атқарады. Тәуелсіз мемлекеттер достастығының парламентаралық ассамблеясы – Тәуелсіз мемлекеттер достастығының мемлекетаралық органы, ол ТМД-ға қатысушы мемлекеттердің парламенттік ынтымақтастығын жүзеге асырады, Достастық елдерінің өзара мүдделі мәселелері бойынша ұлттық парламенттерінің біріккен ұсыныстарын әзірлейді.

Тәуелсіз мемлекеттер достастығының парламентаралық ассамблеясының мүшелері Әзірбайжан, Армения, Беларусь, Қазақстан, Қырғызстан, Молдавия, Өзбекстан, Ресей, Тәжікстан, Украинаның парламенттері болып табылады. Байқаушы – 2006 жылдан бастап Ауғаныстан Ислам Республикасы Ұлттық ассамблеясының Волеси Джиргасы.

Тәуелсіз мемлекеттер достастығының парламентаралық ассамблеясы ТМД-ға қатысушы мемлекеттердің Парламентаралық ассамблеясы туралы Келісімнің негізінде құрылды, ол келісімге Армения, Беларусь, Қазақстан, Қырғызстан, Ресей, Тәжікстан, Өзбекстанның парламент басшылары 1992 жылы 27 наурызда Алматы қаласында қол қойды.

1993 – 1995 жылдары Әзірбайжан, Грузия (2010 жылы шығып кетті), Молдавия, 1999 жылы Украинаның Жоғары Радасы Тәуелсіз мемлекеттер достастығының парламентаралық ассамблеясы туралы Келісімге қосылып, оның қатысушылары болды. 1995 жылы мамырда ТМД мемлекеттерінің басшылары Тәуелсіз мемлекеттер достастығының парламентаралық ассамблеясының қызметін реттейтін негізгі құжат – Тәуелсіз мемлекеттер достастығына қатысушы мемлекеттердің Парламентаралық ассамблеясы туралы Конвенцияға қол қойды. 1996 жылы 16 қаңтарда өз күшіне енген осы Конвенцияға сай, Ассамблея Тәуелсіз мемлекеттер достастығының халықаралық парламенттік ұйымы ретінде мемлекетаралық орган статусын алды [2].

Конвенцияға сай Тәуелсіз мемлекеттер достастығының парламентаралық ассамблеясы Тәуелсіз мемлекеттер достастығының мемлекет басшылары Кеңесі және ТМД-ның басқа органдарымен өзара әрекеттесуді жүзеге асырады, үлгілік (типтік) заңнамалық актілерді әзірлейді, ТМД шеңберінде жасалған келісімдерді парламенттердің ратификациялауы процедураларын үйлестіру бойынша, сонымен бірге ұлттық заңнаманы ТМД шеңберінде жасалған халықаралық шарттардың ережелеріне сай ету туралы ұсыныстарды қабылдайды, қатысушы мемлекеттер арасында құқықтық сипаттағы ақпараттармен алмасуға ықпал етеді.

Тәуелсіз мемлекеттер достастығының парламентаралық ассамблеясының алғашқы пленарлық мәжілісі 1992 жылы 15-16 қыркүйекте Бішкекте өтті. Оның барысында Парламентаралық Ассамблеяның тұрақты штаб-пәтерін Санкт-Петербургте, Таврия сарайында орналастыру туралы шешім қабылданды, сол кезден бері Ассамблеяның пленарлық мәжілістері сонда өткізіліп келеді.

1992 - 2012 жылдары Тәуелсіз мемлекеттер достастығының парламентаралық ассамблеясы 38 пленарлық мәжіліс өткізді, оларда ұлттық парламенттер жаңа заңдар мен қолданыстағы заңнамаға өзгерістер дайындау барысында қолданған үлгілік заңнамалық актілер, ұсыныстар және басқа да құжаттар қабылданды [2].

Спикерлер басқарған парламенттік делегациялардан басқа пленарлық мәжілістерге Достастықтың жарғылық және басқа да органдарының өкілдері, байқаушылар, сарапшылар және халықаралық құрылымдардан әріптестер де қатысты.

ТМД-ға қатысушы мемлекеттердің Парламентаралық Ассамблеясының қызметін парламенттік делегациялар басшыларынан құралған Кеңес ұйымдастырады. Тәуелсіз мемлекеттер достастығының парламентаралық ассамблеясының Кеңесін жасырын дауыс беру арқылы Кеңес мүшелері сайлаған Тәуелсіз мемлекеттер достастығының парламентаралық ассамблеясының Кеңесінің төрағасы басқарады. Тәуелсіз мемлекеттер достастығының парламентаралық ассамблеясының Кеңесінің төрағасы 2011 жылдың қарашасынан Ресей Федерациясының Федералдық Жиналысының Федерация Кеңесінің төрағасы Валентина Матвиенко болып табылады. Тәуелсіз мемлекеттер достастығының парламентаралық ассамблеясының Кеңесі жылына екі рет, Санкт-Петербургтегі Таврия сарайында жиналады, сонымен қатар түрлі жылдары Бішкекте, Алматыда, Киевте мәжілістерін өткізді.

Үлгілік заңнамалық актілерді және басқа да құжаттарды даярлауды Парламентаралық Ассамблеяның он тұрақты комиссиясы жүзеге асырады: құқықтық мәселелер бойынша; экономика мен қаржы мәселелері бойынша; әлеуметтік саясат пен адам құқықтары бойынша; аграрлық саясат, табиғи ресурстар және экология бойынша; саяси сұрақтар мен халықаралық ынтымақтастық бойынша; қорғаныс пен қауіпсіздік сұрақтары бойынша; ғылым мен білім бойынша; мәдениет, ақпарат, туризм және спорт бойынша; мемлекеттік құрылыс және жергілікті өзін-өзі басқару тәжірибесін зерттеу бойынша; бақылау-бюджеттік.

Комиссияларда үлгілік заңнамалық актілерді жасау және пленарлық мәжілістерде құжаттарды қарауға дайындау, сонымен қатар осы құжаттарды

халықаралық конференцияларда, семинарларда және басқа да ғылыми-өкілдік шараларында алдын-ала талқылауды ұйымдастыру жұмыстары жүргізіледі.

Тұрақты комиссиялардан басқа Парламентаралық ассамблея тұрақты, уақытша комиссияларды және өзіне жүктелген функцияларды табысты орындау үшін қажетті көмекші органдарды да құра алады.

Тәуелсіз мемлекеттер достастығының парламентаралық ассамблеясы өз шешімдерін консенсус негізінде қабылдайды, бұл өзара тиімді құжаттарды қабылдауға мүмкіндік береді. Тәуелсіз мемлекеттер достастығының парламентаралық ассамблеясының өмір сүрген жылдарында Достастық елдерінің 3000 мыңнан аса депутаттары парламенттік дипломатия мен Ассамблея органдары жұмысында тәжірибе жинақтады.

Тәуелсіз мемлекеттер достастығының парламентаралық ассамблеясы өзін ТМД-ға қатысушы мемлекеттер парламентін біріктіретін парламентаралық ынтымақтастық саласында беделді халықаралық ұйым ретінде көрсетті.

Парламентаралық ассамблеяның үлгілік құжаттары комиссия отырыстарында жан-жақты талқыланып, парламенттердің бейінді комитеттерімен және комиссияларымен келісілді.

Табиғи ресурстарды пайдалану мен қорғау саласына қатысты Орман, Жер, Су және Экологиялық үлгілік кодекстер, қатысушы ТМД елдері үшін қойнау және оны пайдалану туралы Кодекс сияқты негізгі құжаттар Достастық мемлекеттерінің табиғи ресурстарды пайдалану мен қорғау саласындағы заңнамаларын үйлестіру мен жақындастыруға бағытталған.

Тәуелсіз мемлекеттер достастығының парламентаралық ассамблеясы «Экологиялық қауіпсіздік туралы», «Тұрғындардың радиациялық қауіпсіздігі туралы», «Пестицидті агрохимикаттармен қатынастағы қауіпсіздік туралы», «Қауіпті өндірістік объектілердің өнеркәсіптік қауіпсіздігі туралы», «Экологиялық қауіп зоналары туралы» және т.б. үлгілік заңдары үлкен маңызға ие болды.

«Экологиялық шығынды бағалау туралы», «Жинақталған экологиялық шығынды жою туралы», «Экологиялық туризм туралы», «Мұнай өнімдерін құбырлармен транспорттаудың экологиялық қауіпсіздігі туралы», «Қоршаған ортаны қорғау, табиғатты пайдалану және экологиялық қауіпсіздікті қамтамасыз ету салаларындағы мемлекеттік ақпараттық жүйелер туралы» үлгілік заңдар, сонымен қатар Экологиялық саясатты қалыптастыру мен ұлттық экологиялық орталықтар құру туралы Ұсыныстар талқыланды.

Тәуелсіз мемлекеттер достастығының парламентаралық ассамблеясының экология саласындағы конгрестік қызметі де маңызды орын алады. 2008 жылдан бастап Ресей Үкіметінің қолдауымен және Біріккен Ұлттар Ұйымының өнеркәсіптік дамуы жөніндегі ресми әріптестік (UNIDO) аясында Ресей Федерациясының Федералдық Жиналысы Федерация Кеңесімен бірге Невалық халықаралық экологиялық конгресс өткізілуде. Конгресс ТМД елдерінің экологиялық қауіпсіздікті қамтамасыз ету мен экологиялық заңнаманы үйлесімді ету саласындағы парламентаралық ынтымақтастыққа ықпал етеді. Ол экологиялық қауіпсіздіктің халықаралық жүйесін қалыптастыру, экологиялық құқықты жетілдіру және ТМД елдерінің заңнамаларын жақындастыру сұрақтары бойынша трансшекаралық ынтымақтастықты нығайтуда беделді алаңға айналды.

2017 жылы 27 мамырда Санкт-Петербургте өткен Сегізінші Невалық халықаралық экологиялық конгресс өзінің қоршаған табиғи ортаны қорғау мәселелерін және ТМД елдерінің тұрақты даму жолындағы оларды шешудің жолдары туралы тәсілдерді ашық түрде талқылауға арналған мойындалған алаң ретіндегі статусын бекітті [3].

Өз қызметінде Тәуелсіз мемлекеттер достастығының парламентаралық ассамблеясы ТМД елдерінің заң шығарушы билік орындарымен, ғылыми-білім беру орталықтарымен, түрлі сараптамалық ұйымдармен, азаматтық қоғам құрылымдарымен, үкіметтік емес ұйымдармен белсене өзара әрекеттеседі.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Содружество Независимых Государств.- <https://ru.wikipedia.org/wiki>.
2. Межпарламентарная ассамблея СНГ. – <https://ru.wikipedia.org/wiki>
3. https://www.dvfu.ru/science/conference/viii_nevsky_international_ecological_congress_environmental_education_clean_country/.

УДК 504.75

КАСПИЙ ТЕҢІЗІНІҢ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ПРОБЛЕМАЛАРЫ

Карашаев Д.Э.

Ш. Есенов атындағы Каспий мемлекеттік технологиялар және
инжиниринг университеті, Ақтау қ.

Андатпа. Каспий теңізі — бірегей су айдыны, оның көмірсутекті ресурстары мен биологиялық байлықтарының дүниежүзінде ұқсастықтары жоқ. Каспий — әлемдегі ең көне мұнай өндіру бассейні. Каспий өңірі аудандарында (кең мағынада) Каспий теңізінің периметрі бойынша орналасқан бел елді белгілейді: бұл Әзербайжан, Ресей, Қазақстан, Иран және Түрікменстан. Оларды «Каспий теңізінің бассейні» мемлекеттері деп атау қабылданған.

Түйінді сөздер: Жаһандық энергетикалық қауіпсіздік, мұнай бассейні, экологиялық қауіпсіздік.

Қазақстан жаһандық энергетикалық қауіпсіздіктің түйінді элементі болып табылады. Әлемдік деңгейдегі мұнай мен газдың ірі қорына ие біздің еліміз энергетикалық саладағы өзінің сенімді стратегиялық серіктестік және өзара тиімді халықаралық ынтымақтастық саясатынан бір адымға да кері шегінбек емес.

Каспий – әлемдегі ең ірі тұйық му қоймасы. Көбіне ірі көл ретінде қаралады. Бірақ бұл анық емес, себебі көлеміне, даму процестері мен тарихының сипатына қарасақ, теңіз болып табылады. Бұған арнасының мұхит типіндегі қабат болып табылатындығы айғақ. Гипотезалардың біреуіне сүйенсек, Каспий теңізінің атауы Каспий теңізінің оңтүстік-батыс жағалауында б.д.д. 1 мыңжылдықта тіршілік еткен ат өсіретін көне тайпа – каспи тайпасының құрметіне берілген.

Үшінші мыңжылдықтың басында экологиялық қауіпсіздік мәселесі ерекше тереңдікке ие болды, оның шешілуі әлемдік қауымдастықпен адамзаттың тірі қалуының маңызды факторы ретінде мойындалады. Экологиялық қауіпсіздік экологиялық тепе-теңдіктің тұрақтылығы, қоршаған ортаға шамадан тыс стихиялық (табиғи) және антропогендік әсер етуінен қоғамның қорғалуының деңгейімен анықталады.

Кейінгі жылдарда шамадан тыс тереңдікке бірден-бір табиғи объект болып табылатын Каспий теңізінің экологиялық денсаулығын сақтау мәселесі ие болды. Каспий теңізі — бірегей су айдыны, оның көмірсутекті ресурстары мен биологиялық байлықтарының дүниежүзінде ұқсастықтары жоқ. Каспий — әлемдегі ең көне мұнай өндіру бассейні. Сонымен, мысалы, Әзербайжанда, Апшерон түбегінде мұнай өндіру

150 жылдан астам уақыт бұрын басталды [1].

Каспий өңірі аудандарында (кең мағынада) Каспий теңізінің периметрі бойынша орналасқан бес елді белгілейді: бұл Әзербайжан, Ресей, Қазақстан, Иран және Түрікменстан. Оларды «Каспий теңізінің бассейні» мемлекеттері деп атау қабылданған. Дипломатиялық тәжірибеде дәл осы термин аймақтық елдерді белгілеу үшін пайдаланылады. Бүгінгі күні Каспий мәселесі өте өзекті, бірақ халықаралық-құқықтық статусы және Каспий өңірі мемлекеттері арасында мұнай ресустарын бөлу туралы мәселе қалай шешілетіндігіне тәуелділіктен тыс Каспий аймақтың экологиялық объектісі болып қала береді. Оның бөліктерінің біріндегі дағдарыс жалпы, біртұтас апатқа айналады, ең соңында бұл әрбір мемлекеттің және оның болашақ дамуына әсер етеді.

Теңіздің басты ластаушысы, сөзсіз, мұнай болып табылады. Мұнай ластанулары жасыл-көк және диатомды балдырлармен көрсетілген Каспийдің фитобентосының және фитопланктонының дамуын басым етеді, оттегінің өнімділігін төмендетеді. Ластанудың көбеюі су беті мен атмосфераның арасындағы жылу-, газ-, ылғал айналымына әсер етеді. Үлкен аудандарда мұнай қабыршықтары таралуының салдарынан булану жылдамдығы бірнеше рет төмендейді. Каспий теңізінің ластануы сирек балықтардың және басқа тірі организмдердің басым бөлігінің жойылуына әкеледі. Мұнайлық ластанудың әсер етуі суда жүзетін құстарда көрнектірек көрінеді. Осетр балықтарының қоры азайып барады.

2000 жылы Атырау қаласында 70 ш. оңтүстік-шығысқа қарай теңіздің таяз аймағында ең ірі Шығыс-Қашаған мұнай және газ кен орны ашылды. 2001 ж. Батыс Қашаған кен орнының мұнай-газдылығы дәлелденген. Солтүстік Каспий теңізінің қайнары үлкен дәлелденбеген қорлар бар болғандықтан, Қазақстанның мұнай-газ болашағы келесі үш Теңіз, Қарашығанақ және Қашаған кен орындарымен тікелей байланысты. Дәл Қашаған, Теңіз бен Қарашығанақтағы өндірістің мүшкіл деңгейіне тоқталмай, 7-9 млрд. баррель қорымен экономикалық өсудің негізгі қозғалтқышы болады. Сонымен қатар, 2015 ж. қарай Қарашығанақтағы газ өндірісін жылына 25 млрд. м³, ал Теңізде – жылына 8-9 млрд. м³ жеткізу жоспарланады. Осы уақытта Қашаған ҚР ең ірі газ шығару көзі болып отыр. Себебі одан алынатын қор 1 триллион м³ құрайды. Қашағанда жолай газ Теңіздегі сияқты күкірттің мөлшерінен жоғары. Кен орнының өзі жоғары температурамен және қысыммен сипатталады. Бұрғылау жасанды құрылған аралдан жүргізіледі. Теңіздің тереңдігі мұнда 3,5 м.

Мұнайлық ластану әсіресе Каспийдің солтүстігінде теңіздің ауданынан 27.7 % ауданы, судың 6.2 м орташа тереңдігі кезінде жалпы көлемінен 0.94 % судың өте төмен деңгейінен қауіпті. Яғни, егер теңіздің әр түрлі бөліктерінде су көлемінің бірлігіне мұнайдың бір тоннасын құйса, онда Солтүстік Каспийде шамамен экожүйеге ластағыштар 100 есеге қатты әсер етеді. Волга мен Оралдың қатты ағысының арқасында солтүстік Каспий, Орталық және Оңтүстік Каспийге қарағанда едәуір өнімді, басты азық қоры, балықтардың, итбалықтардың «балалар бақшасы», құстардың ұя салу орны болып табылады.

Каспий теңізінің табиғи ортасының негізгі ластану көздері өзен ағындысымен (материктік ағыс) шығару және тазартылмаған өнеркәсіптік және ауыл шаруашылығы ағындыларының, қалалар мен жағалаудағы ауылдардың коммуналдық-тұрмыстық ағынды суларының төгінділері; өзен және теңіз кеме қатынасы, каспий кеме жайларындағы кемелердің ағынды сулары; құрлық пен теңіз қайраңында мұнай және газ ұңғымаларын пайдалану; теңіз жолымен мұнай тасымалдау, құбырлардағы апаттар; теңіздің түбін тереңдететін жұмыстар кезіндегі екінші рет ластану, мұнай газ және энергия кешендерінің объектілерін жылытумен және тазартылмаған төгінділеріне байланысты Каспийдің ластануы; жер бетіндегі, су және теңіз экожүйелерінің био әр

түрлілігінің және іске қосылған механизмдердің жоқтығынан өнімділігінің азаюы; құқықтық құжаттардың жетілмегендігі, халықтың жеткіліксіз экологиялық сауаттылығы; мұнай өндіру аудандарында халықтың аурусының өсуі болып табылады.

Ерекше қауіпті мұнай көмірсутектерінің, хлор-органикалық қосылыстардың, ауыр металдар мен радионуклидтер жоғары мөлшерімен анықталатын химиялық ластану болып табылады. Қазірдің өзінде Каспийде мұнай көмірсутектілердің орташа шоғырлануы 1.5-2 есе балық шаруашылығы су қоймаларының нормасынан жоғары. Каспийде биологиялық жансыз және ең ластанған Баку бухтасының мысалында теңіздегі қарқынды мұнай өндірісінің салдарын көруге болады. Ресей жағалауында мұнай көмірсутектілерінің Теректің сағаларында шоғырлануы, сондай-ақ ықтимал нормадан асты, бұл Шешенстандағы соғыс әрекеттерімен байланысты болды. Жыл сайын 20-30-ға жуық көп төгінділер тіркеледі, үнемі техногенді апаттардың саны көбейіп отырады [2].

Апшеронға ұқсас жолдан жаңа мұнай өндіру орталықтары – Теңіз (Қазақстан) және Челекен (Түрікменстан) өте бастайды. Мұндағы экологиялық жағдай көбінесе Каспийдің батыс жағалауында қалыптасқан жағдайды қайталайды. Бірақ, ол мұндағы мұнай құрамы бойынша жоғары күкіртті, құбыр жүргізу транзитінің алдында арнайы тазартуды талап ететін меркаптандардың көп мөлшерлі болуымен күрделілене түседі. Оның теңізге түсуі үлкен экологиялық зардаптарға әкелуі мүмкін. Ал мұнай өндірудің пластылық жағдайлары (жоғары температуралар мен қысымдар) апатсыз пайдалануға маңызды қосымша шығындарды ғана емес, сонымен қатар, барлау мен өндіру кезінде өте қатты экологиялық стандарттарды сақтауды талап етеді. Каспий сулары орташа ластанған болып бағаланғанда, аздап, жасанды тұндырғыштардың ролін атқаратын өзеннің су қоймаларына, каспийлік түптік шөгінділерге және теңіздің қыздырылатын жоғары қабаттарында өзін-өзі тазарту процестерінің жоғары жылдамдығына міндетті.

1978 ж. бастап Каспий трансгрессивтік кезеңде тұр. Кейінгі бірнеше жылдарда Каспийдің деңгейі тұрақтандырылды, мұнай өндіру аудандарындағы теңіздің деңгейін артуы кез келген апаттық жағдайларға, қорғау бөгеттерінің және үйінді ғимараттардың бұзылуына, құбыр жолдарының жарылуына, жер асты суларының ластануына және т.б. әкелуі мүмкін.

Каспий теңізінің мұнай кен орындарын пайдаланудың ерекшелігі – құрамында мұнай бар жыныстарының нашар тұрақтылығынан ұңғымалардан алынатын сұйықта құмның көп көлемінің болуы. Құрамында қалдықты мұнайдың 5-10 проценті бар құм кейде пайдалану колоннасында және сорғы-компрессорлық құбырларда жиналады және тіпті кептеліс жасауға да қабілетті. Барлық дерлік өндірістік мұнай және газ өнеркәсібінің объектілері (соның ішінде құбыр жүргізу жолдары) сәйкес жағдайларда қоршаған ортаны әр түрлі экологиялық маңызды көптеген зиянды заттармен ластайды. Әр түрлі зерттеулер бойынша мұнай физиологиялық процестерге кері әсер ететіні, әр түрлі тіндер мен органдарда патологиялық өзгерістерге әкелетіні, ферментативтік аппарат пен нерв жүйесінің жұмысын бұзатындығы қалыптасқан. «Зиянсыз» болып саналатын салыстырмалы шағын мұнаймен ластанулар балықтарда, ұлуларда қан құрамының өзгеруіне әкеледі және зат алмасуын бұзады. Ластану көздерін талдау, теңіздік мұнай және газ кенорындарын Каспийде әзірлеу және барлау кезінде теңіз көбінесе мұнаймен, химиялық өңделген құм ерітіндісімен, ЖММ, химиялық реагенттермен, сондай-ақ, техникалық йодтармен ластанатынын көрсетеді [2].

Ендеше, жоғарыда айтылғандардың бәрін қарастыра келе, Каспий ауданның жалпы экологиялық объектісі Каспий болып табылатынын көре аламыз және оның бір бөлігінде болған дағдарыс ортақ, бөлінбейтін экологиялық апатқа ұшырайды. Ал бұл, соңында әр мемлекеттің жеке жоспарына және оның даму перспективаларына әсер етеді. Каспий маңындағы мемлекеттердің арасында мұнай ресурстарының бөлінуі

туралы сұрақтың қалай шешілетіндігіне тәуелсіз, мұнай операцияларына және Каспийдегі жалпы жағдайға тиімді экологиялық бақылау жүргізу осы мемлекеттердің бірлесіп бақылау кезінде ғана мүмкін екені айдан анық. Мұндай бақылау Каспий маңындағы мемлекеттермен құрылған және сәйкес өкілеттіктермен басқарылатын мемлекетаралық экологиялық орган, соның ішінде мұнай жобаларын алдын ала экологиялық сараптау, жоғары тәуекелге баратын экологиялық қауіпті болған жағдайда осы жобаларды тоқтата тұру немесе тоқтату, сондай-ақ, экологиялық сипаттағы бірлескен бағдарламаларды әзірлеу және жүзеге асыру құқығы арқылы іске асырыла алады [3].

Сонымен, Каспийдің және оның жағалауының экологиялық проблемалары аймақтың елдерде қарқынды экономикалық дамуының салдары болып табылады. Бұған ұзақ мерзімді табиғи өзгерістермен (теңіз деңгейінің ғасырлық тербелісі, климаттың өзгеруі) қатар, бүгінгі күннің терең әлеуметтік-экономикалық проблемаларының да (ауыспалы кезең, экономикалық дағдарыс, қақтығыстар, трансұлттық корпорациялар және т.с.с) негізі бар.

Мұнаймен ластану қауіпі және теңіз деңгейінің қарқынды көтерілуі мен Каспийдің Қазақстандық бөлігінде мұнай және газ кен орындарын өнеркәсіптік әзірлеуді бастаумен байланысты да ұлғаяды. Каспий теңізі қайраңының мұнай-газ кен орындарын игерудің технологиясын таңдау және әзірлеу кезінде қажет экологиялық қауіпсіздігін қамтамасыз ету – ҚР мұнай-газ саласының маңызды міндеттерінің бірі.

Каспийдің жағдайы мен ластануы бойынша туындаған мәселелер аумақта қоршаған ортаны қорғау бойынша шұғыл шаралар қолдануды талап етеді. Каспий теңізінің экологиялық жағдайын жақсарту және қалпына келтіру үшін 1998 жылдан бастап жағалауындағы бес мемлекет үкіметінің шешімімен Каспий Экологиялық Бағдарламасы (Тасис, ЮНДП, Бүкіләлемдік банк) жұмыс істей бастады, оның шеңберінде аумақтағы экологиялық жағдайды жақсарту бойынша Стратегиялық Ис-әрекеттер Жоспары әзірленетін болады. Каспий теңізінің бассейнінде көмірсутектілер ресурстарын игеру және іске қосылғандарын пайдалану кезінде табиғатты қорғау шараларын жүргізу қажет. Каспий теңізі аумағы дағдарыс шегінде тұрған экологиялық зоналардың категориясына кіреді. Аймақтың нақты экологиялық сыйымдылығын ескерумен мұнай өндірудің теңгерілген көлемі кезінде, Каспийдің балық шаруашылық мәні бірнеше онжылдықтар барысында тұрақтандырылады, және тұру ортасы болашақ ұрпақ үшін қанағаттанарлық күйде толық сақталады [3].

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Қазақстанның физикалық географиясы, А., 2017. ISBN 9965-34-809-X.
2. Каспий экологиялық программасы, Информационный бюллетень, 2016, №2.- 61б.
3. Ә. Бейсенова, А. Самақова, Т.Есполов, Ж. Шілдебаев Экология және табиғатты тиімді пайдалану, Алматы.-2016, 328 б.

КАСПИЙ АЙМАҒЫНДАҒЫ АҚШ САЯСАТЫНЫҢ НЕГІЗГІ БАҒЫТТАРЫ

Журасова А.Ш.

М.Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан мемлекеттік университеті
Орал қ.

Аңдатпа. Мақалада Каспий аймағының халықаралық қатынастардағы орны, ондағы АҚШ мемлекетінің ұстанған позициясы мен оның Каспий аймағы үшін маңызы туралы айтылған.

Түйінді сөздер: мемлекет, АҚШ, Каспий, принцип, позиция, нарық, мұнай мәселесі, шешім.

Көмірсутекті ресурстарға тұрақты түрде енуді қамтамасыз ету АҚШ-тың сыртқы саясатының маңызды басымдықтарының бірі болып саналады. Сондықтан Каспий аймағындағы мәселелерден АҚШ-та шет қалмады. Өйткені «суық соғыс аяқталғаннан кейінгі халықаралық қатынастарда жаңа модельді қалыптастырушы» АҚШ бұл аймақта көп қырлы және көп аспектілі белсенді саясат жүргізуге кірісті. КСРО ыдырағаннан кейін АҚШ Каспий аймағын өздерінің өмірлік маңызды ұлттық мүдделері зонасы деп жариялады. Дж.Буш президенттігі кезіндегі Мемлекеттік хатшы Дж.Бейкер: «Каспий – это не экономическая и не геологическая или техническая проблема. Это геополитическая проблема первостепенной важности» деп дәлелдеді [1,37].

Аймақтағы АҚШ саясатының ерекше басымдық алуы Джордж Буш-үлкеннің 1989 жылы АҚШ-тың 41-ші президентті ретінде билікке келуінен басталды. Өйткені Дж.Буштың президенттігі әлемдегі түбірлі өзгерістерге сәйкес келді. Бұлар: Шығыс Европадағы коммунистік режимнің, Берлин қабырғасының құлауы, КСРО-ның ыдырауы т.т. болды. Барлық осы өзгерістердегі бір ғана әлемдік констант – мұнай - әлемдік державалардың назарын өзіне тартты. Сондықтан да Дж.Буш-үлкен өзінің әкімшілігінде алдымен негізгі шешім ретінде КСРО ыдырағаннан кейінгі құрылған тәуелсіз ұлттық мемлекеттерді танып, олармен дипломатиялық қарым-қатынастарды орнатты, олардың әрқайсысында өз елшілігі мен консулдық қызметтерді ашты. Қысқа мерзім ішінде АҚШ-қа дипломатиялық және экономикалық салада ынтымақтастық деңгейін көтеруге мүмкін туды. Бір мезгілде американдық компаниялар аймақтың дамушы экономикасын жандандырды.

Жалпы Каспий аймағына әлемдік державалардың назар аударуына әкелген жағдай 90-жылдардың 1-жартысындағы негізгі проблемалар: Каспий теңізінің құқықтық статусы мен жаңа тәуелсіз мемлекеттердің энергетикалық қорды өндіруден алатын кірісінің мәселесінің шешілмеуі болды. Осындай түйіні шешілмеген күрделі мәселелер туындап отырған кезде АҚШ өзінің жетекшілік позициясын енгізді мақсат етті. 1993 жылы Ақ үйге билікке келген Бил Клинтон Каспий аймағы саясатын жүзеге асыру үшін 1994 жылы Каспий саясатын жасау жөніндегі ведомствоаралық жұмысшы тобын құрды.

М.Чумалов «Жаңа тәуелсіз мемлекеттерге АҚШ-тың саясатының өзгеруінің басты белгілері шамамен 1995 жылдан басталды және ол осы аймақта мұнай мен газдың мол қоры бар екендігі туралы мәліметтердің таралуымен байланысты болды» деп көрсеткен [2,53]. Оны 1995 жылғы көктемдегі бағдарламалық сөзінде У.Кристофер де мәлімдеген. Каспий аймағындағы АҚШ саясатының эволюциясында 1995 жылғы Ресей Президентінің «РФ стратегиялық курсы туралы» Указы маңызды фактор болды.

Онда: «ТМД елдеріне қатысты Ресей саясатының басты мақсаты әлемдік қауымдастықта шынайы орнын алуды талап ете алатындай осы елдердің интеграциялы экономикалық және саяси бірлігін құру» деп көрсетілген. Ал АҚШ үшін бұл указдың Каспий аймағында өз әрекетін белсендендірудің өзіндік ықпалы болды. Осыған орай 1995-1996 жылдары АҚШ аймаққа ену мен өз позициясын нығайтудың әртүрлі комплекстік механизмін жасауға кірісті. В.Писарев Каспий аймағындағы АҚШ саясаты бағытталған мақсаттардың үш негізгі тобын бөліп көрсетеді. Оның бірінші тобы - әлемдегі геосаяси жағдайдың өзгеруі мен Каспий аймағының өсіп отырған стратегиялық ролін пайдалану. Екінші топ – Каспий аймағының барлық бағыттарының спектріндегі негізгі мәселелерді шешуге американдық позицияның енуін, қатысуын және орнығуын қамтамасыз ету; Үшінші топ аймақтың ресурстарының потенциалын өңдеуді қалыптастыру мен перспективаларына бақылау мүмкіндігін алуды; бұрынғы кеңестік республикалардың американдық экономикалық, саяси, ғылыми-техникалық және басқалай көмегіне тәуелді болуын қарастырады.

Жалпы Каспий аймағының мұнайы американдықтардың болашағы үшін қажет. Себебі американдық экономиканың ең әлсіз тұстарының бірі шектен тыс энергия мен басқа да табиғи ресурстарды қолдануы болып табылады. АҚШ-тың үлесіне энергияны әлемдік қолданудың 24% тиесілі және өз қажеттіліктерінің 52%-ін импорт есебінен қамтамасыз етеді. АҚШ импорты төрт елден келеді. Олар Канада(15%), Сауд Аравиясы (14%), Венесуэла (15%), Мексика(12%) [3,14]. Каспий аймағына ерекше мән берілуі керектігі туралы алғашқы жария нұсқау 1997 жылы наурыздағы АҚШ президентінің ұлттық қауіпсіздік жөніндегі көмекшісі С.Бергердің сөзінде орын алды. Ал 1997 жылғы мамырдағы Ақ Үйдегі «жаңа ғасырға арналған ұлттық қауіпсіздік стратегиясы» баяндамасында «энергоресурс көздерін диверсификациялауға» ашық ұсыныс айтты.

Қазіргі таңда мұнай-газ қорлары әлемдік саясаттың маңызды факторларының біріне айналып отырған кезеңде мұнай мен газ қорларын игерудегі ірі жобалар кең ауқымды халықаралық ынтымақтастықтың негізі болып табылады. Барлық мұнай-газ өндіруші елдер өзінің саясатында энергетикалық дипломатияны қолданады, оның барысында мемлекет әлемдік рыноктағы отын-энергетикалық кешендердің мүддесін қорғайды. Басты энергетикалық қорды тасымалдауда АҚШ та өзінің белгілі бір позициясын ұстанады. Олардың басты принципті бағыттарының бірі мұнай құбырларының жаңа бағыттары не Ресей, не Иран территориясы арқылы өтпеуін қалауы. Осы себепке орай Баку-Джейхан жобасы пайда болды. Каспий аймағындағы тұрбақұбырларының жаңа маршруттарын жасауға АҚШ-тың қатысуындағы мақсаты аймақтағы каспий мұнайын шығару жолдарына ие болу. Бұл мақсат туралы конгресте Ф.Пенья былайша мәлімдеген: «Сооружение при нашей поддержке несколько трубопроводов позволят в большей степени обеспечить коммерческие интересы компаний, действующих в государствах Каспийского региона, а также самих этих государств; позволят избежать чрезмерной зависимости от конкурентов в области транзитной транспортировки энергоресурсов. Кроме того, сооружение нескольких трубопроводов... послужит скорее диверсификации, чем концентрации мировых источников энергии» [1,68]. Бұл тұжырым Клинтонның әкімшілігі қабылдаған энергетика саласындағы кешенді ұлттық стратегияға енгізілді.

АҚШ әкімшілігі өз алдына мұнай ағысын өзгерту арқылы аймақты басқару мүмкіндігін алу міндетін қойды. Осы міндетті жүзеге асыру жолында АҚШ әкімшілігінің басты және принципті шарты жаңа маршруттардың не ресей, не иран территориялары арқылы өтпеуін қамтамасыз ету болып табылды. Осы себептен жоғарыда атап кеткен Баку-Джейхан негізгі экспорт тұрбақұбыры (ОЭТ) жобасы пайда болған еді. АҚШ табиғи газ бен мұнайды Европа елдеріне тасымалдау саласында Азербайжан, Қазақстан, Түркіменстанның Ресейге тәуелділіктен босау жөніндегі

тұрбақұбыры саясатын қолдайтынын мәлімдеді. Осыған орай Шығыс-Батыс коридорын құрудағы алғашқы қадам 1999 жылы сәуірде Баку-Супса тұрба құбырын пайдалануға енгізу болып табылады. Оның ашылуына АҚШ-тың вице-президенті А.Гор қатысты. Екінші ірі жоба Каспий тұрбақұбыры концернінің (КТК) Тенгиз-Новороссийск тұрбақұбырының құрылысы болып табылады. Бұл Я.Калицкидің пікірінше «каспий газының түрік және еуропалық рыноктарға» шығуы. Ал 1998 жылы Баку-Джейхан коридоры Каспий аймағын игеру саласындағы Вашингтон саясатының алғашқы жоспарына шықты. Б.Клинтон: «Соединенные Штаты привержены строительству трубопровода Баку-Тбилиси-Джейхан, являющегося важным элементом нашего общего подхода к энергетическому развитию Каспия. Мы хотим обеспечить странам региона доступ на мировые рынки, одновременно помогая разнообразить источники энергоснабжения потребителей в Соединенных Штатах и по всему миру», - деп мәлімдеген [3,36]. Ал «Нью-Йорк таймс» газеті Клинтон үшін бұл «көктеген тілеген жоба» деп жазған. Ал Баку-Тбилиси-Джейхан жобасы 2000 жылғы көкектегі Вашингтон келісіміне байланысты Грузия, Әзербайжан, Түркия және АҚШ-тың шешімімен негізгі құбыр ретінде 2004 жылы толық іске қосылды. Оның өткізу мүмкіндігі, яғни қуаты жылына 50 миллион тонна, бағасы 2,4-3,7 миллиард доллар. Осындай қосалқы маршруттың арқасында АҚШ үшін қосымша пайда түссе одан Каспий аймағына қатысушы ел ретінде Қазақстан да ұтылмайды. Себебі осы маршрут арқасында Каспий теңізінің солтүстігіндегі қазақстандық сектордағы мұнай қоры толық түрде сыртқы рынокта іске аса алады. Әрине Қазақстан үшін Иран арқылы Парсы шығанағына мұнай тасымалдау жолының бар екендігін де жоққа шығаруға болмайды. Бірақ оған АҚШ пен Иран арасындағы қайшылықты қатынастар кедергі болып отыр. Сондықтан да қазіргі таңдағы ең қызықтырушы жоба Транскаспий газқұбыры болып отыр. Оның өткізу мүмкіндігі жылына 32 миллиард кубометр, бағасы 2 миллиард долларды құрайды. Мұндай маршрут табиғи газға бай Түркіменстанға тиімді, себебі ол газды таза бағамен батыс рыноктарда сатуды көздейді.

Каспий аймағына қатысты саясатында АҚШ әсіресе трансевразиялық транспорт коридорына үлкен қызығушылықпен қарайды. Себебі ол жеке капиталдың Орталық Азия мен Закавказье елдерінде мықты позиция құруына мүмкіндік береді және тиімді ықпал ету құралы болып табылады. 1993 жылдың өзінде Брюссельдегі еңбек пен транспорт министрлерінің Конференциясында Закавказье мен Орталық Азияның сегіз елінің лидерлерінің қатысуымен Европа-Кавказ-Азия транспорт коридоры идеясы Евросоюз ТРАСЕКА жобасына енгізілді. АҚШ та бұл жобадан тыс қала алмады. Сенатор С.Браунбек Каспий теңізі аймағындағы АҚШ-тың экономикалық және стратегиялық мүдделерін қорғайтын «Жібек Жолы Стратегиясы» заң жобасын ұсынды. 1997 жылы АҚШ конгресі Жібек жолында орналасқан елдерге қатысты кешендік бағдарламаны талдады. Ал екі жылдан соң 1999 жылы АҚШ конгресі «Жібек Жолы туралы» арнаулы актіні қабылдады. Онда каспий аймағындағы американ әкімшілігінің әртүрлі мақсаттарын көрсетті. Осы жоғарыдағы мақсатын жүзеге асыруда 1998 жылы АҚШ Жаңа каспий бастамасы туралы жариялады, ол АҚШ үкіметі жанындағы үш тәуелсіз сауда және инвестициялық ұйымдардың –Эксим-банк, шетелдегі жеке инвестиция жөніндегі Корпорация мен АҚШ дамуы мен саудасы жөніндегі Агенттік басшыларын біріктірді. Ал 1999 жылы Б.Клинтон әкімшілігі Анкарада Каспий финанс орталығын ашты. Бұл ұйымдар АҚШ-тың аймаққа енуіне кең жол ашты. 1998 жылы Ян Калицки жасаған Каспий аймағындағы американ саясатының негізгі мақсаттарының тізімінде Каспий мемлекеттерінің қауіпсіздігі мен суверенитетін қамтамасыз ету; энергияның әлемдік көздерін өсіру және диверсификациялау; Каспийде аймақтық кооперацияны құруқамтамасыз ету; АҚШ-тың мұнай компанияларын қолдау; Иран мемлекетінің саясатын өзгерту мақсатында оған қысым жасау қарастырылған. Ал АҚШ

президентінің арнаулы кеңесшісі және Каспий бассейніндегі дипломатиялық мәселелер жөніндегі мемлекеттік секретарь Ричард Морнингстар АҚШ-тың аймақтық саясатының нарықтық демократиямен даму жолындағы жаңа тәуелсіз мемлекеттерді олардың тәуелсіздігін, территориялық тұтастығы мен құндылығын қолдай отырып, нығайту; басқа елдердегі АҚШ үшін коммерциялық мүмкіндіктерді кеңейту міндеттерін белгіледі. Каспийдегі американ стратегиясының орталық элементтерінің бастысы жаңа экономикалық инфрақұрылымды құруда прикаспий елдерін қолдау, өйткені бұрынғы кеңестік республикалардың бұрынғы құрылымы аймақтың тез елдерінің ынтымақтастығын қолдауға икемделмеген.. Аймақтағы АҚШ саясатының келесі бағыты аймақтың басты ойыншыларын экономикалық қолдау болып табылады. Бұл ең алдымен Түркияға қатысты. Өйткені Түркия басты лидерге айналуға ұмтылады, сонымен қатар ол көптеген жылдар бойы аймақтағы АҚШ-тың одақтасы болып табылады.

Каспий аймағының энергетикалық потенциалын игеруге қазіргі таңда мынадай ірі американдық корпорациялар: «Экссон», «Шеврон», «Юнокал», «Мобил ойл», «Мобил эксплорейшн», «Пеннзойл», «Арко», «Дельта ойл», «Орикс энерджи» т.б. Олар Каспий аймағының көміртектік ресурстарын игерудің барлық ірі жобаларына қатысады. Американдық компаниялар аймақтағы өсіп отырған мүмкіндікті өз мүдделерін жүзеге асыру үшін Москва мүдделерімен есептеспей белсенді қолдануға ұмтылады. Бұл мақсатты аймақ басшыларын капитал қорын аудару мүмкіндігімен тәуелді етумарқылы жүзеге асыруда.

Әрине Каспий жағалауы мемлекеттері Президенттерінің өткізген төрт Саммиті барысындағы кездесулер барысында Каспий аумағына басқа елдердің әскери күштерін, кемелерін кіргізбеу туралы және Каспий аймағының экологиясын бірлікте қорғау туралы өзара келісімге келді. Бұл да үлкен жетістік екені белгілі. 2017 жылы 4-5 желтоқсанда Мәскеу қаласында өткен Каспий жағалауы мемлекеттерінің Сыртқы істер министрлері кеңесінің қорытындалары бойынша Каспий теңізінің құқықтық мәртебесі туралы конвенция жобасының мәтіні келісілді. Ал 2018 жылы 12 тамызда Ақтауда өткен саммитте қабылданған конвенция бойынша 1992 жылдан бері талқыланып келе жатқан мәселе белгілі бір деңгейде тоқтамға келіп, Каспий теңізі бес ел арасында теңіз ретінде бөлінген. Қазақстан теңіздің 29 пайызына ие[4]. Құжат жобасы бойынша, бес мемлекет өздеріне тиесілі территорияда шикізатты барлап, өндіре алады. Сондықтан сыртқы елдер осы аймақтағы елдердің мүдделерімен толықтай санаспай әрекет ете алмайтыны айқындалды.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Стратегия национальной безопасности США для нового столетия. Белый Дом, октябрь 1998. // Независимая газета. 1999. 10 февраля.
2. Чумалов М.Ю. Каспийский нефть и межнациональные отношения. ЦИМО, 1999. - 356с.
3. Внешнеполитическая стратегия республиканской администрации США (2001 – 2002 гг.) // ИСКРАН. М., 2002. С. 85 - 88; США на рубеже веков / ИСКРАН. М., 2001. С. 331.
4. Каспийдің құқықтық мәртебесін анықтайтын құжатқа қол қойылды // <https://www.azattyq.org/a/kazakhstan-aktaucaspian-summit-agreement/29428502.html>.

ПЕРСПЕКТИВЫ РЕГИОНАЛЬНОГО СОТРУДНИЧЕСТВА ПРИКАСПИЙСКИХ ГОСУДАРСТВ

Медиханова А.Б.

Каспийский государственный университет технологии и инжиниринга
им. Ш.Есенова, г. Актау

Аннотация. В статье в обобщенном формате рассмотрены факторы, условия и перспективы экономического сотрудничества прикаспийских государств.

Ключевые слова: Каспийский регион, сотрудничество, перспективы.

Каспийский регион в системе международных отношений и мировой политики играет важную роль. Стратегическая значимость региона обусловлена следующими факторами:

- геополитической ролью региона, уникального по потенциалу и географическому расположению между двумя наиболее подверженными политической перестройке, хотя и в разной степени и направленности, регионами мира - Центральной Европа и постсоветское пространство с севера и так называемый регион Большого Ближнего Востока с юга, а также между основными потребителями нефтегазовых ресурсов региона в Европе и Азии;
- геоэкономической ролью - запасами природных ресурсов, транспортно-коммуникационными возможностями и уникальностью экосистемы региона;
- в регионе отражается практически весь спектр характерных для мировой системы вызовов и угроз глобализации, таких как: развитие в условиях многополярности и экономического противостояния Запада и Востока; нарастание цивилизационных противоречий; истощение природных ресурсов; вероятность экологических и техногенных угроз планетарного масштаба и др.

На современном этапе развития всеми прикаспийскими государствами – Азербайджаном, Ираном, Казахстаном, Россией и Туркменистаном - признается значимость региона и необходимость сотрудничества. Подписание 12 августа 2018 г. в г. Актау на Пятом саммите прикаспийских государств Конвенции о правовом статусе Каспия стало исторической вехой в международных отношениях Каспийского региона. Благодаря совместным усилиям глав всех пяти Каспийских государств был принят уникальный документ, гарантирующий климат сотрудничества, добрососедства и взаимопонимания. Принятие Конвенции стало примером нового уровня дипломатических отношений наших стран, а по оценкам многих экспертов – самым сложным вопросом, который решило человечество за последние четверть века в многостороннем формате.

Приоритетным направлением внешнеэкономического сотрудничества каспийских государств является развитие региональных связей. На Пятом каспийском саммите было принято Соглашение между правительствами прикаспийских государств о торгово-экономическом сотрудничестве. Принятие этого документа имеет большое значение и будет способствовать дальнейшему развитию сотрудничества в промышленной, торговой, энергетической, транспортно-логистической, инновационной, туристической, информационной и других сферах.

Рассматривая экономические связи как важный элемент в укреплении регионального сотрудничества, прикаспийские страны в соответствии с законодательством своих государств принимают все необходимые меры для

поощрения и содействия расширению торгово-экономического сотрудничества на основе равноправия и взаимной выгоды, содействуют эффективному использованию экономических ресурсов, в том числе:

- 1) реализации совместных инвестиционных проектов и программ;
- 2) обмену опытом по вопросам создания и развития особых, специальных, свободных экономических зон;
- 3) обмену опытом, национальным законодательством, стандартами, правилами и статистической информацией в торгово-экономической сфере;
- 4) сотрудничеству в сфере цифровой экономики;
- 5) развитию сотрудничества между регионами и городами прикаспийских государств;
- 6) созданию совместных предприятий;
- 7) участию организаций, компаний и предпринимателей в международных выставках и ярмарках, проводимых на территориях прикаспийских государств, на условиях, согласованных сторонами соглашения [1].

Подчеркивая важность сотрудничества прикаспийских государств в области транспорта для развития торгово-экономических отношений, прикаспийскими государствами было принято Соглашение о сотрудничестве в области транспорта. Целью Соглашения является сотрудничество прикаспийских стран по формированию и развитию региона Каспийского моря в качестве крупного международного транспортно-логистического узла с развитой инфраструктурой и высоким уровнем их взаимодействия при осуществлении международных перевозок. В целях реализации Соглашения прикаспийские государства должны способствовать развитию морских, автомобильных, железнодорожных, воздушных и мультимодальных перевозок между государствами, развитию регулярных пассажирских перевозок, международного круизного судоходства, сотрудничать по вопросам обеспечения безопасности на транспорте при осуществлении перевозок пассажиров и грузов между прикаспийскими государствами и транзитом через их территории.

Для реализации этих соглашений на регулярной основе будут проводиться встречи компетентных ведомств прикаспийских государств. С целью развития контактов между предпринимателями и бизнес-структурами пяти стран предложено провести первый Каспийский экономический форум в 2019 году в Туркменистане.

В ходе Пятого каспийского саммита было принято решение о создании

Рабочей группы высокого уровня по вопросам Каспийского моря (РГВУ). Механизм пятисторонних регулярных консультаций под эгидой министерств иностранных дел призван способствовать эффективному выполнению Конвенции о правовом статусе Каспийского моря и реализации различных аспектов сотрудничества каспийских государств. 19-20 февраля 2019 года в городе Баку состоялось 1-ое заседание Рабочей группы высокого уровня по вопросам Каспийского моря (РГВУ). Как было отмечено в итоговом Коммюнике, на встрече в Баку представители пяти государств приняли Правила Процедуры Рабочей группы высокого уровня по вопросам Каспийского моря. Обменялись мнениями по вопросам реализации договоренностей, достигнутых по итогам Пятого Каспийского Саммита, провели обзор по различным аспектам сотрудничества на Каспийском море, а также проинформировали о ходе выполнения внутригосударственных процедур по подписанным соглашениям, в частности, о процессе ратификации Конвенции о правовом статусе Каспийского моря.

16-17 апреля 2019 года в городе Нур-Султан состоялось 2-ое заседание Рабочей группы высокого уровня по вопросам Каспийского моря (РГВУ), где было продолжено обсуждение проекта Соглашения о методике установления прямых исходных линий на

Каспийском море, согласован ряд его положений, проведен обзор по различным аспектам сотрудничества на Каспийском море.

Каспийский регион был и остается центром энергетических международных проектов и имеет стратегическое значение для экономической устойчивости как национальных экономик, так и региональной и мировой экономической системы. Создание предпосылок для регионального экономического сотрудничества должно основываться на следующих принципах:

- регион является единой и уникальной социально-экономической системой, разрушение которой равнозначно эколого-экономической катастрофе глобального масштаба;
- социально-экономические интересы стран региона превыше интересов внерегиональных игроков;
- приоритетным направлением внешнеэкономического сотрудничества является развитие региональных связей;
- ключевым фактором обеспечения стабильности в регионе является Конвенция о правовом статусе Каспийского моря, подписанная лидерами прикаспийских государств 12 августа 2018 года [2].

По мнению экспертов, процессам сближения экономических интересов стран Каспийского бассейна мешает отсутствие стратегии региональной экономической интеграции, нацеленной на достижение общей цели, устойчивости уникальной социально-экономической системы региона. В рамках стратегии представляется возможным обеспечить необходимый баланс глобальных, региональных и национальных интересов, обозначить основные приоритеты экономического развития региона, а также обеспечить решение основного проблемного вопроса, соперничества трубопроводных проектов, усиливающего региональную напряженность. Проблемы сотрудничества усугубляются также отсутствием организационной структуры, интегрирующей экономики стран региона.

В 2008 году на межправительственной экономической конференции Прикаспийских государств было принято решение о необходимости создания Организации Каспийского экономического сотрудничества. В рамках конференции прошло 5 рабочих сессий, посвященных актуальным вопросам экономического взаимодействия стран в прикаспийском регионе. Среди итогов конференции – предложение о создании Организации Каспийского экономического сотрудничества (ОКЭС). В рамках этой Организации предполагается сотрудничество в области транспорта, энергетики, торговли и экологии. Кроме того, должны быть созданы исследовательские центры – экономические и политические. В будущем странами ОКЭС будет создан совместный банк для финансовой поддержки региональным проектам. Участники конференции обсуждали также вопросы энергетического сотрудничества и развития транспортной инфраструктуры. Среди экологических вопросов – комплексный мониторинг состояния морской среды Каспийского моря и контроль рыбохозяйственного комплекса для сохранения популяции осетровых рыб.

Россия выступает активным сторонником создания такой региональной организации (ОКЭС). Союзниками России в реализации этой идеи выступают Азербайджан и Казахстан, позиция Туркменистана четко не определена, что же касается иранской стороны, которая, кстати, была инициатором создания организации, то Иран, при всей своей заинтересованности в региональном экономическом сотрудничестве, выражает беспокойство относительно того, что в подобной структуре будет доминировать именно Россия.

По мнению российского исследователя В. В. Котилко ОКЭС должна формироваться на основе опыта и подобию таких региональных организаций, как

организации Балтийского региона, Черноморского экономического сотрудничества. Сотрудничество должно быть сосредоточено в таких сферах, как энергетика, транспорт, экология, водные и биоресурсы, финансы, инвестиции, торговля и др. В рамках этой организации целесообразно создание двух центров и финансовой структуры:

1. Центра каспийских политических и экономических исследований;
2. Центра исследования биоресурсов;
3. Совместной финансовой организации - совместного банка, который бы содействовал финансированию совместных проектов.

Широкомасштабное финансирование проектов разработки месторождений углеводородов на Каспии необходимо для обеспечения безопасности при их транспортировке. Энергетика является важным аспектом экономического сотрудничества в этом регионе из-за больших запасов углеводородов. Ожидается, что их освоение даст новый импульс экономическому сотрудничеству в прикаспийском регионе.

Основными проблемами, препятствующими реализации ОКЭС, являются: проблемы преодоления мирового финансово-экономического кризиса, роста спроса и соответственно цен на углеводороды на международных рынках; проблемы ресурсной обеспеченности трубопроводов; политическая ситуация в Иране, Афганистане, Пакистане; трудности для прокладки подводного нефтепровода из Казахстана в Баку с подключением к БТД, а также Транскаспийского газопровода с подключением газа Туркменистана к Южному газовому коридору; проблемы привлечения инвестиций создают трудности для реализации всех проектов с учетом сложившейся экономической ситуации в мире [3].

Приоритетные направления, программы и международные проекты, отражающие возможности многостороннего сотрудничества, могут быть реализованы в ходе реализации следующих предпосылок и условий:

- активизация усилий по урегулированию оставшихся спорных вопросов на Каспии и выработки необходимых международно-правовых и внутригосударственных законодательных документов, служащих делу укрепления мира и безопасности в регионе, процветания прикаспийских стран;
- принятие многосторонней системы оценки численности популяции и заключение соглашения по сокращению нелегального рыболовства на море, включая использование индивидуальных переводных квот, призванных установить многосторонний контроль за численностью популяции осетровых для снижения объема вылова в качестве первых шагов на пути восстановления промысла осетровых;
- опираясь на гражданское общество и неправительственные организации прикаспийских государств, содействовать улучшению информированности о положении дел на Каспии;
- координировать работу правительства, прикаспийских государств с целью выработки комплекса мер сотрудничества для решения общих проблем Каспийского бассейна;
- содействовать учреждению форума ученых-специалистов всех пяти прибрежных государств для проведения тщательного анализа возможных вариантов управления Каспийским морем в целях нахождения консенсуса на основе надежного и политически желаемого механизма и рекомендации данного механизма уполномоченным политическим деятелям;
- усилить деловые контакты между заинтересованными структурами;

- рассматривать многие вопросы, не связанные с проблемами определения правового статуса и безопасности на море [4].

Таким образом, перспективы экономического сотрудничества в регионе связаны: во-первых, с оптимизацией региональных связей на энергетическом рынке, формирующихся в интересах общей региональной безопасности и устойчивости экономической системы региона; во-вторых, с необходимостью модернизации топливно-энергетического комплекса стран региона; в-третьих, с реализацией предпосылок создания международного союза каспийских государств; в-четвертых, с диверсификацией структуры торгово-экономических отношений между странами региона путем перехода от двустороннего, трехстороннего к многостороннему формату регионального сотрудничества во всех секторах экономики.

Существующие в двустороннем формате договоренности по ряду «неэнергетических» вопросов вполне соответствуют многостороннему формату. В частности, это вопросы сотрудничества: в банковской сфере; на продовольственном, зерновом рынке; в рыбной отрасли; в сфере транспортной и портовой инфраструктуры и др. Безусловно, расширение формата региональной интеграции, развитие сотрудничества в различных сферах будет способствовать интересам всех прикаспийских государств.

ЛИТЕРАТУРА

1. Соглашение между правительствами прикаспийских государств о торгово-экономическом сотрудничестве. - http://www.mid.ru/diverse/-/asset_publisher/zwI2FuDbhJx9/
2. Экономическое сотрудничество в Каспийском регионе. - <http://www.webeconomy.ru/index.php?page=cat&cat=mc&mc=212&type=news&p=3&newsid=1593>
3. Организация каспийского экономического сотрудничества: значение, перспективы, проблемы. - <http://casp-geo.ru/organizatsiya-kaspijskogo-ekonomichesk/>
4. Котилко В.В. Сценарии создания организации каспийского экономического сотрудничества. – Национальные интересы: приоритеты и безопасность. - 11(104), 2011. - <https://www.fin-izdat.ru/journal/national/>

УДК 631

СЕЛЬСКОЕ ХОЗЯЙСТВО – ОСНОВА ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

Карашаев Д.Э.

Каспийский государственный университет технологии и инжиниринга
им. Ш. Есенова, г. Актау

Аннотация. Агропромышленный комплекс является одним из важных секторов экономики, который формирует продовольственную и экономическую безопасность страны, а также трудовой и поселенческий потенциал сельских территорий.

Ключевые слова: органическая сельхозпродукция, Агропромышленный комплекс, Евразийском экономическом союзе, Всемирной торговой организации.

Органическая сельхозпродукция являются конкурентным преимуществом АПК Казахстана. Агропромышленный комплекс Казахстана – это одна из перспективных

отраслей экономики государства. В каждом из отдельно взятых регионов условия благоприятствуют выращиванию тех или иных культур.

АПК Казахстана имеет хорошие перспективы для дальнейшего развития: усиливаются экспортные позиции масличного, мясного секторов, а по зерну и муке наша страна в кратчайшие сроки вошла в число крупнейших стран-экспортеров в мире.

АПК Казахстана характеризуется следующими отличительными чертами:

- более половины всех земель, пригодных к обработке, приходится на пустынную и полупустынную зоны;
- 85% земель сельскохозяйственного назначения отведено под пастбища (это около 189 миллионов гектар);
- Казахстан входит в десятку крупнейших экспортеров пшеницы и муки;
- наибольшая доля выращиваемых культур приходится на зерновые, плодово-ягодные, масличные, а также хлопок;
- в Казахстане традиционно развита отрасль животноводства, а также производство кожи и шерсти.

Стоит отметить, что ежегодно оно приносит 38 % совокупного национального дохода. При этом в данной сфере занято около 16 % рабочей силы государства. Стоит отметить, что в стране работает более 31 000 сельскохозяйственных предприятий, а также около 32 000 крестьянских хозяйств.[1]

Тем не менее, урожайность и продуктивность такой отрасли, как животноводство, в Казахстане достаточно низкая (что парадоксально). По данному показателю государство занимает 142 место в мире.

Членство РК в Евразийском экономическом союзе (ЕАЭС) и Всемирной торговой организации (ВТО) создает возможности и одновременно предъявляет высокие требования к конкурентоспособности как на внутреннем, так и внешних рынках. В этой связи роль государственного регулирования АПК крайне важна.

За период независимости были разработаны девять программных документов, на основе которых реализовывалась государственная политика в сфере АПК: социально-экономического развития «Аул» на 1991-1995 годы и на период до 2000 года, развития АПК на 1993-1995 годы и до 2000 года, развития сельскохозяйственного производства на 2000-2002 годы, государственная агропродовольственная программа на 2003–2005 годы, развития сельских территорий на 2004-2010 годы, устойчивого развития АПК на 2006-2010 годы, первоочередных мер по реализации Концепции устойчивого развития АПК РК на 2006-2010 годы, развития АПК на 2010-2014 годы, по развитию АПК «Агробизнес-2017».

В настоящее время в сельском хозяйстве создается около 5% валового внутреннего продукта (ВВП) страны.

В структуре валовой продукции отрасли наблюдается высокая доля продукции личных подсобных хозяйств. Около 80% произведенной в Казахстане продукции сельского хозяйства реализуется в виде сырья, без переработки, а готовая продукция имеет слабую конкурентоспособность.

Среднегодовые темпы роста объемов производства продовольственных товаров в целом не успевают за темпами роста потребления и доходов населения, в результате чего свободная ниша на рынке восполняется за счет импорта, и его доля во внутреннем потреблении остается весьма существенной.

Основную долю в структуре производства пищевых продуктов занимают зерноперерабатывающая отрасль (22,3%), молочная (16,7%), хлебобулочная (15%), мясоперерабатывающая (13,6%), масложировая (7,9%), плодоовощная (7,6%) и прочие отрасли (16,9%).[2]

На внутреннем рынке продуктов питания в значительной степени присутствует импорт, причем и по тем видам продовольственных товаров, которые традиционно производились на отечественных предприятиях, – масло сливочное и растительное, сыры и творог, колбасные изделия и сахар, плодоовощные и мясные консервы.

Переход к ведению интенсивного сельского хозяйства, широкое использование генетически-модифицированных организмов (ГМО), ядохимикатов, минеральных удобрений, антибиотиков и стимуляторов продуктивности животных оказывают негативное влияние не только на окружающую среду и здоровье людей, но также на экономическую и социальную устойчивость общества в целом.

С помощью максимального использования биопотенциала почвы, растений, животных органическое сельское хозяйство способно минимизировать экологические, социальные и экономические риски, а также предоставить возможность сельским жителям повысить уровень своих доходов, улучшить качество жизни.

Производство экопродукции для казахстанских аграриев является перспективным, но пока недостаточно развитым, что открывает для них новые возможности. Это – инновационное направление и одна из его задач – сохранение местных традиций и культуры, а также использование положительного опыта ведения сельского хозяйства, унаследованного от старших поколений.

Производство и реализация органической сельскохозяйственной продукции являются объективным национальным конкурентным преимуществом АПК Казахстана.

Закон РК «О производстве органической продукции» предусматривает отказ от использования пестицидов, синтетических минеральных удобрений, регуляторов роста, искусственных пищевых добавок, а также запрещает использование ГМО.

Получение органических продуктов сопровождается поддержанием и улучшением здоровья почвы, естественных экосистем, минимизирует угрозы, связанные с неустойчивостью развития, создает условия для здоровья и благополучия населения.

Формирование системы ведения органического сельского хозяйства не означает отказ от индустриального сельхозпроизводства: и органическая, и индустриальная системы ведения сельскохозяйственного производства могут эффективно функционировать параллельно друг другу, постепенно трансформируясь в такую аграрную технологию, которая сможет удовлетворить текущие и возможные потребности в органических продуктах на внутреннем и международном рынках.[3]

В целом уже сейчас в структуре импорта таких стран, как Россия, Узбекистан, Кыргызстан и Таджикистан, по отдельным видам продуктов растениеводства продукция из Казахстана занимает более 86%.

ЛИТЕРАТУРА

1. Семейные фермерские хозяйства кормят мир. Публицистическая статья: 16 октября Жозе Грациану да Силва. 2016.
2. В Казахстане кризис? Причины кризиса в Казахстане Новости и общество Окружающая среда Ав. Андрей Самарский January 15, 2016.
3. Необходимо поддерживать семейные фермерские хозяйства. <https://www.agroxxi.ru/zhurnal>. 2015.

КАСПИЙ ТЕҢІЗІ ПРОБЛЕМАСЫ ЖӘНЕ ОНЫ ШЕШУ ҮШІН КАСПИЙ МАҢЫ МЕМЛЕКЕТТЕРІНІҢ ҚЫЗМЕТІ

Майманова Н.Н.

М.Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан мемлекеттік университеті
Орал қ.

Андатпа. Мақалада Каспий теңізі проблемасы және оны шешу үшін Каспий маңы мемлекеттерінің қызметі баяндалады. Каспий теңізінің құқықтық мәртебесіне қатысты Қазақстан Республикасы ұстанымының негізгі аспектілеріне тоқталатын болсақ, жағалаудағы мемлекеттердің саяси және экономикалық мүдделерін тиімді түрде қамтамасыз ету мақсатында Қазақстан Каспийде аумақтық теңізді, балық аулау аймағын және ортақ су кеңістігін белгілеуді ұсынған болатын. Бұл аймақта тиісті режимдерді белгілеуге ерекше назар аудару орынды сияқты көрінеді.

Түйінді сөздер: Каспий; мәртебе; теңіз; шекара; Декларация.

Қазақстан тәуелсіздік алғаннан кейін оның Каспий теңізі жағалауындағы басқа елдермен теңіздегі мемлекеттік шекарасы пайда болды. Теңіздегі шекара бұрын екі мемлекеттің, яғни, Кеңес Одағы мен Иранның мемлекеттік шекарасы болса, КСРО-ның ыдырауынан кейін теңіз жағалауында бірден бес мемлекеттің мүдделері түйісті. Теңіздегі мұнай қорының молдығы мен КСРО сияқты алпауыт мемлекеттің күйреуінен аймақтағы геосаяси жағдайдың күрделі өзгеруі, батыс мемлекеттерінің аймақтағы саяси-экономикалық жағдайға белсенді араласа бастауы онсыз да қиын мәселені одан әрі күрделендіріп жіберді. Каспий теңізінің мәртебесін анықтауда осы теңіздің жағалауында орналасқан бес мемлекеттердің мүддесі түйісуде.

1992 жылы Каспий теңізінің жаңа құқықтық мәртебесін анықтау мақсатында Каспий мемлекеттері арасында келіссөздер басталды. Осы мақсатта Каспий теңізінің құқықтық мәртебесі туралы конвенцияны әзірлеу жөніндегі Арнайы жұмыс тобы құрылды. Жағалаудағы мемлекеттер құрған Каспий теңізінің құқықтық мәртебесін реттеудің негізгі тетігі – сыртқы істер министрлері орынбасарлары деңгейіндегі Арнайы жұмыс тобының тиімділігінің арқасында соңғы кезде осы мәселе бойынша пікірталасты практикалық жолға қоюдың және Конвенция жобасы мәтінінің көптеген баптары бойынша келісудің сәті түсті.

Каспий теңізінің мәртебесі РКФСР мен Иран арасындағы 1921 жылғы 26 ақпандағы және КСРО мен Иран арасындағы 1940 жылғы 25 наурыздағы келісімдер негізінде анықталған болатын. Осы келісім бойынша теңіз тек екі мемлекеттің меншігі ретінде қарастырылды.

Әзірбайжан Каспийді шекаралық көл деп танып, судың акваториясын, түбі мен қойнауын ұлттық секторларға бөлу қажет деген позиция ұстануда. Егер Каспий көл деп қарастырылатын болса, онда оның жағалауында орналасқан шекаралас елдердің құқығы халықаралық-құқықтық нормалармен анықталады, яғни бірнеше мемлекетпен қоршалған шекаралы өзендерге таралатын нормаларға сай жүргізіледі. Халықаралық заңдарға сай бірнеше мемлекеттің ортасында орналасқан көлдер олардың келісімі бойынша немесе мемлекеттік шекаралар негізінде және көлдің орталық нүктесінен өзара бөлісулері қажет. Мұндай жағдайда Каспийде кеме саудасында, балық аулау, сондай-ақ теңіздің басқа биоресурстарын сақтауда және тиімді пайдалануда қиындықтар туатыны анық. Бірақ Баку өзінің 10 мильдік аймағынан тыс ірі мұнай қорын иелену жолында әр түрлі шараларға баруда. Әзірбайжан КСРО-Иран

келісімдерінде тек балық аулау мәселелері қарастырылған, ол бүгінгі күн талаптарына сай емес, сондықтан оның мәртебесін басқаша қарауымыз қажет деген уәж айтуда.

Ресей Каспий теңізі кондоминиум негізінде ортақ пайдаланыстағы теңіз болуы керек, яғни Каспийдің табиғи ресурстары теңіздің түбіндегі минералды ресурстарымен қоса, барлығына таралуы қажет дейді. Әр мемлекет жағалаудан 10-мильдік бөлікке ие болып, сол жерлерден теңіз түбіндегі минералды ресурстарды барлау мақсатында құқыққа ие болсын деген ұсыныс жасауда. Ал зонадан тыс орналасқан минералды ресурстарды пайдалануда бес мемлекеттің өкілдерінен тұратын комитет құрылып, соның құрамында болу қажет дегенді ұсынады. Сонымен қатар, Ресей Каспий теңізі тек жағалауда орналасқан мемлекеттердің жабық теңізі деген ұстанымдар ұсынып, оның мәртебесі толық анықталғанынша, бұрынғы кеңес-иран келісімін басшылыққа алу қажеттігін айтуда.

Бұл ұсыныстың басқа мемлекеттерге тиімсіз екенін айта кеткен жөн. Өйткені, бір мемлекеттің территориясына теңіз түбінің көп бөлігінің жақын болуы олардың тәуелсіздік құқығын бұзады және Каспийдің түбіндегі ресурстарды бақылау мен барлауға шетел инвестициясын тартуда қиындықтар туғызады, сонымен қатар кондоминиум идеясының әлемдік тәжірибесіне ешбір ұқсас жағдай болмағандықтан, бүгінгі таңда оны жүзеге асыру көптеген қиындықтар туғызбақ.

Түрікменстан 12-мильдік территориялық суға өз иелігін орнатты, бұл Ашхабаттың Қазақстан сияқты Каспийді тұйық теңіз ретінде қарастыратындығын көрсетеді. Сонымен қатар, Түрікменстан Ресейлік 45 мильдік зона орнату жөніндегі ұстанымына қосылуда. Иран жағы Ресей позициясына жақын келетін Каспий ресурстарын көршілес мемлекеттердің ортақ байлығы ретінде санауды ұсынып отыр.

Каспий теңізі мемлекеттері арасында ынтымақтастықты үйлестіру мәселелері бойынша шынайы шаралар қабылдау мақсатында 1994 жылдың 28 шілдесінде Қазақстан Республикасы Премьер-министрінің өкімімен Каспий теңізіне қатысты түрлі мәселелерді шешу, оған қоса теңіздің мәртебесін анықтау бойынша келіссөздерге қатысу үшін үкіметтік делегацияның және сарапшылар тобының бірінші құрамы бекітілді. Өкімнің «Каспий теңізі құқықтық мәртебесі бойынша нұсқаулар» атты №2 қосымшасында Қазақстан делегациясына 1921 жылғы 26 ақпан, 1940 жылғы 25 наурыз КСРО мен Иран арасындағы келісімдер жаңа геополитикалық шындыққа жанаспайтынын негізге алу туралы тапсырма берілген. Делегация БҰҰ 1982 жылғы теңіз құқығы туралы Конвенциясының шарттары жүруіне мақсат қою керек деген. Яғни БҰҰ Конвенциясы аймақтық сулар, ерекше экономикалық аймақтар, құрлықтық шельфтер, ашық теңізде еркін ұшу, балық аулау, қоршаған орта мен жағалауды қорғау мәселелерін реттейді. Өкім бойынша қазақстандық делегацияға Каспий теңізінің құқықтық мәртебесіне қоса, жағалау мемлекеттері арасында аймақтық ынтымақтастық туралы келісім-шарт бойынша келіссөздер жүргізу тапсырылған [1].

Тапсырманың мәні делегацияның келіссөздер кезінде Каспий теңізінің құқықтық мәртебесі бойынша бірнеше басымдықтарды басшылыққа алуында жатыр. Басымдықтарға: ұлттық әлеуметтік-экономикалық даму мақсатында Каспий теңізі қазақстандық бөлігінің шикізаты мен басқа да ресурстарын тиімді өндіру және пайдалану үшін Қазақстанға халықаралық деңгейде танылған құқықтық негіздер мен шынайы мүмкіндіктер беру, жағалаудағы мемлекеттердің ынтымақтастық рухында экологиялық проблемаларды шешу, республикаға теңіз көлігі мен балық аулауды қамтамасыз ету болып табылады. Тапсырмада Каспий теңізі мемлекеттерімен келіссөздер барысында мемлекеттің егемендік теңдігін, Қазақстан Республикасының танылған құқығы мен мүдделерін құрметтеу, Каспий теңізінің мәртебесі мәселелерін қарастырғанда тараптардың ұстамдары мен ерекшеліктерін өзара тәуелділікпен қарау тапсырылған.

Қазақстанның ресми ұстанымын салыстырар болсақ, Әзірбайжанның ұстанымынан, жұмсақтау болып келеді. Екі мемлекеттің Каспий теңізінің құқықтық мәртебесін анықтауда ұстанымдарында ұқсастық көп болғанымен Қазақстанның пікірі бейімділеу. 1996 жылдың қыркүйегінде екі мемлекет Каспий теңізінің мәртебесін анықтау, суы мен түбінде ынтымақтастық құру принциптері туралы Ортақ баяндама жобасына өзара келісіп, президенттердің қол қоюына ұсынылды [2].

Қазақстан жағы Каспийдің ерекшеліктерін ескере отырып, оны пайдалануда 1982 жылы БҰҰ Конвенциясының теңіз құқығы ережелерін Каспий теңізіне тарату позициясын ұстануда. Теңіз түбі мен ондағы ресурстарды барлық Каспий жағалауындағы мемлекеттер арасында халықаралық тәсіл және әлемдік тәжірибелер бойынша ортақ сызық негізінде делимитациялауды ұсынуда. Минералды ресурстарды игеру мен барлауды әр мемлекет өз еркінше өз зонасында айқындауға тиіс. Каспий теңізіндегі Қазақстанның мемлекеттік шекарасы Каспиймен шектесетін барлық мемлекеттердің шекаралары арасындағы ең ұзыны, ол 1700 шақырымнан артық. Каспий теңізінің құқықтық мәртебесіне қатысты Қазақстан Республикасы ұстанымының негізгі аспектілеріне тоқталатын болсақ, жағалаудағы мемлекеттердің саяси және экономикалық мүдделерін тиімді түрде қамтамасыз ету мақсатында Қазақстан Каспийде аумақтық теңізді, балық аулау аймағын және ортақ су кеңістігін белгілеуді ұсынған болатын. Бұл аймақта тиісті режимдерді белгілеуге ерекше назар аудару орынды сияқты көрінеді. Аумақтық теңіздің сыртқы шекарасы мемлекеттік шекара болып табылуы тиіс, оның шегінде жағалаудағы мемлекеттер барлық егеменді құқықтарына толықтай ие болады. Бұл шекаралардың мызғымастығын және аумақтық тұтастықты қамтамасыз ету тұрғысында қауіпсіздіктің қосымша кепілдіктерін алуға мүмкіндік береді.

Каспийдің құқықтық мәртебесін анықтау мәселесі көтерілгелі бері теңізге шекаралас бес мемлекеттің басшыларының жоғары деңгейдегі төрт саммиті өтті. 2002 жылы Түрікменстанда, 2007 жылы Иран елінде, 2010 жылы Әзербайжанда, 2014 жылы Ресейдің Астрахань қаласында. Астраханьдағы саммитте Каспий теңізінің құқықтық мәртебесі туралы конвенцияға қол қойылады деп күтілген болатын. Мемлекеттер басшылары ең негізгі мәселеге тәуекел ете алмады. Каспий теңізін пайдалануға байланысты бірқатар келісімді қуаттаумен ғана шектелді.

Қазақстан Каспий теңізін бөлу мәселесі күн тәртібіне қойылғалы бері Ресеймен, Иранмен, Әзербайжанмен және Түрікменстанмен екіжақты, сондай-ақ көпжақты келіссөздер жүргізді. Соның нәтижесінде аталған мемлекеттермен түрлі мәселелер бойынша келісімдер жасалды [3].

Қазақстан жағалық мемлекеттермен бірқатар келісімдердің қатысушысы болып табылады. Мәселен, 10 маусым 1997 жылы Қазақстан Республикасы Әзірбайжан Республикасымен, Каспий теңізінің құқықтық мәртебесі туралы көпжақты Конвенция бекітілгенге дейін теңіздегі орта сызықтағы өздерінің ұлттық секторына тиесілі шекараларды ұстану мен өзара іс әрекеттің түрлі салаларында ынтымақтастықты жандандыру туралы ұстанымдарын мәлімдейтін ынтымақтастықты одан әрі дамыту мен күшейту жөніндегі Декларацияға қол қойды [4]. Сонымен қатар, Декларацияда келешекте өзінің мұнайын Каспий теңізі арқылы Әзірбайжан мен Еуропаға тасымалдау жөніндегі қазақстандық тараптың ниеті бекітілді. 29 қараша 2001 жылы Қазақстан мен Әзірбайжан екі мемлекет арасындағы Каспий теңіз түбі шекараларын бөлу туралы Келісімге қол қойып, аталмыш келісім қазақстандық тараппен 2 шілде 2003 жылы ратификацияланды [5]. Осы Келісімге сәйкес тараптар Каспий теңіз түбі шекарасы мен ресурстарын, жағалау сызықтары мен аралдардағы бастапқы нүктеден тең қашықтату негізінде есептелетін, орта сызық бойынша бөледі. Қарама-қарсы орналасқан және іргелес жағалаулары бар мемлекеттер арасында су кеңістіктерін белгілеуде

қолданылатын орта сызыққа осы мемлекеттердің теңіз жағалауларындағы тиісті ең жақын нүктесінен осы сызықтың тең қашықтықта орналасқан нүктелері бар сызық деген анықтама беруге болады. Каспий теңіз түбін бөлудегі орта сызықты өткізудің жоғарыда аталған тәсілін қолданған жағдайда, алдында көрсетілгендей Қазақстан үлесіне 29,6%, Әзірбайжанға – 19,5%, Иранға – 13,8 %, Ресейге – 18,7%, Түрікменстанға – 18,4% келеді [6]. Өз кезегінде, түрлендірілген орта сызық құрамына жағалаулардан бірдей қашықтықта емес және аралдар есебі, геологиялық құрылым, геологиялық шығындар мен басқа да ерекше жағдайлар негізінде анықталатын аймақтар кіреді.

Әзірбайжанның халықаралық құқық саласындағы заңгері Р. Мамедовтың әділ пікірінше, 6 шілде 1998 жылғы Қазақстан мен Ресей арасындағы келісімде алғаш рет қолдау тапқан шекараның модификацияланған орта сызығы «халықаралық құқықтың өзіндік новелласы» болып табылады. Қазақстан мен Ресей арасындағы Каспийдің модификацияланған орта сызығы жағалау сызықтары бастапқы нүктеден тең қашық негізінде есептелетін және құрамына түрлендірілген орта сызық құрамына жағалаулардан бірдей қашықтықта емес және аралдар есебі, геологиялық құрылым, геологиялық шығындар мен басқа да ерекше жағдайлар негізінде анықталатын аймақтар бойымен өтеді. Көп жағдайларда мамандар орта сызықты, сызықтың ең жақын нүктесінен, сектор ені мен теңіз аумағы өлшенуге тиісті, барлық нүктелері тең қашықтықта орналасатын, тең қорғау сызығы деп атайды. Ресей тарабының суасты құбыры мен шоғырсымдарын төсеу мен пайдалану сұрағын қабыл алмауына байланысты, келісімде арнайы бап келесідей мағынада – аталмыш қызмет түрлері кеме қатынасы мен ұшу сұрақтарын қоса қарастыра отырып, Каспий теңізінің құқықтық мәртебесі туралы Конвенцияның соңғы нұсқасына қол қойылғаннан кейін, өзінің құқықтың реттелуін жағалық мемлекеттер арасында жеке екіжақты және көпжақты келісімдерде табатынын баяндайды[7].

Қорытындылай келсем, әр жағалық мемлекет теңіз бен оның ресурстарына егемен құқықтарға ие деген қорытындыға келуге болады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Қазақстан Республикасы премьер-Министрінің 1994 жылғы 28 шілдедегі «Каспий теңізі проблемасы бойынша» өкімі //оң жақ. . «заңгер»жүйесі. Жергілікті нұсқасы. Ит: ИнфоТех&Сервис.19 тамыз
2. Абишев А. Е. Каспий: мұнай және саясат. Екінші басылым. – Астана: "еркін қоғам" ҚИ, 2004. – 380 б.
3. Ә.Құланбай,Каспий мәртебесі «Егемен Қазақстан» 27 Шілде, 2018
4. Сәрсенбаев Б. Каспийдің құқықтық мәртебесі мен Каспий аймағының Экономикалық даму перспективасына қатысты Қазақстанның ұстанымы / / Экология және тұрақты даму. – №2. – С. 14.
5. Бражников М. Каспийский «Северный альянс»//Континент. – 2002. – 15 қазан. – С. 9.
6. 1997 жылғы 10 маусымдағы Қазақстан Республикасы мен Әзірбайжан Республикасы арасындағы ынтымақтастықты одан әрі дамыту және тереңдету туралы Декларация //оң жақ. . «заңгер» жүйесі. Жергілікті нұсқасы. Ит: ИнфоТех&Сервис. 19 тамыз
7. Сыроежкин К. Қазақстанның Каспий өңіріндегі рөлі //Саясат. – 2001. – Маусым.

К ВОПРОСУ СОТРУДНИЧЕСТВА МЕЖДУ КАЗАХСТАНОМ И ТУРКМЕНИСТАНОМ

Гурбаниязова М., студент

Научный руководитель: Кильдякова Е.Н.

Каспийский государственный университет технологии и инжиниринга
им. Ш. Есенова, г. Актау

Аннотация. В статье рассматривается история сотрудничества между Туркменистаном и Казахстаном.

Ключевые слова: история, сотрудничество, партнерство, безопасность.

Эффективное международное взаимодействие между странами Прикаспийского региона является насущной задачей. В регион Прикаспия принято включать пять прикаспийских государств: Азербайджан, Иран, Казахстан, Россия, Туркменистан. Стратегическое значение региона обусловлено наличием больших запасов полезных ископаемых, а также транспортных коридоров, обеспечивающих доставку энергоносителей. Более двадцати лет прибрежные государства, совместными усилиями решали вопросы правового режима Каспийского моря. Казахстан и Туркменистан придерживаются схожих позиций по большинству аспектов правового статуса Каспийского моря.

Н.А. Назарбаев в своей работе «Критическое десятилетие» отмечал: «Ясно, что все богатства Каспия можно использовать только в том случае, если прикаспийские страны будут уважать интересы друг друга» [1].

Казахстан и Туркменистан в течении многих лет показывают свое стремление за равноправное сотрудничество, за твердое соблюдение принципов территориальной целостности и невмешательства во внутренние дела друг друга.

Отношения между республиками имеют хорошую и весьма длительную историю во всех важнейших сферах двусторонних отношений.

5 октября 1992 года между Казахстаном и Туркменистаном были установлены дипломатические отношения. С 1996 года в Ашхабаде функционирует Посольство Республики Казахстан, а с 1999 года в столице Казахстана Астане работает Посольство Туркменистана. В настоящее время развитие казахстанско-туркменского сотрудничества регулируется солидной договорно-правовой базой, которая включает более чем 60 документов. Основополагающими из этих документов являются Договор о дружественных отношениях и сотрудничестве от 19 мая 1993 г. и Декларация о развитии дальнейшего сотрудничества от 27 февраля 1997 г.

Президент Республики Казахстан Н.Назарбаев не раз наносил визиты в Туркменистан для участия, как в двусторонних, так и в многосторонних переговорах. Так, Глава Казахстана посетил Туркменистан с официальными визитами в 1993, 1999, 2007, 2014 годах.

Руководство Туркменистана также неоднократно посещало Казахстан. Так, Первый Президент Туркменистана С.Ниязов наносил официальные визиты в Казахстан в 1997 и 2001 годах, а также принял участие в неформальной встрече глав государств-участников СНГ в Алматы в феврале-марте 2002 года. Межгосударственные отношения вышли на новый этап в 2007 году. В 2007 году президенты двух республик обменялись государственными визитами. В ходе визита Г. Бердымухамедова было подписано шесть двусторонних документов, основные из которых – Совместное

заявление Президента Казахстана Н.Назарбаева и Президента Туркменистана Г.Бердымухамедова, а также Договор между Республикой Казахстан и Туркменистаном о торгово-экономическом, научно-техническом и культурном сотрудничестве до 2020 года и соответствующая Программа к нему. Кроме того, Президент Г.Бердымухамедов принял участие в неформальном Саммите глав государств в Астане и в праздновании 10-летия Астаны (6 июля 2008 г.). В 2008 году в Казахстане прошли дни туркменской культуры, в 2009 году – дни казахской культуры в Туркменистане. Кроме того, президенты, участвуя в работе пяти Каспийских саммитов, постоянно развивали стратегическое партнерство.

С 2014 года в городе Туркменбашы действует консульство Казахстана и консульство Туркменистана в городе Актау. Открытие консульств послужило наращиванию сотрудничества и увеличению товарооборота, укреплению культурных связей, облегчило жителям Казахстана и Туркменистана решение юридических вопросов. Установление таких отношений создает необходимую основу для общего увеличения объема взаимодействия между приграничными регионами Казахстана и Туркменистана. С каждым годом увеличивается число абитуриентов из Туркменистана поступающих в колледжи и вузы Казахстана.

Важнейшим фактором безопасности государств являются четко обозначенные, международно признанные границы. При делимитации казахстанско-туркменской границ стороны опирались на линию административно-территориального разделения, которая была ранее согласована еще в рамках Советского Союза. В 2001 году 5 июля в Астане был подписан Договор между Республикой Казахстан и Республикой Туркменистан о казахстанско-туркменской государственной границе. 295 Протяженность казахстанско-туркменской границы на суше составляет 426 км.

Казахстан и Туркменистан плодотворно сотрудничают на международной арене, прежде всего в рамках крупных международных организаций, таких как ООН, СНГ, ОБСЕ, ОИК, ТЮРКСОЙ. Также, Казахстан и Туркменистан взаимодействуют в рамках Международного Фонда Спасения Арала (МФСА), на заседаниях которого рассматриваются вопросы управления водными ресурсами бассейна Аральского моря и использования водных ресурсов трансграничных рек.

Торгово-экономические отношения остаются одним из наиболее приоритетных направлений казахстанско-туркменского сотрудничества. Свидетельством тому является стабильный рост двустороннего товарооборота между двумя странами. Казахстан экспортирует в Туркменистан химическую продукцию, металлоизделия, древесину и изделия из нее, а также муку, мучные и кондитерские изделия. Из Туркменистана импортируется минеральная и химическая продукция, нефтепродукты, хлопок и текстильная продукция, природный газ (транзит).

Казахстан и Туркменистан являются транзитными государствами, обеспечивающими вывод энергоресурсов на внешние рынки— казахстанская нефть идет в южном направлении, а диверсификация поставок туркменского газа оказалась невозможной без использования обширной территории Казахстана. Ввод в 2009 году в эксплуатацию проложенного в предельно сжатые сроки транскаспийского газопровода «Туркменистан-Узбекистан-Казахстан-Китай» – яркий пример успешного сотрудничества стран Центральной Азии. 329

11 мая 2013 года президент Казахстана Назарбаев Н.А. вместе с туркменским лидером Г. Бердымухамедовым открыли железнодорожный переход Болашак (Казахстан) – Серхетяка (Туркменистан). На границе состоялась церемония стыковки «Золотого полотна». Был осуществлен пуск участка Узень – граница с Туркменистаном и движение состава с казахстанским зерном на станцию Болашак. Железная дорога

Казахстан – Туркменистан – это ключевая часть будущего транзитного коридора с выходом на Персидский залив.

Ввод в строй казахстанско-туркменского участка железной дороги из Казахстана через Туркменистан в Иран— Узень (Казахстан) — Берекет (Туркменистан) — Горган (Иран) состоялся в 2014 году. Здесь создана вся необходимая система жизнеобеспечения железной дороги, открыты новые станции, сооружены сопутствующие технические и социальные объекты. Железнодорожное сообщение между Казахстаном и Туркменистаном придает новый стимул развитию межгосударственных торгово-экономических отношений, будет способствовать росту их товарооборота. Также, будет создан удобный и экономически выгодный маршрут для десятков других стран, как в северном, так и в южном направлениях.

В ходе официального визита Президента РК Назарбаева Н.А. в 2014 году в Туркменистан по итогам переговоров на высшем уровне был подписан ряд документов. В частности, это соглашение между правительствами обеих стран о сотрудничестве в области морского транспорта, меморандум между правительствами обеих стран о создании международного транзитного телекоммуникационного маршрута Казахстан – Туркменистан, соглашение о создании Делового совета между Союзом промышленников и предпринимателей Туркменистана и Внешнеторговой палатой Казахстана, соглашение между хакимликом Балканского велаята Туркменистана и акиматом Мангистауской области РК о торгово-экономическом, научно-техническом и культурном сотрудничестве [2].

Двустороннее и региональное взаимодействие на прагматичной, взаимовыгодной основе и с учетом особенностей каждой страны продолжает развиваться. Все это дает твердую уверенность в том, что плодотворное казахстанско-туркменское сотрудничество будет успешно развиваться.

ЛИТЕРАТУРА

1. Назарбаев Н.А. Критическое десятилетие. Астана. 2003.
2. Астана - Ашхабад: в русле общих интересов.// Казахстанская правда, 2014, 3 декабря.

ӘОЖ 631.15 (574)

ІШКІ АУДИТТІҢ ТЕХНОЛОГИЯЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Азанғұлова Э.Н., студент

Ғылыми жетекшісі: Кубигұлова Р.Т.

Ш. Есенов атындағы Каспий мемлекеттік технологиялар және инжиниринг университеті, Ақтау қ.

Андатпа. Мақалада жаһандандыру және ХАС – на өту жағдайында ішкі аудиттің ролінің жоғарлауы жан жақты ашып көрсетіледі. Бухгалтерлік есеп және қаржылық есептеме заңына сәйкес ұйымдар стандарттарын пайдалану негізінде жүзеге асырылады. Осыған байланысты ішкі аудиторларға қойылатын талаптар артуда.

Түйінді сөздер: ішкі аудит, өндіру, сату, қаржылық есептілік, есеп саясаты, кәсіби аудиторлар.

Ішкі және сыртқы аудиттің ерекшелігі, ең алдымен, оларды жүзеге асырудың құқықтық, ұйымдастырушылық және әдістемелік үлгісінде. Ішкі аудит ауқымында

активтердің сақталуын қатаң бақылау, меншік иесінің мүлктік мүддесін қорғау ғана емес, менеджмент сапасымен саясатын бақылау да жүзеге асырылады. Ішкі аудит ұйым қызметінің барлық негізгі функционалдық бағыттарын тексеруді қамтиды.

Қызметтің жабдықтап – дайындаушы процестері өндірістің бастапқы кезеңі болып табылады. Сондықтан кәсіпорынның өндірістік, қаржылық, жөнелту және ұйымдастырушылық қызмет дәрежелері оған байланысты тәуелді болады. Тауарлы – материалдық қорлар (ТМҚ), басқа активтермен салыстырғанда шаруашылықтың ауқымына көп әсер етеді.

Бұл сатыдағы аудиттің басты мақсаты – ұйымды жабдықтау процесіндегі ішкі бақылау құрылымының әлсіз және күшті жақтарын анықтау болып табылады. Осыған қол жеткізу үшін аудиторлар жалпы процедуралармен, негізгі құжаттармен және сатып алу, жұмсау циклінің бақылау әдістерімен танысуы қажет.

Сатып алу және жұмсау жүйесінің әрекеттілігін және сенімділігін бағалау үш сатыда жүргізіледі: жалпы танысу, жүйенің сенімділігін алғашқы бағалау, жүйенің бағалануының сенімділігін дәлелдеу. Осы сатыларға негізделе отырып, аудитор жүйенің тиімділігін анықтайды.

Кәсіпорынның аудиторы тексеру активтердің түрі бойынша ғана емес, сонымен қатар олардың қалыптасу көздері бойынша да жүргізуі керек, себебі, циклдің әр жағдайында объектілердің айрықшалығына байланысты тексерудің тиімді әдістемесін пайдаланады, тексерулерге тиісті құжаттардың және орын алуы мүмкін әдеттегі келеңсіздіктердің тізімдері жасалады.

Қойылған мақсаттарға сай аудит келесі мәселелерді шешеді:

- материалды құндылықтардың есебін ұйымдастыру бөлімінде, кәсіпорынның есеп саясатымен танысу және оның нормативті құжаттармен және заңдылықпен сай болуын тексеру;

- материалдың дайындалуы, түсуі және босатылуы бойынша операциялар бухгалтерлік есептің және құжаттық рәсімделудің тәртібімен орындалуын және оның әрекеттегі нормативті актілерге сай болуын тексеруі қажет;

- материалдық құндылықтар қорларының нормативтерінің орындалуын және олардың сақталу тәртібінің орындалуы және қозғалысының барлық сатыларында сақталуына бақылау орнату.

1 – кесте. Объектілердің және оларды сатып алу көздерінің тізімі

Объектілер	Сатып алу көздері
Сатып алу циклі: - негізгі құралдар; - материалды емес активтер; - тауарлы-материалдық қорлар.	Сатып алудың негізгі бағыттары (көздері): 1. Жарғылық капиталға өзінің салымдары есебінен құрылтайшылардан кіріс: - сатып алынған; - қолма – қол ақша; - несиеге; - кейінгі төлемдерге; - ақысыз. 2. Жабдықтаушылар және мердігерлер 3. Есеп беруші тұлғалар 4. Мемлекеттік органдардан қайтарымсыз субсидиялар. 5. Қайырымдылық, демеушілік түсімдер 6. Қоймаға тауарлы – материалдық құндылықтардың түсуінің келесідей мүмкіндіктері де бар: негізгі құралдардың объектілерін жоюдан, қоймаға ТМҚ мүмкін болатын баға

	бойынша кіріске алу 7. Жөнделмейтін ақауды анықтаған жағдайда қоймаға ақауланған өнімнің кейбір бөлшектері қабылданады 8. Жалға алынған негізгі құралдарды сатып алу тәртібі бойынша 9. Өзінің кәсіпорнынан даярланған және есепте кіріске алынған негізгі құралдар 10. Біріккен қызмет туралы келісім шарты бойынша мүлікті қайтару
Ескерту – [1,3] әдебиеттер негізінде құрастырылған	

Ішкі аудиттің бастапқы кезеңінен бастап басқару жүйесіндегі барлық мүмкіншіліктерінен пайдалану жеткіліксіз болуы сияқты кәсіпкерліктің де ақпараттық сұранысы толыққанды қанағаттанарлықсыз. Дегенмен ішкі аудиттің ұзақ мерзімдегі кәсіпкерлік шеңберінде дамуын анықтау күрделі, өйткені қазіргі кезеңдегі ішкі аудиттің дамуы негізінен алғанда өтпелі кезеңдегі қойылған экономиканы басқарудағы талаптарды шешумен байланысты. Алайда оның жақын арадағы даму жолдарын болжап білу оңайға соқпайды дей отырып, ішкі аудиттің дамуының: басқаруды ұйымдастырудың әдістемелік және технологиялық жолдарының негізгі бағыттарын белгілеуге болады.

Қорыта айтқанда, Қазақстан экономикасында ішкі аудит және бақылаудың дамуын ынталандыратын экономикалық факторлар және ұйымдастырушылық жағдайлар әрекет етеді. Ол заңнамалық және атқарушы мемлекеттік басқару органдармен олардың өзара әрекеттері және өзін-өзі реттеудің тиімді механизмін құрумен байланысты.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Байдаулетов М.Б. Аудит: Оқу құралы. – Алматы: Қазақ университеті. – 2004.
2. Жақыпбеков С.Ж. Ішкі аудит: Оқу құралы. – Алматы: Экономика. – 2008.
3. Суйц В.П., Жақыпбеков Д.С., «Халықаралық аудит және сапаны бақылау стандарттары» электрондық оқу құралы. – 2013.

ӘОЖ 331 (530)

МЕМЛЕКЕТТЕГІ ИНВЕСТИЦИЯЛЫҚ ҚЫЗМЕТТІҢ ДАМУ ҚАДАМДАРЫ

Мауытбай Д., студент

Ғылыми жетекшісі: Кубигулова Р.Т.

Ш. Есенов атындағы Каспий мемлекеттік технологиялар және инжиниринг
университеті, Ақтау қ.

Андатпа. Мақалада әлемдік экономикалық ауқымдандырудың жаңа сапалы деңгейі, ол өзімен жаңа сапалы инвестициялық тәуекелділіктердің туындауы қарастырылады.

Түйінді сөздер: инвестиция, экономика, саясат, өндіріс, компания.

Дағдарыс жағдайындағы тәуекелділіктерді басқарудың тиімді әдістерінің жалпы төмендеуі бөлшек инвесторлардың жағдайымен көптеген инвестициялық институттардың стратегиясының өзгеруіне ықпалын тигізді.

Жалпы өзгерістердің әсерінен ауқымды инвестициялық климатына әсер ететін факторларды атап көрсетейік:

- экономикалық дағдарыс табиғаты және дағдарысқа қарсы реттеу әдістеріне экономикалық ғылымдағы көзқарастар бірлігінің жоқтығы;
- экономикалық саясаттың ғылыми негізделуін тәжірибеде жүргізуге мүмкіндік беретін экономикалық теорияның болмауы;
- экономикалық дағдарысқа қарсы тиімді реттеудің халықаралық тәжірибенің жоқтығы.

Дегенімен, «өндірістің нарықтық тәсілі тұрақсыздығының қарапайым эмпирикалық фактісі түсіндіретін, толық аяқталған теорияны экономикалық ғылым әлі мазмұндамайды». Дағдарыс жағдайында «homo eonomicus» ілімінен бастап және жетілген бәсекемен аяқтай отырып, экономикалық дамудың нақты үрдісін жаңа классикалық парадигмалары көрінді [1].

Батыс елдерінің қаржылы-саяси олигархиясының мүдделері АҚШ геосаясатындағы көптеген онжылдықтардан қазіргі кезге дейін қытай диаспораларымен толығымен біріктірілген және араб әлемі елдерінің мұнай газ шығарушы көптеген мемлекеттермен біріктірілген. Саясат, мәдениет құндылықтардың айырмашылығына қарамастан олар біріңғай терең біріктірілген жүйеге айналған [2].

Н.Ә.Назарбаев Президентінің сөзі бойынша, «адамзат саяси демократияға ғасырлық күресте демократияның минималдық белгілерінен абсолютті айрылған, әлемдік тоталитарлық валюталық-қаржылық жүйе құруды көрді». Бүгінгі таңда «мемлекетте және жеке тұлғаларда қашанда төлеуге болатын барлық мүмкіндікті жоғарылату деңгейлі қарыздармен оңтайлы жұмысқа тырысады: қарызға қызмет ету экономикалық артықшылықтың басым бөлігін тамамдайды; корпоративті пайда, жылжымайтын мүлікке рента; базалық тұтынушылардан жоғары жеке табыс және әлеуметтік шығындар деңгейіне қажетті минималды жоғары мемлекеттік табыс» [2].

Шетел инвестициясының басым бөлігі шикізат секторына құйылғандығы мәлім. Қазақстан экономикасы импорттан экспорттың өсуіне негізделеді, сыртқы сауда айналымының өсуі, бір жағынан көмірсулардың және басқа да шикізат тауарларының экспортынан болса, екінші жағынан мемлекет тұрғындарын қамтамасыз етуге қажетті барлық тауарлардың импортынан болып отыр.

Қазақстанда соңғы жылдары инвестициялық қызметті жетілдіру бойынша бірқатар шаралар қабылдады, олар келесідей:

- «Өндірістілік – 2020» бағдарламасы, оның шеңберінде 200 өнеркәсіптік кәсіпорынға техникалық аудит жүргізілді және техникалық қайта қарулануына және бизнес-жоспарларды жаңартуға гранттар бөлінген.

- Мемлекеттік – жеке серіктестік (МЖС) дамытуы бойынша бағдарлама, оның шеңберінде Қазақстандағы МЖС мемлекеттік қолдау шараларының кешені жасалған және «Жаңа мемлекеттік – жеке серіктестік нысанын енгізу және олардың қолдану салаларын кеңейту бойынша Қазақстан Республикасының кейбір заң актілеріне өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» Заң жобасы жасалды.

- «Халықтық IPO» бағдарламасы, ол қазақстандықтарға ірі ұлттық компаниялардың инвесторлары болуға мүмкіндік береді.

Халықтың инвестициялық белсенділігі үшін Қазақстан Республикасындағы инвестициялық қызметті жетілдіру бойынша шаралар шеңберіндегі инвесторлардың мүдделерін қорғау жүйесін кешендік зерттеу жүргізу және оны жетілдіру бойынша ұсыныстар қалыптастыру қарастырылған.

Жалпы мемлекеттегі инвестициялық қызметтің болашағына келетін болсақ, оған әсер ететін факторлардың оңтайлы болуына байланысты даму қадамының жетістігі артады деп болжам жасауға болады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Сайт Международного Валютного Фонда//<http://www.imf.org/external/Russian/index.htm>
2. Обзор «Инвестиционная привлекательность Казахстана» (правообладатель – компания «Эрнст энд Янг»). // Международный деловой журнал Kazakhstan. 2011, №2, - С. 12-17
3. Программа «Производительность 2020». Утверждена постановлением Правительства Республики Казахстан от 14.03.11 №254. // ИС Параграф, 2012. <http://online.zakon.kz>

ӘОЖ 330.322

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ АЙМАҚТАРЫНЫҢ ИНВЕСТИЦИЯЛЫҚ – ИННОВАЦИЯЛЫҚ ТИІМДІЛІГІН ҒЫЛЫМИ ЖЕТІЛДІРУ

Қосыбаева Ж.Б., студент,

Ғылыми жетекшісі: Кубигулова Р.Т.

Ш. Есенов атындағы Каспий мемлекеттік технологиялар және инжиниринг университеті, Ақтау қ.

Андатпа. Мақалада аймақтық инвестициялық-инновациялық саясаттың мәнін ғылыми техникалық прогрестің жетістіктері негізінде аймақтық өмір сүру сапасын әлеуметтік-экономикалық жетілдіру мәселелерін шешу үшін инвестициялық ресурстарды тиімді қолдану және ғылыми негізделген қызметті аймақтық орган билігімен басқару және мақсаттылықты анықтау.

Түйінді сөздер: мақсаттылық, жүйелілік, әлеуметтік, бағытылық, жариялылық.

Аймақтың ғылыми-техникалық және инновациялық әлеуетін оның өндіргіш күштерінің, экономикасына, ғылымға, экономикалық және ғылыми-техникалық байланыстарына ықпал ететін ішкі және сыртқы факторлардың жиынтығының күйі мен даму болашағымен байланыста жүйелі талдаусыз оның ғылыми-техникалық және инновациялық дамуының стратегиясы мен тактикасын әзірлеу мүмкін емес [1].

Ғылыми сыйымдылықтың салалық көрсеткіштерін пайдаланып, және аймақтағы өндірістің даму көрсеткішін біле отырып, аймақтың ғылыми-техникалық әлеуетінің салалық құрылымын оның халық шаруашылығы құрылымымен салыстыруға, қажетті ғылыми сыйымдылығы мен территориялды жүйенің ғылымына қажетті шығындарды бағалауға болады.

Ғылыми сыйымдылық көрсеткіші ғылымға жұмсалған шығынның өндірілген табыспен, жүйенің таза табысымен байланысын көрсете отырып, белгілі бір дәрежеде ғылыми-техникалық іс-әрекеттің, жүйенің ғылыми-техникалық әлеуетін пайдаланудың тиімділігін бағалауға қызмет ете алады.

Көптеген ғылыми зерттеу жұмыстарының нәтижесі Қазақстан мен оның аймақтарының инновациялық дамуының әлеуетті сипаттары ізделінді нәтижеден артық екендігін көрсетеді, демек қолдағы инновациялық әлеует толық пайдаланылмайды.

Осы айтылғандар негізінде, инновациялық әлеуетті бағалау тәжірибесі мен қолданыстағы статистикалық есепті басшылыққа ала отырып, әлеует шамасын бағалауға, қалыптасқан ахуалды талдауға, негізгі тенденцияларды анықтауға және оны дамытудың басым бағыттарын анықтауға мүмкіндік беретін әдістеме жасалды [2].

Технологиялардың озық болуының экономикалық мәні келесіде, яғни оны енгізу шикізат, материалдар, электрқуаты, жанды еңбекті үнемдеуге мүмкіндік береді; өнім шығарудағы еңбек сыйымдылығы азаяды, қолмен атқарылатын еңбек саны, қосалқы уақыт азаяды және қоғамдық еңбектің экономикалық тиімділігі артады.

Өткізілген зерттеу нәтижесінде келесі қорытынды жасай аламыз. Инвестициялық – инновациялық үрдістердің нәтижесін арттыру резервтері болатын факторлар:

- ішкі қаражаттарды іздеу есебімен инвестициялық шешімдерді іске асыру негізінде экономиканың нақты секторын инновациялық жаңарту;
- бәсекеге қабілеттіліктің төмен болу себептерін жою;
- экономикаға инвестициялар тартуға кедергі болатын факторларды жою;
- адам капиталының, әсіресе қоғамның интеллектуалды әлеуетінің «моралды және физикалық тозуын» жою, соның ішінде кадрларды қайта даярлау, өзгерту мен салауатты өмір салтын сақтау арқылы да.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Сулейменов Е.З., Кульевская Ю.Г., Кулумбетова С.К., Жаркова Г.Ф. Состояние и тенденции развития научно – технического потенциала в Республике Казахстан. // Алматы.: НЦНТИ, 2008. – 71с.
2. Сулейменов Е.З., Васильева Н.В., Галанц Э.А. Динамика научно-технического потенциала Республики Казахстан за 2000-2007 г.г.// Алматы.: НЦНТИ, 2008. – 48 с.

УДК 338.2

ЗНАЧЕНИЕ МАРКЕТИНГА В ОБРАЗОВАНИИ

Жумабек С.Ж., магистрант

Научный руководитель: Еркулова Г.С.

Каспийский государственный университет технологии и инжиниринга
им. Ш. Есенова, г. Актау

Аннотация. В статье рассмотрены аспекты внедрения маркетинга в образовательную сферу с использованием различных инструментов. В работе нашли отражения вопросы изучения качества образования, рыночных регуляторов, концептуализация качества образовательных услуг с позиции маркетингового подхода.

Ключевые слова: маркетинг, образовательные услуги, принципы, конкуренция, концепсия.

Маркетинг образовательных услуг является перспективной сферой экономики. Данный вид маркетинга нацелен на удовлетворение потребностей личности в образовании, а учебного заведения — в развитии и благосостоянии. Образовательный маркетинг стремится к удовлетворению данных потребностей с точки зрения экономики, общегуманистических ценностей и личностного развития.

Задача маркетинга в образовании – формирование и реализация стратегии приращения ценности человека. Специфичность маркетинга в сфере образования в первую очередь связана со специфичностью основного продукта системы образования – образовательной услуги. Образовательная услуга представляет систему знаний, информации, умений, навыков, которые используются в целях удовлетворения разнообразных образовательных потребностей личности, общества, государства. В рыночных условиях маркетинг выступает как: инструмент учета и изучение образовательных потребностей населения, деятельность по формированию образовательных потребностей населения для максимального потребления личности и требований социума.

С тех пор, как сфера образования стала входить в категорию услуг, образовательный маркетинг подвергся колоссальным изменениям в мировой практике. Способность образовательных услуг к изменениям в сфере планирования бюджета или потребительской направленности каждый год ведет к усложнению маркетинга. Стив Оленски назвал маркетинг в сфере образования «обменом знаний с целью укрепления доверия». Это своеобразный способ установки доверительных отношений со своими клиентами или потребителями с помощью образовательных услуг. К сожалению, во многих образовательных учреждениях к маркетингу относятся довольно скептически. Многие решения по продвижению имиджа учебного заведения принимаются на основе творчества и интуиции, данный стереотип подкрепляется краткосрочным планированием и отсутствием профессиональных маркетологов в образовательной системе. Несмотря на кажущуюся сложность образовательного маркетинга, маркетологи разработали шаги для успешного продвижения образовательных учреждений на потребительском рынке. [1]

Маркетинг способен помочь разрешению многих противоречий между:

- высокими темпами изменений в экономике и низкими темпами развития системы образования;
- между спросом на образовательные услуги и продукты и фактическим предложением со стороны образовательных учреждений.

Использование маркетинга в образовательном учреждении актуально, т. к. способствует «завоеванию» потребителя посредством оказания дифференцированных образовательных услуг; профессиональному росту педагогов, мотивированных на качество образовательного процесса; перепроектированию образовательной среды, наполняемой выявленными и «выращенными» потребностями [2].

В настоящее время уже не стоит вопрос о необходимости маркетинга в образовательном учреждении.

Сейчас актуален вопрос, как организовать эффективный маркетинг образовательных услуг и продуктов?

Возникновение рынка образовательных услуг и продуктов различной привлекательности поставило перед субъектами, оказывающими образовательные услуги и производящими образовательные продукты, принципиально новую задачу: нужен новый, научно обоснованный метод управления образованием. Этим методом является маркетинг, рассматриваемый как комплексное управление производством и сбытом образовательных продуктов, оказанием образовательных услуг.[3]

Маркетинг в образовании играет в экономике тройную роль:

1.Особая значимость образования в экономическом развитии. Современные технологии задают верхний предел экономического развития общества. Но их распространение зависит от системы и уровня образованности населения. Из этого следует что, маркетинг связан с распространением передовых идей образования;

2. Развитие образования как отрасли экономики в целом и каждого образовательного учреждения в отдельности. Чем шире ассортимент образовательных услуг и продуктов, чем выше их качество и доступность, тем выше уровень жизни общества.

3. Образовательные учреждения содержатся, как правило, на средства бюджетов, получаемые путем взимания платы за образовательные услуги. Ограниченность возможностей бюджетов в условиях переходной экономики определяет развитие маркетинга платных образовательных услуг.

Понимая возможность и необходимость использования инструментов маркетинга в образовании, прежде всего, у руководителей и специалистов должно возникнуть понимание того, что «маркетинг - это элемент устройства цивилизованных рыночных отношений, соотносимый со стилем жизни. Для производителей образовательных услуг, степень приверженности маркетингу как философии рынка воплощается в ступенях перехода от так называемой производственной или производственно-бытовой ориентации организации к рыночной, маркетинговой ориентации».

Ориентация на нужды потребителей образовательных услуг и продуктов — это не только структурные или технологические перемены, которые проводятся в большинстве ОУ. Это психологическая перестройка в деятельности персонала образовательных учреждений. Подобные изменения длятся долго, даже если образовательными учреждениями будут заявляться новые и значимые стратегические цели, т. к. соблазн возврата к традиционным методам довольно высок.

Таким образом, первая задача, решаемая в любом образовательном учреждении, принявшем маркетинговую ориентацию, направить коллектив и организационно приспособить его к работе с новыми образовательными услугами и продуктами [2].

В действительности развитие экономических отношений в системе образования показали, что образовательный маркетинг есть «основа выживания» образовательного учреждения. Применение маркетинговой концепции в сфере образования определяет для конкретной образовательной организации задачи на кратко- и долгосрочную перспективу; формирует оценку сложившейся на рынке ситуации по оказанию образовательных услуг; помогает анализировать рынок образовательных услуг, информацию о потенциальных и реальных потребителях; дает оценку финансовым результатам, условиям конкуренции с производителями аналогичных услуг; позволяет эффективно развивать внебюджетную деятельность образовательного учреждения, определять дополнительные источники финансирования и т.д. [3].

В Республике Казахстан рыночные принципы хозяйствования и введение платного образования образовательные услуги стали объектом рыночных отношений. Образовательные услуги, как и любой товар, реализуются на рынке, который понимается как совокупность существующих и потенциальных покупателей и продавцов товара. Региональный рынок образовательных услуг, в этом случае, представляет собой рынок, на котором взаимодействуют спрос на образовательные услуги со стороны основных хозяйствующих субъектов (отдельных личностей, домохозяйств, предприятий и организаций, государства) и их предложение различными образовательными учреждениями региона. Помимо производителей и потребителей образовательных услуг в состав участников рыночных отношений в этой сфере входят широкие круги посредников, включая службы занятости, биржи труда, органы регистрации, лицензирования и аккредитации образовательных учреждений, образовательные фонды, ассоциации образовательных учреждений и предприятий, специализированные образовательные центры и др. [3].

Все эти субъекты содействуют эффективному продвижению образовательных услуг на рынке и могут выполнять такие функции, как информирование, консультирование, участие в организации сбыта образовательных услуг и ресурсной поддержки образования.

Новые виды образовательных программ появляются в ответ на спрос рынка или изменяющиеся технические возможности вуза. Выходя на рынок образовательных продуктов и услуг со своими образовательными программами, вуз одновременно выпускает специалистов разного уровня и профиля, освоивших предлагаемые вузом образовательные программы.

На рынке труда вуз является производителем не выпускников, а образовательных программ, в том виде, в котором они освоены его выпускниками. В результате освоения указанных образовательных программ выпускники приобрели нужные рынку труда знания, умения и навыки. Вуз заинтересован в том, чтобы его образовательные программы как можно полнее соответствовали требованиям рынка труда, а выпускники как можно полнее эту программу усваивали. Поэтому вуз заинтересован в изучении целевого рынка труда.

Главное отличие некоммерческих организаций и структур от коммерческих состоит в том, что они не ставят своей целью получение прибыли. В то же время законодательства ряда стран, в том числе и РК, допускают получение прибыли некоммерческими организациями и структурами. Однако, в рамках некоммерческих структур она имеет ограничительный характер. Ведь некоммерческая организация может заниматься предпринимательством лишь постольку, поскольку она служит достижению целей, ради которых создана, а ее бизнес-деятельность должна соответствовать данным целям. [4]

В странах с развитой рыночной экономикой маркетинг играет весьма существенную роль. Он помогает формировать и развивать спрос на товары и услуги, оптимизировать их предложение, разрабатывать и реализовывать наиболее эффективные стратегии деятельности участников рыночных отношений. Образованию необходим цивилизованный, эффективно работающий образовательный рынок, нужно многообразие организационных форм и рыночных стратегий образовательных учреждений, важен маркетинговый подход, ориентированный на успешное удовлетворение образовательных запросов личностей, фирм, социальных институтов и групп, всего общества.

Таким образом, можно сделать вывод, что развитие системы образования напрямую зависит от применяемых инструментов маркетинга и маркетинг в системе образования необходим и перспективен.

ЛИТЕРАТУРА

1. Панкрухин А.П. «Маркетинг образовательных услуг», 1997. - № 7-8.
2. Баранник М.А. «Маркетинг образовательных услуг: базовые понятия», 2004 г
3. Развитие образовательного маркетинга в РК и его влияние на учебную систему в условиях глобализации экономики // Материалы II Международного конгресса молодых ученых и студентов «Мир науки». Алматы, 2008. - С. 512-517.
4. Образовательная услуга как товар в условиях перехода на МСФО // Материалы международной научно-практической конференции, посвященной 75-летию КазНУ им. аль-Фараби «Конкурентоспособность экономики Казахстана: ускоренная модернизация национальной экономики и развитие корпоративных структур» Ч1. - Алматы, 2008.- С.278-283.

ШАҒЫН ЖӘНЕ ОРТА БИЗНЕСТІ ДАМУДАҒЫ САЛЫҚ ЖҮЙЕСІНІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ ЖӘНЕ ОНЫҢ НЕГІЗГІ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Нигметова Г.Ж.

Ш. Есенов атындағы Каспий мемлекеттік технологиялар және инжиниринг
университеті, Ақтау қ.

Андатпа. Бұл мақалада салық жүйесіндегі актуалды сұрақтардың бірі шағын және орта бизнесті дамытудағы салық жүйесінің ерекшеліктері және оның негізгі мәселелері келтірілген.

Түйінді сөздер: салық жүйесі, салық саясаты, шағын және орта бизнес кәсіпорындары.

Шағын және орта бизнесті дамыту қазіргі нарық экономикасындағы ең негізгі және де нарық механизмдегі ерекше орынымен белгілі. Оған себеп, кәсіпкерлік нарық экономикасында аса маңызды экономикалық және әлеуметтік функцияларды қамтиды, оған жататындар: кәсіпкерлікпен шұғылдану экономикада жаңа жұмыс орындарды, жаңа тауарлар мен қызметтерді, қоғамда жаңа орта шаруалардың санын көбейтеді, сонымен қатар қоғамдағы бәсекелестікті арттырады.

Нарықтық қатынастардағы салық жүйесі кәсіпкерлікті дамытудың ең бір нәтижелі жолы болып табылады, оған себеп: кәсіпкерлікті дамыту шығаратын өнімдер мен қызмет көрсетулердің сапасын көтеруде үлкен әсер етеді [1].

Осы себептерді еске ала отырып, теория және тәжірибе көзқарасы жүзінде кәсіпкерліктің экономикалық мазмұнын зерттеудің үлкен маңыздылығы бар.

Бұл кәсіпкерлік өндірістік, коммерциялық-делдалдық, қаржы лизингі, бағалы қағаздармен операциялар, көтерме сауда, инновация қызметтерді атқаруға ат салысады. Сондықтан да кәсіпкерлік шағын бизнеспен тығыз байланысты, бірақта ол шағын бизнес түсінігінен жоғары. Шағын бизнес мағынасы кәсіпкерлікте істейтін адам санына, капиталдың көлеміне, таза табысы мен жылдық айналымына байланысты көрсеткіш.

Мемлекеттің экономикалық саясатында шағын кәсіпкерліктің дамуы қазіргі уақыттың ең бір актуалды мәселелеріне жатады. Сондықтан да шағын және орта бизнес Республика экономикасындағы сфераларда басымдылық жолымен өсу үстінде.

Экономикалық тұтқалардың ішінде нарықтық экономиканың өсіп дамуына ең қажетті рөлді салықтар алады. Қай мемлекеттің болмасын нарыққа көшкен кезде ең тиімді қолданатыны салық саясаты, себебі салықтар мемлекеттің экономикасының ең негізгі тірегі және белгілі бір тұтқасы болып табылады. Қай мемлекеттің болмасын, шет мемлекеттердің тәжірибесіне сүйенсекте салық және салық саясаты экономиканы басқарудағы ең күшті ұтқыр қаржы институттарына жатады.

Республикада кәсіпкерлік қызметті реттеу мен экономикалық қолдаудың жиынтық механизмі әзірленуде. Осы жиынтық механизмнің негізгі элементі болып салық реттеуі жатады. Оған себеп, Республика нарықтық экономикаға көшкен және орныққан кезде кәсіпкерлік қызметтің одан әрі дамуына ең негізгі құрал, ол нәтижелі салық жүйесін құру. Осы кезде дәл уақытында жүргізілген кәсіпкерлік қызметтің салық реттеуі фискалдық және реттеу функцияларының уақытында орындалуын қамтамасыз етеді [2].

Барлық мемлекеттерде шағын бизнесті мемлекеттік қолдау, оларға салық жеңілдіктерін беру арқылы шешіледі. Бұл жерде бірден салық ставкаларын төмендету емес, тек қана салық жүйесін реформалау арқылы осы саладағы экономиканы көтеру.

Шағын бизнес секторындағы ең негізгі мәселелердің бірі, ол бұл саладағы қаржы-несие ресурстарының жеткіліксіздігі. Оған себеп, шағын кәсіпкерліктің алғашқы капиталы аз және де алғашқы шығындарын жабуға жетпейді. Ал коммерциялық банкілер негізінен өз қаражаттарын сауда операцияларын қаржыландыруға несиелерін бөледі. Ал шағын кәсіпкерлікті несиелеуге олардың қызығушылығы шамалы, себебі, бұл саланың кепілдікке қоятын капиталы аз.

Келесі бір мәселе – ол шағын бизнес саласы кәсіпкерліктің ең бір салықтық бақылауға қиыншылық туғызатын экономикалық салаға жатады, егерде ірі өнеркәсіп кәсіпорындары салық органдарының бақылауында болса, мониторинг объектілері ретінде ылғи көңіл бөлінсе, онда шағын кәсіпорындар бұл бақылаудан тыс қалады.

Бюджетке түсетін салықтардың басым көпшілігі аса ірі немесе орташа кәсіпорындардан түседі, бірақ шағын кәсіпкерлікте жергілікті бюджеттердің түсімдерін көбейтуге өз үлестерін қосады.

Оған себеп, біріншіден, шағын кәсіпорындар мемлекеттің өнім өндіру, қызмет көрсету салаларының негізгі көлемін құрайтын болғандықтан, олардан түсетін салықтар мен басқа да міндетті төлемдер қомақты болып келеді.

Екіншіден, кәсіпкерлікпен айналысатын жеке және шағын заңды тұлғалар бұрын есепте жоқ, жаңа салық төлеушілер ретінде бюджет жүйесіне қосымша салық түсімдерін әкеледі.

Салықтық тексерулерге талдау жасасақ, онда мынандай фактілерге көз жіберуге болады: өмірде ең көп салықтық құқықты бұзушылық осы шағын кәсіпорындарда байқалады, әсіресе уақытында салық тіркеуіне тұрмау, уақытында салықтық есепті өткізбеу, түскен қолма-қол ақшаны есепке алмау, жымқыру, бухгалтерлік есепті дұрыс жүргізбеу және тағы басқалары.

Сондықтан да салықтық бақылауды күшейту осы салада өзінің еңбегін өтейді деп ойлауға болады. Сонда ғана қосымша салықтар бюджетке көбірек түседі, әсіресе ірі салық төлеушілерден. Себебі, мұндай фирмалар салық төлеуден бұлтару үшін тәжірибеде өтірік шағын кәсіпорындарды ашып, солар арқылы өнім бағаларының арқасында қолмен епті іс жасау арқылы салық базасы болатын таза табыстарын жасырып қалады, сол себептен мемлекет қазынасына көп салықтар көлемі түспей қалады.

Үшіншіден, салық органдары да шағын кәсіпкерлікпен айналысатын салық төлеушілерді тексеру барысында, алдымен оларға мәлімет жинап, қайсысы салық есебіне тұрғанын, қай салада қызметтерін атқаратындарын, барлық құқық қорғау орындарындағы оларға түскен мәліметтерді жинап, содан кейін ғана білікті, әрі сапалы салық тексерулерінің сапасы артып, бюджетке қосымша салықтар түсуіне жол ашылады. Ол үшін:

- әрбір салық төлеушінің, әсіресе шағын кәсіпкерлік саласында тексеру ұйымдары алдымен қолда бар барлық шаруашылық-қаржылық есеп құжаттарына талдау жасау;
- камералдық бақылау барысында негізінен:
- әрбір жеке есеп құжаттарының бір-бірімен байланысын талдап, оның салық базасын шығару,
- есеп беру көрсеткіштерінің салыстырмалығын, олардың салық декларациясында көрсетілгендей табыс көздерінің растығын,
- салық декларациясы мен бухгалтерлік есептің дұрыстығының бағасын, олардың сапасын өздерінде бар мәліметтермен салыстырып, олардың дұрыстығына көз жіберу.

Төртіншіден, осы шағын бизнеспен айналысатын кәсіпкерлердің мәлімет көзін басқа да ұйымдардан, әсіресе қызмет көрсететін банктерден, энергосбыт кәсіпорынынан, жол полициясының және кеден органдарының мәліметтерінен жинап, содан кейін ғана сапалы салық тексерулерін өткізу керек [3].

Экономикасы дамыған шет мемлекеттердің салық жүйелеріне талдау жасасақ, мынадай тұжырымға келуге болады: қосылған құн салығы мен акциздер негізінен сатылатын тауар құнына қосылуға тиіс және оны тұтынушылар ғана төлеуге міндетті, ал тәжірибе жүзінде негізгі қосылған құн салығын төлеушілер болып бәрібір шаруашылық субъектілер табылады. Себебі, олар өздерінің таза табысын төлейтін салық мөлшеріне кемітеді. Бұл ауыртпалық акциз бен қосылған құн салығын төлеушілер тауар шығаратын субъектімен бұл тауарды тұтынушылар арасында бірдей шамада болады.

Ал заңды тұлғаның төлейтін корпоративтік табыс салығы мөлшерімен тауардың бағасын көтеру арқылы тұтынушыға түсетіні анық.

Ал мүлік салығына келсек, ол да арендаторға аренданың құны ретінде немесе тұтынушыға баға арқылы ауыртпалық әкелуі мүмкін.

Сондықтан да салық ауыртпашылығы басқа салық қатынастарымен тығыз байланысты болып келеді.

Сол себептен, осы мәселелерді есептесек қай салықтық тауар шығаруға, оның бағасына және кәсіпкерліктің даму жолдарына тигізер әсерін біліп болмайды.

Салық салудағы кейбір дамыған шет мемлекеттердің тәжірибесіне келсек, оның өзіндік себебі бар. Салық жүйесін көп жылдардан бері дамытып, біздің елімізбен тығыз сауда және экономикалық байланыс жасап келе жатқан Америка Құрама Штаттары, Ұлыбритания, Германия сияқты ірі мемлекеттердің салық жүйесіне қысқаша болса да тоқталып өтейік. Себебі, бұл мемлекеттер әлем экономикасының алдыңғы қатарында болса, екіншіден, шағын және орта бизнесті дамытуда да алдыңғы орынға ие [4].

Шағын бизнес-нарықтық экономиканың негізі. Қазақстан Республикасында шағын бизнес субъектілерін қолдау және мемлекеттік жүйесі құрылған. Бұл жүйеде шағын кәсіпкерлікті дамытудың салық салу механизмі ерекше орын алады. Нарықтық қатынастардың даму кезеңінде шағын және орта бизнес субъектілері басқа елдерден тауар өнімдердің орнын басуға, жаңа жұмыс орындарын ашуға және де республикалық, жергілікті бюджеттердің салықтар арқылы кіріс көзін ұлғайтуға міндетті.

Сонымен бірге мемлекеттік аймақтық қолдау белсенділігін, оның ішінде, әсіресе несие қамсыздандыру және инвестиция сфераларын ынталандыру жағдайына қажеттілік туғызу керек.

Ең негізгісі, мемлекеттің шағын бизнесті қолдау бағдарламаларының қажеттілігінен реттеу саласында нәтижелі жүйесін әзірлеу керек. Ол үшін бір-бірін байланыстыратын элементтер керек. Олар:

- құқықтық қамтамасыз ету;
- қаржымен қамтамасыз ету;
- салықтық реттеу;
- инфрақұрылымдық және жұмысшылардың құрамын қамтамасыз ету.

Баршаға белгілі, Қазақстандағы шағын кәсіпкерлікті дамытудың негізінен үш мақсаты бар: өнімдер мен қызметтерді өндіру көлемін ұлғайту; халықтың жұмыспен қамтылуын күшейту; салықтар мен басқадай төлемдердің бюджетке түсуін көбейту.

Шағын кәсіпкерлік-өміршеңдік деңгейі төмен және тәуекелшік деңгейі көтеріңкі қызмет түрі болып саналады. Шағын кәсіпкерлік экономиканың ерекше секторы ретінде өмір сүріп келді және әрқашанда өмір сүре береді. Оны тікелейшектеу, реттеу және бақылау жөнінен мемлекеттің мүмкіндігі діндегеннен гөрі бір мысқалдай кемдеу шығады. Шағын кәсіпкерліктің негізгі мәселесі-салыстырмалы түрдегі нашар

өміршендігі оның жоғары әрекетшілдігімен, қаржылай ресурстармен жәнeхалықтың барша топтарынан алынған кадрлармен тұрақты қамтамасыз етілуімен толықтырылады

Шағын бизнесті елеулі көтермелеуге Қазақстан Республикасы Президентінің “Шағын кәсіпкерлікке мемлекеттік қолдауды күшейту және оның дамуын жандандыру шаралары туралы” Жарлығы жақсы ықпал етіп отыр. Соған сәйкес мынандай кезек күттірмес мәселелер ауқымы анықталған.

- шағын кәсіпкерлікті қолдайтын мемлекеттік институттарды құру;
- шағын кәсіпкерлікті дамытуды ынталандыратын және оны құру тәртібін қарапайымдандыратын, несие бөліп, кадрлар дайындайтын және т.б. мәселелер жөнінен қажетті нормативтік-құқықтық актілерді қабылдау;
- шағын кәсіпкерлік субъектілерінің жұмыстарына жағдай жасау (өндірістік ғимарат, жер учаскесін бөлу және т.б.);
- шағын кәсіпкерлікті қаржылай қолдау жөніндегі мәселелерді шешу-ол үшін кәсіпкерліктің дамыту қорын құру, шағын кәсіпорындар үшін жеңілдіктер жасау жүйесін қарастыру

Елімізде он жылдан астам шағын кәсіпкерлік экономикалық субъект ретінде өз қызметін жүзеге асыруда. Осы жылдар шағын кәсіпкерлерге біршама ауыр тиді. Мәселен, тұрақтандыру кезеңі, кәсіпкерлік қызметті реттейтін құқықтық-нормативтік база қайта жасалды және қолдау көрсету бағдарламасының құрылымы қалыптасты.

Әрбір іскер қазақстандық осы ортаға кірігіп, инновациялық экономикадағы өз орнын табуға тиіс.

Шет мемлекеттердің тәжірибесі мен Қазақстандағы кәсіпкерліктің экономикалық мазмұнына сүйеніп, шағын және орта бизнес субъектілеріне кімді жатқызуға болатынын мына өлшем бірлігінен көруге болады: Шағын бизнеспен айналысатын кәсіпкерлерге қарамағындағы қызметкерлердің саны 100-ден аспаса және жылдық табысы 50,0 миллион теңгеден аспаса, ал орта бизнес субъектілеріне қарамағындағы қызмет істейтін адам саны 500-ден аспаса және жылдық тапқан табыстары 350,0 миллион теңгеден аспағандарды жатқызуға болады.

Қазіргі таңда Қазақстанда шағын және орта бизнесті қолдауға аса көңіл бөлініп отыр. Себебі, шағын және орта бизнес, ол біздің болашағымыз, Қазақстан өнеркәсібі нашар дамыған мемлекет болғанмен, оның шикізат және еңбекке жарайтын адамдарының мүмкіндігі жоғары. Сонымен қатар мемлекеттің ерекшелігі, оның ауыл шаруашылығының дамығандығы. Ауылдағы жұмыссыздық, еңбекке жарамды адамдардың жұмыссыздықтан қалаларға көшуі ауыл шаруашылығын одан әрі құлдыратады. Біздің ойымызша шағын бизнесті көркейту үшін тек қана салық құралдары жеткіліксіз. Ол үшін ауылдағы шағын бизнес субъектілеріне несие қорларына, қаржылық лизингтерге жол ашу керек және олар ашылып келе жатыр.

Сондықтан да салық құралдары, салықтық реттеу басқа да мемлекеттік құралдармен бірігіп қолданылуы керек. Сонда ғана біз экономикамызды ілгері дамыған мемлекеттердің қатарына қосуымызға болады.

Шағын және орта кәсіпкерлікті дамытпай, нарықтық экономиканы қалыптастыру мүмкін емес. Бұл – нарықтық қатынастарды алға жетелеуші буын. Нарықтық экономика элементтерін енгізудің әрекеттері монополияландырылған ортаның қарсылығына тап болуда. Монополизмге қарсы күресудің тиімді жолдарының бірі- шағын және орта бизнесті дамыту.

Қазақстанда шағын және орта бизнесті дамытуға байланысты шаралар Елбасы Н. Назарбаевтың 1997 жылы 6 наурызында қабылданған “Шағын және орта кәсіпкерлікке мемлекет тарапынан қолдау көрсетуді жеделдету шаралары” деген қаулысынан басталады.

Одан кейін “Шағын кәсіпкерлікті мемлекеттік қолдау туралы”, “Жеке кәсіпкерлік туралы” Заңдар қабылданды. Шағын және орта кәсіпкерлікке қолайлы жағдайлар жасау үшін, қаржылық және ақпараттық қамтамасыз етуді жетілдіру мақсатында Елбасы “Қазақстан Республикасында шағын кәсіпкерлікті қолдау мен дамытудың басымдықтары мен аймақтық бағдарламалары туралы” жарлық шығарды. Осы жылдың мамыр айында Қазақстан Республикасының экономика және сауда Министрлігінің жанынан шағын кәсіпкерлікті қолдау Департаменті құрылды.

Соңғы жылдары шағын бизнеспен айналысушы кәсіпкерлердің саны ұлғаю үстінде. Себебі елімізде шағын бизнеспен айналысушы кәсіпкерлерге қолайлы жағдайлар жасалуда. Атап айтсақ, 1997 жылдан бастап шағын бизнес субъектілеріне салықтық жеңілдік ретінде арнаулы салық режимдері енгізілді, сонымен қатар Қазақстан Республикасының Президенті жыл сайынғы Қазақстан халқына жолдауында шағын және орта бизнестің дамуына тоқталып өтеді: “шағын және орта кәсіпкерлікті дамытудың түбірінен жаңа идеологиясын түзуге, кәсіпкерлік ортаның бастамалырын іске асыру үшін қолайлы жағдай туғызуымыз керек[5].

ӘДЕБИЕТТЕР

1. «Лицензия беру туралы» Қазақстан Республикасының 2007 ж. 11 қаңтарындағы Заңы.
2. Жеке кәсіпкерлік туралы 2006 ж. 31 қаңтарындағы №124-ІІІ Қазақстан Республикасының Заңы (2008.05.07. берілген өзгерістер мен толықтырулар).
3. Шағын кәсіпкерлікті мемлекеттік қолдау туралы 1997 ж. 19 маусымдағы Қазақстан Республикасының Заңы.
4. Манабаева И. Шағын және орта бизнестің экономикадағы маңыздылығы мен артықшылықтары және кемшіліктері: Экономика негіздері.– 2009. – №5. – 8-13 б.
5. Қазақстан Республикасының Президенті – Елбасы Н.Ә. Назарбаевтың «Қазақстан-2050» Стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Қазақстан халқына Жолдауы.

УДК: 65.012.03

ҚАРЖЫЛЫҚ ЕСЕП БЕРУДІҢ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ СТАНДАРТТАРЫНА СӘЙКЕС НЫСАНДАРЫ

Ботаева Ж.Қ., студент

Ғылыми жетекші: Нигметова Г.Ж.

Ш. Есенов атындағы Каспий мемлекеттік технологиялар және инжиниринг университеті, Ақтау қ.

Аннотация. Бұл мақалада бухгалтерлік есептің актуалды сұрақтарының бірі қаржылық есеп берудің халықаралық стандарттарына сәйкес қалыптасқан нысандары келтірілген.

Түйінді сөздер: қаржылық есеп, халықаралық стандарттар, бухгалтерлік баланс, пайда мен залал.

Қазақстан Республикасының әлемдік экономикалық қауымдастыққа кіруіне байланысты барлық пайдаланушыларға, әсіресе шетелдік инвесторларға түсінікті бухгалтерлік есеп жүргізудің және қаржылық есеп беруді жасаудың қағидаларын жетілдіруге белгілі бір талаптар қойыла бастады. Шетелдік инвесторлар қазақстандық

ұйымдарға ақшалай қаражат сомасын салғаннан кейін олардың барлығына түсінікті есептілік табыс ету қажет болды. Осыған байланысты қаржылық есеп берудің халықаралық стандарттары (ҚЕХС) жалпы қабылданған кәсіби іскерлік қарым-қатынас жасау тілі болып табылады.

Қаржылық есеп берудің халықаралық стандарттары (ҚЕХС) – бұл бүкіл әлемде ұйымдардың қаржы есептерін жасау үшін қаржы-шаруашылық операцияларын тануға, бағалау мен ашып көрсетуге талаптар қоятын ережелер.

Қаржылық есеп берудің халықаралық стандарттары бойынша кеңесімен құрастырылған ҚЕХС бүкіл дүние жүзінде ұйымның қызметі туралы ашық және түсінікті ақпаратты, ұсыну үшін тиімді құрал ретінде танылады.

Қазіргі уақытта қалыптасқан әлемдік үрдіс барлық елдердің қаржылық есеп берудің оның халықаралық стандарттарға сай жасауға көшуін қажет етеді. Барлық ірі индустриялық елдер өздерінің ұлттық стандарттарынан бас тартып бірыңғай халықаралық стандарттарға көшуде. Мәселен, АҚШ мамандары ҚЕХС-пен жалпы қабылданған бухгалтерлік есеп қағидаларын (GAAP) жақындастыру жөнінде жан-жақты жұмыс жүргізуде.

Біздің мемлекетіміз Тәуелсіздік алған сәттен бастап халықаралық тәжірибені зерттеу нәтижесінде өзінің бухгалтерлік жүйесін реформалауға кірісті. Есеп пен аудитті дамыту мен жетілдіруге байланысты нормативтік-құқықтық актілерді іске асыру мақсатында елімізде қаржылық есеп беруді ҚЕХС-қа сәйкес жасауға бірте-бірте көшу жүзеге асырылуда. ҚЕХС көшу есеп берудің өзінің дайындау принциптерін және оның сапасын бақылау - аудит принциптерін де өзгертеді.

Қаржылық есеп берудің стандарты - бұл бухгалтерлік есеп жүргізу мен қаржы есептілігін жасаудың қағидалары мен әдістері белгіленетін құжат.

Стандарттар ұлттық және халықаралық болады.

Қаржылық есеп берудің ұлттық стандарттары – бухгалтерлік есеп пен қаржылық есеп беру саласындағы қызметті реттеудегі жүзеге асыратын орталық мемлекеттік орган бекіткен стандарт болып табылады.

ҚЕХС-ты әзірлеп, жетілдірумен Канада, Германия, Франция, Австралия, Мексика, Жапония, Ұлыбритания және Ирландияның, сондай-ақ АҚШ-тың бухгалтерлік органдары жасаған келісімге сәйкес 1973 жылғы 29 маусымда құрылған Халықаралық қаржылық есеп берудің стандарттары жөніндегі комитет (ҚЕХСК) айналысты. 2001 жылғы сәуірден бастап көрсетілген Комитет осы стандарттарды бекітетін қаржылық есеп берудің халықаралық стандарттары жөніндегі комитет Қорының органы болып табылатын қаржылық есеп берудің стандарттары жөніндегі кеңес болып қайта құрылды.

ҚЕХС - қаржылық есеп берудің халықаралық стандарттары жөніндегі комитет қабылдаған стандарттар мен түсініктемелер. Оларға:

- 1) Халықаралық бухгалтерлік есеп стандарттары (IAS);
- 2) Қаржылық есеп берудің халықаралық стандарттары (IFRS);
- 3) Түсініктеме түріндегі ресми құжаттар - қаржылық есеп берудің стандарттарын түсіндіру жөніндегі комитет дайындаған және шығаруға бекіткен ҚЕХС-на түсініктемелер;
- 4) Түсініктеме беру жөніндегі тұрақты комитет дайындаған және ҚЕХСК шығаруға бекіткен түсіндірмелер кіреді.

ҚЕХСК әзірлеген халықаралық стандарттар жүйесі ұйымдардың қаржылық есеп беруін жасаумен байланысты барлық негізгі мәселелерді қамтиды.

Қаржылық есеп беру мекеме қызметінің қаржы жағдайы мен қаржы нәтижелерінің құрылымдалған ұсынуы болып табылады. Қаржылық есеп берудің мақсаты пайдаланушыларды экономикалық шешім қабылдау үшін кәсіпорынның

қаржылық жағдайы, қызмет нәтижелері, қаржылық жағдайының өзгеруі туралы пайдалы ақпаратпен қамтамасыз ету. Осы мақсатқа жету үшін қаржылық есеп беру белгілі жорамал негізінде құрастырылады, сапалы сипаттамаларға ие болады және белгілі элементтер жөнінде ақпарат болуы тиіс. Сондай-ақ мекеме басшылығына сеніп тапсырылған ресурстарды басқару нәтижелерін де көрсетеді.

1 – «Қаржылық есеп беруді ұсыну» IAS қаржылық есеп берудің халықаралық стандартына сәйкес жалпы мақсаттағы қаржылық есеп беру – бұл өздерінің нақты ақпараттық қажеттіліктеріне сай келетін есептіліктің ұсынылуын талап етуге мүмкіндігі жоқ пайдаланушылардың қажеттіліктерін қамтамасыз етуге арналған есептілік.

Қаржылық есеп берудің нысандары мыналарды қамтиды:

- бухгалтерлік баланс;
- пайдалар мен залалдар туралы есеп;
- ақшалай қаражаттардың қозғалысы туралы есеп;
- меншікті капиталдағы өзгерістер туралы есеп;
- есеп саясатының елеулі элементтерінің қысқаша сипаттамасын және басқа да түсіндірме ескертпелерді қоса, ескертулер.

Бухгалтерлік баланс мекеменің қаржылық есептілігінің негізгі нысаны болып табылады. Ол мекемелердің белгілі бір күнгі жағдай бойынша активтерін, міндеттемелері мен капиталын көрсетеді. Қаржылық жағдайды бағалаумен тікелей байланысты қаржылық есептіліктің элементтері активтер, міндеттемелер және капитал болып табылады.

Бухгалтерлік баланс мынадай маңызды қызметтерді атқарады:

- менеджерлер мен иелерін ұйымның мүліктік жағдайымен қатыстырады;
- баланс бойынша ұйымның жақын арада алған міндеттемелерін өтей алатынын анықтайды;
- актив баптары мен оларды қалыптастыру көздерінің мазмұны ішкі және сыртқы пайдаланушыларға пайдалану мүмкіндігін береді.

Мекеменің қаржылық-шаруашылық қызметінің нәтижесін бағалаумен тікелей байланысты қаржылық есептіліктің элементтері болып пайдалар мен залалдар танылады. Қызмет нәтижесі пайда және залал туралы есепте берілген мекеменің табыстары (кірістері) мен шығыстарының өзара байланысы болып табылады.

Пайдалар мен залалдар туралы есептің өзінде міндетті түрде кезең ішінде мынадай сомаларды көрсеткенде кем дегенде мынадай желілік баптар болуы тиіс:

- табыс;
- қаржыландыру жөніндегі шығындар;
- қауымдасқан компаниялар мен бірлескен кәсіпорындардың пайдалары мен залалдарында үлес қосып қатысу бойынша есептеу әдісіне сәйкес ескерілген мекеменің үлесі;
- салық бойынша шығыстар;
- тоқтатылған қызметтен алынған салық салудан кейінгі жиынтық пайда немесе залал;
- пайда немесе залал.

Пайдалар мен залалдар туралы есептің өзінде міндетті түрде мынадай баптар кезең ішінде пайданы немесе залалды бөлу ретінде ашып көрсетілуге тиіс:

- азшылық үлесіне жатқызылатын пайда немесе залал;
- еншілес компанияның меншікті капитал иелеріне жататын пайда немесе залал.

Пайда мен зиян туралы есеп қаржылық есеп берудің маңызды құжаттарының бірі болып саналады, ол белгілі есепті кезеңдегі қызметтің нәтижелерін бағалауды қамтамасыз етеді.

Қазіргі заманғы талдау тәжірибесінде шаруашылық ұйымның экономикалық тиімділігінің деңгейі жөніндегі ақпарат болып табылады. Ол қаржы нәтижелерін қалыптастыратын процестерді анықтап талдау және есепті кезеңдегі басқарушылық шешімдерді бағалау үшін пайдаланылады.

Кәсіпорынның жеткілікті төлем қабілеттілігі мен ұйым жұмысының жоғары пайдалылығының арасындағы оңтайлы балансты қолдау нарықтық экономиканың ең маңызды міндеті болып табылады. Осы міндет шешімінің негізгі көзі ақша қаражаттарының қозғалысы туралы есеп болып табылады.

Ақша қаражаттарының қозғалысы туралы есеп 7 – «Ақша қаражаттарының қозғалысы туралы есептер» IAS қаржылық есеп берудің халықаралық стандартының талаптарына сәйкес жасалады да, есепті кезеңнің қаржы есептілігінің құрамдас бөлігі ретінде ұсынылады. Аталған стандартқа сәйкес ақша қаражаттарының қозғалысы туралы есептер өзіне ақша қаражаттарындағы өзгерістер мен операциялық, инвестициялық және қаржылық қызметтен болған өзгерістерге бөліп, мекеменің есепті кезеңдегі ақша қаражатының баламалары туралы ақпаратты қамтиды. Ақша қаражаттарының баламалары инвестициялаудан немесе басқа мақсаттардан гөрі қысқа мерзімді ақша міндеттемелерін өтеу үшін қолданылады.

Ақша қаражаттарының қозғалысы туралы есептерді жасаудың негізгі мақсаты мен қажеттілігі мекеменің ақша қаражаттарының қозғалысы туралы ақпарат қаржылық есеп беруді пайдаланушыларға мекеменің ақша қаражаттарын табу қабілеті мен олардың баламаларын, сондай-ақ ақша қаражаттарына қажеттілікті бағалау үшін негіз беретіндігі мен пайдалылығында көрінеді.

Ақша қаражаттарының қозғалысы туралы есеп оны қаржылық есеп берудің қалған нысандарымен бірге пайдаланған кезде ақпарат береді, онда өзгеріп отыратын жағдайлар мен мүмкіндіктерге бейімделу үшін пайдаланушыларға мекеменің таза активтеріндегі өзгерістерді, оның қаржы құрылымын және түсімдер мен ақша қаражаттары төлемдерінің деңгейі мен мерзімдеріне әсер ету қабілетін бағалауға мүмкіндік береді.

Нарықтық қатынастар жағдайында кәсіпорынның қызметі мен оның дамуы негізінен өзін-өзі қаржыландыру, яғни меншікті капиталдың есебінен жүзеге асырылады, тек меншікті капитал жетіспеген жағдайда ғана қарыз қаражат тартылады.

Меншікті капиталдағы өзгерістер туралы есеп I «Қаржы есептілігін ұсыну» IAS қаржылық есеп берудің халықаралық стандартына және Ұлттық қаржылық есептіліктің №2 стандартына сәйкес жасалады да, мекеменің есепті кезеңдегі қаржылық есеп берудің жеке нысаны түрінде ұсынылады. Бұл есепте мынандай ақпараттар қамтылады:

- меншікті капиталдағы барлық өзгерістерді;
- меншікті капитал иелерімен операциялар жасау нәтижесінде туындайтындардан өзгеше меншікті капиталдағы өзгерістер туралы есеп.

Капиталдағы өзгерістер туралы есеп есепті кезеңдегі болған капиталдың құрылымдық және сандық өзгерістері туралы ақпаратты ашып көрсетеді.

1 – «Қаржы есептілігін ұсыну» IAS және 8 «Есеп саясаты, есептілік бухгалтерлік бағалаулардағы өзгерістер және қателіктер» IAS қаржылық есеп берудің халықаралық стандарттарына сәйкес мекеме өзінің есеп саясатын жасайды. Есеп саясаты – бұл мекеме қаржылық есеп беруді дайындау және ұсыну үшін қолданатын нақты қағидаттар, негіздер, кесімдер, ережелер және тәжірибе.

Мекеменің қабылдайтын есеп саясатының мақсаты мекеменің жүргізген операциялары мен оқиғалары туралы ең толық, әділ және дұрыс ақпараттар алу болып танылады. Бұл ақпараттар мекеменің иелеріне және жеке меншік иелеріне, мемлекетке, банкке, салық органына және мекеменің шаруашылық байланыстағы және басқа

іскерлік серіктестікке қосылуға ниет білдірген заңды және жеке тұлғаларға, барлық ішкі агенттерге өте қажет.

Қаржылық есеп берудің халықаралық стандарттарының талаптарына сәйкес қаржылық есептіліктің ажырамайтын құрамдық бөлігі болып, сондай-ақ түсініктеме жазба танылады. Ол қаржылық есеп берудің сандық деректерінің мазмұнын жақсы анықтау үшін қажетті мәліметтер беретін негізгі талдамалы құжат. Түсіндірме жазбаның басында мекемеге енетін құрамдық бөлігінің құрамын, олардың шаруашылық қызметінің негізгі көрсеткіштерін сипаттаумен ашып көрсетіледі де, мекеменің қаржылық-шаруашылық қызметінің жүргізілген жағдайларын сипаттайды. Жазбада сондай-ақ келесі жылы жеткен жетістіктерді жақсарту және айқындалған жетіспеушіліктерді жою үшін қажетті шаралар жоспары белгіленіп қояды.

Түсініктеме жазбада баланстың негізгі баптарына толық сипаттама беріледі, пайдалар мен залалдар туралы, ақша қаражаттарының қозғалысы туралы, капиталдағы өзгерістер туралы ақпараттар ашылады. Мекеменің қаржылық-шаруашылық қызметін бағалау үшін материалдық, еңбек және қаржы ресурстарын пайдалану көрсеткіштері есептеледі. Түсініктеме жазбада мекеменің есепті жылдағы қаржылық жағдайы мен қаржылық-шаруашылық қызметінің нәтижелеріне әсерін тигізген факторлар, сондай-ақ құрылтайшылардың (меншік иелері) жылдық қаржылық есептілікті қарап, талдау нәтижелері бойынша қабылданған шешімдер көрсетіледі. Егер есепті жыл бойына мекеменің есептік саясатында өзгерістер болса, онда түсініктеме жазбада осы өзгерістердің себептері көрсетіледі де, олардан болған зардаптарға құндық баға беріледі.

Ұйымның қаржылық есеп беруі ел валютасында (мың теңге) жасалады және оған есепті уақытылы табыс ету үшін жауап беретін басшы мен бас бухгалтер қол қояды.

Ұйымның есепті кезеңі 1 қаңтардан бастап 31 желтоқсанда аяқталатын күнтізбелік жыл болып табылады. Жаңадан құрылған ұйым үшін алғашқы есепті кезең (жыл) сол жылдың 31 желтоқсанына дейін ол мемлекеттік тіркелген сәттен басталады.

Ұйымдар жылдық қаржылық есеп берулерін есептіден кейінгі жылдың 30 сәуірінен кешіктірмей табыс етеді.

Қорытындылай келе, қаржылық есеп беру мекеменің өнімді өндірудің және өткізудің жалпы көлемі мен түрлері бойынша қабылдаған тапсырыстарын орындауын жүйелі тексеруге, материалдық, еңбек және қаржылық ресурстарды пайдаланудың тиімділігін арттыру мен экономикалық көрсеткіштерін жақсарту және мекеменің қаржылық-шаруашылық қызметінің болашақта өркендеудің ішкі пайдаланбаған резервтерді анықтап, оларды іске қосуға мүмкіндік береді.

Бүгінде қазақстандық ұйымдардың бір қатары халықаралық стандарттар бойынша есеп беруді ұсынады. Бұл олар үшін қосымша болып табылады, себебі олар қаржылық есеп беруді екі түрде – қазақстандық және халықаралық ережелер бойынша дайындайды.

Қаржылық есеп берудің халықаралық стандарттары қаржылық капиталдың мүддесін көрсетеді және биржаларға, банктерге, несиелік мекемелерге және тағы басқа қаржылық саудагерлерге бағытталған.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Дүйсембаев К.Ш. Қаржы есептілігін талдау. Оқулық. Алматы: «Экономика» баспасы, 2011ж.
2. Толпаков Ж.С. Бухгалтерлік есеп: Оқулық – Қарағанды, «Қарағанды полиграфиясы» АҚ, 2009ж.

3. Чайковская Л.П. Инновации: менеджмент, статистика, учет и аудит. Учебное пособие. Алматы. Издательство «Бастау» 2011г.

ӘОЖ 331.5

ЖАСТАР АРАСЫНДАҒЫ ЖҰМЫССЫЗДЫҚ МӘСЕЛЕСІ

Парахатова Л.Б., студент

Ғылыми жетекшісі: Шодыраева Ш.К.

Ш. Есенов атындағы Каспий мемлекеттік технологиялар және инжиниринг университеті, Ақтау қ.

Андатпа. Мақалада жұмыспен қамту мәселесі, маңызы жан жақты ашып көрсетіледі. Жұмыссыздық мәселесі, шешу жолдары зерттеліп анықталған.

Түйінді сөздер: жұмыссыздық, жастар, еңбек нарығы.

Жұмыссыздық - еңбек нарығының біртұтас элементі болып табылады. Жұмыссыздық өте күрделі құбылыс және қоғам даму барысында әр түрлі экономикалық мектептердің көзқарастары әр түрлі болған.

Қоғамдағы жұмыс жасындағы халық саны – жасына, денсаулығына қарай еңбекке қабілеті бар жұмыс күші болып табылады. Жұмыссыздық - бұл халық шаруашылығында жұмыспен қамтамасыз етілмеген еңбекке қабілеті бар жұмыс күші.

Қазақстан экономикасының қазіргі, яғни өмір сүру сапасының төмендеуі, жастар денсаулығының сыр беруі, жастар арасындағы қылмыстық мәселелердің көбеюі, жастардың жеке тұлға ретінде қалыптасуы мен дамуына кедергілердің болуы, туу көрсеткішінің азаюы жағдайында өмірге енді қадам басқан жас буынға қатысты мемлекеттік саясаттың жүзеге асырылуының белсенділігі талап етіліп отыр. Жастар арасындағы жұмыссыздық заманауи қоғам үшін кез келген адамға әр жақты әсер ететін әлеуметтік-экономикалық мәселелердің бірі болып табылады. Жастар жұмыссыздығы кез келген мемлекеттің өзекті мәселелерінің бірі. Сондықтан осы зерттеу жұмысының мақсаты жұмыссыздықтың мағынасын, оның негізгі түрлерін, сонымен қатар зардаптары мен салдарын ашып көрсету және жұмыссыздық деңгейін төмендету бойынша шараларды ұсыну болып табылады. Жұмыссыздық деңгейі кедейшілік деңгейін арттырып қана қоймайды, сонымен қатар психологиялық соққы болып есептеледі. Және де біздің Елбасы Н.Ә. Назарбаевтың «Қазақстан-2050» Стратегиясында және тағы басқа стратегиялық құжаттарында жастар саясатының негізгі ерекшеліктері мен олардан күтілетін нәтижелер аталған, сондай-ақ дамып келе жатқан Қазақстанның базалық ресурсы ретінде жастарға үлкен сенім мен жауапкершілік арттырылады. Жастарға арттырылған сенім мен үміт туралы «Мемлекеттік жастар саясатының 2020 жылға дейінгі тұжырымдамасында» жақсы айтылған. Бұл құжатта: «...жастар – келешегіміздің негізі ретінде өз білімімен, жасампаз еңбегімен және күш-жігерімен өз болашағын құрудың жаңа мүмкіндіктерін алу қажет. Ол ХХІ ғасырда Жаңа Қазақстанның - дамыған, бәсекеге қабілетті және әлемдегі сыйлы мемлекетті қалыптастыруды белсенді жалғастыруы қажет» делінген. Сондықтан да жастар арасындағы жұмыссыздық мәселесі көптеген пікірталастар мен зерттеу жұмыстарының зерттеу заты болып табылады.

Еліміздің еңбек нарығында, атап айтқанда жаңа жұмыс орындарын құру, жастарды жұмыспен қамту, жастардың жұмыссыздық деңгейін төмендету сияқты әлеуметтік-экономикалық мәселелерді шешуде және жетілдіруде шағын және орта бизнес пен іскерлік белсендікті қолдау бойынша жұмыстарды жалғастырудың маңызы

зор. Еліміздің болашағы жастардың қолында, ал жастар білімінің сапасы ұстаздардың қолында. Сондықтан еңбек нарығының сұранысы мен талаптарына сай мамандар дайындау, олардың біліктілігін арттыру, жұмыспен қамту сияқты мәселелер мемлекетіміздің алға қойған басты міндеттерінің бірі. Қазақстандағы жастар арасындағы жұмыссыздықтың себептері: – ЖОО-да алынған біліміне сәйкес бітіруші түлектерді жұмысқа орналастыру жүйесінің ұйымдастырылмауы; – еңбек нарығына қажетті мамандар мен ЖОО- да оқытылатын мамандықтардың сәйкес келмеуі; – жастардың білім деңгейінің бәсекегеқабілеттілігі деңгейінің төмен болуы және жас мамандарды жұмысқа алғанда жұмыс берушілердің тәуекелділікке баруы; – жұмыс берушілердің еңбек өтілінсіз жұмысқа алмауы; – жастардың еңбекақыға қоятын талаптарының жоғары болуы; – жас мамандарды жұмысқа орналастыру бойынша еңбекпен қамтамасыз ету қызметінің қажетті бағдарламалық және қаржылық қамтамасыз етілмеуі. Қазіргі кезде еліміздегі жастардың жұмыссыздығы мәселесі біртіндеп шешіліп жатыр.

Біздің республикамызда ғана емес сонымен қатар басқа да мемлекеттердегі ең негізгі мәселердің бірі ретінде осы жұмыссыздықты қарастыруда, алайда біздің мемлекетіміз жұмыссыздықпен күресу үшін көптеген бағдардамалар әзірлеуде. Сонымен қатар, жас бітіруші мамандарды жұмыспен қамту үшін жұмыс берушілер, білім беру мекемелерінің және басқа да тараптармен байланыс болуы қажет. Бұл тараптардың әрқайсысы жас мамандарға көмек беруі қажет. Жастар арасындағы жұмыссыздықтың негізгі себептері анықталды: жұмыс жасау тәжірибенің аздығы, жалақының төмен болуы, тұрғылықты орналасатын жерлері болмауы мен қатар бәсекелестіктің төмен болуынан зардап шегуде. Жұмыспен қамту мәселелерін тиімді шешу үшін бірқатар шаралар қабылдау, соның ішінде заңнамалық тұрғыда қабылдану керек. Атап айтқанда жұмыс берушілер, жұмыспен қамту органдары мен оқу орындары арасындағы өзара қарым-қатынастардың бірыңғай жүйесін жасақтау қажет деп ойлаймын.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. <https://studopedia.org>
2. <https://moluch.ru/archive>

УДК 33.378

ПРОБЛЕМЫ ЭФФЕКТИВНОСТИ СОЦИАЛЬНОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В КАЗАХСТАНЕ

Естурлиева А.И.

Каспийский государственный университет технологии и инжиниринга
им. Ш. Есенова, г. Актау

Аннотация. Статья раскрывает эффективность социального предпринимательства, как новое явление современного Казахстанского государства. Обращаясь к зарубежному опыту, исследуется такой вид предпринимательства, в основу которого положено извлечение прибыли для реализации различных социальных проектов. Социальные предприниматели должны создавать новые модели социально значимой деятельности для формирования инновационной социально ориентированной экономики. Развитие в РК социального предпринимательства позволит повысить экономическую эффективность за счет использования человеческих ресурсов и, прежде

всего, таких групп населения, как инвалиды, многодетные матери, выпускники детских домов, бывшие заключенные и т.п. Автор полагает, что социальное предпринимательство будет способствовать трудоустройству социально незащищенных слоев населения и людей, для которых занятость на полный рабочий день не возможна. Этот вид предпринимательства в Казахстане будет способствовать также развитию сферы социальных услуг, повышению их качества и доступности.

Ключевые слова: социально-экономический кризис, захвативший сегодня практически все страны мира, требует от государства решения целого ряда социальных проблем: безработицы, бедности, нелегальной миграции, социальной незащищенности.

Социальное предпринимательство набирает известность во всем мире. Многие авторитетные вузы даже включили социальное предпринимательство в свои программы обучения. Предназначение социального бизнеса - это решение острых социальных проблем. Социальные предприниматели — это предприниматели, действующие на стыке благотворительности и традиционного бизнеса, решая социальные проблемы, популяризируя благотворительность и филантропию, и придавая бизнесу человеческое лицо. Часто социальное предпринимательство путают с благотворительностью. Конечно, тут есть некие его элементы. Но все же, это не совсем благотворительность [1].

«В Казахстане это направление новое, если в России развитие направления социального предпринимательства идет уже на протяжении 10 лет, в Кыргызстане - 7 лет, то в Казахстане мы проходим первый этап понимания социального предпринимательства. По официальным данным в Казахстане около 150 социальных предпринимателей, по неофициальным около 500. То есть, много кто занимается подобным, но они даже не осознают, что это и есть новое направление.

Многие часто социальное предпринимательство путают с благотворительностью. Конечно, что-то тут есть, некие его элементы. Но все же, это не совсем благотворительность, но и не бизнес для заработка больших денег.

Социальные предприниматели, не ставят для себя цель заработка денег, для нас самое главное решить определенную социальную проблему, но через коммерческий подход. Потому что коммерческая составляющая является необходимым для того, чтобы мы были самоокупаемыми и самоустойчивыми».

Также необходимо раскрывать и развивать много социальных проектов, уделять необходимое время и проводить мониторинг по осуществлению проектов.

В ближайшее время в социальном проекте, решается вопрос занятости социально уязвимых слоев населения, т.е. трудоустраивают инвалидов, малообеспеченных, многодетных, выпускников из детских домов, бывшие осужденные, общем всех тех, кто относится к этой категории. Причем каждый из них может прийти в центр социального предпринимательства, получить бесплатный мастер-класс, пройти обучение, и самые успешные кандидаты получают возможность трудоустроиться. Таким образом старается решить вопрос занятости и социализации данной категории людей [2].

На сегодня так же считается что развитие социального предпринимательства: это новый тренд экономики Казахстана

Социальное предпринимательство выгодно, в первую очередь, самому государству, а социальные предприниматели появляются в обществе, где много социальных проблем, рассказывают эксперты.

Эксперты определяют социальное предпринимательство как новаторскую деятельность, изначально направленную на решение или смягчение социальных проблем общества на условиях самоокупаемости и устойчивости. В этой связи, что представляет собой социальное предпринимательство и о проекте «ӘREKET», который призван развивать социальное предпринимательство.

Социальное предпринимательство — это некое бизнес-решение социальной проблемы. То есть социальный предприниматель, пытается решить вопрос посредством развития бизнеса. Когда исчезает проблема, то, соответственно, отпадает необходимость продолжать предпринимательство. Вместо него приходит бизнес с элементами корпоративной социальной ответственности или социальный проект без предпринимательского подхода. Другими словами, социальное предпринимательство - это баланс социальных целей и коммерческой составляющей, где деньги выступают не самой целью, а средством достижения этих социальных целей. Оно позволяет бизнесмену оставаться устойчивым и независимым от постоянных донорских вливаний, то бишь, государственных заказов.

Сегодняшнее государство горит желанием создавать проекты, приносящие не только прибыль, но и результат, и получать от этого душевное наслаждение. Сектор казахстанских неправительственных организаций начинает все больше понимать, что зависит финансово от государственных соцзаказов становится сложнее, поэтому для них выход - это создание социального предпринимательства" считают эксперты [3].

Социальное предпринимательство выгодно, в первую очередь, самому государству, а социальные предприниматели появляются в обществе, где много социальных проблем. Видимо, мы достигаем своего дна", считают эксперты.

В то же время, для грамотного и успешного внедрения социального предпринимательства, необходима поддержка со стороны государства. В Казахстане пока, к сожалению, на законодательном уровне социальный бизнес не защищен, а потому предпринимателям приходится выживать по общепринятым правилам [4].

"У нас в стране на законодательном уровне нет ничего, что касается соцпредпринимательства, даже самого понимания об этом явлении. Есть лишь преференции для компаний, которые трудоустраивают инвалидов.

Развитие социального предпринимательства выгодно, в первую очередь, самому государству. К примеру, в Великобритании социальное предпринимательство является одним из самых быстрорастущих секторов экономики и приносит около 20 млрд фунтов в год.

Попытку внедрить культуру социального бизнеса среди казахстанских некоммерческих организаций предпринимает Фонд развития социальных проектов "Samruk-Kazyna Trust".

Так, в середине июня в Казахстане стартовал проект «ӘREKET», призванный развивать социальное предпринимательство среди некоммерческих организаций. Он реализуется в восьми регионах страны – Акмолинской, Атырауской, Актюбинской, Западно-Казахстанской, Кызылординской, Мангистауской, Павлодарской, Туркестанской областях и городе Шымкент.

«Сегодня многие некоммерческие организации живут от госзаказа к госзаказу. Мы же хотим научить их зарабатывать, оказывая социальные услуги. В этих целях и был создан проект «ӘREKET». Он состоит из нескольких этапов.

Первый – это отбор заявок на соответствие их условиям положения.

Второй – это обучение. Всех, кто прошел отбор, мы приглашаем на бесплатные тренинги, где обучаем участников проекта основам социального бизнеса, маркетингу, финансам и так далее. И, наконец, третий этап – защита бизнес-проектов перед комиссией", - проектный менеджер Фонда «Samruk-Kazyna Trust».

Зарубежные развитые страны уже долгое время пытаются решить острые социальные проблемы, используя предпринимательские средства. Наличие в Казахстана большого числа социальных проблем, с решением которых государство не справляется, вызвало необходимость появления социального предпринимательства и в нашей стране [5].

Что касается самого термина «социальное предпринимательство», то на сегодняшний день четкое общепризнанное понятие еще не сформировалось. Более того, из-за отсутствия понимания смысла данного явления, к нему относят всё что угодно: и бизнес, и деятельность социальных служб, и благотворительность, и общественные организации, и деятельность государства. Причиной этому является то, что в Казахстане сложилось такое мнение, что решением социальных проблем должно заниматься исключительно государство. Поверить в то, что наравне с государством этим могут заниматься и частные организации для большей части населения нашего государства пока сложно.

Спектр формулировок понятия «социальное предпринимательство» действительно очень широк. На основе анализа многочисленных трактовок зарубежных и отечественных ученых можно сделать вывод о том, что социальное предпринимательство - это, в первую очередь, новаторская деятельность малого и среднего бизнеса, которая нацелена на решение социальных проблем общества [6].

Социальное предпринимательство важно отличать от классического бизнеса. Мы говорим о том, что и те, и другие организации преследуют в качестве цели извлечение прибыли, однако, если во втором случае предприниматели стремятся к увеличению, наращиванию этой прибыли, то в первом случае они извлекают прибыль для того, чтобы пустить ее в основном на реализацию социальных проектов.

Также важно отличать предприятия, занимающиеся социальным предпринимательством от коммерческих организаций. Первые сочетают в себе черты коммерческих и некоммерческих организаций, так как, не смотря на наличие некоммерческой цели в качестве разрешения социальных проблем, цель извлечения прибыли, как уже было отмечено, у них остается. Последние же осуществляют свою деятельность на основе безвозмездности и добровольности [7].

Так, к социальному предпринимательству можно отнести такие организации, для которых характерны: социальное воздействие, финансовая устойчивость, разработка инновационных решений, способных оказать положительное влияние на общество.

На основе проведенного анализа, можно сделать вывод о том, что социальное предпринимательство, при условии его дальнейшего развития и поддержки со стороны государства может в перспективе оказать положительное влияние на все сферы общественной жизни.

Социальные предприниматели создают новые модели социально значимой деятельности для формирования инновационной социально ориентированной экономики, что позволит повысить как социальную стабильность общества, так и уровень жизни населения.

Социальное предпринимательство позволит повысить экономическую эффективность за счет использования ресурсов, которые ранее не использовались. Речь идет о человеческих ресурсах, а именно о таких группах населения, как инвалиды, многодетные матери, выпускники детских домов, бывшие заключенные и т.п., а также о материальных ресурсах - отходах производства.

Помимо этого, оно будет способствовать трудоустройству социально незащищенных слоев населения и людей, для которых занятость на полный рабочий день не возможна [8].

Социальное предпринимательство будет способствовать развитию сферы социальных услуг, повышению их качества и доступности.

Посредством тиражирования инновационных решений, социальные предприятия будут появляться не только в больших городах, но и в малых, что позволит увеличить количество рабочих мест и снизить социальную напряженность в регионах страны.

Итак, подводя итог всему вышесказанному, стоит еще раз сделать акцент на значимость развития в нашей стране социального предпринимательства. Само появление и зарождение данного института уже является огромным толчком к решению существующих социальных проблем, которые оказывают отрицательное влияние на развитие и процветание нашего государства. В Казахстанском деловом календаре даже появилась новая дата: 28 июня - Международный день социального бизнеса.

«Социальное предпринимательство отличается малой прибыльностью. Не случайно очень часто это понятие путают с благотворительностью. Поэтому социальным предпринимателям нужны как налоговые льготы, так и практические, материальные меры поддержки в виде низкой арендной платы за помещения, электроэнергию, воду и т. д., в виде мало затратных или бесплатных программ обучения. Есть убедительные примеры того, как это важно. Практически во всех регионах, где крупные корпорации организуют программы обучения предпринимательства, появляются десятки новых социальных бизнесов» [9].

С каждым годом все чаще данный термин встречается в документах как на уровне государства, так и регионального уровня, слышится из уст, как политических деятелей, так и предпринимателей, ученых, экспертов в разных сферах. В скором времени можно предположить, что и большинство рядовых граждан будут понимать сущность социального предпринимательства. Для этого существует необходимость в привлечении общественности и государства к проблемам социального предпринимательства с помощью средств массовой информации и коммуникации. В высших учебных заведениях в рамках соответствующих программ и научных мероприятий также необходимо обратить внимание студентов на существование данного явления. Проведение исследований, инновации, идеи - то, что необходимо для развития социального предпринимательства.

На уровне государства необходимо, как уже было сказано, создать соответствующую нормативную базу, а также вести реестр организаций, занимающихся социальным предпринимательством, осуществлять мониторинг их деятельности, выделять средства для их финансирования, оказывать юридическую и бухгалтерскую поддержку.

Развитие социального предпринимательства в Казахстане позволит увеличить социальный капитал, повысить уровень жизни населения и, как следствие, оказать положительное влияние на развитие социальной, экономической и политической сфер государства.

ЛИТЕРАТУРА

1. Подробнее см. Гришина Я.С. Социальное предпринимательство как инновационно-правовая модель обеспечения социально-имущественных потребностей граждан // Безопасность бизнеса 2014 №4

2. РБК [Электронный ресурс]. URL: <http://www.rbc.ru/rbcfree-news/20131227160638.shtml> (дата обращения 19.06.2015).

3. Qute РосБизнесКонсалтинг [Электронный ресурс]. URL: <http://quote.rbc.ru/macro/indicator/1/213.shtml> (дата обращения 19.06.2015).

4. Что такое социальное предпринимательство? [Электронный ресурс Э.Аскеров.]
5. Quote РосБизнесКонсалтинг [Электронный ресурс]. URL: <http://quote.rbc.ru/macro/indicator/1/213.shtml> (дата обращения 19.06.2015).
6. Всемирная организация здравоохранения (ВОЗ) [Электронный ресурс]. URL: <http://www.euro.who.int/ru> (дата обращения 19.06.2015).
7. Фонд региональных социальных программ «Наше будущее» [Электронный ресурс].
8. Социальное предпринимательство: всё только начинается [Электронный ресурс]. URL:
9. Семенов И.В. Миграционная политика современной Казахстана в отношении иностранных работников. Ж. Бизнес в законе 2014г. №4 с 239-245.

ӘОЖ 36(082)

ЖЕКЕ ТҰРҒЫН ҮЙГЕ ҚОЛ ЖЕТКІЗУ МӘСЕЛЕСІ

Болекбаева Н.О., студент

Ғылыми жетекшісі: Шодыраева Ш.К.

Ш. Есенов атындағы Каспий мемлекеттік технологиялар және инжиниринг университеті, Ақтау қ.

Андатпа. Мақалада тұрғын үй қажеттілігі, маңызы жан жақты ашып көрсетіледі. Тұрғын үйге қол жеткізудің бірнеше жолы зерттеліп анықталған.

Түйінді сөздер: тұрғын үй, мемлекеттік қызметкер, ипотека.

Тұрғын үй нарығының мәселелеріне арналған ресейлік әдебиеттерде «тұрғын үйдің» ерекшеліктерін және өзгешеліктерін көрсететін анықтамалар келесідей. «Тұрғын үй – бұл пайдалану құқығындағы немесе меншік құқығындағы адамдардың ұзақ және уақытша тұруына арналған ғимарат, үй». «Тұрғын үй – бұл адамның өмір сүруімен жә не оның жанұясымен байланысты, жеке дербес және топтық қажеттіліктерді қамтамасыз етуші объект». «Тұрғын үй – бұл сәйкес заңдармен тұрғын үй қорына кіретін, жылжымайтын мүлік объектісі. Субъектіге иемденген мүлікті иемдену, пайдалану және билеу құқығы беріледі. Яғни, иемденген мүлік субъектінің меншігі екенін растайтын, құқықпен қамтылады». «Тұрғын үй – бұл адамның (немесе жанұяның) өміріне нақты тұрғын үй қызметтерін ұсынатын еңбек өнімі. Нарық экономикасында тұрғын үй — бұл адамдардың дамуына және өмір сүруіне жағдай жасайтын, тұтыну игілігі және капитал салу тәсілі болып табылатын тауар»

Жеке тұрғын үйге қол жеткізу – әр отбасы үшін бірінші кезектегі қажеттілік: оны қамтамасыз етпей, қоғамның қандай да бір әлеуметтік басымдылықтары туралы сөз қозғай алмаймыз. Тұрғын үйге қол жеткізудің бірнеше жолы бар: Бірінші жол – тұрғын үйді мемлекеттік бағдарлама бойынша алу. Бұл бағдарлама мемлекеттік қызметкерлерге, мемлекеттік қызметкер болып табылмайтын мемлекеттік мекеме жұмысшыларына, мемлекеттік кәсіпорын жұмысшыларына арналған. Халықтың көп бөлігінің алдын ала төлемді өтеуге қаражатының жеткіліксіздігін ескере отырып, несиелеу тұрғын үй құрылыс жинақ қоры арқылы алдын ала несие алу арқылы жүзеге асырылады. «Қазақстанның тұрғын үй құрылыс жинақ банкі» АҚ тұрғын үй алу мақсатында пайыздық төлемі жылына 4 %-дан аспайтын алдын ала және аралық несиелер береді. Осы несиелердің қолдану мерзімі – 8,5 жылға дейін, ал осыдан кейінгі тұрғын үй несиесінің мерзімін есептегенде (15 жылға дейін) несиені қолданудың жалпы мерзімі 23,5 жылға дейін болады. Екінші жол – «Самұрқ-Қазына» жылжымайтын мүлік

қоры арқылы «жалдамалы тұрғын үй». Бұл бағдарлама бойынша тұрғын үйлер кейіннен сатып алу мақсатында жалға беріледі немесе бірден сатылады. Жалға алу мерзімі 13 жылды құрайды, одан соң келісімнің шарттары дұрыс орындалған болса, тұрғын үй сіздің меншігіңізге өтеді. Сіздің төлемге қабілеттілігіңіз «Тұрғын үй құрылыс жинақ банкі» АҚ-мен расталады. Сіздің тұрғын үйдің бағасының 50 %-на дейінгі мөлшерде алдын ала төлем жасауыңызға, тек 5 жыл мерзімнен кейін ғана оны мерзімінен бұрын сатып алуға құқығыңыз бар. Үшінші жол – несиеге тұрғын үй алу.

Ипотекалық несие дегеніміз кепіл (несие алушының меншігіндегі мүлік немесе сатып алынатын мүлік) бойынша берілген несие. Сіз алдымен пәтерді алып, ал содан кейін ипотекалық несиені төлейсіз. Бұл іске банктер, сақтандырушылар, бағалаушылар араласады. Біріншілері ай сайынғы төлемнің тым көп болмауын қадағалап, ең тиімді ипотекалық бағдарламаны таңдауға көмектеседі. Екіншілері сізді және банкті келеңсіздіктерден қорғайды, үшіншілері пәтердің құнын орташа нарықтық деңгейде бекітеді.

Төртінші жол – тұрғын ғимараттар құрылысына үлестік қатысу арқылы пәтер сатып алу. Үлестік құрылысқа қатысушылардың саны төртеу: құрылыс салушы, жобалау компаниясы, үлескер және банк-агент. Мұнда банк-агент инвестор ретінде қатыса алады. Мұнда құрылыс салушы үлестік құрылысқа өзі қатыспайды, ол әрбір тұрғын үйге жобалау компаниясын құрады, құрылыс салушы жобалау компаниясының жарғылық капиталына ақша, жер учаскесі, жобалау-сметалық құжаттама және Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес өзге де мүлік түрінде салым енгізеді. Жобалау компаниясы банк-агентпен үлескердің ақшасын (депозитін) қабылдау туралы және инвестормен аталған объектіні қаржыландыру туралы шарттар жасасады. Жалпы тұрғын ғимараттардың құрылысына үлестік қатысу тетігі мынадай: 1. Құрылыс салушы, жобалау компаниясы, үлескер және банк-агент арасында төрт жақты шарт жасалады. 2. Үлескер банк-агенттің депозитіне шарт бағасының кемінде 15 % мөлшерінде бастапқы жарна енгізеді және оны шартқа сәйкес толтырып отырады. 3. Жобалау компаниясы өз қаражаты немесе инвестордың, оның ішінде банк-агенттің кредиті есебінен тұрғын үйді салады және пайдалануға береді. 4. Үлескер тұрғын үйдегі (тұрғын жайдағы) үлесін алғаннан кейін банк-агент ақшаны үлескердің депозитінен жобалау компаниясына аударады, ал жинақталған сыйақы мөлшеріндегі ақшаны үлескерге қайтарып береді. Алдағы міндеттемелерді толық орындағаннан кейін жобалау компаниясы жаңа жобаға қатысуы мүмкін. Жобалау компаниясына ғана емес, сондай ақ құрылыс салушыға да біліктілік талаптары бар – кемінде үш жыл тұрғын жайлар тұрғызуға, Қазақстан Республикасының заңнамасында белгіленген тәртіппен кемінде жүз пәтерді пайдалануға беруге, кемінде жүз мың айлық есептік көрсеткіш мөлшерінде өз капиталы болуына міндетті.

Бесінші жол – өз меншігіндегі тұрғын үй құрылысы. Жер үлестеріне қол жеткізу арқылы. Несие арқылы үй алу ұзақ мерзімді қарыз жүктелетінін естен шығармау керек. Тәуекелдің жоғары болуы, табыстың тұрақсыздығы, инфляция, қайғылы оқиғалар себебінен межелі уақытта несие төленбей қалуы мүмкін. Бұл баспаналы болу бақытына емес, керісінше, кепілде тұрған баспанадан айрылу және көп көлемдегі қарызға апарып соғуы әбден мүмкін. Сарапшылар несие арқылы баспаналы болу жолдарын таңдамауға кеңес береді.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Экскурсиятану [Мәтін]: оқулық / Құр.: Ә.Ж. Қойтанова, аға оқытушы, М.П. Аяғанова, оқытушы. - Қарағанды: ҚарМУ, 2011
2. <https://yandex.kz>.

ИРАН ҚАЗАҚТАРЫНЫҢ ТАРИХИ ОТАНЫНДАҒЫ ӘЛЕУМЕТТІК-ЭКОНОМИКАЛЫҚ БЕЙІМДЕЛУІ

Батырғалиева А., студент

Ғылыми жетекші: Бекенжанова А.А.

Ш. Есенов атындағы Каспий мемлекеттік технологиялар және инжиниринг университеті, Ақтау қ.

Андатпа. Мақалада Маңғыстаудан Иран мемлекетіне қоныс аударған қандастарымыздың әлеуметтік-экономикалық дамуы және бейімделуі, ата мекеніне қайта оралуы, тарихи Отанында өзекті әлеуметтік-экономикалық бейімделу мәселелері қарастырылған.

Түйінді сөздер: тәуелсіздік, қазақ диаспорасы, этникалық орта, атамекен, иммиграция, оралмандар, репатрианттар, көші-қон.

Қазақстан тәуелсіздігінің нығаюына, оның өркениетті және демократиялық мемлекет ретінде дамуы – халықтың рухани жаңғыруына негізгі себеп болды. Қазақ халқының тарихында осы уақытқа дейін жабық мәселелердің бірі болып келген алыс шетелдегі қазақтардың тарихы, соның ішінде Қазақстанның батыс аймағы Маңғыстаудан Түркменстанға өтіп, Иран мемлекетіне пана іздеп кеткен қандастарымыздың әлеуметтік-экономикалық дамуы, ата мекеніне қайта оралуы, тарихи Отанында әлеуметтік-экономикалық бейімделу мәселелері өзекті тақырыптар қатарына жатады.

Қазақтардың ата-жұртына біртіндеп оралуын, олардың азаматтық мәртебе алуын, тұрғын үймен қамтамасыз етілуін және т.б. мұқтаждықтарын шешуге байланысты Қазақстан үкіметі өзінің егемендігін алған алғашқы күндерден бастап-ақ ауқымды жұмыстар атқаруда.

Қазақ диаспорасы мысалында өзге этникалық ортада тұрақты мекендеу кезінде басқа халықтармен ассимиляцияны емес, этникалық сәйкестіктің сақталуын байқауға болады. И. Сванберг Түркиядағы қазақ диаспорасын сипаттай отырып, былай деп жазады: «Ерікті және қайратты қазақ тобы күнделікті салт жоралар, басқа технологияларды пайдалану, шаруашылықты басқаша жүргізу, жұмыстың жаңа қарқыны, бүкіл өмір сүру салты, сонымен қатар, тамақтану мәдениетінің жаңа ортада өзгеру жағдайында да өзінің дәстүр-салтын сақтап тұрған». Өздерінің этникалық ортасында тұрақты өмір сүріп, басым этнос болған бұл аймақтық қазақтары әрқашан өздерінің қатаң кеңестік тоталитарлық режим жағдайында да сақтап, дамытқан ұлттық салт дәстүрлеріне беріктілігімен ерекшеленетін. Материалдық және рухани мәдениет саласындағы жақсы ұлттық дәстүрлер мен қазақ халқының сипатын олар сақтап, дамытып қана қоймай, оны республикалық шығыс еуропалық этностары басым аймақтарына таратты [1].

Қазақстан мемлекетінің егемендік алған күннен бастап, атажұртқа отандастарды тарта бастағаны, бастапқы жылдары оралмандарға үй алып беру және басқа да әлеуметтік шаралардың жасалуына, сөйтіп жылдан-жылға оралмандарды мемлекет есебінен алып келу квотасын көбейтуге және экономиканың қиындығынан қордаланып қалған оралмандардың қарыздарынан да құтылуға мүмкіндіктердің тууына байланысты шетелде жүрген көршілес республикалардағы бауырларымыздың атажұртқа ат басын бұру ниеті күрт өзгерді.

Кезінде шет елдерді паналап көшуге мәжбүр болған, енді атамекенге келуге ниет білдірген бауырластарымыздың құқықтық жағдайын реттейтін алғашқы нормативті акті 1992 ж. 26 маусымда қабылданған «Иммиграция туралы» заң болды. «Иммиграция туралы» заң этникалық қазақтардың көшіп келуінің ұйымдық мақсатын қамтамасыз ету және реттеудің, оларға жаңа жерде қолайлы жағдай жасаудың құқықтық негіздерін құрады [2].

Ираннан келген қазақтардың көпшілігі Маңғыстау облысының орталығы Ақтау қаласында орналасты, себебі білім алу мен кәсіби мүмкіндігін іске асыру, тұрақты әлде уақытша жұмысқа орналасу мүмкіндігі көбірек және бір біріне жақын болу себептерінен туындаған, және кейбіреулері Жаңаөзен қалаларына орналастырылды.

Көшіп келгендердің көпшілігі бастапқы кезде толық жұмыспен қамтамасыз етілген жоқ. Шеттен келген ағайындар келген кездегі экономикалық қиыншылықтырдан, қайткенде тығырықтан шығу, қиындықпен күресу, төзімді болу, шыдамдылықпен өмір сүру қасиеттерін көрсетеді.

Кей кездері қазақ репатрианттарына тиісті көмектердің көрсетілмеуі немесе мекеме басқарушысы сияқты жауапты жұмыстарға репатрианттардың орналаса алмауы аталған жағдайларды көрсетеді. Бұл өтпелі кезеңдегі елде жұмыссыздықтың бар уақытында қайта оралған қазақтар жұмыс орындарын иеленуі мүмкін деп түсіндіріледі. Бұл көбіне өз алдарында бәсекелесі болуы мүмкін білімді маманды көріп, тиісті орындарында отырмаған және одан айырылуға қорқатын басшыларда немесе жауапты қызметкерлерде кездеседі [3].

Оралмандардың уақытында жұмыспен қамтылуы олардың өз отбасыларын асырап, толыққанды Қазақстан азаматы болуының бірден бір кепілі. Сондықтан, келіп жатырған оралмандарды мамандыққа оқыту, кәсіби біліктілігін арттыру бағытындағы шаралар алу қандастарымызды орналастырудағы маңызды жұмыстардың бірі.

Оралмандарды кәсіби мамандыққа оқыту, біліктілігін арттыру, қазақ және орыс тілдерін оқыту мақсатында, оқу сабақтарын жүргізетін мұғалімдер туралы және оралмандардың мектеп жасындағы балаларын Орталыққа жақын жердегі мектептерге оқыту жөнінде тиісті шаралар алынды.

Еліміздің нарықтық экономикаға көшу жағдайындағы қиыншылықтар келетін көші-қонға әсерін тигізбей қоймады. Ел экономикасы мен әлеуметтік тұрмыс жағдайының қиын кезеңіне оралмандарды орналастыру сияқты шешуі қиын, ең күрделі мәселелердің бірі. Бастапқы келген жылдары жергілікті басшылар оралмандарды тұрғын үймен және жұмыс орындарымен қамтамасыз ету керек болды. Барлығы да тұрғын үймен қамтамасыз етілді, әр түрлі материалдық көмектер жасалды, бірте-бірте жұмысқа орналаса бастады.

Осының барлығы бір облыс үшін оңай шаруа емес екендігі белгілі. Соған қарамастан жергілікті атқарушы органдар, ірі кәсіпорындардың басшылары, облыстық Көші-қон және демография басқармасының оралмандар мәселесі жөніндегі өтініш-сұраныстарына түсіністікпен қарап, қолдан келген көмектерін көрсетіп келеді.

Ал енді еліміздегі оралмандармен жұмыс істеу мәселесін қозғайтын болсақ, онда қазақ оралмандарына қазақ тілінде сауат ашу сыныптары ашылып, бірнеше жылдар бері дәрістер берілуде екенін атап өтуге болады. Олар Қазақстанға келгеннен кейін тіл жөнінен кейбір қиындықтарға кездесіп жүр. Балалары парсы тілінде оқып келді, өздері де қазақша жазуға жете таныс емес. Сондықтан балалары сабаққа дайындалған кезінде әріптерді білмегендіктен өздері де қиналды және орыс тілін білмегендіктен біраз қиындықтарға кезігеді.

Оралмандарды ұтымды қоныстандыру, қоғамға кірігуіне қолайлы жағдайлар жасау мақсатында мемлекеттік әлеуметтік қолдау шараларын ұсыну қарастырылуда. Халықпен кездесулерде тұрғындарға еңбек ресурстарына қажеттілік жоғары, көшіп

келушілердің саны аз өңірлерге ерікті қоныс аудару мүмкіндіктері туралы түсіндіру жұмыстары жүргізілді [4].

Қай халық болсын өзінің рухани мәдени құндылықтарын көздің қарашығындай сақтай алмаса, сыртқы күштердің рухани мәдени жаулаушылығына қарсы тұра алмасы анық. Ондай халық өз мемлекеттілігін де сақтай алмайды. Қазақстан қазақтары мен Иран қазақтарын жер шалғайлығы бөлгенмен мәдениет, салт-дәстүр тұтастығы жалғастырып тұр.

Сондықтан, алыс шет мемлекеті Иранда тұрған саны көп емес қазақтар тұрған жерлерінде сол елдің әлеуметтік-экономикалық үрдісіне бейімделіп, өз балаларына туған жерді құрметтеу, қадірлеу, дәстүрлерін ұмытпай өз бойына қазақылықты, қазақтың тілі мен дінін, қасиетті дінін, әдет-ғұрып, салт-дәстүрін сіңіріп өсірген. Осы тұрғыдан қарағанда, Иран қазақтарының өзіндік ерекшелік пен қазақы бет бейнесін сақтап, алдағы уақытта да қазақ халқының құрамдас бөлігі ретінде тәуелсіз, егеменді Қазақстан Республикасымен әрдайым байланыста болып дамуына мүмкіндіктер бар. Шетелдердегі қазақтардың репатриациясы Қазақстанда қазақ халқының санының көбеюіне, қазақ тілінің дамуына, мемлекеттің әлеуметтік-экономикалық қарым-қатынасына да үлес қосуда.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Бенсон Л., Сванберг И. Казахская диаспора (проблемы этнического выживания) – Алматы, 2001
2. Маңғыстау облысының көші-қон агенттігінің материалдары
3. Ақкемемен елге оралғандар // Маңғыстау, 25 шілде 1996
4. Ата жұртқа асығып // Маңғыстау 12 наурыз, 1996.

ӘОЖ 365.64

МАҢҒЫСТАУ ОБЛЫСЫНЫҢ ТҰРҒЫН ҮЙ НАРЫҒЫНЫҢ ЖАҒДАЙЫ, МӘСЕЛЕЛЕРІ ЖӘНЕ ДАМУЫ

Боранов Қ., студент

Ғылыми жетекшісі: Таскинбайқызы Ж.

Ш. Есенов атындағы Каспий мемлекеттік технологиялар және инжиниринг университеті, Ақтау қ.

Аңдатпа. Тұрғын үйлер халық байлығын құрайды, тұрғындарға қызмет ете отырып басты қажеттіліктерін қанағаттандырады, сонымен қатар жылжымайтын мүлікке салық салу объектісі ретінде өз құнының белгілі пайызын бюджетке түсіреді және тұрғын үй операцияларының әр қайсысынан алынған пайыз да бюджетке салық ретінде төленеді. Бұл тұрғын үйдің әлеуметтік-экономикалық маңыздылығын көрсетеді, тұрғын үй саласы ел экономикасының мүддесіне бағытталған, экономиканың көптеген басқа салаларының тиімді қызмет етуіне әсер ететін және әлеуметтік жағдайларды қарастыратын сала болып табылады.

Түйінді сөздер: тұрғын үй нарығы, жылжымайтын мүлік, инвестициялық тартымдылық, тұрғындар

Маңғыстау облысы тұрғын үй нарығының дамуы, аймақтағы нарық қызметінің өрлеуіне себепші болған көптеген макро- және микроэкономикалық факторлар, тұрғын

үй қорының жағдайы, тұрғын үй қорының бағалық сегменттелуі, қолжетімділік көрсеткіштеріне талдау жүргізілді және тұрғын үй нарығының дамуына себепші болған бес негізгі факторлар төмендегі түрде анықталды, олар:

- біріншіден - жалақы мөлшеріне байланысты тұрғындардың төлемқабілеттілігі өсті, нарықтың дамуымен қатар, облыс тұрғындары жалақысының өсімі болды, 2015-2018 жылдар аралығындағы көрсеткіш: 2015ж. - 54372 теңге; 2016ж. - 59417 теңге; 2017ж. - 75713 теңге; 2018ж. - 90176 теңге болып, сәйкесінше өсім 117,6%, 120,7%, 121,4%, 112,5% құрады. Жалпы республикадағы орташа жалақымен салыстырғанда облыста жалақы деңгейі елеулі жоғары болды. Тұрғындар табысының өсімі, ел ішіндегі тұрақты саяси жағдай мен экономика, ақшаның тұрақтылығы табыс шамасының өсуіне әкелді. Субъектілер табысының өсуінен нарықта жылжымайтын мүлікке қызығушылық пайда болды. Нәтижесінде сол кезеңдерде тұрғын үй бағасы мен операциялары қарқынды өсті [1];

- екіншіден - жылжымайтын мүлікке инвестициялау әсер еткен, яғни жеке табыстың өсімі мен капиталдың жинақталуы табыс әкелу бағытында нарықтарға орналастырылуы қажет болғандықтан, бұл нарық оларды жоғары, әрі тұрақты табыстылығымен қызықтырды. Алайда, біздің ойымызша елде басқа елдермен салыстырғандай озық банк жүйесі мен құнды қағаздар, қор нарығы қызмет етпеді, ал тұрғын үй нарығы сол кезеңде салыстырмалы түрде капиталды сақтау және көбейтудің негізгі көздерінің бірі болды. Банк депозиттері жер, тұрғын үй нарығы секілді табыс ағымын бермеді. Мысалы, 2017 жылы жылжымайтын мүлік құны 55-75% өскен, ал мұны сол кезеңдегі 8-12% келетін банк депозиті сыйақысы шамасымен салыстыру мүмкін емес. Қазақстан қалаларындағы жалпы тұрғын үй нарығының өтімділігі мен табыстылығы көптеген инвесторларды қызықтырды және қайта сату арқылы спекулятивті табыс табушылардың нарыққа әсері жоғары болды [2]. Инвестициялық тартымдылық және одан келетін жоғары табыстылық шамасы нарықтың белсенді дамуына әсер етті;

- үшіншіден - тұрғындар санының өсуі, жылжымайтын мүлік бағасының жоғарлауы, тұрғын үйге деген сұраныс мәселесінің туындауына әкелді, бұл тұрғындар санының өсімі қалалар мен қала маңдарына жақын орналасқан елді мекендерде сұранысты өсірген. Облыстың статистикалық ақпарат деректері бойынша жалпы облыста сыртқы миграция 2014ж.- 16178; 2015ж.- 16422; 2016ж.- 15369; 2017ж. - 17915; 2018ж. - 16986 адамды құрады. Аймақтың тұрақты экономикалық өсімі тек қана Қазақстан облыстарының ғана емес, сонымен қатар жақын шетел тұрғындарын да өзіне тартады. Тұрғындар санының өсімі тұрғын үйге деген сұраныс шамасына әсер етіп, нарықта бағаның жоғарлауына әкелді. Маңғыстау облысы экономикасының одан әрі қарай өсу келешегі жоғары. Соған сәйкес тұрғындар санының өсуі (дағдарыстан кейін де жалғасын таппақ) әрі қарай жалғасатынын және тұрғын үйге деген сұраныстың да жоғарылай түсетінін болжауға болады. Облыстағы нарықтың жандануына әсер еткен адам саны мен облыстың еңбек сиымдылығы болды;

- төртіншіден - соңғы жылдары аймақтағы тұрғын үй бағасы деңгейінің жоғарлауына екінші деңгейлі банктердің өз қаражатын орналастырудағы қызметі оң ықпал етті, облыста екінші деңгейлі банктермен тек Маңғыстау облысының өзінде 2015ж.-16700 млн.т.; 2016ж.-19831млн.т.; 2017ж.- 43996 млн.т.; 2018ж.- 91382 млн.т. қаражат несиеге берілді, сондай-ақ, тұрғын үй сатып алуға несие беру қызметін 2000 жылы тек бір ғана банк, 2001 жылы - 3 банк, 2002 жылы - 6 банк, 2004ж. бастап барлық ірі банк филиалдары көрсетті. Бұл нарыққа түсетін қаражаттың өсіміне, одан облыстағы тұрғын үй бағасының өсуіне әсер етті;

- бесіншіден - аймақта тұрғын үй құрылысы нарығы мен экономиканың жандануы болды. Облыстық статистика басқармасының деректері бойынша, 2016 жылы құрылыстың өсу қарқыны 240,1% құрады және жеке тұрғын үй құрылысының кеңеюімен қатар жүріп, озық үлгідегі коммерциялық тұрғын үй құрылысына бастау болды, бүгінгі күнге дейін облыс орталығында бірнеше пәтерлі, көптеген элиталық тұрғын үй кешендерінің құрылысы жүргізілді.

Зерттеулер нәтижесінен 2012-2018 жылдар аралығында тұрғын үй қорының негізгі көрсеткіштерінің серпіні жыл санап аса үлкен тұрақты өсімге ие болып отырғандығы байқалады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Қазақстан Республикасы Статистика агенттігі, Маңғыстау облысы Статистика департаменті // www.mangystau.stat.kz

2. Тұрғын үй нарығының даму бағыттары // «Қазақстан Республикасы экономикасының қаржы тетігін дамытуды жетілдіру-бәсекелестілікке қабілеттіліктің айғағы» атты халықаралық ғылыми-практикалық конференция материалдары, Шымкент, 2017.

ӘОЖ 94 (574) (045)

XX Ғ. БАСЫНДАҒЫ ҚАЗАҚ-ТҮРКІМЕН ҚАРЫМ-ҚАТЫНАСЫНДАҒЫ ӘЛЕУМЕТТІК МӘСЕЛЕЛЕР

Жасұлан Б., студент

Ғылыми жетекші: Қамиева Г.Б.

Ш. Есенов атындағы Каспий мемлекеттік технологиялар және инжиниринг университеті, Ақтау қ.

Аңдатпа. Мақалада көршілес отырған Маңғыстау қазақтары мен түркімен-жәуміттердің арасында XX ғасырдың басында орын алған жер мәселесі төңірегіндегі жағдайлардың себептері, барысы, көріністері және оларды Үкімет орындарының неғұрлым бейбіт жолмен реттеу жолында қолға алған шаралары жөнінде қарастырылған.

Түйінді сөздер: қазақтар, түркімен-жәуміттер, Каспий теңізі, құдықтар, Қарабұғаз мойнағы.

Көрші отырған екі елдің бір-бірімен бейбіт қарым-қатынасы тыныш және қалыпты тіршіліктің кепілі екендігі баршаға аян. Ежелден аралас-құралас келе жатырған осындай халықтардың бірі Кіші жүз қазақтары мен түркімендер болатын. Дегенмен, орын алған шаруашылық байланыстарына қарамастан, олардың арасындағы шаруашылық-әлеуметтік мәселелердің кикілжіңге ұласқан сәттері көрініс беріп тұрған. Мұндай жағдайлардың тарихы өзінің бастауын әріден, XVIII ғасырдағы оқиғалардан алады. Әсіресе, 1748 ж. Кіші жүз ханы Әбілқайырдың қаза табуына және хандықтың бірнеше дербес иеліктерге (Нұралы, Батыр, Ералы) бөлінуіне байланысты Кіші жүздегі ішкі саяси ахуал қазақтардың әлеуметтік-экономикалық және саяси жағдайын аздырып қоймай, қарақалпақтармен, түркімендермен және солтүстік Хиуалық-аралдықтармен сыртқы қатынастарын шиеленістіріп жібереді [1]. Ерекше көзге түскені оңтүстік шекаралардағы қатынастар болды. Оның басты себебі XVIII ғ. 60-ж.ж. патша өкіметінің Кіші жүзде жүргізген отарлау реформаларының салдарынан

Жайықтың сол жағалауы мен Сырдарияның сағасында жер тапшылығы ерекше байқалған еді.

Мұрағат құжаттарына көз жүгіртер болсақ, екі халықтың арасындағы жерге байланысты мәселелердің Кеңес өкіметі орнағаннан кейін, XX ғасырдың 20-жылдары да толық шешімін таппағанын байқауға болады. Закаспий облыстық бөлімшесінің Ішкі істер Халкомының атына жолдаған 23.03.21 ж. №2627 Жеделхатында былай делінген: «Красноводск уезін қоныстанған жәуміттер мен қырғыздар (қазақтар) арасындағы тайпа аралық алауыздықтар, салт-дәстүрлері әртүрлі, әртүрлі тұрмыс-тіршілігі бар екі тайпаны жақындастыру жөніндегі шаралардан нәтиже шықпағандықтан, Уездік Атқару комитетін нақты шекараны анықтайтын шараларды қабылдауға және осы арқылы алауыздықтарға тоқтау салуға мәжбүр етті...» [2, 4-п.].

1921 жылы 6 сәуірде Красноводск қаласында Красноводск уездік-қалалық Атқару комитетінің 1921 жылдың 5 сәуіріне арнап шақырылған Қазақ (кұжатта – қырғыз)-жәуміт делегаттары мәслихатының мәжілісі өтеді.

Күн тәртібіндегі бірінші мәселе, яғни жәуміттер мен қазақтардың (қырғыздардың) көші-қонының шекарасын анықтау бойынша төмендегі қарар қабылданады:

«Адай уезіне қараған 6- және 7-болыстардың қазақтарының олардың Қазақ республикасына (Кирреспублика) Красноводск уезіндегі бұрынғы жайылымдары мен құдықтарын сақтағанда ғана өтетіндігі туралы арыздарының нәтижесінде осы мәселенің ТұраОК-де Қазақ республикасының (Кирреспублика) өкілеттігімен бірге шешкенге дейін қазақтар мен жәуміттердің көші-қон шекарасы әзірге белгіленбесін, қазақтарға қазір иемденіп отырған жерлерінен шығыс және солтүстік-шығыстан әрі қарай көшпеу ұсынылсын және егер, қазақтар кері Адай уезінің аумағына көшуді қалайтын болса, олар Қарабұғаз шығанағын айналып өтпей, жәуміттердің Бегелке тайпасымен қақтығысып қалмау үшін Қарабұғаз арқылы тікелей көшсін».

1921 ж. 12 мамырда Красноводск уездік атқару комитетінің Закаспий облыстық басқарма бөліміне №730 Жеделхаты жолданады. Онда жәуміттердің Жапарбай және Атабай тайпаларының жаулық қақтығыстарының барысында екі жақтан да адам өлімі мен мал айдап әкетудің орын алып отырғандығы, оған қарсы Уездік АК-ң шара қабылдауға мүмкіндігі жоқ екендігі хабарланады [2, 14-п.]. Мұндай жауласулар ішінара бұзақылық сипатқа, ішінара қанды кек алу сипатына ие болады.

Үкімет орындары қазақтар мен жәуміттердің арасындағы қақтығыстарды реттеу шараларын қарастыра бастайды. Солардың бірі Красноводск қалалық уездік АК-ң 1921 жылдың 1 тамызына шақырылған және 1 тамызда Красноводск қаласында өткен қазақ-жәуміт делегаттарының 2-мәслихатының мәжілісі болды. Мәжіліске жәуміт тайпаларының жағынан 63 адам, қазақтардан – 31, Хорезм республикасынан – 7 адам қатысады [2, 19-п.].

Күн тәртібіндегі 3-мәселе бойынша баяндама жасаушылар Қазақ және Түрікмен республикаларының арасында міндетті түрде шекара орнатудың қажеттілігіне, өздерінің «қараңқылығының» салдарынан қазақтардың да, түрікмен-жәуміттердің де әзірге өзара тату-көршілік қатынаста өмір сүре алмайтындықтарына баса тоқталып өтеді. Ұзаққа созылған таласты пікірлерден кейін Мәслихат Президиумның ұсынысы бойынша екі жақтың әрқайсысынан 5 делегаттан шекара белгілейтін комиссия құру туралы ұсыныс жасайды [2, 20-а/п].

Екі жақтың делегаттары арасында біраз таласты пікірлер қозғалады. Ақырында, 1921 ж. 8 тамызында мәслихатқа қатысушы делегаттар бейбіт келісімге қол қояды. Келісім бойынша: «...1921 жылдың 8 тамызына дейін бір жағында, қазақтар және екінші жағында, түркімен-жәуміттер арасындағы Қарабұғаз шығанағының өн бойындағы орын алған тайпааралық араздықтарды... екі жаққа да айдап әкетілген

малды және мүлікті қайтармай-ақ, бұдан былай жойылған деп есептейміз және тату көршілік қатынаста өмір сүруіміз үшін бір-бірімізге достық қолымызды ұсынамыз», - делінеді. Келісімге қазақтардан 11 адам, түркімен-жәуміттерден 11 адам қол қояды [2, 25-п].

Қорыта айтатын болсақ, қазақтар мен түркімен-жәуміттердің арасындағы келеңсіздіктердің орын алуына Қазақстан мен Орта Азияға орыстардың ықпалының ене бастауы үлкен әсерін тигізген. Ең ақырғы шешім 1924 жылы Қарабұғаз шығанағының Түркімен республикасына берілуімен шығарылады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Асқар Әбдуалиев. Арал-Каспий аймағындағы халықаралық қатынастар (ХҮІІІ ғ. ІІ жартысы). // Қазақ тарихы. 2005 ж., №5, 36-б.

2. Қазақстан Республикасы Орталық мемлекеттік мұрағаты (ҚРОММ), 755-қор, 1-тізбе, 3-іс, 4-парақ; 14-п., 19-п., 20-а/п., 25-п.

ӘОЖ 9.908

ҚАЗАҚСТАН МЕН РЕСЕЙ ҚАРЫМ- ҚАТЫНАСТАРЫ

Байискакова Қ.А.

ІІІ. Есенов атындағы Каспий мемлекеттік технологиялар және инжиниринг университеті, Ақтау қ.

Андатпа. Мақалада Қазақстан мен Ресейдің саяси, экономикалық және достық қарым- қатынастары қарастырылған.

Түйінді сөздер: Каспий маңы елдері, Ресей Федерациясы, ынтымақтастық, стратегиялық әріптестік.

Қазақстанның Каспий маңы елдерімен серіктестікке байланысты ынтымақтастығының ауқымды бөлігін сауда-экономикалық байланыстар құрап отыр.

Каспий маңы мемлекеттері ішінде Ресей Федерациясы мен Қазақстанның өзара қарым-қатынастарының орны ерекше.

Ресей Федерациясы - Азия мен Еуропа құрлықтарында орналасқан мемлекет. Жер аумағы жағынан дүние жүзіндегі ең үлкен мемлекет. Ресеймен Қазақстан арасындағы шекара әлемдегі ең ұзын шекара болып табылады. Ресейдің мәдениеті дүниедегі ең ұлы мәдениеттердің бірі, жетістіктері орасан көп.

Саяси жағынан Ресей — ықпалы зор мемлекет, БҰҰ Қауіпсіздік кеңесінің тұрақты мүшесі. Ресейдің экономикасы жылына орташа есеппен 7% жылдамдықпен өсуде, бұл дүние жүзіндегі ең жоғары өсу қарқындарының бірі. Орасан зор табиғи байлықтары, қуатты қарулы күштері мен білім деңгейі өте жоғары халқы — Ресей қуатының кепілі.[1]

Тәуелсіздікті алғаннан бастап Қазақстанның жоғары басшылығы Ресеймен тату көршілік қатынастарды орнату қажеттілігі туралы қорытындыға келді. Жаңа тарихи жағдайларда екі мемлекет арасындағы өзара қарым қатынастың үлгісін жасау қажет болды. Қазақстанның сыртқы саяси стратегиясында Ресеймен ынтымақтастыққа бірінші дәрежелі назар аударылды.

Екі мемлекеттің әл-ауқаты көп жағдайда халықтар арасында қалыптасқан байланыстардың сақталуына, экономикалық, ғылыми техникалық және гуманитарлық ынтымақтастықтың оң әлеуетінің нығайтылуына, қазіргі бар қарым-қатынасты кең

ауқымды ынтымақтастыққа, үдемелі мемлекетаралық кооперацияға айналдыруға байланысты.

Қазақстан мен Ресейдің көп қырлы ынтымақтастығына жол ашатын көптеген факторлар бар. Бұл ортақ тарих, жеті мың километрге жуық ұзақтыққа созылатын ортақ шекара, ортақ тіл және ұқсас діл. Сондықтан тату көршілік пен тең құқықты ынтымақтастықтан басқа да қандай да бір өзге саясат екі мемлекеттің түбірлі мүдделеріне қайшы келеді.

Халықаралық сахнадағы ынтымақтастық өзара қарым-қатынастың сапалы жаңа деңгейіне – стратегиялық әріптестік деңгейіне көтерілуге мүмкіндік береді.

Отандық және шетелдік тарихнамада Қазақстан – Ресей қарым-қатынастарын кезеңдерге бөлу мәселесіне қатысты бірнеше көзқарастар бар.

1. Мемлекетаралық қатынастардың құқықтық негіздерін қалыптастыру (1991жылғы тамыз -1992 жылғы мамыр);

2. Саяси экономикалық және әскери салаларда екі жақты ынтымақтастықтың негізгі бағыттары мен нысандарын белгілеу (1992жылғы мамыр -1994 жылдың соңы);

3. ТМД шеңберіндегі интеграциялық процестер арнасында екі жақты ынтымақтастықты кеңейту және тереңдету (1995 жылдан бастап осы уақытқа дейін). [2]

1991 дың 17 тамызы, екі Президентпен “Бірыңғай экономикалық кеңістік туралы” мәлімдемеге қол қойылды. Сол уақыттан бастап Қазақстан мен Ресей мемлекеттерінің көшбасшылары бір-біріне тығыз экономикалық және саяси қолдау көрсетті. БҰҰ, ТМД, ҰҚШҰ(Ұжымдық қауіпсіздік шарты ұйымы), ЕАЭО (Еуразия экономикалық одағы), ШЫҰ-ға қатысу шеңберінде тығыз өзара іс-қимыл табысты жүзеге асырылып, әлі күнге дейін жалғасуда.

Қазақстан үшін Ресей Федерациясы сауда серіктестерінің арасында бірінші орында тұр, және 2015-2016 жылдары болған құлдырауға қарамастан, елдер өздерінің тапқан әлеуетін сақтап қана қоймай, нығайта түсті.

Ресей мен Қазақстан арасындағы энергетика, мұнай-газ, металлургия және машина жасау салаларындағы тығыз кооперация. Және бұл барлық бағыттар бойынша емес, Ресейде балама бар.

Өткен жылы Ресей Қазақстанға 1 млрд доллар инвестиция құйған екен. Біздің ел көрші мемлекеттің экономикасына 700 млн доллар салған. Қазір екі ел аумағында мыңдаған бірлескен кәсіпорын жұмыс істеп тұр. Жыл соңына дейін Астана мен Мәскеу өзара сауда-саттықты 40%-ға дейін ұлғайтуды жоспарлап отыр. Қазақстан мен Ресей арасындағы экономикалық байланыстың басты стратегиясы – кәсіпкерлерге еркін сауда жасау мүмкіндігін туғызу. Ол үшін кедендік процедуралар жеңілдетіліп, тауар бағасы, тарифтік мәселер төңірегіндегі Еуразиялық экономикалық одақтың сауда қатынастарына қатысты заңнамалары ырықтандырылып жатыр.

Шекараға жақын аймақтар қос тараптың экономикалық өсіміне зор әсер етіп отыр. Мәселен, Ресейдің 85 федералдық субъектісінің 76-сы Қазақстанмен әріптестік орнатқан. Әсіресе Татарстан, Свердловск, Челябин және Орынбор облыстарымен байланыс жақсы. Аталған әрбір аймақтың Қазақстанмен сауда айналымы 350 млрд теңгеден астам.

Жалпы Қазақстан ТМД елдері ішінде сауда-саттық көлемі бойынша Ресей елінің рейтингісінде үшінші орында орналасқан. Бұл көрсеткішті жақсарту үшін қай бағытта, қай салада жұмысты нығайту жайында былтыр Қазақстан мен Ресей өңіраралық ынтымақтастық форумы аясында Владимир Путин де айтқан еді.

Қазақстан Еуропа мен Азияны біріктіретін көпір іспеттес. Сондықтан көлік-логистика жүйесін дамыту екі ел экономикасына тиімді. Мәселен, Ұлы Жібек жолын жаңғырту арқылы Қазақстан Батыс Еуропа мен Батыс Қытайды жақындастырды. Аталған жоба шекара бойындағы аймақтарды дамытуға зор ықпалын тигізері анық.

Осы орайда еліміз 2020 жылға дейін көлік инфрақұрылымын дамытуға 12 трлн теңге бөледі. Ынтымақтастық жобасының тағы бір бетке ұстары – Ляньюнган теңіз портымен логистикалық байланыс. Қазақстан Ресеймен бірлесіп бұл тараптағы жұмысты да нығайтты. Нәтижесінде 2020 жылға дейін Қытайдан Қазақстанға, кейін Ресей арқылы Еуропаға контейнерлер тасымалын 2 млн 200 мыңға дейін жеткізу көзделіп отыр[3].

2025 жылға қарай Ресей мен Қазақстан мұнай өнімдері мен газды сатуда тәуелсіз және бәсекеге қабілетті бола отырып, Еуразиялық экономикалық одақ шегінде бірыңғай көмірсутектер нарығын ұйымдастыруды жоспарлап отыр.

Ынтымақтастықтың жоғары әлеуеті білім беру және ғылыми салада да сақталып отыр. Ресейдің Мәдениет министрлігі мен Қазақстан Республикасының мәдениет және спорт министрлігі арасындағы 2014-2016 жылдарға арналған ынтымақтастық бағдарламасы өзінің маңыздылығын көрсетті. Оның арқасында театрлар, мұражайлар, әдебиет және кино, сондай-ақ халық шығармашылығы арасындағы байланыстарды кеңейте алды. Мәскеуде бағдарламаны жүзеге асыру мерзімін 2019 жылға дейін ұзарту туралы шешім қабылданды[4].

Ал ең бастысы, ресей-қазақстан қатынастарының негізінде тек экономикалық-тиімді көрсеткіштер ғана емес, сонымен қатар бауырлас халықтардың достық қарым-қатынасы жатыр.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. <https://kk.wikipedia.org/>
2. Тоқаев Қ. Қазақстан Республикасының дипломатиясы. Алматы: ҒӨ Пбк «GAUNAR», 2002.-73-74 б.
3. <https://khabar.kz/kz/news/economy/item/95767-aza-stan-men-resej-arasynda-y-tauar-ajnalymy-l-ajyp-keledi>
4. <https://ehonews.kz>.

УДК 327 (045)

К ВОПРОСУ СОТРУДНИЧЕСТВА МЕЖДУ КАЗАХСТАНОМ И АЗЕРБАЙДЖАНОМ

Кильдякова Е.Н.

Каспийский государственный университет технологии и инжиниринга
им. Ш.Есенова, г. Актау

Аннотация. В статье рассматриваются вопросы сотрудничества между Казахстаном и Азербайджаном.

Ключевые слова: сотрудничество, история, партнерство, развитие.

Взаимоотношения между Казахстаном и Азербайджаном развиваются с давних пор. Еще с периода СССР существовали братские связи между нашими республиками – на уровне политических, экономических и культурных отношений. С годами межгосударственные взаимоотношения все больше укрепляются, и к настоящему времени развиваются на уровне региональных интересов двух государств.

Дипломатические отношения между Республикой Казахстан и Азербайджанской Республикой установлены 27 августа 1992 года. 16 декабря 1994 года в Баку было открыто Посольство Республики Казахстан в Азербайджанской Республике. С марта

2004 года в Астане функционирует Посольство Азербайджана в Казахстане, с сентября 2008 года – Генеральное консульство Азербайджана в городе Актау.

Двусторонние связи между Казахстаном и Азербайджаном с момента установления дипломатических отношений развиваются в духе добрососедского партнерства, взаимовыгодного сотрудничества, близости позиций по актуальным вопросам регионального и международного сотрудничества. Фундаментом такого сотрудничества являются как традиционно дружественные связи между нашими народами, так и понимание того, что собственно национальные задачи суверенные государства могут решать, только усиливая региональное сотрудничество. Между Казахстаном и Азербайджаном регулярно осуществлялись и осуществляются контакты на высшем уровне, а также на уровне правительств и их структур.

Весомый вклад в развитие и укрепление конструктивной связи – как на политическом, так и на экономическом уровне – внесли лидеры двух государств. Первого Президента Казахстана Н.А. Назарбаева связывала большая личная дружба с президентом Азербайджана Г.А. Алиевым. Дружественные отношения продолжают развиваться и при нынешнем Президенте Азербайджанской Республики И. Алиеве.

В мае 2005 г., во время визита в Азербайджан Президента Казахстана Нурсултана Назарбаева, был подписан Договор о стратегическом партнерстве и союзнических отношениях между нашими странами. Этот политический документ четко обозначил долгосрочные приоритеты сотрудничества, так как обе республики играют важную роль в Каспийском регионе. Оба государства являются крупными производителями нефти и газа, и в результате приложения совместных усилий способны стать более влиятельными игроками на международной арене. И это касается не только экономических аспектов, но и решения многих актуальных проблем регионального и международного характера.

Двусторонняя договорно-правовая база между Казахстаном и Азербайджаном насчитывает более 60 документов во всех сферах сотрудничества.

Приоритетным направлением двустороннего сотрудничества является взаимодействие в нефтегазовой сфере, а также по вопросу Каспия.

Соглашение между Республикой Казахстан и Азербайджанской Республикой о разграничении дна Каспийского моря было подписано 29 ноября 2001 года (вступило в силу в июле 2003 года). Это соглашение устанавливало принцип разграничения дна Каспия на национальные сектора на срединной линии – в целях разведки, разработки и управления ресурсами дна и недр национальных секторов моря. Также между Казахстаном, Азербайджаном и Россией 14 мая 2003 года было заключено Соглашение о точке стыка сопредельных участков дна Каспийского моря (вступило в силу 7 января 2004 года). В 2006 году Назарбаев Н.А. выдвинул идею Пакта стабильности на Каспии, который смог бы охватить новые вызовы в регионе. В проекте отмечалось: «Каспийское море должно использоваться исключительно в мирных целях» [1]. Именно эта точка зрения стала для прикаспийских стран приоритетной.

Казахстан неоднократно заявлял о своей готовности в случае необходимости оказать содействие в проведении переговоров по урегулированию Нагорно-Карабахского конфликта. При этом Казахстан подтверждает свою приверженность неизменности административных границ республик на период распада бывшего СССР.

Наши страны активно взаимодействуют и поддерживают друг друга на международной арене. Азербайджан поддержал заявку Казахстана на председательство в ОБСЕ в 2010 году. Это так же выразилось в поддержке кандидатуры Астаны для проведения Международной специализированной выставки «Астана ЭКСПО-2017», поддержке кандидатуры Казахстана в непостоянные члены Совета Безопасности ООН на 2017–2018 годы. Казахстан в свою очередь проголосовал за Азербайджан на пост

члена Исполнительного совета Всемирной туристической организации. Во внешнеполитических отношениях Казахстан и Азербайджан активно сотрудничают в рамках ООН и ОБСЕ, СНГ, ОЭС, ОИК.

В современных условиях глобализации стратегическое партнерство Казахстана и Азербайджана все больше приобретает заметную актуальность. Главным образом это касается транзитного потенциала, так как в такой сложной глобальной финансово-экономической ситуации актуализируется роль международной транспортно-транзитной политики. Кавказский маршрут, проходящий через Азербайджан, обеспечит Казахстану выход на рынки Европы. В свою очередь Казахстан открывает Азербайджану врата на рынки Центральной Азии и Китая.

Азербайджан для Казахстана является ключевым политическим и экономическим партнером в Кавказском регионе. Двусторонние торгово-экономические отношения динамично развиваются, по итогам 2016 года взаимный товарооборот составил 124,38 миллиона долларов, что по сравнению с 2015 годом больше на 7,9% [2]. Основными статьями экспорта из Казахстана в Азербайджан являются минеральные ресурсы (нефть и газ), химическое сырье, зерно, ячмень, электрооборудование. В Казахстан импортируются нефтепродукты, полученные из битуминозных материалов, полимеры этилена, комплектующие для машин и механизмов, сборные строительные конструкции, сельскохозяйственная продукция. Идет успешное сотрудничество и в транспортной сфере. В ноябре 2016 года между АО «НК «Қазақстан темір жолы» и АО «Каспийское морское пароходство» было подписано Соглашение о стратегическом сотрудничестве.

Важный момент двустороннего сотрудничества – работа морских портов Курык и Алят. В декабре 2016 года Казахстан завершил строительство паромного комплекса в порту Курык, который ориентирован на перевалку нефтепродуктов, зерна, химикатов, удобрений и других грузов и позволит осуществлять перевалку грузов, не выгружая их из вагонов.

1 марта 2017 года между Казахстаном, Азербайджаном и Грузией были согласованы условия осуществления перевозок грузов по железной дороге и на паромов по направлениям Алят – Актау – Алят и Алят – Курык – Алят.

Развитию двусторонних отношений в экономической сфере способствует работа казахстанско-азербайджанской межправительственной комиссии по торгово-экономическому сотрудничеству (МПК). В рамках заседаний комиссии стороны обсуждают весь спектр вопросов двустороннего сотрудничества в торгово-экономической, топливно-энергетической, сельскохозяйственной, транзитно-транспортной, культурно-гуманитарной и других сферах.

На 2017 год в Казахстане зарегистрировано более 700 действующих компаний с участием азербайджанского капитала. В Азербайджане зарегистрировано около 60 фирм с казахстанским участием.

Развивая политические и экономические отношения, Казахстан и Азербайджан большое внимание уделяют сотрудничеству в культурно-гуманитарной, научно-технической сферах. На регулярной основе проводятся различные концерты, «круглые столы», международные конференции, презентации, выставки и другие мероприятия.

В Казахстане с 2010 года при Евразийском национальном университете имени Л.Н.Гумилева работает Центр имени Общенационального лидера Азербайджана Гейдара Алиева. С мая 2011 г. функционирует Центр казахского языка, истории и культуры имени Абая Кунанбаева при Бакинском государственном университете, при содействии которого была издана книга лучших произведений Абая на азербайджанском языке.

На современном этапе казахстанско-азербайджанские отношения развиваются стабильно и интенсивно, отличаются высокой степенью надежности и доверия. Развивая традиционно дружеские, добрососедские и партнерские отношения, Азербайджан и Казахстан придерживаются курса на расширение политического, экономического и культурного сотрудничества и в равной степени заинтересованы в укреплении региональной безопасности, международной стабильности и процветании своих стран.

ЛИТЕРАТУРА

1. Назарбаев Н. А. Эра независимости. – Астана, 2017. – 297 с.
2. <https://www.kazpravda.kz>.

УДК 37.379.85

НАЦИОНАЛЬНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ГОСТЕПРИИМСТВА

Низаматдинова Ж.С.

Каспийский государственный университет технологии и инжиниринга
им. Ш. Есенова, г. Актау

Аннотация. Формирование особенностей отличительных черт гостеприимства различных народов, развивающихся в рамках традиционных моделей, то это будут сакральные и религиозные составляющие гостеприимства. Во многих традициях не принято спрашивать незнакомого путника о том, кто он и куда направляется, какова цель его приезда.

Ключевые слова: гостеприимство, традиции, приют.

Определенные культурные отличия можно увидеть даже в оттенках понятия гостеприимства, которые доминируют в той или иной национальной традиции. Как указывает С. Зенкин, французское слово *hospitalité* (гостеприимство) долгое время обозначало практику приема паломников и беженцев, тогда как этимологически родственное русское слово «гость» исторически обозначало купца (чужака).

Ритуал гостеприимства представляет своеобразный диалог, в ходе которого и хозяин, и гость подчиняются определенному этикетному сценарию, который связывает, ограничивает их действия и в то же время позволяет достигнуть определенных целей: «хозяину – достойно принять гостя, заслужив тем самым милость Бога и почет, уважение окружающих, гостю – получить пищу, приют и поддержку. Хозяин не только берет на себя заботу о госте, но и обязуется защищать его наравне с членами своего рода». Если говорить об отличительных чертах гостеприимства народов, развивающихся в рамках традиционных моделей, то это будут сакральные и религиозные составляющие гостеприимства. Во многих традициях не принято спрашивать незнакомого путника о том, кто он и куда направляется, какова цель его приезда. Через определенный обычаям срок он сам может рассказать об этом, но может так и уехать, не назвавшись [1].

Кроме того, национальные особенности гостеприимства прослеживаются и в самих объективированных (наблюдаемых) элементах той или иной культуры: в костюмах хозяев, интерьерах помещений, распорядке дня, предлагаемых блюдах, утвари, песнях, танцах, позах, мимике, жестах и т.д. В XIX в. склонность к гостеприимству отличала бретонцев Франции. Путешественник А. Маэ де ля Бурдонэ

отмечал в связи с этим следующее: «Гостеприимство – настолько естественно для бретонца, что стремление кого-нибудь избежать посещения его дома и застолья, вызывает смертельную обиду первого» [2]. По наблюдениям ученых, в основе гостеприимства у нивхов лежат прежде всего религиозные и социальные нормы. Они считают обязанностью проявлять свое гостеприимство не только к проезжему, не только к действительно голодному, но и в таких случаях, где, с нашей точки зрения, в этом нет никакой надобности.

У многих скотоводческих народов не брали с собой запаса провизии, отправляясь в дальний путь: они знали, что в любой юрте их накормят и напоят, а если понадобится, то дадут лошадь или верблюда. Предложение принять деньги за ночлег и пищу воспринималось (порою и сейчас воспринимается) как оскорбление. В представлениях многих народов появление гостя сулит счастье. Поэтому для гостя предназначено лучшее из того, что есть в доме. На Северном Кавказе, а также в ряде других регионов, каждая семья имела специальное помещение для гостей (так наз. кунацкую.) Кабардинцы держали в кунацкой поднос с мясом, пастой и сыром, и называлось это «пища того, кто придет». По представлениям абхазов, то, что укрыто от гостя, принадлежит дьяволу. В честь гостя у них обязательно резали, в зависимости от достатка, домашнее животное или птицу. Считалось, что гость может оскорбиться, если его накормить мясом, приготовленным накануне. У ряда народов существовал «обычай засеивать для гостей часть поля и держать специально для них определенное количество голов скота, которым хозяин владел в известном смысле номинально, гости – реально». С этим связано представление о том, что в любом хозяйстве есть «доля» гостя, которая принадлежит ему по праву. У арабов гостеприимство – не только обязанность, но и святой долг, известный еще с доисламских времен и органично вошедший в ислам. Современные арабы говорят: «Гость от Аллаха». У бедуинов с незапамятных времен каждый путешественник имеет право войти в первый встретившийся шатер и рассчитывать на гостеприимство. Прежде всего, это слова приветствия, братский поцелуй или рукопожатие. Затем гостю подадут поесть, не спросив его имени и цели прихода.

Арабский историк Салман пишет, что если гость появляется в шатре бедуина, то хозяин заботится о том, чтобы была приготовлена еда, и гостя достойно угостили, и чтобы путник получил свою «часть» для дальнейшего путешествия. Пища, отведенная в шатре хозяина, в особенности соль, – основа для установления гостевых отношений. Если гость только выпил воды или молока, то хозяин в дальнейшем не обязан его защищать.

Сроки традиционного гостеприимства ограничивались обычно тремя днями. Как гласит старинная поговорка: гость в доме – три дня гость, а на четвертый – младший брат. «Если к бедуинскому стану вышли представители другого племени, то они могут разбить палатки рядом, – указывает В. Зубков. – Женщины принимающего рода будут три дня и восемь часов посылать прибывшим женщинам и детям еду и напитки. Мужчин в течение этого же срока будут приглашать на совместную трапезу в палатку шейха или гостевую палатку. Три дня велел оказывать гостеприимство пророк Мухаммед. А 8 часов необходимо дать гостям для сборов» [3]. Приход гостя перестраивает обычный распорядок жизни семьи. Будничные дела прекращаются, поскольку все члены семьи (особенно взрослые) включаются в деятельность по приему гостя. Наиболее жестко было нормировано поведение домочадцев в вечернее и ночное время первых суток. У народов Северного Кавказа по этому поводу бытовала пословица: «Хороший гость приходит к вечеру». Гостю нередко говорили: «Мы до утра будем с тобой сидеть». Тактики поведения гостя и хозяина соотнесены и предопределяют друг друга, причем они могут строиться по-разному в зависимости от

ряда обстоятельств. В наиболее общем случае гость ведет себя достаточно пассивно: принимает угощение и подарки, знаки внимания, но не проявляет существенной инициативы. По мнению ученых, пассивность и неподвижность гостя соответствуют его высокому статусу. У арабов гость не должен вмешиваться в дела семьи, оскорблять достоинства кого-либо из членов семьи. Он не может быть вымогателем даже косвенно. Если гостю предлагают что-нибудь из вещей или просят остаться еще, то ему из приличия надо некоторое время отказываться. Зазорным считалось ходить в гости каждый день. «Ходи в гости через день – и ты завоюешь любовь», – говорит пословица. Важнейшим элементом, своеобразным центром ритуала традиционного гостеприимства являлась совместная трапеза. Этот способ приобщить чужака к дому, сделать его «своим» существует практически у всех народов. Более того, совместная еда у многих первобытных народов понимается как главный способ установления родства: люди называют себя братьями и сестрами, родителями и детьми потому, что они едят из одного котла или занимаются кормлением, воспитанием и обучением ребенка.

Одним из характерных атрибутов трапезы многих народов является обычай держать на столе хлеб и соль. У русских этот обычай распространился и на ритуал встречи гостей. У арабов важнейшим элементом застольного ритуала в XX веке стал кофе. Считается, что пока гость не выпьет кофе, его вообще не следует ни о чем расспрашивать. Отказаться от чашки кофе – обидеть хозяина. Для почетного гостя кофе готовит сам хозяин. Когда хотят наказать человека, нарушившего неписаный закон, ему вместо кофе предлагают воду. Ритуал угощения кофе предусматривал четыре стадии. Первый – это «вводный стакан». Его пьет хозяин, показывая, что кофе хороший и не нанесет вреда. Второй «стакан гостя» – это дань уважения. Третий – «стакан наслаждения», который несет гостю радость и обозначает пожелание удачи. Четвертый – «стакан сабли» символизирует готовность хозяина и гостя к взаимозащите в случае внезапного нападения на жилище хозяина. Во многих традициях народов мира хозяину полагалось стоять в присутствии гостя, а порою и есть только после него или только ту пищу, которую ему передавал гость. Щедрость, готовность отдать «последнюю рубашку» – не просто нравственный императив, но определенная социальная установка, обусловленная архаическим отношением к собственности. Архаический дар предполагает отдаривание. Как говорят пословицы: «Подарки любят отдарки», «Дар дара ждет», «Подарки принимать, так отдариваться». В то же время взаимное дарение не имело характерасделки, поскольку действия дарителей обычно не совпадали друг с другом ни по времени, ни по ценности вещи.

В США оговаривают, что гости принесут с собой. В современном гостеприимстве актуализируется главным образом коммуникативный аспект. «Можно гостя угостить только чашечкой кофе, – подчеркивает И. Остапович, – но принять его с душевной теплотой». В большей мере национальный колорит сохраняется в странах, сохраняющих свои традиции как безусловную ценность. Поэтому современный гостиничный сервис активно включает в свою деятельность различные социокультурные практики работы с посетителями этического (этикетного) и психологического плана, которые создают видимость, иллюзию личностного контакта между работником гостиницы и посетителем. Важным аспектом такой работы является демонстрация дружелюбия, любезности, предупредительности, заботы, сердечности – всего того, что называется гостеприимством. Однако основная масса предприятий гостеприимства исходит при этом из так называемых общеевропейских понятий о гостеприимстве, что в итоге дает общий стандартизированный образ гостеприимства. На наш взгляд, дополнение общих норм и правил современного этикета элементами национального (этнического) гостеприимства позволит создавать более

индивидуальные, нестандартные условия для посетителей, позволяющие видеть иные культурные «миры».

ЛИТЕРАТУРА

1. Байбурин А. К., Топорков А. Л. Указ. Соч. С.126.
2. Ярославский Е. Некоторые аспекты феномена гостеприимства в русской и бретонской традициях XIX века. Нищих всегда готовы принять в доме крестьянина [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://breizh.ru/research/aspects.htm>
3. Зубков В. Арабское гостеприимство. [Электронный ресурс]. Режим доступа: URL: <http://www.islamnews.ru/news-6572.html>

ӘОЖ 314:39(045)

ГЕОГРАФИЯСЫЗ ДЕМОГРАФИЯ: ОБЛЫС АУМАҒЫ БОЙЫНША ХАЛЫҚТЫҢ ҚОНЫСТАНУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Демеев А.Д., Бекешов С.С.

Ш. Есенов атындағы Каспий мемлекеттік технологиялар және инжиниринг университеті, Ақтау қ.

Аңдатпа. Мақалада Маңғыстау облысы аумағы бойынша халықтың қоныстану ерекшеліктері, қалар мен аудандар кесіндісінде саны мен даму динамикасы, ұлттық құрамы, халықтың біркелкі орналаспауы салдарынан XX ғасырдың екінші жартысы мен XXI ғасырдың басында өңірде вахталық қызметкерлердің күрт өсуінің белең алуы, жұмыстарды ұйымдастырудың вахталық әдісі кезінде әртүрлі әлеуметтік-психологиялық және физиологиялық проблемалардың туындау мәселелері қарастырылды.

Түйінді сөздер: халық, көші-қон, Ақтау, Маңғыстау, вахта, экономика.

Маңғыстау облысы экономикасының табысты дамуында халықтың тұрақты өсімі байқалатын 5-7 өңірді атауға болады. Бұл аймақтағы үш қала мен аудан орталықтары маңы.

2000 жылдыр басындағы сыртқы көші-қон үдерісі облыс халқының санына бірден күрт секіріс берді және ол 2009 жылға 485 392-ге жетті. Сонымен қатар сырттан көшіп келушілердің басым бөлігін қазақтар құрайтындықтан сол жылы олардың үлес салмағы 88,26%-ды құрады.

2018 жылдың 1 қаңтарына зерттеліп отырған аймақты 80-нен астам ұлт өкілдері мекендеп, олардың ішінде саны жағынан басымы - қазақтар (90,72%) мен орыстар (5,66%) болды. Осы көрсеткіш бойынша 3-4 орындарды иелейтін әзірбайжандар мен қарақалпақтар сәйкесінше 0,91 және 0,38 пайызды құрайды. Басқа ұлт өкілдерінің азаю, ал әзірбайжандар (басым бөлігі Ақтау қаласында) мен қарақалпақтар (басым бөлігі Мұнайлы ауданында) санының жыл сайын арту үрдісі байқалады.

Қарақия, Бейнеу және Маңғыстау аудандары халқы бірұлтты деуге жақын. Басқа ұлт өкілдерінің салыстырмалы көп шоғырланған жері Ақтау қаласы (28,57%) (1-ші кесте).

1-ші кесте. 2018 жыл басына Маңғыстау облысы қалалары (қала әкімшілігі) мен аудандарында ұлттық құрамы бойынша халық саны, адам

рет №		Барлық ұлттар	%	Қазақтар	%	Басқа ұлттар	%
	Маңғыстау облысы	660317	100,0	599065	90,72	61252	9,28
	Ақтау қаласы	186238	100,0	133036	71,43	53202	28,57
	Жаңаөзен қаласы	147910	100,0	145882	98,63	2028	1,37
	Бейнеу ауданы	68281	100,0	67551	98,93	730	1,07
	Қарақия ауданы	37204	100,0	36821	98,97	383	1,03
	Маңғыстау ауданы	38531	100,0	38251	99,27	280	0,73
	Мұнайлы ауданы	52826	100,0	148553	97,20	4273	2,80
	Түпқараған ауданы	29327	100,0	28971	98,79	356	1,21

Кесте мәліметтері Численность населения Мангистауской области по отдельным этносам на начало 2018 года негізінде дайындалды [1].

2018 жылдың 1 қаңтарына облыс халқының саны 660,3 мың адамға жетіп, жалпы өсім 8,8, табиғи өсім 8,2 және көші-қон өсімі 0,6 мың адамды құрады. Республикада халықтың жалпы өсімі көрсеткіштері бойынша Шымкент қаласынан (53,8 мың адам), Алматы қаласынан (27,0 мың адам), Астана қаласынан (17,4 мың адам) және Алматы облысынан (9,3 мың адам) кейін 5-ші орынды иелейді [2].

2017 жыл басы мен 2018 жылдың 1 қаңтарына Маңғыстау облысының қалалары мен аудандары бөлінісіндегі халық санының өзгеруі туралы мәліметтер (ағымдағы есеп бойынша) келесі кестеде беріліп отыр. Кесте материалдары 2018 жыл басына (есепті мерзімде) халықтың жалпы өсімі Түпқараған (9,33%), Мұнайлы (5,88%) аудандарында және Жаңаөзен қалалық әкімшілігінде (2,25%) жоғары болғандығын көрсетеді (2-ші кесте).

2-ші кесте адам

	2017 жыл басына саны, адам	Халық өсімі			2018 жыл басына саны, адам	Есепті мерзімдегі	
		жалпы	табиғи	көші-қон		жалпы өсімі, %-бен	орташа саны,адам
Барлық халық							
Маңғыстау облысы	642 824	7 438	6 639	799	660 262	2,71	651 543
Ақтау қалалық әкімшілігі	185 894	59	456	-4 997	186 353	0,25	186 123
Жаңаөзен қалалық әкімшілігі	144 706	256	885	- 629	147 962	2,25	146 334

	2017 жыл басына саны, адам	Халық өсімі			2018 жыл басына саны, адам	Есепті мерзімдегі	
		жалпы	табиғи	көші-қон		жалпы өсімі, %-бен	орташа саны, адам
Бейнеу ауданы	66 768	517	764	-247	68 285	2,27	67 526
Қаракия ауданы	36 700	3	45	362	37 183	1,32	36 941
Маңғыстау ауданы	37 813	40	012	272	38 553	1,96	38 183
Мұнайлы ауданы	144 181	485	058	5 427	152 666	5,88	148 423
Түпқараған ауданы	26 762	498	19	1 879	29 260	9,33	28 011
Қала халқы							
Маңғыстау облысы	273 540	2 369	785	10 154	271 171	0,87	272 355
Ақтау қ.	183 257	24	407	-5 083	183 581	0,18	183 419
Жаңаөзен қ.	84 469	2 980	212	-5 192	81 489	3,53	82 979
Форт- Шевченко қ.	5 814	87	66	121	6 101	4,94	5 939
Ауыл халқы							
Маңғыстау облысы	369 284	9 807	854	10 953	389 091	5,36	379 188
Ақтау қалалық әкімшілігі	2 637	35	9	86	2 772	5,12	2 704
Жаңаөзен қалалық әкімшілігі	60 237	236	673	4 563	66 473	10,35	63 355
Бейнеу ауданы	66 768	517	764	247	68 285	2,27	67 526
Қаракия ауданы	36 700	83	45	362	37 183	1,32	36 941
Маңғыстау ауданы	37 813	40	012	272	38 553	1,96	38 183
Мұнайлы ауданы	144 181	485	058	5 427	152 666	5,88	148 423
Түпқараған ауданы	20 948	211	53	1 758	23 159	10,55	22 053

Кесте материалдары Маңғыстау облысының статистикалық материалдары негізінде дайындалды

Ал жергілікті тұрғындар есебіне халық санының табиғи артуы 2000 жылдардан кейін төмендей бастады.

Маңғыстау облысы халқының тек белгілі бір аумақтарға топталуы жалғасуда және оның үлкен бөлігінде халық қоныстанбаған.

Халықтың біркелкі орналаспауы өзара байланысты бірқатар факторлардан: табиғи, тарихи, демографиялық және әлеуметтік-экономикалық - туындайды. Адамдар ежелгі кезден адам өміріне қолайлы жағдай жасалған аудандарда қоныстанды, алайда шаруашылықтың дамуына қарай оның орналасуы халықтың орналасуына шешуші әсер ете бастады. Халық өнеркәсіп, ауыл шаруашылығы дамыған аудандарда, көлік магистральдарының бойында көп шоғырланған. Сондай-ақ халықтың жоғары немесе төмен табиғи өсімі адамдардың орналасу тығыздығына айтарлықтай әсер етеді.

Мұның салдарынан XX ғасырдың екінші жартысы мен XXI ғасырдың басында Маңғыстау облысында вахталық қызметкерлердің күрт өсуі белең алды. Ал жұмыстарды ұйымдастырудың вахталық әдісі кезінде әртүрлі әлеуметтік-психологиялық және физиологиялық проблемалардың туындауына әкелетін мынадай объективті факторларды ескерген жөн:

- жағымсыз географиялық-климаттық жағдайлар (қоршаған ортаның экстремалды жағдайлары, аса жоғары температуралы ұзақ жазғы кезең, төтенше геофизикалық ауытқулар, шағатын масалары көп жыл кезеңі, аз бұлттылық пен ландшафттың монотондығы және т.б.);

- өмір тіршілігінің бұзылған биоритмикалық стереотипі; жұмыс беруші тарапынан берілген тұрғылықты орын кеңістігінің тұйықтығы және жұмыс орнының шектеулі кеңістігі;

- әлеуметтік қамсыздандырудың әлсіздігі (дамыған әлеуметтік инфрақұрылымның болмауы, демалыс орындарының жеткіліксіздігі, іс жүзінде тек физиологиялық минимумның болуы); жұмыс процесінде негізгі өндірістік және әлеуметтік инфрақұрылымдардан алшақтық;

- әлеуметтік және психологиялық ыңғайсыздық, әдеттегі әлеуметтік өмір салтының өзгеруі, отбасылық-туыстық қарым-қатынастарға теріс әсер ету;

- вахтаның ұзақтығы, вахта кезіндегі қарқынды еңбек, еңбекті қайта вахта әдісімен ұйымдастыру, ағзаның реттеушілік-бейімделу жүйелерінің созылмалы шиеленісуі және соның салдарынан туындайтын ауру-сырқаулардың жиілігі.

Жоғарыда келтірілгендерді қорытындылай келе, Маңғыстау облысында жұмысты вахталық ұйымдастыруды талдау кезінде стрессогендік факторлардың үш негізгі тобын көрсетуге болады: қоршаған ортаның экстремалды жағдайы, әлеуметтік-психологиялық факторлар және өндірістік факторлар.

Аталған факторлар вахталық әдіспен жұмыс істеу үшін персоналды іріктеу кезінде қойылатын қосымша талаптар қояды, олардың арасында:

- жұмысшының отбасынан ұзақ уақыт бөлек тұруға психологиялық және физиологиялық дайындығы; жұмысшы мен оның отбасы мүшелерінің отбасында вахтасы ұзақ уақыт болмаған кезде сөзсіз туындайтын көптеген әлеуметтік және басқа да проблемаларды еңсеруге дайындығы;

- Маңғыстау облысындағы қатал табиғи ортада ұзақ жұмыс істеу жағдайларымен енген психологиялық тұрақтылық;

- жатақхананың шектеулі кеңістігінде тұруға мәжбүр қызметкерлердің өзара психологиялық үйлесімділігі;

- көліктік ұтқырлық (уақытша және географиялық белдіктерді кесіп өтіп, елдің бір аймағынан екіншісіне жиі ауысуға әзір болу).

Әлеуметтік проблемалармен қатар, вахталық персоналдың кәсіби қызметін орындау барысында психологиялық сипаттағы мәселелер де туындауы мүмкін.

Сонымен, вахталық жұмыс әдісінің келесі оң әсерлерін және кемшіліктерін атап көрсетуге болады.

Вахталық жұмыстың оң әсерлері

- Вахталық жұмыстың негізгі артықшылығы - жоғары табыс. Сондықтан үйден тыс жұмыс істеу ұсынысын тұрғылықты жері бойынша қаржылық жағдайын жақсартуға мүмкіндігі жоқ адамдар қабылдайды.

- Қызметкер сондай-ақ тұруға, тамақтануға және көлікке ақы төлеуге ақша жұмсамайды, сондықтан тұрғын үй жағдайын жақсартуға, автомобиль сатып алуға және басқа да қажеттіліктерге ақша жинай алады.

- Ауысымнан кейін қызметкер ұзақ уақыт бойы үйде тұруға, үй жұмыстарын жүргізуге және жинақталған күнделікті мәселелерді шешуге мүмкіндік алады. Лайықты жалақы мен ұзақ демалыстар жақсы курорттарда демалуға мүмкіндік береді.

Вахталық жұмыстың кемшілігі

- Жұмыспен қамтудың бұл түрі бойынша жағымды сәттерге қарағанда, теріс сәттер көбірек байқалады. Қызметкер ұзақ уақыт бойы адам ағзасы бейімделіп үлгермейтін қолайсыз климаттық жағдайларда болады. Еңбек жағдайлары өте ауыр болғандықтан, мықты денсаулық талап етеді.

- Бақылау органдарынан алыстығы және жұмыс берушінің көбіне пайда қуалауы қауіпсіздік техникасының сақталмауына алып келеді, сондықтан вахта жұмысы жоғары жарақатпен ұштасады. Білікті медициналық көмектің болмауы жағдайды қиындатады.

- Вахталық поселоктер қаладан алыс орналасқан, сондықтан қызметкерлер оқшау өмір сүреді. Мәдени-ойын-сауық іс-шаралары, спорт залындағы жаттығулар, мұражайлар мен театрларға бару - вахта бойы қол жетпейтін молшылық, сондықтан бос уақыт жиі алкогольді шамадан тыс тұтынуға әкеледі.

- Мүмкін, вахта жұмысының ең үлкен кемшілігі - отбасынан алшақ жүру болар. Мұндай жағдайда күшті тұрақты қарым-қатынаста болу үшін қосымша күш қажет.

Экономика үшін халықтың аумақ бойынша өте сирек орналасуының принципті маңызы бар: егер тұтынушы бір жерде жеткілікті мөлшерде шоғырланған болса, бұл бірден логистика тұрғысынан да, сатып алушыларды тарту тұрғысынан да жағымды болады. Мысалы, қазіргі капитализмнің отаны саналатын Англияда 133 мың шаршы км аумақта, яғни Маңғыстау облысы аумағынан (165,1 тыс км²) 32 мың шаршы км кіші аумақта 55 млн адам тұрады [3].

Аудан орталықтарынан облыс орталығына дейінгі арақашықтық 20 - 470 шақырымды құрайды. Олардың арасында сусыз шөл дала орналасып, заманауи инфрақұрылым әлі күнге толық қалыптасапаған.

Сондықтан болашақта халықты облыс аумағы бойынша біркелкі қоныстандыру бағытындағы саяси, әлеуметтік және экономикалық шараларды мемлекет деңгейінде қарастырған жөн.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. КС МНЭ РК Численность населения Мангистауской области по отдельным этносам на начало 2018 года.
2. Демеев А.Д. Жаһандану жағдайындағы азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету жолдары мен дамыту бағыттары. Алматы 2007.
3. Демеев А.Д. Шөл-ауыл шаруашылығы азық-түлік қауіпсіздігі. Алматы 2008.

ОСОБЕННОСТИ ГОСТЕПРИИМСТВА КАЗАХОВ

Маркабай Д., студент

Научный руководитель: Низаматдинова Ж.С.

Каспийский государственный университет технологии и инжиниринга
им. Ш. Есенова, г. Актау

Аннотация. Формирование особенностей социокультурных практик национального гостеприимства у всех существующих сегодня народов мира также, казахов. Гостеприимство, в казахском обществе считается священной обязанностью. Во все времена степняки делали все возможное, чтобы угодить гостю. Поэтому каждый путник, отправляясь в дорогу, знал, что его радушно встретят в любом уголке казахской земли.

Ключевые слова: Сүйінші, Байғазы, Жылу, Ерулік, Асар.

Универсальный и одновременно относительный, локальный характер феномена гостеприимства выражается в том, что его базовые смысловые компоненты включают огромное число вариантов этнокультурных практик, различающихся формами друг от друга. Особенности практик гостеприимства различных народов мира обуславливались прежде всего исторической эпохой, в частности, мировоззренческими установками, специфичными для каждой эпохи. Наиболее ярко эти различия отразились в особенностях гостеприимства традиционного и современного типа обществ. В результате действия этих и некоторых других факторов и происходило формирование особенностей социокультурных практик национального гостеприимства у всех существующих сегодня народов. [1]

Гостеприимство, в казахском обществе считается священной обязанностью. Во все времена степняки делали все возможное, чтобы угодить гостю. Поэтому каждый путник, отправляясь в дорогу, знал, что его радушно встретят в любом уголке казахской земли. Уважительное отношение к старшим – еще одна положительная черта казахского народа. Традиционно ребенка с «младых ногтей» обучают сдержанности и добропорядочности при общении со взрослыми, умудренными жизненным опытом людьми.

Однако выше перечисленные национальные особенности, базисом для возникновения которых послужили обобщенные нормы и принципы общественных отношений (традиции), к счастью, присущи не только представителям казахского народа. Поэтому далее вашему вниманию предлагается перечень основных обычаев, получивших широкое распространение в казахском обществе.

1. Традиции и обычаи, связанные с преподнесением подарков. Сүйінші - обычай, согласно которому путник, принесший в дом добрую весть, в благодарность получает от хозяев ценный подарок.

«Ат мінгізіп шапан жабу»- высокий почет. Согласно традиции, дорогой гость, им может быть акын, батыр или просто очень уважаемый человек, посетивший аул, в знак признания заслуг, получает в подарок от местных жителей коня и дорогой.

Бес жаксы- подарок, единовременно состоящий из пяти ценных вещей. В него входят: верблюд («кара нар»), быстроногий скакун («жуйрик ат»), дорогой ковер («калы килем»), алмазная сабля («алмас кылыш»), а также соболя шуба («булгын ишик»). Байғазы– традиция, предусматривающая возможность получения подарка человеком, приобретшим обновку.

2. Традиции и обычаи, связанные с взаимопомощью. Асар- семья, у которой возникла необходимость выполнить какую-либо спешную, подчас тяжелую работу, имеет право позвать в помощники родственников, друзей и соседей. По окончании дела, для помощников накрывается богатый стол.

Жылу – традиция, связанная с оказанием материальной, моральной и финансовой помощи людям, пострадавшим в результате стихийных бедствий (пожаров, наводнений и т.п.). Все сочувствующие, а не только родственники, имеют право помочь пострадавшим. В качестве пожертвований могут выступать – скот, стройматериалы, одежда, деньги.

Белкотерер – традиция, угощать пожилых людей. Для стариков, готовятся вкусные, а самое главное – мягкие блюда, такие как казы, жент, кумыс, творог и т.д. Как правило, данная обязанность возлагается на детей или близких родственников, реже соседей.

3. Традиции и обычаи, связанные с приемом гостей. Конакасы – обычай, связанный с угощением гостя. Казахский народ издревле славился своим гостеприимством. Все самое вкусное казахи всегда приберегали для гостей. Гости делились на три вида. «Арнайы конак» - специально приглашенный, «кудайы конак» - случайный путник, «кыдырма конак» – нежданный гость.

Конаккаде – традиция, в соответствии с которой хозяин дома имеет право попросить гостя спеть песню или сыграть на музыкальном инструменте. Конаккаде - испытание гостя искусством, а также залог веселого застолья.

Ерулік – если в аул прибывали новоселы, в их честь устраивался ерулик – небольшой праздник, позволявший прибывшим быстрее адаптироваться на новом месте. Соседи обеспечивали их дровами, питьевой водой и т.д.

Той дастархан - особая форма торжества, организуемого к празднику или во время него. Помимо посиделок за столом, во время той дастархан, проводятся спортивные, музыкальные, песенные состязания (айтыс), скачки.

4. Традиции и обычаи, связанные с рождением и воспитанием ребенка. Шильдехана- торжество, связанное с рождением ребенка. Бесікке салу, бесік той-праздник, устраиваемый после укладки новорожденного в люльку. Как правило, организуется на 3-5 день после отпадания пуповины у малыша. Есім кою, ат кою-обряд имянаречения. Кыркынан шығару- обряд, исполняемый на сороковой день после рождения ребенка. Включает в себя: купание младенца в 40 ложках воды, а также первую стрижку волос и ногтей. Тусау кесу- по казахскому обычаю, в день, когда ребенок сделал свои первые шаги, в юрту приглашался самый старый и уважаемый в ауле человек. Он должен был перерезать ножом специальные веревки, опутывающие ножки ребенка (разрезание пут). Делалось это для того, чтобы в будущем малыш мог красиво ходить и быстро бегать. Сүндетке отырғызу- обряд обрезания. Обряд проводится, когда ребенку исполняется 5-7 лет. В этот день родители зовут в юрту муллу, который и проводит данную процедуру. За это мулла получает щедрое вознаграждение. По случаю сүндетке отырғызу, организуется большой праздник, на который приглашают всех родственников и друзей. Пришедшие на той, делают щедрые подарки виновнику торжества и его родителям.

5. Традиции и обычаи, связанные со вступлением в брак. У казахов по адату - брак между родственниками до седьмого колена запрещен, подобное табу, способствует предупреждению кровно-родственных смешений и, как следствие – благоприятно отражается на здоровье будущего потомства.

Кроме того, в прежние времена существовало суждение, что ранние браки способствуют удержанию молодежи от непристойных поступков, а также являются

предпосылками к рождению здоровых детей. Поэтому девушек выдавали замуж в 13 - 14 лет. Однако сегодня, традиции ранних браков в Казахстане не практикуется.

Любую свадебную церемонию в казахском обществе предвосхищает кұдалық (сватовство). В преддверии бракосочетания в дом невесты приезжают сваты. Их задача – договориться с ближайшими родственниками девушки о ее замужестве. В ходе сватовства, отец невесты получает от гостей подарки, являющиеся своеобразным задатком.

Если переговоры проходят успешно, отец, в свою очередь, вручает главному свату халат. Этот обычай именуется «шеге шапан». Приготовление «кұйрық бауыр», блюда из печени и курдючного сала, также свидетельствует об удачном завершении сватовства.

Следующий этап праздника – проводы невесты «қыз ұзату». Вечером перед началом церемонии в дом девушки вновь приезжают сваты. Количество визитеров должно быть не четным (5-7 человек). Рано утром, невесту вместе со сватами отправляют в дом жениха. Процедура прощания, сопровождается исполнением казахской ритуальной песни «Жар-жар».

Торжественный обряд встречи невесты, именуется келін түсіру. Основным элементом келін түсіру, является исполнение традиционной песни наставлений и пожеланий – «Беташар».

В древние времена, когда казахи практиковали кочевой образ жизни, жилище молодоженов (юрта), располагалось позади дома родителей жениха. Согласно традиции, первой порог юрты должна была переступить невеста, причем обязательно сделать это с правой ноги.

Также в ходе свадебной церемонии, молодожены должны совместно распить сосуд с водой, в которой растворены сахар и соль. По приданию, данный ритуал – гарант счастливой семейной жизни.

Не менее интересен в комплексе свадебных мероприятий обряд расплетания косы невесты, с последующим раздвоением. Две косы на голове у новобрачной, символизируют окончание одиночества и начало супружеской жизни.

6. Древнейшие обычаи казахского народа

Туган жерге аунату – согласно данному обычаю, человека, долгое время прожившего в дали от родных мест, по возвращению на родину следовало обвалить в земле. Коротко смысл данного действия можно объяснить следующей пословицей – «все мы дети родной земли».

Ашамайга мінгізу – обряд, в соответствии с которым 6-7-летнему мальчику полагалось дарить коня и камчу. Подобный ритуал являлся своеобразной «инициацией», пройдя которую ребенок провозглашался джигитом.

Бастангы – старинный аналог современных молодежных вечеринок. Традиционно подобные торжества проводились сразу же после отъезда взрослых. Во время бастангы, гости, как правило, высказывали только одно пожелание - чтобы в дороге путников сопровождала удача и не настигла болезнь [2].

ЛИТЕРАТУРА

1. Заякин С.В. Институциональный анализ индустрии гостеприимства // Социология и общество: глобальные вызовы и региональное развитие. Материалы IV Очередного Всероссийского социологического конгресса / РОС, ИС РАН, АН РБ, ИСППИ. – М.: РОС, 2012. С.64-65.

КАСПИЙ АЙМАҒЫНДАҒЫ ЭКОЖҮЙЕ ЖАҒДАЙЫ

Бергенов Б., студент

Ғылыми жетекші: Қарашаев Д.Ә.

Ш. Есенов атындағы Каспий мемлекеттік технологиялар және инжиниринг университеті, Ақтау қ.

Аннотация. Каспий теңізінің экологиялық проблемалары болып су деңгейінің көтерілуі, балық шаруашылығы, химиялық және органикалық заттармен ластануы, мұнай-газды өңдеу, тасымалдау салдарынан ластануы табылады.

Түйінді сөздер: мұнай бассейні, экологиялық проблема, көмірсутегі қоры, биологиялық ресурстар, химиялық заттар.

Каспий теңізі секілді бірегей табиғат объектісінің экологиялық денсаулығын сақтау мәселесі соңғы жылдары өте өткір болды: Каспий теңізі - бірегей су объектісі, оның көмірсутегі қорлары мен биологиялық ресурстары әлемде теңдесі жоқ.

Каспий аймағы бес ел, бұл Әзірбайжан, Ресей, Қазақстан, Иран және Түрікменстан. Олар Каспий бассейнінің мемлекеттері деп аталады. Соңғы онжылдықтағы дипломатиялық тәжірибеде бұл термин аймақтағы елдерге қатысты қолданылады. [1]

Каспий теңізінің проблемаларын 4 түрге бөлуге болады. Олар: су деңгейінің көтерілуі, балық шаруашылығы, химиялық және органикалық заттармен ластануы, мұнай-газды өңдеу, тасымалдау салдарынан ластануы.

Каспий теңізінің экологиялық жағдайы соңғы жылдары су деңгейінің көтерілуімен байланысты. Каспий теңізінің бірде көтеріліп, бірде тартылуы жердің табиғи – тарихи эволюциясына байланысты. Судың көтерілуінен жүзден астам мұнай бұрғылары, ондағы мұнай қоймалары, 6 мұнай - газ кешені, жүздеген елді мекендер, коммуникациялық желілер, өнеркәсіп орындары су астында қалды. Барлық ластағыш заттар мұнай теңіз суына араласып, оның аймағы 300 мың гектарға жеті. Кейінгі жылдары теңіз суының көтерілуінің табиғи процесс екендігі дәлелденді.

Қазіргі заманның балық шаруашылығы – балық аулауды реттеу, аса бағалы балық түрлерін (бекіре, қортпа, шоқыр және пілмай) табиғи және жасанды жолмен көбейту жұмыстарына негізделген. Каспий теңізінде 2 тропиктік жүйе қалыптасқан. Солтүстік-Шығыс Каспий аумағында құстардың 278 түрі мекендейді. Соның ішінде Қызыл кітапқа енгізілген өте сирек кездесетін қалбағай, қарабай, сары құтан, бұйра бірқазан, тағы басқа бар. Ал Каспий итбалығы-тек қана Каспий теңізінде тіршілік ететін сүтқоректі. Каспий итбалығының жаппай қырылуы-Каспийдің солтүстік бөлігіндегі гидрометеорологиялық және экологиялық жағдайлардың нашарлауынан теңіз жануарлары иммунитетінің төмендеуін көрсетеді. Қысқасы, қазір теңіз тіршілігіне қатер төнуде. Балық қоры мүлдем азайды. Оны броконьерлерден көреді. Биылғы бозторғайлардың қырылуына да броконьерлер кінәлі ме? Жоқ, оның бір ғана себебі бар, ол – Батыс, Шығыс Қашағанды қазу кезіндегі теңізге жіберілген лай су, ыссы фонтан, жер астынан атылған инертті газ. Әрине, мұнай керек, бірақ теңіз табиғаты құрыса, ол байлықтың құны көк тиын. Теңіз тіршілігі қалай болғанда да жойылуға тиісті емес.

Каспий теңізі жағалауында экологиялық ахуал жылдан-жылға қиындай түсуде. Қарашығанақ пен Теңіз мұнай кен орындарында зиянды заттар шамадан тыс және олар бірден ауаға, суға, және топырақ бетіне тасталуда; теңіздің деңгей жыл сайын

көтеріліп, 20-30 км төңіректі су басуда не сумен батпақтануда. Мұнай кәсіпшіліктерін ауық-ауық су басып кетіп, оның төңірегі шайылып теңізге қосылып, айдынның күрт ластануына әкеп соқтыруда. Химия зауытынан қалдық суларының қосылуы салдарынан теңіздің фенолмен ластану мөлшері әдеттегіден 9 есе жоғарылағаны байқалады. Химиялық және органикалық заттармен мен неғұрлым көбірек ластанған сайын адам организміне де, малға да зиянды заттардың көбею қаупі туып отыр.[2]

Аймақта үш басты экологиялық проблемасын атап өтуге болады:

1. Қошқар-Ата қалдық сақтау қоймасының проблемасы, онда 105 млн тонна улы және радиоктивті қалдықтар сақталады. СКЗ және ХГМЗ зауыттарының толық тоқтап тұруына байланысты 1988 жылдан бастап ағынды сулар ағызылып жіберілмейді. Сұйық фазаның деңгейі төмендеуде. Қазіргі уақытта жалпы көлемі 77 км жер тазартылып, көлемі 30 км жағажайлар пайда болды. Қалдық сақтау қоймасы жөніндегі проблемалық мәселелерді шешу үшін миллиондаған қаражат қажет.

2. БН-350 реакторлық зауытының істен шығуы, оны радиациялық қауіпсіз жағдайға келтіру.

3. Каспий теңізінің Солтүстік теңіз қайраңында мұнай операцияларын жүргізу және Каспий теңізінің теңіз қайраңын игеру кезінде қоршаған ортаны қорғау жөніндегі мәселелерді шешудегі негізгі проблемалардың бірі – толыққанды экологиялық мониторингтің болмауы.

Теңіз көлігінің көтеріңкі қарқынды қозғалысы нәтижесінде теңіз ортасына, оның флорасы мен фаунасына әсері өрши түседі, ол жағалаудағы аймақтарға және сулы ортаға экологиялық мониторинг жүргізуді талап етеді. Каспий теңізі жағалауының 1350 км бақылаусыз қалып отыр. Қазіргі уақытта құрғақ жүктерден басқа жылына 5 млн мұнады тасу жүзеге асырылатын теңіз портының жұмысына тұрақты бақылау жетіспейді. Зертханалар мен инспекторлық құрамның көптігінен теңіз портының акваториясында, сондай-ақ Каспий теңізінің қалған аумағындағы теңіз суының сапалы құрамына мемлекеттік бақылауды жүзеге асыратын жағдай жоқ.

Каспийдің экожүйесін қалпына келтіру мүмкіндіктері негізінен Каспий маңы мемлекеттерінің келісілген әрекеттеріне байланысты. Осы уақытқа дейін көптеген қабылданған «экологиялық» шешімдер мен жоспарлармен олардың тиімділігін бақылау үшін жүйе мен критерийлер жоқ. Мұндай жүйе Каспийде жұмыс істейтін барлық шаруашылық субъектілеріне, оның ішінде мемлекеттік құрылымдарға, ұлттық және трансұлттық корпорацияларға пайдалы. Қазір Әзербайжанның экология және табиғи ресурстар министрлігі Каспий теңізінің қоршаған ортасын сақтау бойынша қатаң шаралар қабылдайды. Мұнаймен ластанған жердің 10 гектары қазірдің өзінде Абшеронда жандандырылады. Бұл жұмыс \$ 24,5 млн көлеміндегі шұғыл экологиялық инвестициялардың ауқымды бағдарламасының ажырамас бөлігі болып табылады. Бұған қоса, Сумгаит қаласының өнеркәсіптік аудандарында сынапты өңдеу бойынша жобалар да бар. Бағдарлама Әзірбайжан үкіметі қаржыландырады. Жақын арада елорданы заманауи тазалау құрылғыларымен жабдықтау жоспарланып отыр [3].

Сондықтан Каспий теңізінің экологиялық проблемасын шешу тұтастай Каспий теңізінің барлық мемлекеттерінің күш-жігер жұмылдыру арқылы қаралуы тиіс.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. «Атамекен», Алматы, 2004 жыл 24 маусым.
2. «Экология және климатты тиімді пайдалану» Ә.Байсенова.
3. «Каспий қайраны» С.Е.Әжіғали Алматы 2000.

МАЗМУНЫ СОДЕРЖАНИЕ CONTENTS

СЕКЦИЯ №1

КАСПИЙ АЙМАҒЫНДАҒЫ ӘЛЕУМЕТТІК, ЭКОНОМИКАЛЫҚ, ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ҚАТЕРЛЕР СОЦИАЛЬНЫЕ, ЭКОНОМИЧЕСКИЕ, ЭКОЛОГИЧЕСКИЕ ВЫЗОВЫ В КАСПИЙСКОМ РЕГИОНЕ SOCIAL, ECONOMIC, ENVIRONMENTAL CHALLENGES IN THE CASPIAN REGION

РАНЖИРОВАНИЕ УГРОЗ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ АСТРАХАНСКОЙ ОБЛАСТИ, КАК ВАЖНОЙ ЧАСТИ КАСПИЙСКОГО РЕГИОНА	
Тургаева О.А.	6
ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЙ ТУРИЗМ В КОНТЕКСТЕ ДИАЛОГА ПРИКАСПИЙСКИХ ГОСУДАРСТВ	
Омельченко А.Д.	16
СЕЛЬСКОЕ ХОЗЯЙСТВО АСТРАХАНСКОЙ ОБЛАСТИ И ЕГО ФИНАНСИРОВАНИЕ	
Козыренко Е.И., Саубетова Б.С.	17
О ПРОБЛЕМАХ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ЭНЕРГОРЕСУРСОВ КАСПИЙСКОГО МОРЯ	
Есеева Г.Н.	20
ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ КАСПИЙСКОГО РЕГИОНА	
Ишанов С. Научный руководитель: Абдешов Д.Д.	23
КАСПИЙСКОЕ МОРЕ – ЖЕМЧУЖИНА ЕВРАЗИИ	
Ермек Н. Научный руководитель: Сатанбаева А.У.	26
РАЗВИТИЕ ЭКОНОМИК СТРАН КАСПИЙСКОГО РЕГИОНА	
Мендибаева Г. Научный руководитель: Аншаева Д.И.	29
СОВРЕМЕННАЯ КОНЦЕПЦИЯ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ РЕГИОНОВ	
Еркінқызы Г., Қалдыбайұлы С. Научный руководитель: Аманиязова Г.Д.	32
СУЩНОСТЬ И ЗНАЧЕНИЕ ИННОВАЦИОННО-ИНВЕСТИЦИОННОГО МЕХАНИЗМА РАЗВИТИЯ ЭКОНОМИКИ РЕГИОНА	
Ізтұрған С., Мырзаянұлы Ө. Научный руководитель: Аманиязова Г.Д.	35
ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ВОЗМОЖНОСТИ КАСПИЙСКОГО РЕГИОНА	
Кориков Ж.Р. Научный руководитель: Абдешов Д.Д.	38
ЭКОНОМИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ КАСПИЙСКОГО РЕГИОНА	
Абдылкарим Т.Е. Научный руководитель: Абдешов Д.Д.	40
КАСПИЙ МАҢЫ МЕМЛЕКЕЛЕКЕТТЕРІНІҢ САУДА-САТТЫҚ ҚАТЫНАСТАРЫ МЕН ЛОГИСТИКАНЫҢ ДАМУЫНЫҢ СТРАТЕГИЯЛЫҚ МАҢЫЗЫ	
Балтабаев Д. Ғылыми жетекші: Сатанбаева А.Ө.	42
СОСТОЯНИЕ И ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ МАЛОГО БИЗНЕСА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН	
Утепов А.Д. Научный руководитель: Аншаева Д.И.	45
КАСПИЙ АЙМАҒЫНЫҢ ЭКОНОМИКАЛЫҚ МӘСЕЛЕЛЕРІ	
Сакипова Л.Б.	47

УПРАВЛЕНИЕ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИМ РАЗВИТИЕМ РЕГИОНА	
Беркимбаев О.Т., Тезекбаев М.М., Аулбеков Н.М. Научный руководитель: Шегенбаева Н.А.	51
ГОСУДАРСТВЕННЫЕ ПРОГРАММЫ ПОДДЕРЖКИ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН	
Дуисова М.Д. Научный руководитель: Еркулова Г.С.	54
КАСПИЙ МАҢЫ ЭКОНОМИКАЛЫҚ МӘСЕЛЕЛЕРІН ШЕШУ ЖОЛДАРЫ	
Керекова А.А. Ғылыми жетекші: Тасболатова А.А.	58
РОЛЬ ИННОВАЦИЙ НА ПРОМЫШЛЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЯХ	
Әбдірахманова Р.Ө. Научный руководитель: Кизимбаева А.Б.	60
СИСТЕМА УПРАВЛЕНИЯ БИЗНЕС-ПРОЦЕССАМИ ОРГАНИЗАЦИИ	
Калиева Н.Н., Базаржан А.Б. Научный руководитель: Еркулова Г.С.	64
МЕЖДУНАРОДНЫЙ ОПЫТ РАЗВИТИЯ ГОСУДАРСТВЕННОГО АУДИТА И ЕГО ОСНОВНЫЕ ПРИНЦИПЫ	
Петросянц Т.В.	67
МЕТОДОЛОГИЯ МЕХАНИЗМА УПРАВЛЕНЧЕСКОГО УЧЕТА И ВНУТРЕННЕГО КОНТРОЛЯ	
Айбасов Н.Т. Научный руководитель: Петросянц Т.В.	72
ПРОГРАММА РЕАЛИЗАЦИИ «ЦИФРОВОГО КАЗАХСТАНА»	
Амралиев Д. Г. Научный руководитель: Петросянц Т.В.	75
РЫНОК ТРУДА РК: ОСНОВНЫЕ ПОКАЗАТЕЛИ И ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ	
Успанова А. Научный руководитель: Аншаева Д.И.	78
ҚАЗАҚСТАНҒА ИНВЕСТИЦИЯЛАРДЫ ТАРТУДЫҢ ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙЫ	
Ұзақбергенова Г.А. Ғылыми жетекші: Кубигулова Р.Т.	80
ФОРМИРОВАНИЕ СИСТЕМЫ УПРАВЛЕНИЯ СТРАТЕГИЧЕСКОЙ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТЬЮ МАНГИСТАУСКОГО РЕГИОНА НА ОСНОВЕ ОЦЕНКИ ЭКОНОМИЧЕСКОГО ПОТЕНЦИАЛА	
Аубекерова Г.А., Научный руководитель: Аншаева Д.И.	82
СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ РЕГИОНАЛЬНОЙ ИННОВАЦИОННОЙ СИСТЕМЫ КАК ОСНОВЫ ПОВЫШЕНИЯ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ ЭКОНОМИЧЕСКОГО ПОТЕНЦИАЛА МАНГИСТАУСКОГО РЕГИОНА	
Аншаева Д.И., Омарова А.И.	85
ОСНОВНЫЕ ПУТИ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ МЕХАНИЗМА РЕГУЛИРОВАНИЯ РЫНКА ТРУДА В ОТРАСЛЯХ	
Шекеров Н. Е., Бактыбай Б. М., Нысан А. Е. Научный руководитель: Омарова А.И.	90
ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ ИНВЕСТИЦИОННО-ИННОВАЦИОННОГО РАЗВИТИЯ АГРОПРОМЫШЛЕННОГО КОМПЛЕКСА	
Козыренко Е.И., Саубетова Б.С.	93
КАСПИЙ ТЕҢІЗІНІҢ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ҚАУІПСІЗДІГІ МӘСЕЛЕЛЕРІ	
Толағаева М.Г. Ғылыми жетекші: Исаева Л.Н.	97
КАСПИЙДІҢ БИОРЕСУРСТАРЫНА ТӨНГЕН ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ҚАУІП	
Серикбаева А. К.	100
КАСПИЙ МАҢЫ МЕМЛЕКЕТТЕРІНІҢ ЫНТЫМАҚТАСТЫҒЫ: ҚАЗАҚСТАН-ТҮРКМЕНСТАН ҚАРЫМ-ҚАТЫНАСТАРЫ	
Исаева Л.Н.	105

КАСПИЙДЕГІ ҚАЗАҚСТАН-ИРАН ЫНТЫМАҚТАСТЫҒЫ	
Есетова Ы.С. Ғылыми жетекші: Исаева Л.Н.	108
КУЛИНАРНО-ПЛЯЖНЫЙ ТУРИЗМ НА МАРШРУТЕ АКТАУ-БАКУ	
Юсупова З. Научный руководитель: Байискакова К.А.	110
ҚАЗАҚСТАННЫҢ КИЕЛІ ЖЕРЛЕР ГЕОГРАФИЯСЫ ЖОБАСЫНЫҢ	
ТИІМДІ ЖҮЗЕГЕ АСЫРЫЛУЫ, ОНЫҢ ТУРИЗМГЕ ӘСЕРІ	
Байискакова Қ.А.	112
ҮСТІРТ ҚОРЫҒЫН САҚТАП ҚАЛУ МІНДЕТІМІЗ	
Анетова З. Ғылыми жетекші: Байискакова Қ.А.	115
ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ ПАРТИЙНОЙ СИСТЕМЫ В	
КАЗАХСТАНЕ И КЫРГЫЗСТАНЕ	
Тургалеева А.Т.	117
ҚОРШАҒАН ОРТАНЫ ҚОРҒАУ ЖӨНІНДЕГІ ТМД ЕЛДЕРІНІҢ	
ПАРЛАМЕНТАРАЛЫҚ ЫНТЫМАҚТАСТЫҒЫ	
Исаева Л.Н.	120
КАСПИЙ ТЕҢІЗІНІҢ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ПРОБЛЕМАЛАРЫ	
Карашаев Д.Э.	123
КАСПИЙ АЙМАҒЫНДАҒЫ АҚШ САЯСАТЫНЫҢ НЕГІЗГІ БАҒЫТТАРЫ	
Журасова А.Ш.	126
ПЕРСПЕКТИВЫ РЕГИОНАЛЬНОГО СОТРУДНИЧЕСТВА	
ПРИКАСПИЙСКИХ ГОСУДАРСТВ	
Медиханова А.Б.	131
СЕЛЬСКОЕ ХОЗЯЙСТВО – ОСНОВА ЭКОНОМИЧЕСКОЙ	
БЕЗОПАСНОСТИ	
Карашаев Д.Э.	135
КАСПИЙ ТЕҢІЗІ ПРОБЛЕМАСЫ ЖӘНЕ ОНЫ ШЕШУ ҮШІН КАСПИЙ	
МАҢЫ МЕМЛЕКЕТТЕРІНІҢ ҚЫЗМЕТІ	
Майманова Н.Н.	138
К ВОПРОСУ СОТРУДНИЧЕСТВА МЕЖДУ КАЗАХСТАНОМ И	
ТУРКМЕНИСТАНОМ	
Гурбаниязова М. Научный руководитель: Кильдякова Е.Н.	142
ІШКІ АУДИТТІҢ ТЕХНОЛОГИЯЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ	
Азанғұлова Э.Н. Ғылыми жетекші: Кубигулова Р.Т.	144
МЕМЛЕКЕТТЕГІ ИНВЕСТИЦИЯЛЫҚ ҚЫЗМЕТТІҢ ДАМУ ҚАДАМДАРЫ	
Мауытбай Д: Ғылыми жетекші: Кубигулова Р.Т.	146
ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ АЙМАҚТАРЫНЫҢ ИНВЕСТИЦИЯЛЫҚ –	
ИННОВАЦИЯЛЫҚ ТИІМДІЛІГІН ҒЫЛЫМИ ЖЕТІЛДІРУ	
Қосыбаева Ж.Б. Ғылыми жетекші: Кубигулова Р.Т.	148
ЗНАЧЕНИЕ МАРКЕТИНГА В ОБРАЗОВАНИИ	
Жумабек С.Ж. Научный руководитель: Еркулова Г.С.	149
ШАҒЫН ЖӘНЕ ОРТА БИЗНЕСТІ ДАМУДАҒЫ САЛЫҚ ЖҮЙЕСІНІҢ	
ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ ЖӘНЕ ОНЫҢ НЕГІЗГІ МӘСЕЛЕЛЕРІ	
Нигметова Г.Ж.	153
ҚАРЖЫЛЫҚ ЕСЕП БЕРУДІҢ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ СТАНДАРТТАРЫНА	
СӘЙКЕС НЫСАНДАРЫ	
Ботаева Ж.Қ. Ғылыми жетекші: Нигметова Г.Ж.	157
ЖАСТАР АРАСЫНДАҒЫ ЖҰМЫССЫЗДЫҚ МӘСЕЛЕСІ	
Парахатова Л.Б. Ғылыми жетекші: Шодыраева Ш.К.	162
ПРОБЛЕМЫ ЭФФЕКТИВНОСТИ СОЦИАЛЬНОГО	

ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В КАЗАХСТАНЕ	
Естурлиева А.И.	163
ЖЕКЕ ТҰРҒЫН ҮЙГЕ ҚОЛ ЖЕТКІЗУ МӘСЕЛЕСІ	
Болекбаева Н.О. Ғылыми жетекшісі: Шодыраева Ш.К.	168
ИРАН ҚАЗАҚТАРЫНЫҢ ТАРИХИ ОТАНЫНДАҒЫ ӘЛЕУМЕТТІК-ЭКОНОМИКАЛЫҚ БЕЙІМДЕЛУІ	
Батырғалиева А. Ғылыми жетекші: Бекенжанова А.А.	170
МАҢҒЫСТАУ ОБЛЫСЫНЫҢ ТҰРҒЫН ҮЙ НАРЫҒЫНЫҢ ЖАҒДАЙЫ, МӘСЕЛЕЛЕРІ ЖӘНЕ ДАМУЫ	
Боранов Қ. Ғылыми жетекші: Таскинбайқызы Ж.	172
XX Ғ. БАСЫНДАҒЫ ҚАЗАҚ-ТҮРКІМЕН ҚАРЫМ-ҚАТЫНАСЫНДАҒЫ ӘЛЕУМЕТТІК МӘСЕЛЕЛЕР	
Жасұлан Б. Ғылыми жетекші: Қамиева Г.Б.	174
ҚАЗАҚСТАН МЕН РЕСЕЙ ҚАРЫМ- ҚАТЫНАСТАРЫ	
Байискакова Қ.А.	176
К ВОПРОСУ СОТРУДНИЧЕСТВА МЕЖДУ КАЗАХСТАНОМ И АЗЕРБАЙДЖАНОМ	
Кильдякова Е.Н.	178
НАЦИОНАЛЬНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ГОСТЕПРИИМСТВА	
Низаматдинова Ж.С.	181
ГЕОГРАФИЯСЫЗ ДЕМОГРАФИЯ: ОБЛЫС АУМАҒЫ БОЙЫНША ХАЛЫҚТЫҢ ҚОНЫСТАНУ МӘСЕЛЕЛЕРІ	
Демеев А.Д., Бекешов С.С.	184
ОСОБЕННОСТИ ГОСТЕПРИИМСТВА КАЗАХОВ	
Маркабай Д. Научный руководитель: Низаматдинова Ж.С.	189
КАСПИЙ АЙМАҒЫНДАҒЫ ЭКОЖҮЙЕ ЖАҒДАЙЫ	
Бергенов Б. Ғылыми жетекші: Қарашаев Д.Ә.	192

Пішімі 60x84 1/12
Көлемі 197 бет
Шартты баспа табағы 12,5
Таралымы 50 дана
Ш.Есенов атындағы КМТЖИУ
редакциялық-баспа бөлімінде басылып шықты
130003, Ақтау қ., 32 ш/а

Подписано в печать 20.12.2018 г.
Формат 60x84 1/12
Объем 197 стр. 12,5 печатных листа
Тираж 50 экз.
Отпечатано в редакционно-издательском отделе
КГУТИ им. Ш. Есенова
Адрес: 130002, Республика Казахстан,
г. Актау, 32 мкрн.